

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
MALİYE PROGRAMI
DOKTORA TEZİ**

**ÜÇÜZ AÇIK HİPOTEZİ VE TÜRKİYE’DEKİ MALİ POLİTİKALAR
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN ANALİZİ**

Şahin KARABULUT

**Danışman
Prof.Dr. Asuman ALTAY**

İZMİR – 2018

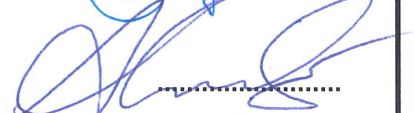
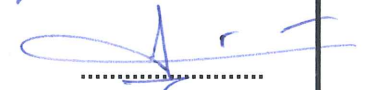
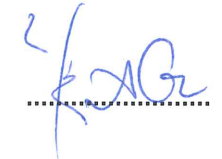
DOKTORA
TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Şahin KARABULUT
Öğrenci No : 2014801787
Tez Başlığı : Üçüz Açık Hipotezi ve Türkiye'deki Mali Politikalar Üzerindeki Etkilerinin Analizi

Savunma Tarihi : 12.06.2018

Danışmanı : Prof.Dr.Asuman ALTAY

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Prof.Dr.Asuman ALTAY	Dokuz Eylül Üniversitesi	
Prof.Dr.Ahmet ÖZEN	Dokuz Eylül Üniversitesi	
Prof.Dr.Recep KÖK	Dokuz Eylül Üniversitesi	
Prof.Dr.Tülin CANBAY	Celal Bayar Üniversitesi	
Prof.Dr.İbrahim Atilla ACAR	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi	

Şahin KARABULUT tarafından hazırlanmış ve sunulmuş olan bu tez savunmada başarılı bulunarak oy birliği (X) / oy çokluğu () ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Metin ARIKAN
Müdür

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “**ÜÇÜZ AÇIK HİPOTEZİ VE TÜRKİYE’DEKİ MALİ POLİTİKALAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN ANALİZİ**” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

Şahin KARABULUT

İMZA

XXXXXXXXXX

ÖZET

Doktora Tezi

Üçüz Açık Hipotezi ve Türkiye’deki Mali Politikalar Üzerindeki Etkilerinin Analizi

Şahin KARABULUT

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Maliye Anabilim Dalı

Maliye Programı

Ülke ekonomilerinin tıkanma yaşamamaları için üzerinde en fazla durmaları gereken konu hiç şüphesiz ki makroekonomik dengenin sağlanmasıdır. Dış ekonomik dengenin iç ekonomik dengeye eşit olduğu durumda makroekonomik denge sağlanmakta ve iç ekonomik denge bütçe dengesi ile özel tasarruf-yatırım dengesi toplamından oluşurken dış ekonomik denge cari dengeden oluşmaktadır. Buradan hareketle, bütçe açığı ve özel tasarruf açığının toplamı kadar cari açık verilmesi beklenmekte ve bu üç kalemin aynı anda açık vermesi ve birbirinden etkilenmesi durumu “*üçüz açık*” olarak ifade edilmektedir. Görüldüğü üzere üçüz açık hipotezi, bütçe açığı ve cari açık ilişkisinden oluşan ikiz açık hipotezine özel tasarruf-yatırım açığının eklenmesiyle ortaya çıkmıştır. Son yıllarda ülke ekonomileri incelendiğinde bu üç denge unsurunun bazı ülkelerde birlikte hareket ettiği görülmüş ve bu konu teorik ve ampirik çalışmalarda incelenmeye başlanmıştır.

Üçüz açık bileşenleri ile Türkiye’de uygulanan mali politikaların etkileşiminin incelenmesi amacıyla Türkiye ekonomisi için üçüz açık hipotezinin test edildiği çalışmada ilk olarak üçüz açık hipotezini oluşturan bileşenler teorik olarak ele alınmış ve üçüz açık hipotezinin ortaya çıkışı açıklanmıştır. İkinci bölümde ise Türkiye ekonomisinin kuruluş yıllarından itibaren günümüze kadar uygulanan mali ve ekonomik politikalar ele alınmış ve üçüz açık bileşenlerindeki değişim incelenmiştir. Son bölümde, 1975-2016 yıllık verileri kullanılarak VAR yöntemiyle üçüz açık hipotezi Türkiye ekonomisi

için test edilmiş ve uygulama sonucunda z açık hipotezinin Türkiye ekonomisi için geçerli olmadığına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: z Açık, zel Tasarruf-Yatırım Dengesi, Bütçe Dengesi, Cari Denge, VAR Yöntemi.

ABSTRACT

**Doctoral Thesis
Doctor of Philosophy (PhD)
Triplet Deficit Hypothesis and
Analysis of the Effects of Fiscal Policy in Turkey**

Şahin KARABULUT

**Dokuz Eylul University
Graduate School of Social Sciences
Department of Public Finance
Public Finance Program**

In order to avoid problems in the country's economy, macroeconomic equilibrium is the most important issue. When external economic equilibrium and domestic economic equilibrium are equal to each other, macroeconomic balance is ensured. The external economic equilibrium is composed of the current account balance and the internal economic equilibrium is combined with budget balance and private saving-investment balance. For this reason, the current account deficit is expected to be as much as the sum total of the budget deficit and the private saving deficit and the deficit at the same time of these three variables is expressed as "triple deficit". The triple open hypothesis emerged with the addition of a savings-investment deficit to the twin deficit hypothesis, which is a combination of budget deficit and current account deficit. When the economies of the country were examined in recent years, it was seen that these three equilibrium elements were affected by each other in some countries and this subject started to be examined in the theoretical and empirical studies.

In this study, for examining the interaction of fiscal policy in Turkey and triplet deficit components, triplet deficit hypothesis has been tested for Turkey's economy. Firstly, the components of the triplet deficit hypothesis have been investigated theoretically and the emergence of the triple open hypothesis has been explained. In the second part, financial and economic policies implemented in Turkey were examined financial and economic policies implemented in Turkey were examined since its foundation until today and the change in triplet deficit components have been examined. In the last chapter, triplet deficit hypothesis has been tested with VAR method for

Turkey's economy with using 1975-2016 annual data. Empirical evidence results showed that the triplets deficit hypothesis is not valid for Turkey's economy.

Keywords: Triplet Deficit, Private Saving-Investment Balance, Budget Balance, Current Account Balance, VAR Method.

ÜÇÜZ AÇIK HİPOTEZİ VE TÜRKİYE’DEKİ MALİ POLİTİKALAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN ANALİZİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
TABLolar LİSTESİ	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÜÇÜZ AÇIK HİPOTEZİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. Üçüz Açık Hipotezinin Temel Bileşenleri	5
1.1.1. Bütçe Açığı	6
1.1.2. Tasarruf-Yatırım Açığı	15
1.2.1.1. Tasarruf Açığına İlişkin Tüketim/Tasarruf Teorileri	18
1.2.1.1.1. Zamanlararası Tüketim Seçimi Hipotezi (1930)	18
1.2.1.1.2. Mutlak Gelir Hipotezi (1936)	21
1.2.1.1.3. Nispi Gelir Hipotezi (1949)	28
1.2.1.1.4. Yaşam Boyu Gelir Hipotezi (1950)	30
1.2.1.1.5. Sürekli Gelir Hipotezi (1957)	34
1.2.1.1.6. Rassal Yürüyüş Hipotezi (1970)	38
1.2.1.1.7. Anlık Hazzın Cazibesi Hipotezi (1997)	41
1.2.1.1. Tasarruf Eğilimini Belirleyen Diğer Faktörler	42
1.1.3. Cari Açık	46
1.2. Üçüz Açık Hipotezinin Ortaya Çıkışı	54
1.2.1. İkiz Açık Hipotezi ve Ortaya Çıkışı	54
1.2.2. Üçüz Açıklar Hipotezi: İkiz Açıklar ve Tasarruf – Yatırım Dengesizliği Sorunu	58

1.2.2.1. Tasarrufların Makroekonomik Denge Üzerindeki Etkisi	60
1.2.2.2. Tasarruf – Uluslararası Sermaye Hareketleri İlişkisi	65
1.2.2.3. Üçüz Açık Sorunun Ortaya Çıkışı	68

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE UYGULANAN MALİ POLİTİKALAR VE ÜÇÜZ AÇIK BİLEŞENLERİNDEKİ DEĞİŞİM

2.1. Kuruluş Dönemi: 1923 – 1932	79
2.1.1. Türkiye İktisat Kongresi (17 Şubat – 4 Mart 1923)	83
2.1.2. Lozan Anlaşması	87
2.1.3. Atatürk Dönemi Kalkınma Anlayışı – Ekonomik ve Mali Düzenlemeler	89
2.1.4. Kuruluş Yıllarında Kamu Mali Göstergelerindeki Değişim	97
2.1.5. 1929 Buhranı ve Devletçi Ekonomiye Geçiş	102
2.2. Devletçi Kalkınma Dönemi: 1932 – 1950	103
2.2.1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı	104
2.2.2. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı	109
2.2.3. Savaş Yılları ve Sonrasındaki Gelişmeler	112
2.2.4. 1932-1950 Döneminde Kamu Mali Göstergelerindeki Değişim	118
2.3. Liberal Ekonomiye Geçiş Dönemi: 1950 – 1960	125
2.3.1. 1950-1960 Döneminde Kamu Mali Göstergelerindeki Değişim	130
2.4. 1960 – 1980 Dönemi	134
2.4.1. 1963 – 1967 Dönemi	137
2.4.2. 1968 – 1972 Dönemi	141
2.4.3. 1973 – 1977 Dönemi	146
2.4.4. 1960 – 1980 Döneminin Genel Değerlendirmesi	152
2.5. Liberalizasyon Süreci ve Dışa Açık Büyüme Dönemi: 1980 – 1990	155
2.6. 1990 – 2000 Dönemi	166
2.7. 2000’li Yıllarda Türkiye Ekonomisi	175

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ÜÇÜZ AÇIK HİPOTEZİ ÜZERİNE TÜRKİYE ÖRNEĞİ (1975-2016)

3.1. Literatür Taraması	189
3.2. Veri Seti ve Yöntem	194
3.2.1. Veri Seti	194
3.2.1.1. Değişkenlerin Görsel Tespiti	195
3.2.1.2. Tanımlayıcı İstatistikler	196
3.2.2. Yöntem: VAR Analizi	197
3.3. Ampirik Bulgular	200
3.3.1. Birim Kök Testi Sonuçları	200
3.3.2. Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi	206
3.3.3. Nedensellik Testi	208
3.3.4. VAR Analizi Tahmin Sonuçları	210
3.3.5. VAR Analizi İstikrar Testleri	211
3.3.5.1. Katsayıların İstikrarlılığı Testi: AR Kökleri	211
3.3.5.2. Otokorelasyon Testi	212
3.3.5.3. Değişen Varyans Testi	214
3.3.5.4. Normallik Testi	214
3.3.6. Etki Tepki Analiz Sonuçları	215
3.3.7. Varyans Ayırıştırması	219
3.4. Türkiye'de Üçüz Açıklar ve Mali Politikalar Etkileşiminin Değerlendirilmesi	223
SONUÇ	232
KAYNAKÇA	237

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADF	Genişletilmiş Dickey-Fuller
AIC	Akaike Bilgi Kriteri
BBYSP	Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
BUMKO	Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü
DOLS	Dinamik En Küçük Kareler
EKK	En Küçük Kareler
FPE	Son Öngörü Hatası
GSMH	Gayrisafi Milli Hasıla
GSYİH	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
HQ	Hannan-Quinn Bilgi Kriteri
IBRD	Dünya Bankası
IMF	Uluslararası Para Fonu
İBYSP	İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı
KBH	Konsolide Bütçe Harcamaları
KBVG	Konsolide Bütçe Vergi Gelirleri
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsü
LR	Olabilirlik Oranı
MA	Hareketli Ortalama
OECD	Ekonomik kalkınma ve İşbirliği Örgütü
SIC	Schwarz Bilgi Kriteri
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TEFE	Toptan Eşya Fiyat Endeksi
PP	Phillips-Perron
VAR	Vektör Otoregresif Analiz

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1:	Bütçeleme İlkeleri	8
Tablo 2:	Tüketim ve Tasarrufu Etkileyen İçsel ve Dışsal Nedenler	26
Tablo 3:	Cari İşlemler Hesabı	49
Tablo 4:	Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Kurulan Bankalar	94
Tablo 5:	Türkiye'de Bütçe Gelir, Gider ve Açıkları (1923-1932, Milyon TL)	97
Tablo 6:	Türkiye'de GSMH'nın Gelişimi (1923-1932)	98
Tablo 7:	Türkiye'de Dış Ticaret'in Gelişimi (1923-1932) (Milyon Dolar, %)	99
Tablo 8:	Türkiye'de Vergilerin Dağılımı (1923-1932)	101
Tablo 9:	Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'ndaki Tesislerin Uygulama Durumu	107
Tablo 10:	İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda Kamu Yatırımlarına İlişkin Göstergeler	111
Tablo 11:	Türkiye'de Bütçe Gelir, Gider ve Açıkları (1932-1950, Milyon TL)	119
Tablo 12:	Türkiye'de GSMH'nın Gelişimi (1923-1932)	120
Tablo 13:	Türkiye'de Kamu Kesiminin Büyüklüğü (1932-1950)	122
Tablo 14:	Türkiye'de Dış Ticaret'in Gelişimi (1932-1950) (Milyon Dolar, %)	123
Tablo 15:	Türkiye'de Bütçe Gelir, Gider ve Açıkları (1950-1960, Milyon TL)	130
Tablo 16:	Türkiye'de GSMH'nın Gelişimi (1950-1960)	131
Tablo 17:	Türkiye'de Kamu Kesiminin Büyüklüğü (1950-1960)	132
Tablo 18:	Türkiye'de Dış Ticaret'in Gelişimi (1950-1960) (Milyon Dolar, %)	132
Tablo 19:	Türkiye'de GSMH'nın Gelişimi: 1962-1966 (Milyon TL)	138
Tablo 20:	Türkiye'de Yatırımlara İlişkin Plan Hedefleri ve Gerçekleşmeler: 1963-1966 (Milyar TL)	139
Tablo 21:	Türkiye'de Bütçe Gelir, Gider ve Açıkları (1963-1966, Milyon TL)	140
Tablo 22:	Türkiye'de Dış Ticaret'in Gelişimi (1963-1967) (Milyon Dolar, %)	140
Tablo 23:	Türkiye'de Dış Ticaret'in Gelişimi (1968-1972) (Milyon Dolar, %)	143
Tablo 24:	Türkiye'de Bütçe Gelir, Gider ve Açıkları (1968-1972, Milyon TL)	144
Tablo 25:	Türkiye'de GSMH'nın Gelişimi: 1968-1971 (Milyon TL)	145
Tablo 26:	Türkiye'de Dış Ticaret'in Gelişimi (1973-1977) (Milyon Dolar, %)	149
Tablo 27:	Türkiye'de GSMH'nın Gelişimi: 1973-1977, (Milyar TL)	150
Tablo 28:	Türkiye'de Bütçe Gelir, Gider ve Açıkları (1973-1977, Milyon TL)	151
Tablo 29:	Türkiye'de Dış Ticaret'in Gelişimi (1980-1990) (Milyon Dolar, %)	160
Tablo 30:	Türkiye'de GSYİH'nın Gelişimi: 1980-1989	161
Tablo 31:	Türkiye'de Bütçe Gelir, Gider ve Açıkları (1980-1990, Milyar TL)	162

Tablo 32: Türkiye’de Kamu Faiz Ödemeleri (1980-1990, Milyar TL)	163
Tablo 33: Türkiye’de Yurtiçi Tasarrufların ve Sabit Sermaye Yatırımlarının GSYİH İçindeki Payı (1980-1990)	164
Tablo 34: Türkiye’de GSYİH’nın Gelişimi: (1990-1999)	172
Tablo 35: Türkiye’de Bütçe Gelir, Gider ve Açıkları (1990-1999, Trilyon TL)	172
Tablo 36: Türkiye’de Yurtiçi Tasarrufların ve Sabit Sermaye Yatırımlarının GSYİH İçindeki Payı (1990-1999)	173
Tablo 37: Türkiye’de Dış Ticaret’in Gelişimi (1990-1999) (Milyon Dolar, %)	174
Tablo 38: Türkiye’de GSYİH’nın Gelişimi: 2000-2017	182
Tablo 39: Türkiye’de Bütçe Gelir, Gider ve Açıkları (2000-2017, Milyon TL)	183
Tablo 40: Türkiye’de Yurtiçi Tasarrufların ve Sabit Sermaye Yatırımlarının GSYİH İçindeki Payı (2000-2014)	185
Tablo 41: Türkiye’de Dış Ticaret’in Gelişimi (2000-2016) (Milyon Dolar)	186
Tablo 42: Modelde Kullanılan Değişkenlerin Tanımlanması	194
Tablo 43: Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler	197
Tablo 44: ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları	203
Tablo 45: Zivot-Andrews Birim Kök Testi Sonuçları	206
Tablo 46: Gecikme Uzunluğu Testi Sonuçları	207
Tablo 47: Granger Nedensellik / WALD Testi	209
Tablo 48: VAR Analizi Tahmin Sonuçları	210
Tablo 49: AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri	211
Tablo 50: Otokorelasyon-LM Testi Sonuçları	213
Tablo 51: White Değişen Varyans Testi	214
Tablo 52: Normal Dağılım Testi	215
Tablo 53: Bütçe Açığı İçin Varyans Ayırıştırması Sonuçları	220
Tablo 54: Tasarruf Açığı İçin Varyans Ayırıştırması Sonuçları	221
Tablo 55: Cari Açık İçin Varyans Ayırıştırması Sonuçları	221
Tablo 56: VAR Yöntemiyle Yapılan Benzer Çalışmalar	222

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1:	Tasarruf-Yatırım Dengesi	17
Şekil 2:	Keynesyen Tüketim Fonksiyonu	23
Şekil 3:	Tasarruf Fonksiyonu	25
Şekil 4:	Uzun ve Kısa Dönem Tüketim Fonksiyonu	27
Şekil 5:	Nispi Gelir Hipotezi	29
Şekil 6:	Yaşam Boyu Gelir, Tüketim ve Servet	31
Şekil 7 –	Tüketim Bulmacasının Çözümü	33
Şekil 8 –	ABD Bütçe Açıklarının GSYİH'ya Oranı, 1970-1988	56
Şekil 9:	ABD'de Cari Denge'nin GSYİH'ya Oranı, 1970-1988	57
Şekil 10:	Kronik Tasarruf Açığı Sorunu	61
Şekil 11:	Yetersiz Yurtiçi Tasarrufların Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi	63
Şekil 12:	ABD'de Bütçe Açığı ve Cari Açık, (% GSYİH)	69
Şekil 13:	ABD'de Yurtiçi Tasarruf ve Yatırım Miktarları, (Trilyon Dolar)	71
Şekil 14:	Tasarrufların Cari Açığa Etkisi	76
Şekil 15:	Tasarruf Açığındaki Değişimin Cari Açığa Etkisi	77
Şekil 16:	Bütçe Açığı / GSYİH	195
Şekil 17:	Özel Tasarruf Açığı / GSYİH	195
Şekil 18:	Cari Açık / GSYİH	196
Şekil 19:	AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri	212
Şekil 20:	Cari Açık Etki-Tepki Fonksiyonları	216
Şekil 21:	Bütçe Açığı Etki-Tepki Fonksiyonları	217
Şekil 22:	Tasarruf Açığı Etki-Tepki Fonksiyonları	218

GİRİŞ

1929 Buhranı'na kadar altın dönemini yaşayan Klasik iktisadi yaklaşım, esasen piyasayı temel almaktadır ve ekonomide kamu müdahalesinin olmaması gerektiğini savunmaktadır. Bu anlayışa göre piyasa tamamen kendi haline bırakıldığında kaynaklar etkin dağılacak, herkes hak ettiği geliri elde edecek ve ekonomi kendiliğinden dengeye gelecektir. Ancak ekonomiye kamu tarafından müdahale edildiğinde söz konusu durum bozularak ekonomik dengeden sapma yaşanacaktır. Bu nedenle devlet ekonomiye herhangi bir müdahalede bulunmamalı ve bütçe sürekli olarak denk bağlanmalı görüşü hakim olmuştur.

1929 yılında büyük buhranın patlak vermesi ve ekonomik dengenin klasik iktisadın varsaydığı gibi kendiliğinden dengeye gelmemesi sonucunda Keynesyen iktisat doğmuş ve ekonomide bütçe politikası kullanılmaya başlanmıştır. Bu iktisadi anlayışa göre bütçe büyüklüğü ve denkliliği bir amaç değil araç olarak kullanılmalıdır. Söz konusu yıllarda yaşanan ekonomik depresyonla mücadele edilebilmesi için talep eksikliğinin bütçe açığı verilerek kamusal talep artışıyla telafi edilmesi görüşü benimsenmiştir. Bu durumda ekonomik dengenin sağlanabilmesi için bütçe dengesinden feragat edilmesi söz konusu olmuş ve krizin etkileri bu sayede bertaraf edilebilmiştir. Bu durum ülkelerin borç stoklarında önemli artışlara neden olmuş olsa da ekonomik dengenin sağlanması için oldukça başarılı sonuçlar vermiştir.

Ancak 1970'li yıllarda patlak veren durgunluk ve enflasyonun birlikte yaşandığı stagflasyon sorununa çare olmakta Keynesyen iktisat anlayışı yetersiz kalmıştır. Keynesyen iktisadın, durgunluk yaşanan dönemlerde genişletici politikalara, enflasyonla mücadele içinse daraltıcı politikalara başvurulması önermesi durgunluk ve enflasyonun bir arada görülmesi nedeniyle stagflasyonla mücadelede kullanılamamış ve yeni iktisadi uygulamalar gündeme gelmiştir.

Bu kapsamda ortaya çıkan arz yönlü iktisat akımı, durgunluğun sebebini yüksek vergi oranlarına, enflasyonun sebebini ise yüksek kamu harcamalarına bağlamış ve bu kapsamda vergilerin ve kamu harcamalarının azaltılması önerisini getirmiştir. ABD'de krizle mücadelede arz yanlı iktisadi akımın çözüm önerisi uygulamaya koyulmuş ve vergilerde önemli indirimlere gidilmiştir. Ancak kamu gelirlerinde vergi indirimleri nedeniyle önemli azalışlar yaşanmış olsa da kamu harcamaları aynı düzeyde kısılamamış ve yoğun bütçe açıkları ile karşı karşıya kalmıştır. Ortaya çıkan bu açıkların finansmanında iç tasarrufların yetersiz kalması sonucu dış kaynak ihtiyacı artmış ve önemli düzeyde cari açıklar ortaya çıkmasına neden olmuştur. Diğer yandan, Avrupa ülkelerinin II. Dünya Savaşı'nın etkilerini

atlatmaya başlamaları ve Uzak Doğu ülkelerindeki yoğun teknolojik gelişmeler nedeniyle ABD'nin uluslararası ticaretteki tekel rolü sekteye uğramış ve bu da cari açığın büyümesini sağlamıştır. Bütçe açıkları ve cari açığın ekonomi üzerinde oluşturduğu yükün gittikçe artması bu açıklarla mücadele edilmesini daha da önemli hale getirmiştir. Cari açık ve bütçe açığının birlikte görüldüğü ve birbirinden etkilendiği bu durum literatürde M.Feldstein tarafından “*ikiz açık hipotezi*” olarak ifade edilmiştir.

İkiz açık hipotezine yönelik literatürde *Geleneksel (Keynesyen) Yaklaşım* ve *Ricardocu Denklik Yaklaşımı* olmak üzere iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Geleneksel görüş ele alındığında, kamu tasarruflarının azalması durumunda bütçe açıklarının finansmanı için borçlanmaya başvurulacak ve borçlanma talebindeki artış faiz oranlarının yükselmesine neden olacaktır. Artan faiz getirisinden yararlanmak amacıyla ülkeye yabancı sermaye girişi artacak ve ulusal para değer kazanacaktır. Yerli paranın değer kazanması nedeniyle de ihracatın pahalılaşarak ithalatın ucuzlaması, dış ticaret dengesini olumsuz etkileyerek cari açığın artmasına sebep olacaktır. Bu durumdan hareketle geleneksel iktisatçıların ikiz açık hipotezini destekledikleri ve kabul ettikleri görülmektedir.

İkiz açıklar hakkındaki diğer görüş olan Ricardocu denklik yaklaşımına göre ise, azalan vergi gelirleri nedeniyle bütçe açığı verilmesi durumunda devletin borçlanma davranışının artmasının özel kesim üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı savunulmaktadır. Bu yaklaşımda, devletin borçlanması vergilendirmenin şimdiki dönemden gelecek döneme kaydırılması anlamı taşımaktadır ve bireyler bu durumun farkındadırlar. Sonuçta devletin ileriki dönemlerde vergi artışına gideceğinin farkında olan özel kesim, harcama davranışlarını artırmayarak cari tüketim düzeyini sürdürecektir. Bu durumda kamu sektöründeki tasarruf azalışı özel kesimde tasarruf artışına neden olacak ve devletin bütçe açığını borçlanma yoluyla finanse etmesi özel tasarrufların artmasından dolayı faiz artışına neden olmayacaktır. Faizlerin artmaması sonucunda da yurtdışından sermaye girişinde bir artış yaşanmayacak ve cari açık üzerinde artırıcı etki ortaya çıkmayacaktır. Görüldüğü üzere Ricardocu denklik yaklaşımı ikiz açık hipotezini reddetmektedir.

1990'lı yıllara kadar bu şekilde devam eden ikiz açık tartışmaları bu yıllardan itibaren şekil değiştirmiştir. 1990'dan itibaren ABD'nin bütçe açıklarının kapatılması amacıyla vergilerde artışa gitmesi kamu tasarruflarının artmasına neden olmuş yani bütçe dengesi üzerinde olumlu sonuçlar vermiştir. Ancak kamu kesiminde ortaya çıkan bu artış yurtiçi toplam tasarruf oranlarını çok fazla etkilemeyerek özel

tasarrufların düşmesi ile dengelenmiştir. Diğer yandan yüksek yabancı yatırımlar nedeniyle ülkeye giren sermaye miktarının değişmemesi yerli paranın değerli kalmasına neden olarak cari açığın devam etmesine neden olmuştur. Bu andan itibaren ikiz açık tartışmaları ikiz açığın geçerli olup olmadığının yanı sıra cari açığın sebebinin bütçe açığı mı yoksa özel tasarruf açığı mı olduğu şeklinde boyut değiştirmiştir.

2001 yılından itibaren ABD'nin savunma harcamalarını artırması sonucu bütçe açıklarının tekrar ortaya çıkması ve artmasıyla birlikte cari denge, özel tasarruf-yatırım dengesi ve bütçe dengesi birlikte açık vermeye başlamış ve bu üç dengenin birlikte açık vermesi *“üçüz açık hipotezi”* olarak ifade edilmiştir.

Literatürde yapılan çalışmalara bakıldığında son yıllara kadar ağırlıklı olarak ikiz açık hipotezi üzerine yoğunlaşıldığı ve özel tasarruf-yatırım dengesinin göz ardı edildiği görülmektedir. Ancak makroekonomik dengenin iç ve dış dengenin birbirine eşit olmasıyla yani bütçe açığı ve özel tasarruf-yatırım açığının cari açığa eşit olmasıyla sağlandığı göz önüne alındığında üçüz açık hipotezi gittikçe önem kazanmaktadır.

Türkiye açısından konu ele alındığında ise, Türkiye ekonomisi kurulduğu yıldan bu yana ağırlıklı olarak ekonomik sorunlarla boğuşmak zorunda kalmış ve yaklaşık her on yılda bir görülen siyasi ya da ekonomik krizler ülke ekonomisini derinden etkileyerek bu açıkların daha da artmasına neden olmuştur. Bu nedenle üçüz açık hipotezinin Türkiye’de geçerli olup olmadığının tespit edilmesi bu açıklarla mücadele edilmesi için uygulanacak politikalara yol gösterici olacaktır. Bu amaçla uyumlu olarak, *“Türkiye’de üçüz açık hipotezi geçerlidir ve bu üç açık birbirini etkilemektedir.”* hipotezi oluşturulmuştur.

Türkiye’de ve dünyada üçüz açıkla ilgili çalışmalara bakıldığında hipotezin geçerliliği ile ilgili kesin bir görüş birliği bulunmadığı belirlenmiştir. Bu durumda, Türkiye için bu hipotezin geçerliliğinin test edilmesi önem arz etmektedir. Çalışmada cari açık, bütçe açığı ve özel tasarruf açığından oluşan üçüz açık hipotezinin Türkiye’de geçerli olup olmadığının araştırılması ve üçüz açık hipotezini oluşturan bileşenlerin modeldeki diğer açıklar üzerindeki etkisinin varlığı ve şiddetinin araştırılması uygulanacak mali politikalara yol gösterilmesi açısından önem taşımaktadır.

Üçüz açık hipotezinin test edilebilmesi için VAR (Vektör Otoregresif Model) yöntemi kullanılmıştır. VAR yöntemi ile değişkenler arasındaki içsel dışsal ayrımının ortadan kalkması ve her bir değişkenin içsel olarak kabul edilmesinin yanı sıra

bağımlı değişkenlerin gecikmeli değerleri VAR modellerinde yer aldığından dolayı bu model, geleceğe yönelik güçlü tahminler yapılmasına da imkan tanımaktadır.

Üçüz açık hipotezinin Türkiye ekonomisi için geçerliliğinin sınıandığı bu çalışmanın ilk bölümünde hipotezi oluşturan değişkenlerden bütçe açığı, özel tasarruf açığı ve cari açık teorik olarak ele alınarak üçüz açık hipotezinin ortaya çıkışı incelenecektir.

İkinci bölümde, Türkiye’de uygulanan mali politikalar kuruluş yıllarından itibaren günümüze kadar incelenecek ve üçüz açık bileşenlerindeki değişim dönemler itibarıyla ele alınacaktır.

Çalışmanın ampirik kısmını oluşturan üçüncü bölümde ise, üçüz açık hipotezine yönelik literatür incelendikten sonra, çalışmada kullanılacak veri seti ve yöntem anlatılacak ve VAR analizi sonucunda elde edilen ampirik bulgular değerlendirilerek çalışma sonlandırılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÜÇÜZ AÇIK HİPOTEZİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Ödemeler bilançosu denklığı, adil gelir dağılımı, kaynak tahsisinde etkinlik, ekonomik istikrar, ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması, iktisat politikasının temel amaçları olarak kabul edilmektedir. Bu kapsamda, tüm bu amaçların gerçekleştirilmesi ülkelerin gelişmişlik düzeylerinden bağımsız olarak ilgilenilen en önemli hedeflerdir. Ancak söz konusu amaçlara ulaşmak için çeşitli politikalar uygulanırken makroekonomik dengede sapmalar ortaya çıkmaktadır. Ülkelerin kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan yapısal, konjonktürel ya da geçici sorunlar gibi sebeplerle ortaya çıkabilen makroekonomik sapmaların, ulusal ekonomi dışındaki alemlerin etkileriyle de yaşanması söz konusu olmaktadır. Ekonomide iç ya da dış nedenlerle yaşanan dengesizliklerin birbirini etkileyerek ekonomik işleyişin kısır bir döngüye sürüklenmesi mümkün olduğundan dolayı, söz konusu dengesizliklerin sebepleri ve sonuçları üzerinde durulması gereken oldukça önemli göstergeler olarak görülmektedir.

Son yıllarda ABD ekonomisinde bütçe dengesi, tasarruf dengesi ve cari dengenin aynı anda açık vermesi ve birbirini etkilemesi “*üçüz açık*” kavramını gündeme getirmiştir. Üçüz açık kavramı çerçevesinde şekillenen bu çalışmanın ilk bölümünde üçüz açık hipotezinin kavramsal çerçevesi çizilecektir. Bu kapsamda ilk olarak üçüz açığın temel bileşenlerini oluşturan bütçe açığı, tasarruf açığı ve cari açık irdelenecektir. Ülkenin iç ve dış dengesinin ifade eden bu göstergeler teorik açıdan incelendikten sonra ikiz açık kavramı açıklanacak ve buradan hareketle üçüz açık hipotezinin ortaya çıkışı üzerinde durulacaktır.

1.1. Üçüz Açık Hipotezinin Temel Bileşenleri

1990'lı yıllardan itibaren ABD ekonomisinde bütçe dengesi, tasarruf dengesi ve cari dengenin birlikte açık vermeye başlamasıyla birlikte gündeme gelen üçüz açık hipotezine göre ülkenin iç dengesini ifade eden bütçe dengesi ve özel tasarruf dengesinin açık vermesi durumunda, ülkenin dış dengesinin bu durumdan olumsuz etkilenmesi yani söz konusu durumun da cari dengenin açık vermesi ile sonuçlanması söz konusu olacaktır. Bu nedenle, bu bölümde üçüz açık hipotezini oluşturan bütçe açığı, tasarruf açığı ve cari açık bileşenleri incelenecektir.

1.1.1. Bütçe Açığı

5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nda *"Belirli bir dönemdeki gelir ve gider tahminleri ile bunların uygulanmasına ilişkin hususları gösteren ve usulüne uygun olarak yürürlüğe konulan belge"* olarak tanımlanan bütçe, ilk olarak batı ülkelerinde ortaya çıkmış Latince kökenli bir kavramdır. Latince "Bulga" kelimesinden türeyen kavram, 17. yüzyılda İngilizce'de "Budget" şeklinde bugünkü anlamıyla kullanılmaya başlanmıştır. Esasen Latince'de "para torbası", "küçük deri çanta", "kamu cüzdanı" gibi anlamlar barındıran bütçenin günümüzde ifade ettiği temel anlam, "devletin gelecek bir döneme ilişkin gelir ve gider tahminlerinin yer aldığı, bunların yürütülüp uygulanması için parlamentonun hükümete izin ve yetki verdiği bir kanun"dur (Tüğen, 2008:1).

Türk kanunlarında bütçe kavramı ilk olarak 31 Mayıs 1862 tarihli Fransız Kararnamesi'nden alınan ve 26 Mayıs 1927 tarih ve 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu'nun 6. Maddesi'nde yapılmıştır. Buna göre bütçe, "devlet devair ve müessesatının senevi varidat ve masarif muhammenatını gösteren ve bunların tatbik ve icrasına mezuniyet veren bir kanundur" şeklinde devlet bütçesinin hukuki tanımı yapılmıştır. Açıklamak gerekirse bütçenin tanımı söz konusu maddeye göre "devlet daire ve kuruluşlarının bir yıllık gelir ve gider tahminlerini gösteren ve bunların uygulama ve yürütülmesine izin veren kanun" şeklinde yapılabilir (Edizdoğan, 1998:6).

Bütçenin tanımı üzerinde iktisatçılar tarafından esasen genel bir uzlaşa sağlanmış olmakla birlikte hizmet ettiği amaç ve özellikler açısından çeşitli tanımlar da yapılmıştır. Bu kapsamda Ataç'a göre bütçe, "devletin veya diğer amme hükmü şahıslarının gelecek muayyen bir devre içindeki gelir ve giderlerini tahmin eden ve bunların yürütülüp uygulanmasına izin veren bir tasarruftur" biçiminde tanımlanmaktadır (Coşkun, 2004:3).

Maliye Bakanlığı tarafından bütçe, "devletin bir yıl gibi belirli bir süre içinde gider ve gelirlerini öngören ve bunların uygulanmasına yetki veren bir yasama tasarrufu" olarak tanımlanmıştır (Maliye Bakanlığı, 1969: 39).

Batirel'e göre ise bütçe "kamu kesiminin mali, ekonomik ve siyasal bir planı" anlamını taşımaktadır ve "kamu kesiminin gelecek bir dönem için kaynak harcama dengesini yansıtan ve parlamenter demokrasilerde yasama organının yürütme organına kamu harcaması yapma ve kamu gelirlerini toplama konusunda verdiği yetkiyi gösteren belgedir" (Batirel, 1979:8).

Gürsoy'a göre bütçe, "devletin kaynakları ve olanakları ile ihtiyaçlarını karşılaştırdığı ve bunlara akılcı ölçülerle öncelikler ve büyüklükler saptadığı bir mali doküman ve toplumsal karar alma süreci ile vergi yükünün belirlenmesine aracılık eden bir kurum"dur (Gürsoy, 1980: 5).

Bulutoğlu'nun tanımına göre bütçe "kamu hizmetlerinin üretimi için gerekli nakit akımını sağlayan anayasal yetkilendirme belgesi, hükümetin bürokrasiden yapmasını istediği kamu hizmetlerinin sipariş listesi"dir (Bulutoğlu, 2004:11).

Sayar ise bütçeyi "kamu tüzel kişileriyle yarı resmi veya özel teşekkül ve toplulukların, belli bir dönem içindeki gelir ve giderlerini tahmin eden ve bunların tahsil ve tediyesine önceden mezuniyet veren kanun, tüzük, kararname gibi hukuki tasarruf" şeklinde tanımlamıştır ve bütçenin tahdit, tahmin, tevzin ve tasdik* olmak üzere mutlaka dört temel niteliği taşıması gerektiğini belirtmiştir (Sayar, 1970:7-9).

Yukarıdaki tanımlardan görüleceği üzere bütçenin klasik tanımı, bütçenin siyasi ve hukuki niteliğini vurgulamaktadır. Ancak bütçenin tanımda yer alması gereken başka nitelikleri de mevcuttur. Dolayısıyla çağdaş anlamda bir bütçe tanımı oluşturmak için, bütçelerin kaynakları etkin tahsis eden, gelir dağılımında adaleti ve ekonomik istikrarı sağlayan bir araç olarak kullanılması da klasik tanım içerisine yerleştirilmelidir. Böylece bütçe, klasik maliyecilerin anladığı dar kapsamlı bir mali denge aracı olmaktan çıkıp ekonomik denge aracı özelliği kazanmakta ve niteliği ile kapsamı genişletilmektedir (Dülger, 2012:4). Bu nedenle bütçe kavramı tanımlanırken bütçenin çağdaş ilke ve işlevlerini de dikkate almak şarttır. Bütçe artık sadece toplumsal ihtiyaçların belirlenmesi ve karşılıklarının bulunması ile sınırlı olmayıp aynı zamanda başta fiyat istikrarı ve tam istihdam olmak üzere makroekonomik işlevler de üstlenmiştir (Türk, 1975:313). Kısacası bütçenin klasik fonksiyonları olan mali, hukuki, siyasi ve denetim fonksiyonlarına; konjonktürel, telafi edici, kalkınma, kaynak tahsisi, gelir dağılımını düzenleme, ekonomik istikrarı sağlama gibi makroekonomik fonksiyonların eklenmesiyle çağdaş anlamda bütçe tanımına ulaşmak mümkündür.

Tüm bu bütçe tanımlarından yola çıkıldığında bütçenin temel mekanizması şu şekilde gösterilebilir (Dülger, 2012:4). Bütçe:

- Gelir giderleri gösteren bir dokümandır.
- Gelecekte devletin harcayacağı paralarla toplayacağı gelirlerin tahminidir.
- Kaynaklarla amaçlara ulaşmak için bir araçtır.

* Tahdit; belirli bir süre ile sınırlı olmayı, Tahmin; tahmini bir büyüklük olmayı, Tevzin; gelir ve giderlerin denkleştirilmesini, Tasdik; gelir ve giderlerin uygulamadan önce onaylanmasını ifade eder.

- Fiyat etiketli bir hedef sınıflamasıdır.
- Kaynakların sınırlı olması ve ihtiyaçların sonsuz olması nedeniyle alternatif hizmetler arasında tercih yapma mekanizmasıdır.
- Tercihlerin amaçlara ulaşmak üzere koordine edilmesi anlamında bir plandır.
- Amaçlara nasıl ulaşılabileceğini gösteren ayrıntılı bilgi içeren bir çalışma planıdır.
- Yürütme organı ile halk arasında yapılan bir sözleşmedir.

Bütçenin genel özellikleri bu şekilde olmakla birlikte bütçenin kendinden beklenen fonksiyonları gerçekleştirebilmesi, bütçede yer alan gelir ve gider tahminlerinin doğru yapılabilmesi, bütçenin uygulanmasının ve denetiminin sağlanabilmesi için uygulanması gereken genelgeçer ilkeleri vardır. Bu ilkeler özünde klasik maliyenin bütçeye ilişkin ilkeleri olmakla birlikte günümüze kadar gelişmiş, değişimlere uğramış ve özellikle de bu ilkelerin çok katı uygulamaları esnekleştirilmiş ve değişen gereksinimleri karşılayacak istisnalar halini almıştır (Altay, 2015:179).

Tablo 1 – Bütçeleme İlkeleri

Denklik	Bütçedeki gelir ve giderlerin birbirine eşit olması
Genellik	Kamusal gelir ve harcamalarının tümünün bütçede olduğu gibi birbirinden mahsup edilmeden gayrisafi şekilde ve belirli gelirlerin belirli giderlere tahsis edilmeden (adem-i tahsis) gösterilmesi
Birlik	Devletin elde ettiği tüm gelirlerin ve yaptığı harcamaların farklı bütçelerde değil tek bir bütçede gösterilmesi
Açıklık	Bütçenin herkes tarafından anlaşılabilir şekilde hazırlanması
Aleniyet	Bütçenin hazırlanması, onaylanması, uygulanması aşamalarının gizlilik olmadan açık bir şekilde yürütülmesi
Samimiyet (Subjektif Doğruluk)	Bütçe tahmini ve uygulama sonuçlarının birbirleriyle tutarlı olması
Doğruluk (Objektif Doğruluk)	Sosyal ve ekonomik durumun göz önüne alınarak bütçe tahminlerinin ileri tekniklerle yapılması
Önceden İzin Alma	Mali yıla girmeden önce bütçenin meclisten geçerek kanunlaşması
Giderlerin Bölümler İtibariyle Onaylanması	Kurum ve kuruluşların bütçelerinin mecliste bölümler halinde görüşülmesi ve onaylanması
Giderlerin Önceliği	Sosyal devletin bir gereği olarak harcamaların gelirlerden önce görüşülmesi
Yıllık Olma	Bütçenin belirli bir zaman için (genellikle bir yıl) harcama yapma ve gelir elde etme yetkisi vermesi
Tasarruf	Minimum kamusal giderle en fazla kamusal faydanın sağlanması

Bütçenin genel kabul gören ilkeleri içerisinde geçmişten günümüze - konumuzun gereği olarak da- üzerinde durulan en temel ilke denklik ilkesi olmuştur. Denk bütçe kavramı, belirli bir zaman içinde devletin yaptığı harcamaların ve elde ettiği gelirlerin birbirine eşit olduğu durumu ifade eder.

Bütçe açığı, devlet alımları, transfer ödemeleri ve net faiz ödemeleri toplamından oluşan devlet harcamalarının, vergi gelirlerinden daha fazla olması durumudur ve bütçe açığı ile devlet harcamalarının vergi gelirlerini aşan kısmı kastedilir (Dornbusch ve Fischer, 1994: 76). Burada bahsedilen bütçe açığı geleneksel bütçe açığını ifade etmektedir. Kamunun toplam giderleri ile gelirleri arasındaki farkı ifade eden ve en çok kabul gören bütçe açığı tanımı olan geleneksel bütçe açığının en büyük eksiği borçlardaki değişimleri göstermemesi dolayısıyla devletin kullanacağı yeni ithal mali kaynakların belirlenememesidir (Blejer ve Cheasty, 1991:1646).

Diğer taraftan, geleneksel bütçe açığı ve bununla ilgili bazı kavramlar açıklanırsa; geleneksel anlamda bütçe açığı faiz ödemelerini de kapsadığı ve enflasyondan önemli ölçüde etkilendiği için anlamlı bir gösterge olarak kabul edilemez. Enflasyon, nominal faiz haddini yükselttiği ve dolayısıyla da nominal faiz ödemelerini artırdığı için geleneksel bütçe açığını genişletmektedir. Bu nedenle, istikrar için alınması gerekli mali önlemler konusunda, söz konusu kavram sağlıklı bilgi verememektedir. Bu nedenle çeşitli bütçe açığı kavramlarını incelemek isabetli olacaktır. Basit şekliyle, borç faizi ödemelerinin geleneksel bütçe açığından çıkarılmasıyla elde edilen "birincil açık" tanımı hükümetlerin serbestçe kararlaştırdığı harcamaları veya bir ölçüde aktif bir maliye politikasını yansıttığından dolayı birincil açık kavramının daha anlamlı olduğu düşünülebilir (Evgin 1994:23).

"Operasyonel açık" kavramı ise, faiz ödemelerinden enflasyonun etkisi arındırılarak elde edilmektedir. Açıklamak gerekirse, enflasyonun yüksek olduğu ekonomilerde, alacaklılara ödenen faizlerin bir bölümünün enflasyon nedeniyle giderek eriyen toplam borç tutarının tazminine yöneldiği, yani, borcun reel değerinin korunmasını sağladığı açıktır. Her ne kadar bu kavram cari ödemeler bilançosu dengesinin sağlanmasında kullanılsa da her zaman başarılı sonuçlar doğmasını sağlamayabilir. Çünkü operasyonel açığın hesaplanmasında kullanılan enflasyon oranının gerçeği ne derece yansıttığı hiçbir zaman kesin olarak belirlenemez. Ayrıca, ekonomide dış ödemeler bilançosu dengesinin sağlanmasının yanı sıra enflasyonun düşürülmesi de hedeflendiğinde söz konusu gösterge anlamını yitirebilmektedir. Örneğin çok yüksek enflasyon oranlarında, parasal taban tutarının,

Toplam Borç/GSYİH oranına yaklaşması nedeniyle çok yüksek enflasyon oranlarında çok düşük operasyonel açıklar ortaya çıkmaktadır (Evgin 1994:23).

Bütçe açıklarının ölçümünde kullanılan bir diğer alternatif açık ölçüsü ise nominal-reel açık sınıflandırmasıdır. Net kamu borçlanmasının gerçek değerindeki değişikliği temelde üç önemli gösterge belirlemektedir. Bunlar, kamu kesimi dışında kalan özel kesim finansal varlık ve yükümlülüklerde ortaya çıkan değişimler arasında denge sağlayan nominal açık, nominal faiz oranlarındaki değişimlere rağmen, mevcut finansal varlıkların ve yükümlülüklerin nominal piyasa değerindeki ve fiyatlar genel seviyesindeki değişimler karşısında reel olarak ortaya çıkan değişimlerdir. Bu büyüklüklere faiz ve fiyat etkileri eklendiğinde bütçe fazlaları ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, nominal açıktan faiz oranları etkisi ve fiyat etkisi çıkarıldığında reel açık tanımına ulaşılmaktadır ve reel açık, net kamu borçlanmasının gerçek değerinde meydana gelen değişiklikler olarak tanımlanabilir (Egeli, 2002:37).

Bütçe açığı konusunda üzerinde durulması gereken bir diğer kavram ise “nakit açığı”dır. Bütçede, giderler tahakkuk, gelirler tahsilat esaslı izlenir. Bir giderin yapılması için işlemler tamamlandığı zaman tahakkuk eden miktar, alacaklısına ödenip ödenmediğine bakılmaksızın bütçede gider olarak yazılır. Söz konusu tutarın alacaklısına herhangi bir nedenle o aşamada ödenememiş olması durumunda bu kalem emanete alınır. Bu durumda gider yazılmasına rağmen ödeme yapılmadığı için nakit çıkışı oluşmadığı açıktır. Bazen de henüz bütçeye gider yazılmamış bir işlem için nakit çıkışı gerçekleşmesi de mümkündür. Örnek vermek gerekirse işe başlaması için müteahhide verilen avans nakit olarak ödenir ancak henüz harcama yapıp belgeleri getirilmediği için bütçeye o aşamada gider yazılması söz konusu değildir. Emanet ve avansların bütçe dengesine eklenmesiyle de bütçe nakit dengesi ortaya çıkmaktadır. Söz konusu denklem şu şekildedir (Eğilmez, 2012):

- $\text{Bütçe Nakit Dengesi} = \text{Bütçe Dengesi} + \text{Emanetler} - \text{Avanslar}$

Formüle göre bütçe emanetleri nakit açığını küçültürken, müteahhit avansları nakit açığını büyütmektedir. Müteahhit avansları, hak ediş gerçekleşmeden yapılan ödemeler olmaları sebebiyle nakit dengesini bozarak nakit açığını büyütmektedir. Diğer taraftan, bütçenin harcama kalemleri arasında yer alan bütçe emanetleri, geçici fon etkisini ortaya çıkarmakta ve sonuçta nakit açığı olması gerekenden daha küçük hesaplanmaktadır (Şen, Sağbaş ve Keskin, 2007: 21).

Tahakkuk açığı ise, kamu kesimi işlemlerinin bilfiil gerçekleşip gerçekleşmediğine bakılmadan mali yıl içinde kamu kesimi taahhütleri gibi devletin kullanması gereken gerçek net kaynakları elde etmede kullanılır. Nakit açığı ile tahakkuk açığı arasındaki en önemli ayrım tam anlamıyla bir tahakkuk açığı kalemi olan sabit sermaye amortismanı uygulamasıdır. Nakit açığı ile tahakkuk açığı arasındaki fark, normal muhasebe dönemini aşan nakdi ödemelerdeki gecikmeleri de içermektedir (Blejer ve Cheasty, 1992:40-41). Sonuç olarak nakit esasına göre açık hesaplanırken, mali yıl içinde kamu kesiminin sadece nakit ödemesi yaptığı harcamalar ile gerçekleşen nakit gelirleri göz önüne alınmakta; tahakkuk esasına göre açık hesaplanırken ise, işlemler sırasında gerçekten bir nakit ödemesi yapıp yapılmadığına bakılmadan kamu kesimine ait kullanılabilir kaynakların tespit edilmesi ve maliye politikalarının sonuçlarının görülebilmesi temel hedeftir. Örnek vermek gerekirse, tahakkuk esasına göre hesaplanan kamu dengesinde amortisman giderleri yer alırken, nakit dengesinin hesaplanmasında ise dikkate alınmamaktadır (Turhan, 1996:7).

Öte yandan, bütçe açığı konusunda üzerinde durulması gereken bir diğer kavram da “yarı mali açık”tır. Merkez bankası ve/veya finansal ve finansal olmayan kamu girişimleri tarafından gerçekleştirilen yarı mali faaliyetler, hükümetin genel yönlendirmesi altındaki tüm faaliyetleri kapsayarak kamu kaynaklarının bütçe dışı kanallarla özel sektöre transferini sağladığından dolayı bütçe dışı olarak nitelendirilmektedir. Örneğin, kamu kurum ve kuruluşlarının kredi garantileri, döviz garantileri gibi yarı mali faaliyetleri, normal kamu harcamaları gibi ekonomik etkiler oluşturmalarına rağmen, bütçe içerisinde yer almamaktadır. Bir ekonomide bütçe açıklarının finansmanının sadece borçlanma ile sağlandığı varsayımı altında, bütçe açığındaki artış ile kamu borç stoku artışının birbirine eşit olması beklenmesine rağmen uygulamada bu durum gerçekleşmemektedir. Özellikle, gelişmekte olan ülkeler göz önüne alındığında kamu borç stokundaki artışın tümünün bütçe açığındaki artışla açıklanması mümkün değildir ve kamunun yarı mali faaliyetleri genellikle bu durumun sebebi olmaktadır. İşte kamunun bu yarı mali faaliyetlerinin doğurduğu bütçe açığına “yarı mali açık”; bütçe kayıtlarında görünmemesi nedeniyle de “gizli açık” adı verilmektedir (Şen, Sağbaş ve Keskin, 2007:15-17).

Sonuçta kamunun yarı mali nitelikteki işlemleri de mali açığın belirlenmesinde önem taşımaktadır. Ancak Merkez Bankası bilançosu açık vermesi durumunda ve yarı mali işlemler bankanın yalnızca varlıklarının bileşimini etkilediğinde, mali açıktaki bazı düzenlemelere gidilmesi gerekmektedir. Diğer taraftan

diğer kamu mali kurumlarının da hükümet garantisi altında sermaye piyasasında faaliyet gösterebildikleri göz önüne alındığında kamu bankalarına ait tüm borç verme işlemlerinin de hükümetin doğrudan borç verme programlarına benzer şekilde mali açığa dahil edilmesi gerektiği söylenebilir. Fakat bu durumda, borçlanma ile finansmanın büyük bir bölümünün kamu kesiminin diğer birimlerinden kaynaklanması sebebiyle mali açık daha da büyüyebilir (Egeli, 2002:32).

Bütçe açıklarını tanımlamaya yönelik kullanılan bu kavramların yanı sıra söz konusu açıklarla başa çıkabilmek için bu açıkların nedenlerinin de iyi biçimde tahlil edilmesi gereklidir. Açıkların nedenleri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından bazı farklılıklar gösterse de temelde ekonomik, mali, siyasi, askeri, doğal ve sosyal sebeplerden ortaya çıkmaktadır.

Bütçe açıklarının ekonomik nedenleri göz önüne alındığında en önemli sebeplerden birisi insanların refahını artırabilmek için ekonomik kalkınmayı gerçekleştirme çabasıdır. Bunun sağlanabilmesi için sermaye birikiminin gerçekleştirilmesi yani yatırımların artırılması gerekmektedir. Bu nedenle de gelişmekte olan ülkeler yollar, köprüler, barajlar, limanlar, havaalanları, enerji santralleri, telekomünikasyon gibi temel altyapı yatırımlarını gerçekleştirmeyi hedefler. Yüksek oranda harcama gerektiren bu yatırımlar da kamu harcamalarını ve dolayısıyla bütçe açıklarını artıran unsurlardır. Ayrıca endüstrileşme ile ortaya çıkan işsizlik, çevre kirliliği gibi sorunların çözüme kavuşturulabilmesi için yine kamu harcaması yapmak gerekeceğinden yine bütçe açıklarının artması sorunu ortaya çıkacaktır (Şen, Sağbaş ve Keskin, 2007:64). İşte bu sebeple gelişmekte olan ülkelerde artan bütçe açıklarının arkasında, hükümetlerin ekonomik kalkınmayı hızlandırma ve sanayileşme çabaları ve bu nedenle giderek daha fazla ekonomik faaliyetlere katılmaları vardır. Gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda bütçe açıklarının artmasının en önemli sebeplerinden bir diğeri ise kamu iktisadi teşebbüslerinin büyük oranlarda görev zararlarıdır (IMF, 1996:66). Ayrıca, ülkelerin enflasyon, faiz oranı, döviz kuru, üretim gibi makroekonomik büyüklüklerinde ortaya çıkan olumsuz değişimler de bütçe açıklarının artmasında oldukça büyük rol oynamaktadır. Örneğin; yüksek enflasyonun yaşandığı bir ekonomide, vergiyi doğuran olay ve tahsili arasında geçen süre nedeniyle – Olivera-Tanzi Etkisi – devlet için verginin reel getirisi oldukça düşecek ve bu da kamu harcamaları ve geliri arasındaki farkı açarak bütçe açıklarını artıracaktır.

Öte yandan, iktisadi gelişme açısından yetersiz olan ülkelerde bütçe açıkları temelde, yüksek harcama baskısı, vergi gelirlerindeki yetersizlik ve özel tasarrufların

düşüklüğü biçiminde üç nedenle açıklanmaktadır. Personel giderleri gibi her yıl tekrarlanan cari harcamaların kısılmasının mümkün olmamasının yanı sıra bu harcamaların enflasyon, ücret baskısı ve kalkınma planı gerekleri gibi birtakım etkenlere bağlı olarak sürekli büyümesi söz konusudur. Ayrıca iktisadi gelişme düzeyi düşük olan ülkelerde daha fazla harcama yapma konusundaki politik baskılar açık finansmanın enflasyonist maliyetine göre daha ağır basmaktadır. Aynı şekilde devlet gelirlerindeki yetersizlik de bütçe açıklarında önemli bir etkidir ve geliri hızla artan ülkelerin, geliri yavaş artan ülkelere göre açıkların finansmanına daha az ihtiyaç duyacağı açıktır. Diğer yandan, gelişmekte olan ülkelerde özel tasarrufların düşüklüğü, bütçe açıklarının borçlanmayla finansman maliyetini yükselterek borç-faiz sarmalına neden olmaktadır ve bu da yüksek bütçe açıklarını kronik hale getirmektedir (Egeli, 1999:297).

Bütçe açıklarını oluşturan nedenlerden bir diğeri de siyasi sebeplerdir. Demokratik parlamenter ülkelerde seçimle iş başına gelen hükümetler toplumun arzu ve isteklerini yerine getirmede daha duyarlıdırlar. Hükümetler, ülkenin kalkınması için gerekli yatırımların yanı sıra, sosyal devlet anlayışı içinde ekonominin genel çalışma seyrini ve genel refah seviyesini artırmaya yönelik programlara da ağırlık vermektedirler. Bir yandan devletin "klasik" görevlerine, diğer yandan da refah programlarına ağırlık verilmesi, kamu harcamalarını artırmaktadır. Kamu harcamalarının sürekli artırılması kamu kesimi üzerinde önemli etkiler yapmaktadır. Hükümet programlarının gerçekleştirilmesinde ve ulusal ekonomik amaçlara erişilmesinde devletin aktif rol oynaması, ekonomiyi yönlendirip, mal ve hizmet üreten bir kesim olarak faaliyet göstermesi harcamaların finansmanı sorununu ortaya çıkarır ve kamu gelirlerinin harcamaları karşılayamaması durumunda bütçe açıklarının artması sorunu ortaya çıkar (Özsoylu, 1991:46). Ayrıca seçimle işbaşına gelen hükümetlerde oy maksimizasyonu amacı olduğundan dolayı politikacılar kamu harcamalarını artırma eğilimindeyken, kamu gelirlerini artırıcı tedbirler almak istemezler. Çünkü kamu harcamalarından yararlanan seçmen mali aldanma nedeniyle kendilerine en fazla faydayı sağlayacağını -yani en fazla kamusal harcamayı yapacağını- düşündükleri partilere oy verme davranışına girerler.

Hem gelişmiş ülkeler hem de gelişmekte olan ülkeler için önemli bir bütçe açığı nedeni de savunma harcamalarıdır. Ülkeler arasındaki silahlanma yarışları ve savaşlar gibi etkenler savunma harcamalarının artmasına yol açmaktadır. Aynen ekonomik kriz dönemlerindeki gibi, savaş dönemlerinde de kamu harcamaları hızlı

bir büyüme trendine girerek bütçe açıklarında çok belirgin artışlara sebep olmaktadır (Önder, Kirmanoğlu ve Kartallı, 1995:19). Savaşlar kamu harcamalarının miktarı üzerinde üç şekilde etkili olmaktadır. Bunlardan ilki; savaş uygulamalarının yarattığı maliyet, ikincisi; milli savunmanın sağlanmasına yönelik çalışmaların maliyeti, üçüncüsü ise; savaş sonrası dönem ile ilgili olarak ortaya çıkan maliyettir (Akdoğan, 2002:78).

Thomas Morrison tarafından 1982 yılında bütçe açıkları üzerine yapılan bir araştırma sonucunda, iktisadi gelişme düzeyi, devlet gelirlerindeki istikrarsızlık, devlet gelirlerinin artış hızı, harcamalarda devlet denetimi ve ekonomiye devletin katılım derecesi gibi ekonomideki bazı yapısal faktörlerden dolayı gelişmekte olan ülkelerin bütçe açıklarına daha eğilimli oldukları sonucu ortaya çıkmıştır. Araştırmada 31* gelişmekte olan ülkenin verilerinin incelenmesi sonucu bütçe açıklarının sebebinin her ülkenin yapısal özellikleriyle alakalı olduğu gözlemlenmiştir. Morrison'a göre, bütçe açıkları yapısal faktörlerden etkilenmekte ve ülkelerin sosyo-ekonomik yapılarının özelliklerine göre farklılıklar arz etmektedir (Morrison, 1982:467).

Bütçe açıklarına neden olan diğer bir faktör ise sosyal nedenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, nüfusun artması kamu hizmetleri artışını zorunlu hale getirdiğinden dolayı kamu harcamalarının artışına neden olarak bütçe açıklarının artmasına yol açabilmektedir. Ortalama yaşam süresinin uzaması, eğitim standartlarının yükselmesi, sosyal devlet anlayışının uzantısı olarak devletten beklentilerin ve devletin fonksiyonlarının değişmesi gibi sebepler bütçe üzerinde önemli etkiler doğurmaktadır. Nüfus artışına bağlı olarak kamu giderlerinin artmasında; sağlık, eğitim, konut, kimsesiz ve yaşlılara yönelik sosyal tesisler, vb. konulardaki harcamalar kamu giderlerinin büyüten etkenler olarak sayılabilir. Kısacası nüfusun artması ve toplum yapısında ortaya çıkan değişimler sonucunda devletin gördüğü hizmete olan talep gittikçe artarak, kamu hizmetinin niteliğinde herhangi bir değişim olmasa da kamu giderlerinin ve dolayısıyla da bütçe açıklarının artmasına yol açmaktadır (Akdoğan, 2002:75).

* Bolivya, Brezilya, Dominik Cumhuriyeti, Ekvator, El Salvador, Filipinler, Gana, Guatemala, Guyan, Hindistan, Honduras, G.Kore, Jamaika, Kolombiya, Malawi, Malezya, Malta, Nepal, Nikaragua, Pakistan, Panama, Paraguay, Peru, Singapur, Sri Lanka, Şili, Tayland, Uruguay, Ürdün, Wando, Zambiya.

1.1.2. Tasarruf-Yatırım Açığı

En basit şekliyle, cari gelirin tüketilmeyerek gelecekte kullanılmak üzere ayrılan kısmını ifade eden tasarruf kavramı, yatırımları finanse etmenin en güvenilir ve en masrafsız kaynağını oluşturur. Ekonominin genel dengesindeki temel değişkenlerden birisi olan tasarruflar, refahın önemli belirleyicilerinden birisi olarak kabul edilmektedir ve bu yönüyle, hükümetler makro düzeyde yeni yatırımların yapılması, yeni sermaye mallarının üretimi ve ekonomik büyümenin sürdürülebilmesi için tasarruf artışına büyük önem vermektedir. Tasarruflar mikro iktisadi açıdan değerlendirildiğinde ise, bireylerin eğitim ve emeklilik gibi beklenen durumlar ile hastalık, işsizlik gibi riskler için daha hazırlıklı olmalarını sağlayan bir araç olması nedeniyle oldukça önemlidir. Bu önlemi alabilmek için bireyler tüketim düzleştirmesi^{*} yoluna giderek geleceğin risklerinden tasarruf yoluyla korunmaya çalışır ve gelirlerinde meydana gelen dalgalanmanın tüketim üzerindeki etkisini gidermek isterler (Barış ve Uzay, 2015:120).

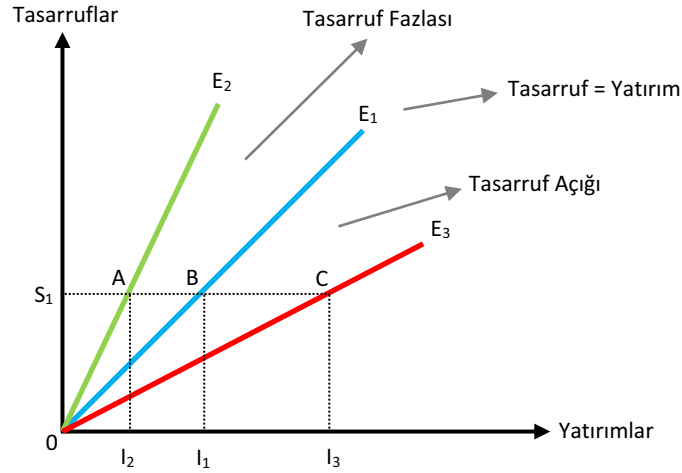
Klâsik, Neoklâsik ve Keynesyen iktisat yaklaşımlarında, sermaye birikiminin ve yatırımların kaynağı olarak tasarruflar belirtilmiş ve ekonomik olarak büyümenin sağlanabilmesi için yatırımların artırılması gerektiği, yatırımın artırılmasının da tasarrufları artırmakla mümkün olduğu belirtilmiştir (Dedekoca, 2015).

Bir ekonomide, gelirin tüketilmeyen bölümü tasarruf edilerek yatırımların finansmanında kullanıldığından dolayı ülkenin sahip olduğu toplam tasarruf stoku yatırımların finansmanı açısından oldukça önemli bir kaynaktır. Dışa kapalı ekonomi varsayımı altında yurtiçi tasarruflar, özel kesim ve kamu kesimi tasarruflarından oluşmakta ve kamu kesimi ve özel kesim yatırımları toplamına eşit olmaktadır. Söz konusu toplam yatırımlar ise, kamu ve özel kesimin sabit sermaye yatırımları ile stok değişiminden meydana gelmektedir. Dışa açık ekonomi durumunda ise, toplam yatırımlarla yurtiçi tasarruflar arasındaki eşitlik dış alemle ilişkiler nedeniyle ortadan kalkmaktadır. Bu durumda yatırımlar yurtiçi tasarruflar ve buna eklenen ithal tasarruflardan oluşmaktadır ve cari işlemler dengesinin açık ya da fazla vermesine bağlı olarak yatırımlar yurtiçi tasarrufların üzerinde ya da altında olabilmektedir. Ekonomide cari işlemler dengesi, kamu ve özel kesimin tasarruf-yatırım farkları, yani kamu kesimi ve özel kesimin toplam gelir ve harcamaları arasındaki fark tarafından belirlenmektedir (Yükseler, 2013:2-6).

* Tüketim düzleştirmesi; tüketicinin gelecekte ya da bugün gelirinde oluşan değişimin tüketim üzerindeki etkisini her iki döneme yayması durumudur.

Bir ülkede tasarruflar yatırımlardan fazla ya da yatırımlara eşitse o ülkede dış borçlanmaya gerek kalmaz. Eğer tasarruflar yatırımlardan düşükse yatırımların finansmanının sağlanabilmesi için tasarruf ithali gereklidir. Bir ülkenin tasarrufları yatırımlarına eşitse tasarruf yatırım denkleği söz konusu demektir ve bu durum Şekil 2'de her iki eksene de aynı uzaklıktaki 45 derecelik açıya sahip olan mavi renkteki E_1 eğrisi temsil etmektedir. Söz konusu ekonomide B noktasında, S_1 kadar tasarruf, I_1 kadar yatırım yapılması durumunda, $S_1 = I_1$ olduğundan dolayı bu ülkede tasarruf yatırım denkleği söz konusudur ve herhangi bir tasarruf fazlası ya da açığı yoktur. Bu durumda bu ülkenin dışarıdan borçlanması ya da dışarıya borç vermesi gerekmez. Ancak bir ülkenin tasarruflarının yatırımlarından fazla olduğu durumda bu ülkede tasarruf fazlası oluşacaktır ve bu durumu şekilde yeşil renkteki E_2 eğrisi tarafından temsil edilmektedir. A noktasında ülkede S_1 kadar tasarruf, I_2 kadar yatırım yapılmaktadır ve $S_1 > I_2$ olduğundan dolayı ekonomide tasarruf yatırım fazlası oluşmaktadır. Bu durumda bu ülke elindeki tasarruf fazlasını dışarıya borç vererek ihraç etme yoluna başvurabilir. Ayrıca tam tersi durumunda bir ülkenin tasarruflarının yatırımlarını karşılamaya yetmemesi halinde söz konusu ülkede tasarruf yatırım açığı oluşacaktır ve bu durum Şekil 1'de kırmızı renkteki E_3 eğrisi ile temsil edilmektedir. C noktasında ülkenin tasarrufları S_1 olmasına rağmen yatırımları ise I_3 düzeyinde gerçekleşmiş ve sonuçta $S_1 < I_3$ olduğundan dolayı tasarruf açığı oluşmuştur. Bu durumda ekonomide tasarruf açığının finanse edebilmesi için dışarıdan borçlanmaya gidilmesi gerekmektedir (Eğilmez, 2013). Ancak ülkelerin yurtdışı tasarrufları borçlanma gibi araçlar kullanarak ithal etmeleri çeşitli nedenlerle her zaman mümkün olamamaktadır. Bu açıdan yurtiçi toplam tasarruf hacminin küçük olması durumunda gerek özel yatırımların gerekse de kamu harcamalarının yapılması sektöre uğrayacak ve büyüme ya da kalkınma hızının yavaşlaması sorunu ortaya çıkacaktır. Bu nedenle bir ekonominin yatırımlarını sağlıklı bir şekilde gerçekleştirebilmesi ve finanse edebilmesi için yurtdışı finansmana bağımlılığının azaltılması, sürdürülebilir iktisadi büyüme ve kalkınmasını sağlayabilmesi için de yurtiçi tasarrufları artırmaya yönelik politikaların uygulanması gerekmektedir (Karanfil, 2014:380).

Şekil 1 – Tasarruf-Yatırım Dengesi

Kaynak: (Eğilmez, 2013).

Tasarrufların yatırımlara eşit olduğu üretim düzeyinde ulusal gelir düzeyinin belirlenmesinde kullanılan tasarruf-yatırım dengesi sağlanmaktadır ve oluşan bu denge üretim düzeyinde gelirin tamamının tüketilmesi durumunda üretim kadar gelir elde edilmesi gerekmektedir. Ancak, bireyler genellikle elde ettikleri gelirlerin tamamını tüketmeyerek bir kısmını da belli saiklerle tasarruf etmektedir. Bunun sonucunda da tüketim ilk seferde üretimden daha az olmakta ve finansal piyasalar aracılığıyla gelirin tüketilmeyen kısmını oluşturan tasarruflar yatırımlara kanalize edilmektedir. Sonuçta ekonomideki tüketim ve yatırım harcamalarının toplanmasıyla toplam harcamalara ulaşılmaktadır ve tasarruf-yatırım eşitliği dengesinin sağlanabilmesi için yatırımların tasarruflara eşit olması gerekmektedir (Ertek, 2008:25).

Bu bilgiler ışığında iç dengesizlikten kaynaklanan “tasarruf yetersizliği” diğer bir deyişle “tasarruf açığı”, bir ülkedeki makroekonomik denge açısından cari açık gibi dış dengesizlik sorunlarının altındaki temel faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. İç tasarrufların (S) iç yatırımları (I) karşılayacak seviyede olmaması nedeniyle tasarruf açığı ($S < I$) sorunu ile karşı karşıya olan ekonomilerde dış dengede bir açık ($X < M$) sorunu oluşması kaçınılmaz bir hal alacaktır. Buradan hareketle, yetersiz iç tasarruf düzeyinin dış dengede yaşanan dış ticaret açığı sorununun temel çıkış noktası olmasının yanı sıra bir ekonominin yatırıma ayırabileceği kaynakların da yetersiz olmasına neden olacağı için, tasarruf açığı sorununun ekonomik büyümeyi de olumsuz etkileyeceği sonucuna varılmaktadır (Kaygısız, Kaya ve Kösekahyaoğlu, 2016:275).

Bu haliyle bir ekonomide iç ve dış dengenin birbirine eşit olması oldukça önemlidir ve toplam yurtiçi tasarrufların kamu ve özel kesim arasında dağılımı sebebiyle yurtiçi tasarruf açığının temelinde her iki kesimin tasarruf-yatırım açığı da yer alabilir. Ancak tasarruf-yatırım açığının nedeni kamu kesimi ya da özel kesimden mi kaynaklandığından daha önemlisi, her iki kesimden birinde ortaya çıkan açığın kaynağının ve nedenlerinin belirlenmesidir (Yılmaz ve Yaraşır, 2009:100). Bu nedenle izleyen kısımda tasarruf açığının temel belirleyicileri ele alınacaktır.

1.1.2.1. Tasarruf Açığına İlişkin Tüketim/Tasarruf Teorileri

Tüketim teorileri, tasarrufu belirleyen ana unsur olarak geliri kabul ettiklerinden; literatürde tasarruf, gelir ve büyüme değişkenleri üzerine yapılan çalışmalar genel olarak tüketim teorilerine dayanmaktadır. Günümüzde bu teorilerden özellikle mikro temelli olan ikisi, tasarruf çalışmalarında ön plana çıkmaktadır. Bunlar, *Sürekli Gelir Hipotezi* ve *Yaşam Boyu Gelir Hipotezi*'dir (Barış ve Uzay, 2015:1201). Tasarrufların temel belirleyicileri irdelenirken bu hipotezlerin dışında, *Mutlak Gelir Hipotezi*, *Zamanlararası Tüketim Seçimi Hipotezi*, *Nispi Gelir Hipotezi*, *Rassal Yürüyüş Hipotezi*, *Anlık Hazzın Cazibesi* de üzerinde durulması gereken diğer yaklaşımlardır. Söz konusu teoriler kronolojik sıralarına göre incelenecektir.

1.1.2.1.1. Zamanlararası Tüketim Seçimi Hipotezi (1930)

Tüketim fonksiyonu ile ilgili teorik yaklaşımlardan ilki Irving Fisher tarafından 1930 yılında geliştirilen "Zamanlararası Tüketim Seçimi Hipotezi"dir. Söz konusu hipoteze göre Fisher, insanların yaşamını birinci ve ikinci dönem olmak üzere ikiye ayırmıştır. Söz konusu ayrıma göre bugünü birinci dönem, geleceği ise ikinci dönem ifade etmektedir. Ayrıca bireyler tasarruf ve borçlanmaya giderek yani kimi zaman gelirlerinden daha fazla kimi zaman ise daha az harcama yaparak tüketimlerini zamanlar arasında tercih edebilmektedirler. Fisher'ın Zamanlararası tüketim seçimi hipotezinde kullandığı araçlar ise, zamanlararası bütçe doğrusu, bütçe kısıtı ve kayıtsızlık eğrileri olmuştur. Buna göre, zamanlararası kayıtsızlık eğrisinin zamanlararası bütçe doğrusuna teğet olduğu nokta, birinci ve ikinci dönemdeki optimum tüketim bileşimini göstermektedir. Optimum tüketim bileşiminin gerçekleştiği bu noktada, zamanlararası bütçe doğrusunun eğimi ile zamanlararası farksızlık eğrisinin eğimi birbirine eşittir (Güreşçi Pehlivan ve Utkulu, 2007:41).

Irving Fisher tarafından geliştirilen Zamanlararası Tüketim Seçimi Hipotezi'nin temel varsayımları şunlardır (Sachs and Larrain, 1993:85):

- İnsanların yaşamı birinci dönem (şimdiki dönem) ve ikinci dönem (gelecek dönem) olmak üzere iki dönemden oluşmaktadır.
- İnsanlar herhangi bir şekilde geçmişten kendilerine kalan bir varlık ya da servete sahip değildir.
- İnsanlar hiçbir varlığa sahip olmadan ölecektir.
- İnsanların miras gibi yollarla kendilerinden başkalarına varlık bırakmaları söz konusu değildir.
- İnsanların borçlanma faiz oranları ile tasarruftan elde edecekleri faiz oranları birbirine eşittir.
- İnsanlar borç bırakarak ölmezler.

Fisher'e göre birey tüketim harcaması yaparken iki farklı şekilde davranabilir (Berber, 2):

1. Birey geleceğini hiç düşünmeden bugünkü tüketimini gelecekteki tüketime tercih edebilir. Bunun yanı sıra bugünkü mevcut gelirin tamamını tüketmesinin yanı sıra, borçlanarak mevcut gelir düzeyinin üzerinde de tüketim yapabilir.
2. Birey tüketimini kısarak, gelirin büyük bir kısmını tasarruf etmek yoluyla gelecekteki tüketimini bugünkü tüketime tercih edebilir. Bu sayede kişinin başkalarına borç vererek faiz geliri elde etmesi mümkündür. Sonuçta, bireyin gelecekte yapacağı tüketim, o dönemdeki gelirin yanı sıra önceki dönem tasarruflarından elde ettiği faiz kadar olacaktır.

Tasarrufun gelirin tüketilmeyen kısmı olduğu bilindiğine göre yukarıdaki varsayımlar altında bireyin birinci dönemdeki tasarrufuna gelirinden tüketiminin çıkarılması ile ulaşılabilir ve söz konusu durum (1) nolu denklemde ifade edilmiştir. Denklemde S_1 ; birinci dönem tasarrufunu, Y_1 ; birinci dönem gelirini, C_1 ; birinci dönem tüketimini ifade etmektedir.

$$S_1 = Y_1 - C_1 \quad (1)$$

(1) numaralı denkleme göre birinci dönem gelirin birinci dönem tüketiminden fazla olması durumunda S_1 pozitif değer alacak ve ikinci dönemde harcanmak üzere tasarruf edilmiş olacaktır. Aksi halde birinci dönem gelirin birinci dönem tüketimini karşılamaya yetmemesi durumunda ($Y_1 < C_1$), S_1 negatif değer

alacak ve birey borçlanmak zorunda kalacaktır. Ancak Fisher'a göre bireyin hayatının iki dönemden oluşması, borç bırakarak ölmemesi ve miras bırakamaması nedeniyle bireyler, ikinci dönemde borçlanamazlar ve gelirlerinin tamamını tüketerek herhangi bir şekilde tasarruf yapmazlar. Buna bağlı olarak bireyin ikinci dönemdeki tüketimini belirleyen iki unsur vardır: ikinci dönem geliri ve birinci dönem tasarrufları. Bireyin harcamasını belirleyen bu iki unsur göz önünde bulundurulduğunda ikinci dönemdeki tüketimi, ikinci dönemdeki gelir ve birinci dönemdeki tasarruf miktarı ile bu tasarrufun faizi toplamından oluşacaktır. Buna göre bireyin ikinci dönemdeki tüketimi (2) nolu denklemde ifade edilmiştir. Denklemde S_1 ; birinci dönem tasarrufunu, Y_2 ; ikinci dönem gelirini, C_2 ; ikinci dönem tüketimini, i ; reel faiz oranını ifade etmektedir.

$$C_2 = (1+i) S_1 + Y_2 \quad (2)$$

Buna göre, (1) ve (2) nolu denklem birleştirilerek aşağıdaki sonuca ulaşılabilir.

$$S_1 + C_2 = Y_1 - C_1 + (1+i) S_1 + Y_2$$

$$S_1 + C_2 = Y_1 - C_1 + (1+i) (Y_1 - C_1) + Y_2$$

$$C_2 = Y_1 - C_1 + (1+i) (Y_1 - C_1) + Y_2 - S_1$$

$$C_2 = Y_1 - C_1 + (1+i) (Y_1 - C_1) + Y_2 - (Y_1 - C_1) \quad (3)$$

$$C_2 = (1+i) (Y_1 - C_1) + Y_2$$

$$C_2 = (1+i) Y_1 - (1+i) C_1 + Y_2$$

$$(1+i) C_1 + C_2 = (1+i) Y_1 + Y_2$$

$$C_1 + \frac{C_2}{1+i} = Y_1 + \frac{Y_2}{1+i}$$

(1) ve (2) nolu denklemlerin yukarıdaki gibi çözülmesiyle bireyin birinci dönem ve ikinci dönem tüketiminin bugünkü toplamının " $C_1 + C_2 / (1+i)$ " yani yaşamı boyunca yapacağı tüketimin, birinci dönem ve ikinci dönem gelirinin bugünkü değeri toplamına " $Y_1 + Y_2 / (1+i)$ " yani yaşamı boyunca elde edeceği geliri toplamına eşit olduğu sonucuna ulaşılmıştır ve bu durum bizi bütçe kısıtı kavramına götürmektedir.

Denklem (3)'e göre faiz oranının sıfır ($i = 0$) olması durumunda " $C_1 + C_2 = Y_1 + Y_2$ " olacaktır. Ancak genelde faiz oranı sıfırdan büyük olmakta ve bunun sonucunda tasarruflar için faiz geliri elde edilmektedir. Bu durumda bireyin

gelecekteki geliri mevcut dönem gelirinden daha değersiz, buna bağlı olarak da bireyin bugünkü tüketimi gelecekteki tüketiminden daha pahalı bir hal almaktadır (Berber, 2016:3).

Fisher modeline göre, bugünkü gelirin bugünkü tüketimini karşılamaya yetmemesi durumunda ($C_1 > Y_1$) bireyin tüketimini borçlanarak finanse etmesi mümkündür. Buna göre, bir tüketicinin cari gelirin cari tüketimini (birinci dönem) karşılamaya yetmemesi durumunda gelecekte (ikinci dönem) birey gelirin bugünkü gelirinden daha yüksek olacağını bekliorsa, tüketimden kaçınmasına herhangi bir sebep yoktur ve tüketim yapmak için borçlanmayı tercih edecektir. Buna göre birey tüketim yaparken cari gelirin yanı sıra, yaşam boyu gelirini dikkate almaktadır. Ancak bu durumda bireyin her zaman bugünkü tüketimini karşılamaya yetecek kadar borç bulamama sorunun ortaya çıkması mümkündür. Örnek vermek gerekirse, üniversitede okuyan bir öğrencinin gelecekte daha yüksek bir gelir elde edeceği beklentisi ve ihtimali daha yüksek olsa da buna rağmen borç bulması oldukça güç olmaktadır. Bu durum, şüphesiz tüketici için bütçe kısıtlamasının yanı sıra, bir de “borçlanma kısıtlaması” ya da “likidite kısıtlaması” sorununu ortaya çıkarmaktadır (Bolat, 2016:14). Bu nedenle oldukça önem taşıyan “likidite kısıtı” kavramı, gelecek dönemlerde daha fazla gelir beklentisi olmasına rağmen bireyin cari tüketimini karşılayabilmek için yeterince borçlanma imkanına sahip olamaması anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle likidite kısıtının olmaması durumunda birey gelecekteki gelirlerini teminat göstererek borçlanma imkanına sahiptir. Ancak likidite kısıtı göz önüne alındığında bireyin cari tüketimi büyük oranda cari gelirin bir fonksiyonu olacaktır (Erkiletlioğlu, Gül, Şat ve Çevik, 2011:5).

Fisher’a göre, fayda maksimizasyonu açısından da ortaya konulan şimdiki ve gelecekteki dönem tüketimi arasındaki ilişki, şimdiki ve gelecek dönemdeki tüketimin marjinal faydalarına eşittir. Buna göre tüketim harcaması yalnızca cari gelire değil gelecek dönem gelirlerine de bağlıdır. Bu yaklaşım, daha sonraları gündeme gelen Modigliani’nin Yaşam Boyu Gelir Hipotezi ve Freidman’ın Sürekli Gelir Hipotezleri için de oldukça önemli bir dayanak oluşturmuştur (Berber, 2016:3).

1.1.2.1.2. Mutlak Gelir Hipotezi (1936)

Tüketim teorileri içerisinde oldukça büyük bir öneme sahip “Mutlak Gelir Hipotezi” John Maynard Keynes tarafından 1936’da yazılan İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi (The General Theory of Employment, Interest, and Money) kitabında ortaya koyulmuştur.

Klasik iktisat yaklaşımı tüketimin faizlerden etkilendiğini savunarak faizi tüketimden vazgeçmenin bir karşılığı olarak kabul etmiştir. Buna göre faizler arttığında bu artan faiz getiriden yararlanmak için birey tüketimini kısarak daha fazla tasarrufa yönelecektir. Faizler düştüğünde ise tüketimini artırma yoluna gidecektir. Ancak Keynes bu görüşe karşı çıkarak faizin tüketimden değil likiditeden vazgeçmenin karşılığı olduğunu ve tüketimi belirleyen faktörün faizler değil gelir olduğunu savunmuştur. Bu nedenle Keynes'in Genel Teori eserinde tüketim hakkındaki varsayımlarından ilki tüketimin cari gelir tarafından belirlendiği ve ikisi arasında doğru yönlü bir ilişki bulunduğu olmuştur. Bu durum $C=C(Y)$ olarak (C: tüketim, Y: gelir) formüle edilebilir.

Keynes'in tüketim hakkındaki varsayımlarından ikincisi "*temel psikolojik kanun*"dur. Keynes, temel psikolojik kanuna göre, kişinin geliri arttıkça tüketimini bir kural ve ortalama olarak artıracığını kabul etmekle beraber tüketimde ortaya çıkacak artışın gelirdeki artıştan daha az olacağını savunmuştur. Bu duruma göre C'nin tüketim miktarını, Y^d 'nin harcanabilir geliri temsil ettiği durumda " $\Delta C / \Delta Y^d$ " pozitif ancak birden küçük olacaktır ve harcanabilir gelirdeki değişimin tüketimde meydana getirdiği değişmeyi ifade eden bu kavram "marjinal tüketim eğilimi: c" olarak tanımlanmaktadır (Keynes, 1936:90). Söz konusu durum "Mutlak Gelir Hipotezi" olarak (1) nolu formülde gösterilmiştir.

$$C = C(Y^d) \quad (1)$$

$$C = C_0 + cY^d, \quad 0 < c < 1 \quad \rightarrow \quad \Delta Y^d > \Delta C$$

Yukarıdaki formüle göre C_0 kişinin gelirinden bağımsız olan yani hiç geliri dahi olmasa harcamak zorundan olduğu otonom tüketim miktarını temsil etmektedir. Buna göre bireyin tüketimi otonom tüketim ve gelire bağlı tüketiminin toplamından oluşmaktadır. Bu varsayımlar altında bireyin toplam tüketim miktarının harcanabilir gelire bağlı olduğu göz önüne alındığında kişinin harcanabilir gelirinin artmasıyla birlikte gelirin tüketime ayrılan kısmının azalacağı yani " $C / Y = apc$ " olarak ifade edilen ortalama tüketim eğiliminin gittikçe düşeceği sonucu doğacaktır. Ulaşılan bu sonuç Keynes'in tüketim hakkındaki üçüncü varsayımını ortaya çıkarmaktadır ve bu durum " $Y \uparrow, apc \downarrow$ " olarak ifade edilebilir. Ortalama tüketim oranındaki azalış mutlak gelir formülünün her iki tarafının da Y 'ye bölünmesi ile ispat edilebilmektedir.

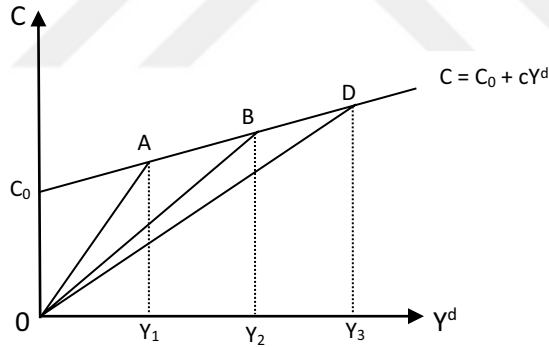
$$C = C_0 + cY^d$$

$$\frac{C}{Y} = \frac{C_0}{Y} + \frac{cY}{Y} \quad (2)$$

$$\frac{C}{Y} = \frac{C_0}{Y} + c = apc \quad , \quad apc > c$$

(2) nolu formüle göre, kişisel gelirin artmasıyla birlikte ortalama tüketim oranının düşeceği ve ortalama tüketim oranının marjinal tüketim oranından daha büyük olduğu açıkça görülmektedir. Buna göre, gelirdeki artışlar uzun dönemde gelir ve tüketim arasındaki açığın gittikçe artmasına neden olacaktır. Bu durum, kişinin ve ailesinin temel ihtiyaçlarının karşılanmasındaki şiddetin belirli bir gelir seviyesinin yakalanmasıyla ortaya çıkan ihtiyaçların şiddetinden daha yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple, kural olarak reel gelirin artmasıyla birlikte gelirin daha büyük bir kısmı tasarrufa ayrılmaya başlanacaktır. Yani, başlangıçtaki tasarruf oranı ne olursa olsun kullanılabilir gelirin artmasıyla birlikte -diğer faktörlerde herhangi bir değişiklik olmaması koşuluyla- tüketimin gelire eşit mutlak miktarda artmayacağı ve dolayısıyla da daha büyük bir mutlak miktarın tasarruf edileceği savunulmaktadır (Keynes, 1936:91). Keynesyen Tüketim Modeli grafik üzerinde Şekil 2’te gösterilmiştir.

Şekil 2 – Keynesyen Tüketim Fonksiyonu

Şekil 2’te ifade edilen Keynesyen tüketim fonksiyona göre, bireyin hiçbir geliri olmasa dahi C_0 kadar otonom tüketim yapma zorunluluğu vardır. Şekilde “ $C = C_0 + cY^d$ ” olarak ifade edilen tüketim fonksiyonu doğrusunda marjinal tüketim eğiliminin mevcut olması tüketimin gelire bağlı olarak değiştiğini göstermekte ve fonksiyon marjinal tüketim eğiliminin sıfır ile bir arasında bir değer olduğunu yansıtmaktadır. Ayrıca tüketim fonksiyonu doğrusunu orijinden başlayarak A, B, D gibi noktalarda kesen doğrulardan her birinin eğimi söz konusu noktaya denk gelen gelir düzeyindeki ortalama tüketim oranını vermektedir. Şekilde görüldüğü üzere gelirin artmasıyla birlikte tüketim fonksiyonu doğrusunu kesen doğruların eğimleri gittikçe azalarak eğriler yatıklaşmaktadır. Bu da gelirin artmasıyla birlikte ortalama tüketim

oranının azalacağı anlamına gelmektedir. Ayrıca “ $C = C_0 + cY^d$ ” doğrusunun OA, OB, OD doğruları tarafından kesilmesi ve bu doğrulara göre daha yatık olması yani eğiminin az olması ortalama tüketim eğiliminin marjinal tüketim eğiliminden daha büyük olduğu ($apc > c$) anlamını taşımaktadır.

Keynesyen gelir modeline göre tasarruf fonksiyonu oluşturularak tasarruf miktarına ulaşmak mümkündür. Bilindiği üzere bireyler elde ettikleri geliri tüketmek ya da tasarruf etmek arasında tercihte bulunmak zorundadır. Geliri değerlendirmek için üçüncü bir seçim şansının olmaması nedeniyle bireyin geliri tüketim harcamaları ile gelirin tüketilmeyen kısmını oluşturan tasarruf miktarının toplanmasıyla harcanabilir gelire ulaşmak mümkündür ve bu durum “ $Y^d = C + S$ ” olarak formüle edilebilir. Söz konusu formül (1) nolu denkleme göre çözülürse (3) nolu denklem elde edilecektir.

$$Y^d = C + S$$

$$Y^d = C_0 + cY^d + S$$

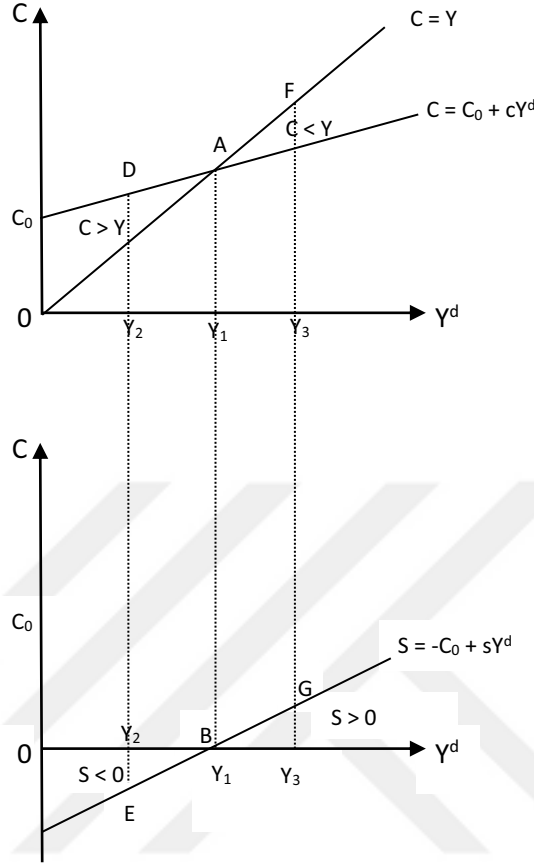
$$S = Y^d - C_0 - cY^d \quad (3)$$

$$S = -C_0 + (1 - c) Y^d, \quad c + s = 1 \quad \rightarrow \quad 1 - c = s$$

$$S = -C_0 + sY^d, \quad 0 < s < 1$$

Yukarıdaki denkleme göre tasarruf miktarını oluşturan formülde “ $-C_0$ ” bireyin geliri olmasa bile tüketmek zorunda olduğu miktarın kişinin tasarruflarını azaltacağını göstermektedir. Bireyin gelirini tasarruftan ve tüketimden başka yollarda kullanma şansı olmadığından dolayı marjinal tasarruf ve marjinal tüketim eğilimlerinin toplamı bire eşittir($c+s=1$). Bu nedenle bireyin tüketim yapma eğilimi ne kadar düşük olursa tasarrufları o derece fazla olacaktır. Tüketim ve tasarruflar arasındaki ilişki Şekil 3’te gösterilmiştir.

Şekil 3 – Tasarruf Fonksiyonu

Şekil 3'e göre bireyin gelir miktarının Y_1 'e kadar olması durumunda bireyin harcama miktarı gelirinden daha fazla olacak ($C>Y$) ve dolayısıyla birey geçmişteki tasarruflarını harcama, borçlanma gibi yollarla tüketimini finanse etme yoluna gidecektir. Bu da tasarruf miktarının negatif değer almasına ($S<0$) neden olacaktır. Örneğin bireyin DY_2 kadar gelir elde ettiği durumda bireyin geliri harcamalarını karşılamaya yetmemektedir. DY_1 kadar gelir elde edildiği durumda ise mevcut gelirin tamamı tüketime gitmekte ve tasarruf miktarı sıfır olmaktadır. DY_3 düzeyinde gelir elde edilmesi durumunda ise birey, gelirin tamamını tüketmeyeceğinden dolayı tasarruf bakiyesi pozitif değer almaktadır. Buna göre harcanabilir kişisel gelirin artmasıyla birlikte uyarılmış tasarruflar harekete geçerek tasarruf miktarı marjinal tasarruf eğilimi oranında artmaktadır. Görüldüğü üzere Keynesyen gelir modelinde tasarrufları belirleyen en temel unsur bireylerin harcanabilir geliri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Keynes tüketim ve tasarruf hakkındaki savlarını istatistiki çalışmalara göre değil tüketici davranışlarına göre belirlemiştir. Bu açıdan Keynes'e göre gelirin dışında tüketimi ve tasarrufları belirleyen tüketicinin eğilim ve

davranışları ile ilgili içsel (endojen) sübjektif faktörler ve kişisel eğilimler dışında dışsal (exojen) objektif faktörler olmak üzere iki farklı etken vardır. Söz konusu etkenler ve tüketim ile tasarrufu etkileme yolları Tablo 2’de belirtilmiştir.

Tablo 2 – Tüketim ve Tasarrufu Etkileyen İçsel ve Dışsal Nedenler

Sübjektif (İçsel) Nedenler	Objektif (Dışsal) Nedenler
- Beklenmedik durumlar için ihtiyatlı olmak, - Yaşlılık, aile bireylerinin eğitim ihtiyacı gibi gelecek devrelerde ortaya çıkacağı önceden tahmin edilen ya da bilinen durumlar için kaynak ayırmak, - Faiz geliri elde etmek ya da değer artışlarından yararlanmak, - Gelecek dönemlerde daha yüksek yaşam kalitesine sahip olabilmek, - Belirli bir amaç doğrultusunda olmasa da bir işi başarabilme duygusu ve bağımsızlık elde etme, - Spekülasyon ya da herhangi bir iş için yeterli kaynak sağlamak, - Miras bırakmak, - Cimrilik ve tüketimden kaçınma duygusu.	- Ücret ve fiyatlardaki değişimler, - Nominal gelir ve harcanabilir gelir arasındaki farkın değişmesi, - Sermaye değerindeki değişimler, - Faizdeki değişimler, - Maliye politikasındaki değişimler, - Gelecekteki gelir ve bugünkü gelirdeki değişimler

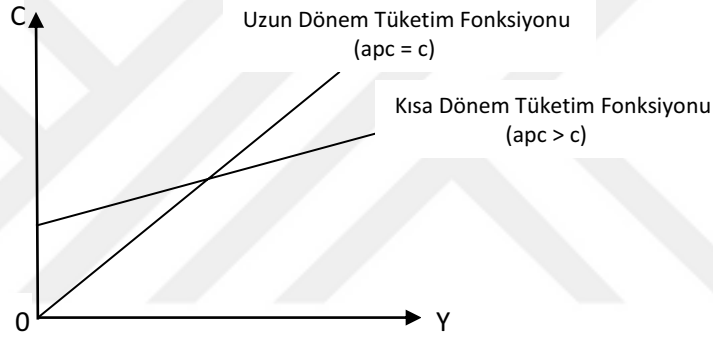
Kaynak: (Keynes, 1936:62-73)’teki bilgiler kullanılarak tarafımdan oluşturulmuştur.

Keynes’in tüketim ve tasarruf hakkındaki görüşlerini açıklayan mutlak gelir hipotezi literatüre oldukça büyük katkı yapmış olmakla birlikte zaman içinde hipotezin geçerliliğine dair pek çok eleştiri yapılmıştır. Bu konuda Keynes’in mutlak gelir hipotezinin geçerliliğine dair en büyük eleştirilerden birisi Amerikalı Simon Kuznets tarafından getirilmiştir. Bilindiği üzere Keynes tarafından, marjinal tüketim eğiliminin sıfırla bir arasında bir değer aldığı ve bu eğimin ortalama tüketim oranından küçük olduğu savunulmuştur. Yine ortalama tüketim oranının gelir arttıkça düşeceği çıkarımı yapılmıştır.

Kuznets tarafından 1946 yılında 1869-1938 yılları arasında ABD ekonomisi için yapılan tüketim fonksiyonu tahminine göre milli gelirde ve kişi başı gelirde söz konusu dönemde çok büyük ölçüde artış olmasına rağmen ortalama tüketim eğiliminin 0,84 ile 0,89 arasında değiştiği gözlemlenmiştir. Bu çalışmanın sonucunda Keynes’in mutlak gelir hipotezinin gelir arttıkça ortalama tüketim oranının düşeceği

varsayımının geçersiz olduğu ortaya çıkmıştır. Çünkü Kuznets tarafından uzun dönemi kapsayan bu çalışmada ortalama tüketim eğilimi düşmemiş neredeyse sabit kalmıştır (Türkmen, 1995:118). Söz konusu çalışmanın sonucuna göre Keynes'in iddia ettiği gelir arttıkça ortalama tüketim oranının azalacağı iddiasının kısa dönemde geçerli olmasına rağmen uzun dönemde geçerli olmayarak ortalama tüketim oranının sabit kalacağı marjinal tüketim eğilimine eşit olacağına ulaşılmıştır. Bu duruma literatürde "Tüketim Bulmacası (Consumption Puzzle)" adı verilmiştir. Tüketim bulmacası nedeniyle tüketim ve tasarruf incelenirken konu uzun ve kısa dönem olmak üzere iki farklı şekilde ele alınmalıdır ve bu durum Şekil 4'te gösterilmiştir.

Şekil 4 – Uzun ve Kısa Dönem Tüketim Fonksiyonu

Mutlak gelir hipotezine literatürde yapılan eleştirilen bir tanesi de hipotezi "durgunluk hipotezi" olarak tanımlayan yaklaşımdır. Bu eleştiriyi yapanlara göre hipotezin geçerli olması durumunda gelir artışıyla birlikte ortalama tüketim eğilimin azalması sonucu toplam talebin en önemli bileşeni olan tüketim harcamaları azalacak ve sonuçta ekonomi durgunluğa sürüklenecektir. Sonuçta bireysel tasarrufların artırılması pek çok sebeple savunulurken ulusal tasarrufun çok fazla artması milli gelirin düşmesine neden olacak ve ortaya tasarruf paradoksu çıkacaktır (Çolak ve Öztürkler, 2012:5-6).

Arthur Smithies ve James Tobin de Keynes'in mutlak gelir hipotezine "tüketim sürüklemesi" eleştirisini getirerek kullanılabılır gelir arttığında ortalama tüketimin azalması için diğer tüm koşulların sabit olması gerektiğini savunmuşlar ancak bu şartların değişken olmasından dolayı tüketimin şehirleşme, yaşam standardı, servet gibi unsurlar tarafından sürüklendiği tezini geliştirmişlerdir (Taşkın, 2016). Keynes'in Mutlak gelir hipotezine yönelik aldığı eleştiriler ve yorumlar II.

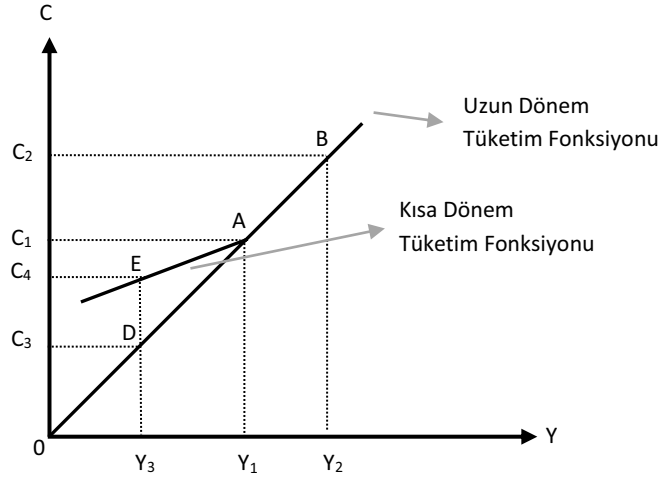
Dünya Savaşı'ndan sonra gittikçe şiddetlenmiş ve sonuçta ortaya yeni tüketim teorileri çıkmıştır.

1.1.2.1.3. Nispi Gelir Hipotezi (1949)

James S. Duesenberry 1949 yılında yazdığı “Gelir, Tasarruf ve Tüketici Davranışları Teorisi (Income, Saving, and the Theory of Consumer Behavior)” isimli kitabında tüketicilerin sosyal ve psikolojik faktörler tarafından etkilenmesini inceleyerek “Nispi Gelir Teorisi”ni geliştirmiştir. Duesenberry söz konusu çalışmasında tüketim istikrarlı olmasına rağmen gelirin istikrarsız olduğunu kabul etmiş ve uzun ve kısa dönem tüketim fonksiyonlarını bağdaştırmayı amaçlayarak ortalama tüketim eğiliminin gelir arttıkça sabit olacağını ancak gelirin düşmesi durumunda tüketimin gelirle aynı oranda değişmeyeceğini savunmuştur.

Duesenberry, Nispi gelir teorisini geliştirirken iki varsayıma dayanmıştır. Bunlardan ilki tüketim davranışlarının bireyin kullanılabilir geliri tarafından değil, bireyin sosyal çevreyi etkileme ve sosyal çevreden etkilenmesi nedeniyle içinde bulunduğu sosyal toplum tarafından belirlendiği varsayımdır. Bu durum tüketim kararının “gösteriş etkisi” olarak tanımlanır ve buna göre, bireyin gelirindeki artış ve bireyin mahalle, sosyal çevre, meslek gibi içinde bulunduğu grubun gelirindeki artış oranının eşit olması durumunda nispi geliri değişmeyeceğinden dolayı gelir artışına bağlı olarak ortalama tüketim oranı da sabit kalacaktır. İkinci olarak da kişilerin ait oldukları sosyal çevreye göre nispi gelirlerinin düşmesi durumunda tüketim harcamalarında aynı oranda düşüş yaşanmayacağı savunulmuştur. Bunun sebebi bireylerin ait oldukları gruptaki konumlarını muhafaza etmek istemeleri ve yüksek tüketim düzeyine hızlı entegre olmalarından dolayı tüketim davranışlarını değiştirmek yerine tasarruflarını harcama yoluna gitmeleri olarak gösterilmiştir. Buna göre bireyin nispi gelirinin düşmesi sonucunda tüketim eğilimi kısa dönemde artacaktır (Duesenberry, 1949). Söz konusu durum Şekil 5’de gösterilmiştir.

Şekil 5 – Nispi Gelir Hipotezi

Şekil 5’de dikey eksen tüketim miktarı, yatay eksen ise gelir miktarı sırası ile C ve Y ile gösterilmektedir. Yukarıda verilen bilgilere göre, bireyin uzun dönemde ortalama tüketim eğilimi sabit olduğundan dolayı uzun dönem tüketim eğrisi orijinden geçen bir doğrudur. Bireyin A noktasında, Y_1 düzeyinde geliri ve C_1 düzeyinde tüketimi söz konusuysa gelirinin Y_2 ’ye yükselmesi durumunda bireyin tüketimi uzun dönem ortalama tüketim eğilimine bağlı olarak C_2 seviyesine çıkmaktadır. Ancak bireyin gelirinin Y_1 ’den Y_3 ’e düşmesi durumunda tüketici önceki dönemlerde sağladığı refah seviyesini korumak isteyeceğinden dolayı tüketimi kısmak yerine tasarrufları azaltma yoluna gidecek ve sonuçta tüketim miktarında gelir düşüşüyle aynı oranda bir düşüş yaşanmayacak ve birey tüketimini C_3 ’e kadar azaltmayacak ve yeni tüketim miktarı C_4 olacaktır. Bireyin harcama miktarının geliri arttıkça artmasına rağmen geliri azaldığında çeşitli saiklerle aynı oranda düşmemesine literatürde “Mandal Etkisi, Takoz Etkisi, Raket Etkisi, Tık Etkisi, Dişli Etkisi, Zemberek Dişlisi Etkisi” gibi isimler verilmektedir.

Sonuç olarak, gelirin tasarruf edilen kısmı belirli bir gelir dağılımındaki bireyin nispi gelir artışına bağlı olarak yükselir. Bir kimsenin ait olduğu grubun gelir ortalamasının üstünde gelire sahip olması durumunda içinde yaşadığı topluluğun tüketim standardını muhafaza edebilmek için gelirinin küçük bir kısmını tüketime ayırması yeterli olacağından dolayı C/Y oranı düşük olacaktır. Ancak, bireyin grup ortalamasının altında bir gelire sahip olması durumunda ise kişi, ait olduğu topluluğun tüketim standardına ayak uydurmaya çalışacağından dolayı C/Y oranı yüksek olacaktır. Ayrıca tüm gelirlerin uzun dönem trendi içinde yükselecek olması sebebiyle kişinin kendi mutlak geliri artsa da bireyin zaman içinde aynı nispi gelir

seviyesine sahip olması durumunda, C/Y oranında bir değişme ortaya çıkmayacaktır. Bu nedenle C/Y oranında uzun dönemde herhangi bir değişme ortaya çıkmayacaktır. Bu durum sayesinde kısa dönem ve uzun dönem istatistiki verileri arasında oluşan paradoks açıklanmaktadır. Bunlara ek olarak, bireylerin tüketim davranışlarının en yüksek geliri elde ettikleri döneme bağlı olması sebebiyle, gelir düşüşü yaşanan dönemlerde tüketim miktarı tam olarak tersine çevrilemez ve kullanılabilir gelirdeki düşüşle birlikte, bireyler önceki tüketim davranışlarını sürdürmek isteyeceklerinden dolayı kısa dönemde C/Y oranı artar (Parasız, 1998:84-85).

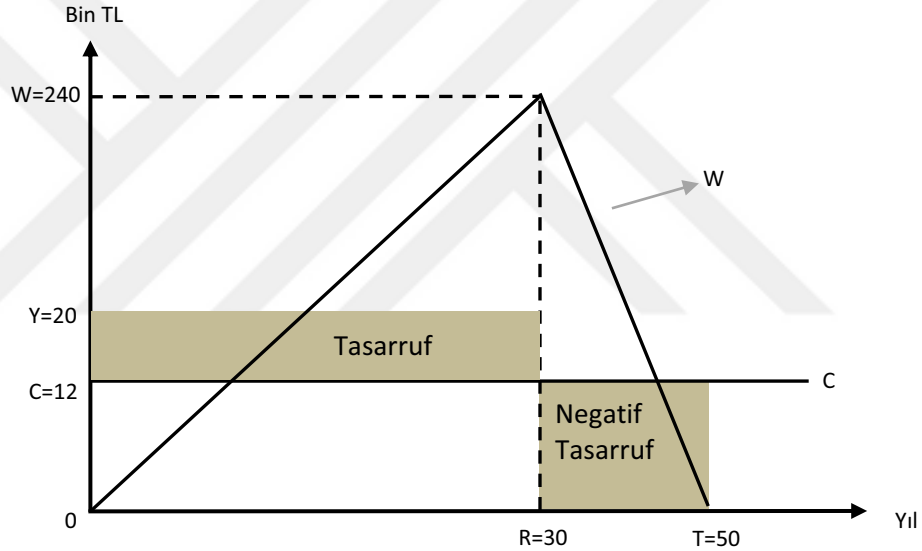
1.1.2.1.4. Yaşam Boyu Gelir Hipotezi (1950)

Franco Modigliani, Albert Ando ve Richard Burmberg 1950'li yıllarda tüketici davranışlarını kullanarak tüketim fonksiyonunu incelemişler ve oluşturdukları modele göre tüketicilerin yaşam boyunca elde etmelerini bekledikleri gelirlerine göre tüketim yaptıkları sonucuna ulaşmışlardır. Söz konusu incelemeler sonucunda oluşturulan "Yaşam Boyu Gelir Hipotezi"nde, kişilerin gelirlerinin sistematik bir şekilde değiştiği ve kişilerin gelirlerini yüksek olduğu dönemlerden düşük olduğu dönemlere tasarrufları kullanarak aktardığı savunulmuştur. Bu sayede bireylerin gelirleri azaldığında tüketimlerinin yüksek gelire sahip oldukları dönemdeki gibi sürdürebilmeleri mümkün olmaktadır.

Yaşam boyu gelir hipotezini incelerken Modigliani insanların tüm yaşamları süresince tüketimlerini eşitlemek için uğraştıklarını savunmuştur. Bu nedenle yaşam boyu gelir hipotezi, tüketicilerin, tüketim ve tasarruf davranışında bulunurken tüm yaşamları süresince tüketimlerini en iyi şekilde tahsis etmek güdüsüyle hareket ettiklerini vurgulamaktadır. Buna göre tüketiciler, tüketim ve tasarruf kararı verirken cari gelir seviyesinin yanı sıra ve hatta daha büyük ölçüde yaşamları boyunca elde etmeyi umdukları ortalama gelir seviyesine göre hareket etmektedir (Tarı ve Çalışkan, 2005:10). Kişilerin çalışma hayatlarının başlangıcında ve emeklilik dönemlerinde yaşamlarının orta dönemine göre daha düşük gelir elde etmeleri sebebiyle gelirlerinde meydana gelecek bu dalgalanmanın tüketim üzerindeki etkisini gidermek için çalışma hayatlarının ortalarında tasarruf yaparak başlangıç dönemindeki ve emeklilik dönemindeki tüketimin geliri aşan kısmını finanse etmelerine ve bu şekilde tüketimlerini stabilize etmelerine "tüketim düzleştirme" adı verilmektedir (Ünsal, 2001:307).

Yaşam boyu gelir hipotezine göre, tüketim ve tasarruf davranışının önemli belirleyicilerinden birisi nüfusun yaş yapısıdır ve tüketimin gelire oranı, tüketicinin hayatının bağlı olduğu yaşam evresine bağlı olarak değiştiğinden dolayı tüketicinin gelirinin harcamaya ve tasarrufa ayıracağı miktar yaşına göre farklılık göstermektedir (Sachs and Larrian, 1993:98). Tüketicinin geliri çeşitli sebeplerden dolayı (tecrübesizlik, düşük verimlilik, yaşlılık gibi) hayatının başında ve sonunda düşük olacaktır. Bu nedenle söz konusu dönemlerdeki tüketimlerini finanse edebilmek için bireyler en yüksek geliri elde ettikleri dönem olan orta yaş döneminde tasarruf yapma eğilimine gireceklerdir. Bu durum şekil yardımıyla Şekil 6'da açıklanmıştır.

Şekil 6 – Yaşam Boyu Gelir, Tüketim ve Servet

Kaynak: (Yıldırım, 2013:66).

“C”nin tüketim miktarını, “W”nin serveti ve “Y”nin geliri ifade ettiği Şekil 6’yı kullanarak yaşam boyu gelir hipotezini çözümlediğimizde, tüketim yaşam boyunca yıllık 12.000TL’de sabit olarak yapılmaktadır. Bireyler R yıl süren (30 yıl) çalışma döneminde tasarrufta bulunarak servetlerini artırır. Bireyin tüketim eğiliminin yüzde 60, tasarruf eğiliminin yüzde 40 olduğu durumda birey her çalışma yılında elde ettiği 20.000TL’lik gelirin 12.000TL’sini harcamakta ve servetine 8.000TL ilave etmektedir. Bu durumda tüketicinin çalışma dönemi sonunda serveti 240.000TL ile en yüksek noktasına ulaşacaktır. Kişinin emekliye ayrıldığı dönemden sonra hayatının sonuna kadar $(T-R)$ 20 yıl boyunca birey mevcut tüketim düzeyini korumak

için varlıklarını satarak tüketimini finanse etme yoluna gidecektir ve bu nedenle menfi tasarruf ya da tasarrufların çözülmesi döneminde, her yıl varlık satışı gerçekleşmektedir. Sonuçta ömrün sonuna gelindiğinde bireyin bütün varlıkları tükenmiş olacaktır. Tüketime uzun dönemdeki istikrarlılığını açıklarken yaşam boyu gelir hipotezi, bireylerin gelirleri dönemsel değişse bile tüketimlerinin sabit olacağını ve tasarruflar nedeniyle artan ancak negatif tasarruflar nedeniyle azalan servet stokunun da bu sürece devamlılık katan en önemli faktör olduğunu kabul etmektedir (Yıldırım, 2013:66). Özetlemek gerekirse, yaşam boyu tüketim hipotezine göre, tüketim düzleştirmesini gerçekleştirmek için bireyler gelirlerinin tüketimlerini karşılamayan dönemlerdeki (çalışma döneminin başları ve emeklilik) harcamalarını finanse etmek için çalışma hayatlarının ortalarında pozitif tasarruf yapmaktadır. Bu da ortalama tüketim eğiliminin bireylerin orta yaş döneminde düşük olmasına, genç yaş ve emeklilik dönemlerinde yüksek olmasına neden olmaktadır. Yüksek gelirli tüketicilerin ortalama tüketim eğiliminin düşük olmasının sebebi bu şekilde açıklanabilmektedir. (Branson, 1989:253).

Yaşam boyu gelir hipotezine göre tüketicinin yaşam boyunca tüketebileceği kaynaklar serveti ve yaşam boyu kazançlarının toplamından oluşmaktadır. Bu durumda bireyin tüketebileceği kaynakların yaşamayı beklediği süreye (yıl olarak) bölünmesiyle kişinin tüketim düzleştirmesini gerçekleştirebilmek için yıllık yapabileceği tüketim miktarına ulaşılmaktadır. C'nin tüketim miktarını, W'nin serveti, R'nin yıl olarak çalışma süresini, Y'nin yıllık geliri, T'nin geriye kalan yaşam süresini ifade ettiği durumda söz konusu tüketim miktarı şu şekilde formüle edilebilir:

$$C = (W + RY) / T \quad (1)$$

Bu durumda tüketim fonksiyonu:

$$C = (1 / T)W + (R / T)Y \text{ olacaktır.} \quad (2)$$

Kişinin önünde yaşamayı beklediği sürenin altmış yıl olduğu ($T = 60$) ve bu altmış yılın otuz yılını çalışarak geçirdiği ($R = 30$) varsayımı altında tüketim fonksiyonu:

$$C = 0,016W + 0,5Y \text{ olacaktır.} \quad (3)$$

Bu durumda tüketim hem gelir hem de servete bağlıdır ve servet 1 birim arttığında tüketim 0,016 birim artmakta, gelir 1 birim arttığında ise tüketim 0,5 birim artmaktadır. Söz konusu fonksiyon göz önüne alındığında, servetin marjinal tüketim

eğilimini “ α ” ve gelirin marjinal tüketim eğilimini de “ β ” ifade etmek üzere tüketim fonksiyonu şu şekilde olacaktır:

$$C = \alpha W + \beta Y \quad (4)$$

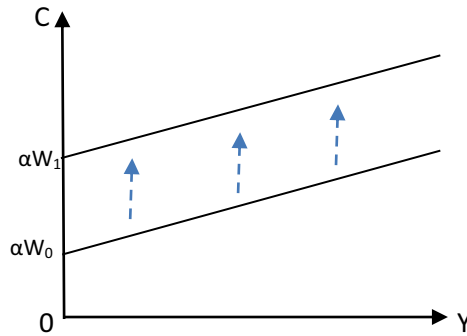
Ortalama tüketim eğilimini bulmak için (4) nolu denklemin her iki tarafı da Y 'ye bölüldüğünde:

$$C / Y = \alpha(W / Y) + \beta \quad (5)$$

denklemini bulunacaktır.

Servetin kişiye göre ya da yıla göre orantılı bir şekilde değişmediği ve kısa dönemde servetin sabit olduğu göz önünde bulundurularak (5) nolu denklem değerlendirildiğinde bireyler arasında ya da kısa vadede gelirin artmasıyla birlikte “ W / Y ” oranı düşecek ve dolayısıyla da “ C / Y ” olarak ifade edilen ortalama tüketim eğiliminin değeri azalacaktır. Ancak uzun vadede artan gelire bağlı olarak servet de artacak ve sonuçta uzun dönemde “ W / Y ” oranı sabit kalacağından dolayı ortalama tüketim eğilimi de sabit kalacaktır. Dolayısıyla Kuznets tarafından gelir arttıkça ortalama tüketim oranının kısa dönemde azalmasına rağmen uzun dönemde sabit kalması olarak tanımlanan “tüketim bulmacası” tüketim fonksiyonuna servetin eklenmesiyle Modigliani tarafından çözümlenmiştir. Bu durum Şekil 7’de gösterilmiştir.

Şekil 7 – Tüketim Bulmacasının Çözümü

Şekil 7 incelendiğinde servetin sabit olduğu durumda Keynes’in mutlak gelir hipotezinde olduğu gibi tüketim gelire bağlı olarak değişmektedir. Fakat servetin sabit olması sadece kısa dönemde mümkün olduğundan dolayı bu durum sadece kısa dönem için geçerlidir. Tüketimin aynı zamanda servete de bağlı olduğu hesaba katıldığında gelir artışıyla birlikte servetin de zaman içinde artması sonucu serveti

sabit tutan kısa dönem tüketim fonksiyonu geçerliliğini kaybederek uzun dönemde Şekil 7’de olduğu gibi yukarı kayacaktır. Bu durum da tüketim bulmacası olarak ifade edilen gelir artarken ortalama tüketim eğiliminin zaman içinde neden düşmediğini açıklamaktadır (Mankiw, 2010:531-532).

Modigliani tarafından geliştirilen yaşam boyu gelir hipotezindeki tüketim düzleştirmesi, ülkeler arasındaki tasarruf farklılıkları açısından belli sonuçlar ortaya koymaktadır. Öncelikle, ülkedeki beklenen yaşam süresinin uzun olması emeklilik döneminin finansmanının sağlanması için orta yaş döneminde yüksek tasarruf yapılmasını gerektirecektir. Dolayısıyla yaşam boyu gelir hipotezinde ülkeler arasındaki tasarruf farklılıklarının nedenlerinden birisi beklenen yaşam süresindeki farklılıklardır. Ayrıca sürekli gelir hipotezine göre tasarruflar orta yaş döneminde yapıldığından dolayı bir ülkedeki emeklilerin çok fazla olması tasarruf düzeyinin oldukça düşük olmasına neden olacaktır. Bu da nüfusun yaş yapısındaki farklılıkların ülkeler arasındaki tasarruf farklılıklarının bir diğer nedeni olduğunu göstermektedir. Son olarak, bir ülkedeki sosyal güvenlik sisteminin kişilerin emeklilik döneminde yüksek bir gelir elde etmesini sağlaması durumunda bireyler çalışma dönemlerinde çok fazla tasarruf yapmaya ihtiyaç duymayacaklardır. Sonuçta sosyal güvenlik sistemindeki farklılıklar da ülkeler arasındaki tasarruf düzeyindeki farklılıkların bir diğer nedeni olacaktır (Ünsal, 2001:311).

1.1.2.1.5. Sürekli Gelir Hipotezi (1957)

1957 yılında Milton Friedman’ın “A Theory of Consumption Function” adlı kitabında geliştirdiği tüketim ve tasarruf davranışlarını açıklayan “Sürekli Gelir Hipotezi”, Keynes’in mutlak gelir hipotezine bir alternatif yaklaşım olmasının yanı sıra monetarist iktisadın teorik temellerinden birini oluşturmuştur.

Friedman’ın sürekli gelir hipotezine (permanent income hypothesis) göre, tüketimin gelire oranı kısa dönemde dalgalanmalar göstermesine rağmen uzun dönemde istikrarlı bir seyir izlemektedir ve bu hipotez tüketim düzleştirmesi yani zamanlararası tüketim tercihi analizine dayanmaktadır. Sürekli gelir hipotezi, insanların tüketimlerine karar verirken cari gelirlerini değil de uzun dönemde elde etmeyi bekledikleri gelirlerini dikkate aldıklarını savunur. Buna göre, bir günden daha uzun sürecek bir dönem olması durumunda tüketiciler, tüketim düzleştirmesi yapacaktır (Tarı ve Çalışkan, 2005:9).

Sürekli gelir hipotezi, tüketicilerin gelirini sürekli gelir ve geçici gelir olmak üzere ikiye ayırmıştır. Sürekli gelir, tüketicinin yaşı, mesleği, eğitim düzeyi gibi

beşerî ve beşerî olmayan servetini dikkate alarak gelecekte de devam etmesini beklediği uzun dönemli ortalama gelirini ifade etmektedir. Geçici gelir ise, miras*, piyango veya konjonktürel hareketler sonucunda arızı olarak ortaya çıkan ve gelirin devam etmesi beklenmeyen bölümünü yani sürekli gelirden (ortalama gelirden) rassal sapmayı ifade etmektedir. Cari gelir ise, sürekli gelir ve geçici gelirin toplanmasıyla elde edilir ve Y^P 'nin sürekli geliri, Y^T 'nin ise geçici geliri temsil ettiği durumda:

$$Y^P + Y^T = Y \quad (1)$$

olarak ifade edilebilir.

Örnek vermek gerekirse, aynı koşullardaki iki kişiden doktora derecesine sahip bir bireyin lise mezunu bir bireye göre daha yüksek gelir elde etmesi eğitim düzeyinden dolayı olağan ve beklenen bir durumdur. Ancak, aynı durumdaki iki farklı çiftçiden birisinin farklı coğrafyalardaki yıllık hava durumundan dolayı daha fazla gelir elde etmesi gelecek yılki hava şartları belli olmadığından dolayı geçici bir durumdur. Buna göre, birinci durumda eğitim farklılığından kaynaklı gelir farklılığı sürekli gelir iken, ikinci durumdaki hava şartlarından kaynaklı gelir artışı geçici gelirdir.

Sürekli gelir hipotezine göre, gelir gibi tüketim de sürekli ve geçici tüketim olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Sürekli tüketim kişilerin sürekli olarak her yıl gerçekleştirmeyi bekledikleri ortalama tüketimi, geçici tüketim ise doğal afetler, hastalıklar gibi beklenmedik olaylardan kaynaklanan normal tüketimden sapmaları ifade etmektedir. Buna göre, C^P 'nin sürekli tüketimi, C^T 'nin ise geçici tüketimi temsil ettiği durumda tüketim:

$$C^P + C^T = C \quad (2)$$

olarak ifade edilebilir.

Sürekli gelir hipotezine göre, sürekli tüketim ile geçici tüketim ve geçici tüketim ile geçici gelir arasında herhangi bir fonksiyonel ilişki olmadığı varsayılmaktadır. Bu nedenle, tüketici gelirdeki geçici değişimlere karşı tüketim düzleştirmesi yapmak amacıyla tasarruf ve borçlanma yollarına başvuracak ve tüketim sürekli gelire bağlı olacaktır. Örnek olarak, düzenli olarak yıllık 10.000TL zam alan bir bireyin tüketimi de yıllık olarak yaklaşık bu miktarda yükselecektir. Fakat aynı bireye 10.000TL piyango çıkması durumunda ise birey bu tutarın tamamını bir yılda tüketmek yerine ek tüketimi yaşamının geri kalan bölümüne

* Beklenmeyen bir zamanda ve tanınmayan birisinden kalmak koşuluyla ortaya çıkan.

yayacaktır. Faiz oranının sıfır ve geri kalan yaşam süresinin 50 yıl olduğu varsayımı altında 10.000TL'lik piyango gelirine karşılık tüketim yılda 200TL artacaktır. Kısaca, tüketiciler sürekli gelirlerini harcarken, geçici gelirlerinin çoğunu tasarruf etmektedir (Mankiw, 2010:534). Buna göre, tüketimde değişikliğe neden olan yegâne unsur sürekli gelirdeki değişimlerdir ve geçici gelirdeki değişimler daha ziyade tasarruflara yansımaktadır. Tüketim oranı sürekli gelir hipotezine göre şu şekilde ifade edilmektedir:

$$C = \alpha Y^P \quad (3)$$

Denklemden Friedman'a göre tüketim, sürekli gelirin (Y^P) sabit bir oranıdır ve sürekli gelirin tüketilen bölümünü belirleyen bu oran ise " α " katsayısı ifade etmektedir. " α " katsayısını belirleyen oran ise faiz oranı (i), servetin gelire oranı (w) ve tüketim ve tasarrufa yönelik tüketici tercihlerinden (u)oluştduğundan dolayı tüketim denklemi şu şekilde ifade edilebilir (Holmes, 1970:1159):

$$C = \alpha(i, w, u) Y^P \quad (4)$$

Friedman'ın, Kuznets tarafından ortaya koyulan tüketim bilmececi sorununu sürekli gelir hipotezi ile çözerken dayandığı temel argüman Keynesyen tüketim fonksiyonunda yanlış değişken kullanıldığıdır. Tüketim fonksiyonu ile ilgili birçok çalışma tüketimi cari gelirle ilişkilendirirken sürekli gelir hipotezi tüketimin sürekli gelire (Y^P) bağlı olduğunu kabul etmiştir. Bu durum Friedman'a göre, görünüşte çelişkili olan tüketim bulmacasını açıklamaktadır. Sürekli gelir hipotezine göre ortalama tüketim eğilimini bulmak ve tüketim bilmececiyi çözmek için tüketim fonksiyonunun her iki tarafı da Y 'ye bölündüğünde aşağıdaki denklem elde edilmektedir (Mankiw, 2010:535).

$$C = \alpha Y^P$$

$$APC = C / Y = \alpha Y^P / Y \quad (5)$$

$$APC = \alpha Y^P / Y$$

(5) nolu denklemden görüldüğü üzere ortalama tüketim eğilimi sürekli gelirin cari gelire oranına eşittir. Buna göre cari gelir geçici olarak sürekli geliri aştığında ortalama tüketim eğilimi düşecek, cari gelir geçici olarak sürekli gelirin altında kaldığında ise ortalama tüketim eğilimi yükselecektir. Friedman, buna dayanarak hanhalklarının gelirlerinin kısa dönemde artmasıyla birlikte ortalama tüketim eğilimlerinin düşmesine rağmen uzun dönemde sabit kalması şeklinde ortaya çıkan tüketim bilmececiyi sürekli ve geçici gelir ayırımına dayanarak çözmüştür. Sürekli

gelir hipotezine göre, tasarruf oranı gelirdeki geçici artışlar karşısında yükselirken sürekli artışlar karşısında sabittir. İşte ortaya çıkan tüketim bulmacasının temel sebebi gelirdeki artışın sürekli veya geçici olmasıdır (Sachs and Larrain, 1993:95).

Sürekli gelir hipotezi, iktisadi genişleme ve daralma dönemlerinde ortaya çıkan pozitif ve negatif gelir değişimlerinin birbirini telafi edeceğini ve bu nedenle uzun dönemde ölçülen gelir ile sürekli gelirin birbirine eşit olacağını kabul ettiğinden dolayı uzun dönem sonuçlarıyla ortalama tüketim eğilimi birbirine uyumlu hale gelmektedir. Ayrıca konjonktürel genişleme dönemlerinde geçici gelir pozitif olacağından ölçülen gelir sürekli gelirden büyük, daralma dönemlerinde ise geçici gelir negatif olacağından dolayı ölçülen gelir sürekli gelirden küçük olacaktır (Tarı ve Çalışkan, 2005:9).

Tasarruflar, sürekli gelir hipotezinde “gelecekteki tüketim” olarak tanımlanmıştır ve tasarruf yapılmasının emeklilikteki tüketimin finansmanı, miras bırakma isteği veya kişinin ölümünden sonra bir eser inşa ettirme isteği gibi çeşitli sebepleri olabilmektedir (Romer, 2006:348). Ayrıca, sürekli gelir hipotezine göre, rasyonel olan birey gelecekte gelirinin düşeceği beklentisiyle, bugünkü tasarruflarını artıracaktır. Hipoteze göre, bireylerin gelecekteki gelirlerinde düşüş beklmeleri durumunda tasarruflarını artırmaları, tam tersi durumda ise azaltmaları söz konusu olacaktır. Diğer taraftan tasarruflar üzerindeki bir diğer belirleyici ise büyümedir ve şimdiki büyüme oranının gelecekteki büyüme hızını artıracığı yönünde beklentilerin hakim olması durumunda, tasarruf oranlarının düşeceği kabul edilmektedir. Bunun temel sebebi ise büyümenin hızlanacağı beklentisi ile birlikte bireylerde gelirlerinin kalıcı bir artış ortaya çıkacağı düşüncesi ile tasarruf eğilimini azaltmaları olarak kabul edilmektedir (Barış ve Uzak, 2015:122).

Sürekli gelir hipotezine ilişkin açıklamalar dikkate alındığında, 19. yüzyılda İngiliz iktisatçı David Ricardo tarafından ortaya koyulan “Ricardocu Denklik Teoremi” nin iktisadi mantığı da belirlenmektedir. Ricardocu denklik teoremine göre bugün ve gelecekteki kamu harcamalarının sabit olması durumunda devletin vergilerde bugün bir indirim yapması kişisel tüketim ya da tasarruf üzerinde etkili olmayacaktır. Buna göre, cari ve gelecek dönemdeki devlet harcamaları veri iken devletin otonom vergileri 100TL indirmesi durumunda kişisel gelirin 100TL artması söz konusudur. Ancak hükümet alımları değişmediğinden dolayı devlet vergilerdeki indirimi halktan 100TL borçlanarak finanse edecektir. Dolayısıyla devletin haktan yüzde 10 faizle bir yıllık borçlanması durumunda halka bir yıl sonra faiziyle birlikte 110 TL geri ödeyecek ve bunun finansmanı için de vergileri 110TL artıracaktır. Bu nedenle,

devlet alımları veri iken devletin vergileri 100TL azaltması, tüketicilerin cari gelirlerini 100TL artırmakta fakat gelecekteki gelirlerini 110 TL azaltmaktadır. Yüzde 10 faiz haddi üzerinden bir yıl sonraki 110TL'nin bugünkü değeri 100TL olduğundan dolayı hükümetin izlediği politika kişilerin sürekli gelirini değiştirmeyecektir. Dolayısıyla Ricardocu denklik hipotezi ile sürekli gelir hipotezi arasında yakın bir ilişki vardır ve Ricardocu denklik hipotezinde tüketimin sürekli gelire bağlı olarak değişeceği zımnen de olsa kabul edilmiştir (Ünsal, 2001:316-317).

Özetle, Friedman'ın sürekli gelir hipotezi, ömür boyu gelir hipotezinde olduğu gibi bireylerin tüketim düzleştirmesi yaptıklarını ve dolayısıyla tüketimin sürekli gelirle oransal olarak değiştiğini savunmaktadır ve sürekli gelir hipotezi tüketim bulmacasına şu şekilde bir çözüm üretmiştir: Konjonktürel dalgalanmanın genişleme ve daralma dönemlerindeki pozitif ve negatif geçici gelir büyüklükleri birbirlerini uzun dönemde telafi etmekte ve uzun dönemde ölçülen gelir, sürekli gelire eşitlenmektedir. Ortalama tüketim eğiliminin uzun dönemde değişmesi bu nedenle söz konusu değildir. Kısa dönemde ise genişleme yıllarında ölçülen gelir, sürekli gelirden büyüktür ve tüketimin sürekli gelirin bir fonksiyonu olduğu hususu göz önüne alındığında genişleme yıllarında ortalama tüketim eğilimi daha küçük olmaktadır. Buna göre, kısa dönemde gelir artışıyla birlikte ortalama tüketim eğilimi mutlak gelir hipotezinde olduğu gibi düşmektedir. Konjonktürel daralma dönemlerinde ise, geçici gelir negatif olduğu için ölçülen gelir, sürekli gelirden küçük olacaktır ve yine tüketimin sürekli gelirin bir fonksiyonu olduğu hususu göz önüne alındığında, daralma yıllarında ortalama tüketim eğilimi daha büyük olmaktadır. Bu nedenle kısa dönemde gelir azalınca ortalama tüketim eğiliminin yükselmesi söz konusu olacaktır (Arı ve Özcan, 2015:28).

1.1.2.1.6. Rassal Yürüyüş Hipotezi (1970)

Fisher'ın ortaya koyduğu zamanlararası tüketim seçimi hipotezinden yola çıkarak geliştirilen sürekli gelir hipotezine göre tüketiciler, tüketim kararı alırken sürekli olarak elde etmeyi bekledikleri geliri baz almaktadır. Sürekli gelir hipotezinin yanı sıra yaşam boyu gelir hipotezinde de bireylerin tüketim kararlarında cari gelirleri ile beraber gelecek dönemdeki gelir beklentileri de etkili olmaktadır. Buradan sürekli gelir hipotezinin ve yaşam boyu gelir hipotezinin ileriye dönük bir yaklaşım oldukları çıkarsaması yapmak mümkündür. Ayrıca, sürekli gelir hipotezinde bireylerin elde etmeyi bekledikleri sürekli geliri hesaplarken dayandıkları temel yöntem geçmiş

verilerin dikkate alınarak gelecekle ilgili tahmin yürütüldüğü uyumcu (adaptif) beklentiler hipotezi olmaktadır.

1970'lerde Rasyonel Beklentiler Teorisi doğmuş ve bu teoriye göre, bireylerin herhangi bir davranışta bulunurken sahip olduğu tüm bilgileri kullanarak geçmişteki verilerin yanı sıra gelecekle ilgili beklentileri de dikkate aldığı ve bu sayede en iyi tahmini yaptığı tezi geliştirilmiştir. Amerikalı iktisatçı Robert Hall da söz konusu teori ile sürekli gelir hipotezini birlikte ele almış ve akılcı (rasyonel) beklentilerin tüketim üzerindeki etkililerini incelemiştir. Robert Hall'a göre sürekli gelir hipotezinin geçerli olduğu ve bireylerin rasyonel beklentilere sahip olduğu bir durumda tüketimdeki değişimler öngörülemez tahmin edilemez niteliktedir yani, tüketim rassal bir yürüyüşe sahiptir.

Sürekli gelir hipotezi ele alındığında, söz konusu hipoteze göre bireyler, değişken bir gelire sahip olduklarından dolayı tüketim düzleştirmesi yapmakta ve cari beklentilerinden yola çıkarak yaşam boyu elde etmeyi umdukları gelire göre tüketim davranışında bulunmaktadır. Ancak zaman geçtikçe sahip oldukları bilgiler değiştiğinden dolayı beklentileri de değişmekte ve sonuçta oluşan durumdan tüketim kararları etkilenmektedir. Buna göre, beklenmedik bir anda terfi alan bir kişinin tüketimi artarken rütbesi düşen bir birey tüketimini düşürecektir. Diğer bir deyişle, yaşam boyu gelirden ortaya çıkan beklenmedik olaylar ve sürprizler tüketim davranışında değişimlere neden olmaktadır. Çünkü bireylerin ellerindeki tüm bilgiyi optimal olarak kullandıkları varsayımı altında bireyler sadece tam anlamıyla öngörülemez olaylar karşısında şaşırarak ve dolayısıyla da tüketimdeki değişimler de öngörülemez nitelikte olacaktır (Hall, 1978:971-987).

Rassal yürüyüş hipotezine göre, rasyonel beklentiler teorisi geçerlidir ve bireyler gelecekle ilgili tahminde bulunurken eldeki tüm verileri kullanacaklarından dolayı herhangi bir beklenmeyen değişim olmadıkça sürekli gelir düzeyi ortalama olarak doğru tahmin edilecektir. Dolayısıyla sürekli gelir hipotezi rasyonel beklentiler yaklaşımıyla birlikte değerlendirildiğinde bireylerin sürekli gelir tahminlerinin ve buna bağlı olarak da tüketimin değişmesi için, ekonomide kişilerin sürekli geliri etkilediğini düşündükleri beklenmeyen-sürpriz olayların olması gerekmektedir. Bir ekonomide beklenmeyen olayların hiçbir zaman gerçekleşmeyeceğini savunmak mümkün olmadığından dolayı da tüketimdeki değişimleri öngörebilmek mümkün olmayacaktır (Ünsal, 2001:316-317). Bu bilgiler ışığında rassal yürüme teorisine göre tüketim (1) nolu denklemdeki gibi olacaktır.

$$C_t = C_{t-1} + u \quad (1)$$

C_t 'nin cari tüketim düzeyini, C_{t-1} 'in bir önceki dönemdeki tüketimi ve u 'nun hata terimini ifade ettiği söz konusu denkleme göre t dönemdeki tüketim bir önceki dönemdeki tüketim miktarı ve beklenmedik durumlarda ortaya çıkabilecek tesadüfi bir hata teriminin toplamına eşit olacaktır ve kişilerin sürekli gelirini etkileyen öngörülemez olaylar ortaya çıkmadıkça tüketimleri değişmeyecektir. Bu bilgiler ışığında Hall'ın sürekli gelir hipotezi ve rasyonel beklentiler kuramını birlikte değerlendirmesi ile geliştirdiği ve tüketimdeki değişimleri önceden tahmin etmenin mümkün olmadığını ortaya koyan tüketimin rassal yürümesi (random walk of consumption) hipotezine göre şu sonuca ulaşılabacaktır:

- Sürekli geliri etkileyen beklenmeyen değişimler olması durumunda gelirden ortaya çıkan ani ve öngörülmemiş değişimler tüketim davranışlarını değiştirir. *Gelirdeki beklenmeyen değişimler tüketimi etkiler.*
- Sürekli geliri etkileyen beklenen değişimler olması durumunda gelirden oluşacak önceden tahmin edilebilen değişimler tüketim davranışlarını değiştirmez. *Gelirdeki beklenen değişimler tüketimi etkilemez.*

Rassal yürüyüş hipotezine göre, gelirden meydana gelmesi beklenen değişimlerin tüketim üzerinde etkili olmayacağı ve tüketimin ancak gelirdeki beklenmedik değişimler sonucunda ortaya çıkacağı görüşü John Campbell ve Gregory Mankiw tarafından 1989 yılında ABD ekonomisini temel alarak yapılan “*Tüketim, Gelir ve Faiz Oranları: Zaman Serileri Göstergelerinin Yeniden Yorumlanması (Consumption, Income and Interest rates: Reinterpreting the Time Series Evidence)*” çalışma sonuçları ile örtüşmemiştir. ABD ekonomisi için 1953-1986 yıllarındaki verileri kapsayan çalışmada bireylerin gelirlerinin 1 dolar düşeceği beklentisinin oluşması durumunda bireylerin ortalama 0,5 dolar düzeyinde tüketimlerini azalttıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumda tüketimle cari gelir arasında bir bağ olduğu ve bireylerin bir kısmının (λ) tüketimini Keynes'in mutlak gelir hipotezine göre belirlerken geriye kalanların ise $(1-\lambda)$ rassal yürüyüş hipotezine belirlediği söylenebilir. Gelirden ortaya çıkan bu şekildeki beklenen değişimlerin tüketimi etkilemesine “aşırı duyarlılık (excessive sensitivity)” adı verilmiştir. Campbell ve Mankiw tarafından yapılan bu çalışma sonucunda ortaya çıkan aşırı duyarlılığın nedenleri göz önüne alındığında iki muhtemel sebep akla gelmektedir. Bunlardan ilki, bireylerin sürekli gelirlerinin ne olacağına karar verirken cari gelirlerine aşırı derecede bağımlı olarak hareket ettikleri yani rasyonel değil de uyumcu davranışlar içine girdikleri varsayımdır. Muhtemel ikinci neden ise bireylerin belli bir borçlanma

sınırı olmasından dolayı gelirlerinde ortaya çıkan düşüşü borçlanma yoluyla telafi edememeleri ihtimalidir. Bu nedenle, birey gelirinin düşmesi durumunda tüketim düzeyinin tamamını koruyamayacağından dolayı tüketimini bir miktar düşürmek zorunda kalacaktır. Campbell ve Mankiw tarafından yapılan bu çalışma tüketimin cari gelire bir şekilde bağlı olduğunu kanıtlamış ve Keynes'in mutlak gelir teorisini yeniden gündeme taşımıştır (Campbell ve Mankiw, 1989:185-190).

1.1.2.1.7. Anlık Hazzın Cazibesi Hipotezi (1997)

Keynesyen tüketim teorisinde her ne kadar “temel psikolojik kanun”dan bahsedilse de bireylerin tüketim ve tasarruf faaliyetlerini açıklayan çeşitli yaklaşımlar göz önüne alındığında söz konusu hipotezler bireylerin tüketim ya da tasarruf kararı alırken kendilerine en fazla faydayı sağlayacak şekilde hareket ettiklerini ve tam bir homoeconomicus davranışı gösterdiklerini kabul etmiştir. Ancak iktisadi psikoloji ile birlikte ele alan “davranışsal iktisat”ın yükselişiyle birlikte tüm kararların temelinde olduğu gibi ekonomik faaliyetlerin temelinde de psikolojik unsurların etkili olduğu ve tüketim ve tasarruf arasında tercih yapan bireyin rasyonel davranıştan uzak olan kararlar alabileceği/alacağı çıkarımı yapılmıştır.

Bireylerin tüketim ve tasarruf kararlarına psikolojik unsurların da dahil edilmesiyle Amerikalı iktisatçı David Laibson tarafından “Anlık Hazzın Cazibesi Hipotezi” geliştirilmiştir. Davranışsal iktisadın çerçevesini oluşturan tüketici davranışlarının tam anlamıyla rasyonel olmadığı ve söz konusu kararlarda psikolojik unsurların da etkili olduğu savunması nedeniyle Laibson, tüketicilere anlık hazzın daha cazip geldiğini ve dolayısıyla tüketicilerin kısa vadeye kıyasla uzun vadede daha sabırlı olduğunu öne sürmektedir. Laibson'a göre bireylerin kendi hayatlarını kontrol edebilme istekleri vardır ve bu da bireylerin emekliliklerini finanse edebilmek için tasarruf yapmalarına neden olur. Ancak tüketicilerin karşılaşılabilecekleri beklenmedik olaylar karşısında psikolojik unsurların devreye girmesi ve tasarruf/tüketim planlarının değişime uğraması olağan bir durum olduğundan dolayı tüketim doğrusal bir trende sahip fonksiyon olarak değerlendirilemez ve rassal bir yol izlemektedir (Laibson, 1997:443-445).

Anlık hazzın cazibesi hipotezi, kısa vadede tüketim ve tasarruf kararları arasında nispeten tüketim kararının ve uzun vadede ise nispeten tasarruf kararının baskın olduğunu kabul etmektedir. Bu değişim, bugünün tercihleri ile gelecekte yapılacak tercihler arasında bir çatışma ortaya çıkarmaktadır. Örneğin, herhangi bir yılda (t zamanda) bir birey izleyen yıl ($t+1$ yılda) yüksek bir tasarruf planı hayata

geçirmeyi arzu edebilir, ancak tasarruf planını başlatacağı yıl geldiğinde ($t+1$) bireyin baskın davranışı tüketimden başka bir yılda ($t+n$) vazgeçerek tasarrufu ertelemek şeklinde gerçekleşecektir (Laibson, 1997:445)

Konuya açıklık getirmek açısından aşağıdaki iki sorunun herhangi bir bireye yöneltilmesindeki durum incelenebilir:

1- Hemen bir tane portakal mı tercih edersiniz (A), yoksa yarın iki tane portakal mı (B) istersiniz?

2- 30 gün sonra bir tane portakal mı tercih edersiniz (A), yoksa 31 gün sonra iki tane portakal mı (B) istersiniz?

Laibson'un hipotezine göre, böyle bir tüketim-tasarruf tercihiyle karşılaşan bireyin anlık hazzın cazibesıyla ilk soruya A, ikinci soruya ise B yanıtını vermesi muhtemel olacaktır. Bu durumdan da açıkça görülebileceği üzere bireyler uzun dönemde, kısa dönemde olduğundan daha sabırlı olacak ve kısa dönemde tüketimi tercih ederken uzun dönemde tasarrufa yöneleceklerdir.

1.1.2.2. Tasarruf Eğilimini Belirleyen Diğer Faktörler

Gelişmekte olan ülkelerde iktisadi kalkınmanın sağlanarak yaşam standartlarının yükselmesiyle birlikte gelişmiş ülkeler seviyesine çıkılması ve bu değişimin mümkün olan en hızlı şekilde gerçekleştirilmesi en temel hedeflerdendir. Ancak söz konusu transformasyon sağlanırken gelişmekte olan ekonomiler, kalkınma sürecini hızlandırmak için, bir yandan tempolu ve istikrarlı bir büyüme hızını sürdürmek ve diğer yandan bu dönüşüm için gerekli olan finansman imkanlarını oluşturmak ikilemi ile karşı karşıya kalmaktadır. Ekonomik büyümenin en temel dinamiği olan fiziki sermaye birikimini gerçekleştirmenin yegane yolu yatırımların artırılmasıdır. Bu nedenle, yatırımların gerçekleştirilebilmesi için gerekli fonun sağlanması gelişmekte olan ekonomilerin en önemli önceliklerindendir. Ancak bu ülkelerde kişisel gelirin oldukça düşük olması nedeniyle gelirin büyük bölümü temel tüketime harcanmaktadır. Bunun sonucunda ortaya çıkan yetersiz tasarruf sorununa ek olarak, bireysel ve kurumsal tasarrufların yatırımlara kanalize edilmesini sağlayan etkin bir finansal sistemin yokluğu, gelişmekte olan ülkeler açısından mevcut fonların etkin kullanılamaması sorununa neden olmakta ve tasarruf açığının finanse edilebilmesi için de sağlam dış finansman kaynaklarına ihtiyaç doğurmaktadır. Ancak, ortaya çıkan tasarruf açığının yabancı ülke tasarrufları yoluyla dış kaynak kullanılarak kapatılması durumunda tasarruf ithalatçısı ülkeler yabancı ekonomilerdeki konjonktürel dalgalanmalara karşı hassaslaşmakta ve dışa

bağımlı hale gelerek ekonomik kırılganlıkları artmaktadır (Kar, 2015). Diğer taraftan yurtiçi tasarruf ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin varlığı ve söz konusu ilişkinin yönü, farklı iktisat politikası uygulamaları benimsenmesini sağlayacağından oldukça önemlidir. Tasarruf-büyüme ilişkisinde tasarrufların büyümeyi belirlemesi durumunda, ülkelerin kalkınma politikalarını tasarrufların teşvik edilmesi ve artırılması şeklinde belirlemesi yerinde olacaktır. Ancak, tasarrufların büyümeye bağlı olarak değiştiği durumda ise teknolojik gelişimi sağlayacak ve beşeri sermayenin niteliğini artıracak politikalar ile dış ticarete dayalı bir büyüme politikasının teşvik edilmesi tercih edilecektir.

Az gelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınmayı gerçekleştirebilmeleri için gerekli olan yatırımları finanse etmede kullanabilecekleri kaynakları sınırlı olduğundan dolayı yurtiçi tasarruflar hayati bir öneme sahiptir. Bunun temel sebebi, söz konusu ülkelerin, Nurkse tarafından “fakirliğin kısır döngüsü” olarak adlandırılan ve kısaca “düşük gelir - düşük tasarruf - düşük yatırım - yetersiz sermaye birikimi” şeklinde gösterilen kısır döngünün içinde yer almalarıdır. Sermaye piyasalarının da oldukça zayıf olduğu gelişmemiş ülkeler, kalkınma projelerinin finansmanı için yoğun bir şekilde yurtiçi tasarruflara ihtiyaç duyarlar (Barış ve Uzay, 2015:120). Bu nedenle, yurtiçi tasarruf eğiliminin ve buna bağlı olarak tasarruf miktarının artırılması gelişmekte olan ülkeler açısından oldukça önemli ancak zor bir koşuldur.

Liberal demokrasilerde, iktisadi aktörlerin gelirlerini tüketme ve tasarruf etme arasında tercihte bulunurken özgür olmaları nedeniyle bu ülkelerde, devlet, harcamaların azaltılması yoluyla tasarrufların artırılması noktasında zora başvurma hakkına sahip değildir. Ancak otoriter rejimlerde bu yönlendirmenin mümkün olması doğal olarak sermaye birikiminin hızını belirleyen en önemli unsur olarak öne çıkmaktadır. Fakat günümüz şartlarında ülkelerin istisnalar dışında otoriter rejimle yönetilmediği göz önüne alındığında bireylerin tasarruflarını artırmaları için devletin daha ziyade teşvik edici politikalar uygulaması gerektiği açıktır. Bu açıdan devlet, iktisadi aktörlerin geleneksel tasarruf alışkanlıklarının değiştirilmesi için altın gibi değerli madenlerin biriktirilmesi, yabancı paranın elde tutulması, fon fazlalarının bankacılık ve sermaye piyasası dışındaki organize olmayan finansal sektörlerde tutulması gibi sermaye birikimine katkı sağlamayacak şekilde verimsiz ve atıl olarak değerlendirilmesi şeklindeki davranışları değiştirecek ve atıl fonları finansal sektöre yönlendirecek politika seçeneklerini uygulamaya koyabilir (Kar, 2012).

Reel faizlerin tasarruflar üzerindeki etkisinin ne yönde olduğu ekonomi yazınında oldukça tartışmalı bir konudur. Söz konusu tartışma faiz oranlarındaki

değişmelerin tasarruf kararı üzerinde yaratacağı ikame ve gelir etkilerine göre farklılık göstermesinden kaynaklanmaktadır. Faiz oranlarında yaşanacak bir düşüş borçlanmanın maliyetini azaltacağından ve gelecek dönemdeki gelirin bugünkü değerini artıracığından dolayı bireyler daha fazla tüketme eğilimine gireceklerdir. Buna karşın faiz oranlarında yaşanan bir yükselişin reel faiz getirisini artırması bugünkü tüketimin maliyetini artıracak ve bireyleri, artan reel faiz getirisinden yararlanarak ilerleyen dönemlerde daha yüksek tüketim seviyeleri elde etmek için cari dönemdeki tüketimin ertelenerek mevcut dönemde tasarrufların artırılması konusunda teşvik edecektir. Kısaca ikame etkisi ortaya çıkacak ve gelecekteki tüketim cari dönemdeki tüketimle ikame edilecektir. Bu açıdan bakıldığında reel faiz oranındaki bir değişikliğin tasarruflar üzerindeki zamanlararası ikame etkisi pozitifdir sonucuna ulaşılabilir. Reel faiz getirilerine borç veren açısından bakıldığında ise, reel faizlerin artması durumunda gelir etkisi oluşacak ve borç verenin artan faizler nedeniyle daha fazla gelir elde etmesi bireye hem cari dönemde hem de gelecek dönemde daha fazla tüketim yapma imkanı sağlayacaktır. Bu da bireyin gelecek dönemdeki tüketimini finanse edebilmek için ihtiyaç duyduğu tasarruf miktarının azalmasına neden olacaktır. Daha az tasarrufla daha fazla tüketim yapma imkanının ortaya çıkması da yüksek faizlerle tüketim arasında pozitif bir ilişki oluşmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan reel faizlerdeki azalış hanehalkı varlık getirilerini azaltacağından dolayı bireyleri azalan gelirin telafi edilebilmesi için daha fazla tasarruf yapmaya yönlendirebilir. Dolayısıyla, reel faizlerde yaşanacak bir değişikliğin (cari dönemdeki tüketimin fırsat maliyetinde ortaya çıkaracağı değişiklik farklı olacağından dolayı) ikame ve gelir etkileri zıt yönlerde hareket ettiği için tasarruflar üzerindeki etkisini doğrudan belirlemek mümkün değildir (Bérubé ve Côté, 2000:7).

Tasarrufları etkileyen diğer bir değişken olan enflasyon, bireylerin tasarruf ve tüketim arasındaki tercihlerini farklı kanallardan etkilemektedir. Herhangi bir ürünün fiyatında ortaya çıkan artışın, belirli ürünlere yönelik bir fiyat artıştan mı veya fiyatlar genel seviyesindeki bir artıştan dolayı mı kaynaklandığının tüketiciler tarafından kısa vadede anlaşılması mümkün değildir. Ancak, ürünün fiyatında ortaya çıkan artış hangi sebeple olursa olsun ürün fiyatının tüketicinin beklentisinin üzerinde olması durumunda tüketici söz konusu ürünü daha az tüketmeyi tercih edecek ve bu durum bireyin tüketimini azaltmasına ve tasarrufunu artırmaya yol açacaktır. Daha önemlisi, enflasyon görülen ekonomilerde yüksek belirsizlik durumunun var olması nedeniyle, bireyler karşılaşılabilecekleri özel durumlara karşı önlem almak amacıyla

tedbir amaçlı tasarruf yapmayı seçeceklerdir. Ancak enflasyon ve tasarruf arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik yapılan analizlerin büyük bir kısmında enflasyonun tasarruflar üzerinde anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir (TCMB, 2015:4).

Ekonomik büyüme ve kişisel gelir düzeyinin tasarruflar üzerindeki etkisi çeşitli tüketim-tasarruf teorilerine göre farklı sonuçlar doğurmaktadır. Keynes'in mutlak gelir hipotezine göre gelir artışıyla birlikte tüketim artışı gelirden daha düşük oranda gerçekleşecek yani, başlangıçtaki tasarruf oranı ne olursa olsun kullanılabilir gelirin artmasıyla birlikte gelirin daha büyük bir kısmı tasarruf edilecektir. Dolayısıyla, gelir artışıyla birlikte ortalama tüketim oranı düşerken ortalama tasarruf oranının artması söz konusudur. Friedman'ın sürekli gelir hipotezine göre ise, büyüme oranı ve tasarruflar arasında ters yönlü bir ilişki vardır ve sürekli gelir hipotezine göre cari dönemdeki yüksek büyüme hızı, gelecek dönemdeki büyüme hızını artıracığından dolayı büyümeye bağlı olarak bireylerin sürekli gelirlerinde kalıcı bir artış gerçekleşecek ve bu durum da tasarruf oranlarını azaltıcı etki yaratacaktır.

Tasarruflar üzerinde oldukça büyük bir etkiye sahip olan diğer bir etken ise ülkenin demografik yapısıdır. Ülkedeki yaşlı nüfusunun çok yüksek olması durumunda yaşlı bağımlılık oranı da yüksek olacak ve söz konusu kesimin tasarruf eğiliminin çok düşük olmasının yanı sıra, tüketimlerinin bir kısmını da geçmiş dönem tasarruflarından karşılamaları ülkedeki tasarruf oranının düşmesine neden olacaktır. Ayrıca çalışma çağına erişmemiş genç nüfusun tüketiminin aileleri tarafından finanse edilmesi nedeniyle genç nüfusun yoğun olması da kısa vadede yurtiçi tasarruf eğilimini olumsuz etkileyecektir. Bunun dışında demografik yapıya ilişkin tasarruf oranı üzerinde etkili olan bir diğer unsur da kentleşme oranıdır. Kentleşme oranının artışına bağlı olarak tasarruf oranlarının düşmesi muhtemel görünmektedir. Bunun ana sebebi kırsal kesimde yaşayan nüfus gelirini büyük ölçüde tarımdan elde ettiğinden dolayı geliri yıllar içinde büyük dalgalanmalara maruz kalabilmekte ve bu nedenle ihtiyat açısından yüksek tasarruf eğilimine sahip olmaktadır. Ancak kentleşmenin artmasıyla birlikte gelire ilişkin belirsizliklerin azalması tasarruf eğilimini azaltıcı etki yapmaktadır.

Ülkenin finansal alandaki gelişmişlik düzeyi de tasarruflar üzerinde oldukça önemli bir etkiye sahiptir ancak yaratacağı net etkiyi belirlemek oldukça güçtür. Bunun sonucunda finansal gelişmeye bağlı olarak, para ve sermaye piyasaları derinleşecek, piyasaların denetlenmesi ve düzenlenmesi etkin bir şekilde gerçekleştirilecek, finansal araç çeşitliliği artacak ve bütün bunlara bağlı olarak birey

açısından tasarruf araçlarına erişim kolaylaşırken tasarruf daha güvenli hale geleceğinden dolayı finansal gelişme tasarrufu artırıcı bir etki oluşturacaktır. Ancak finansal gelişmenin sağlanması aynı zamanda bireyin borçlanma imkanlarının da artmasına neden olacağından dolayı tkretim artışına da yol açabilecektir.

Tasarruf davranışlarına etki eden faktörler tartışılırken üzerinde durulması gereken önemli bir nokta da özel tasarruflar ve kamu tasarrufları arasındaki ilişkidir. Ricardocu denklik hipotezinde, kamu tasarruflarında ortaya çıkacak bir azalmanın özel tasarruflardaki eşit artışla telafi edileceği varsayılmıştır. Ancak, literatürde yapılan çalışmalarda, kamu tasarruflarının özel tasarruflar üzerindeki negatif etkisi görülmüş olmakla birlikte kamu tasarruflarındaki değişimin özel tasarruflara birebir yansımadığı ve özel tasarruflardaki değişimin kamu tasarruflarındaki değişimden daha düşük düzeyde gerçekleştiği gözlemlenmiştir. Buna göre, toplam tasarruflarda sınırlı bir yükseliş ya da düşüş ortaya çıkacaktır. Bu konuda kamu tasarruflarının bileşeni oldukça önem arz etmektedir. Gerçekten de, kamu harcamalarının azaltılması, vergi oranlarının artırılmasına göre toplam tasarrufların artırılmasında daha fazla etkili olacaktır (Erkiletlioğlu, Gl, şat ve evik, 2011:8).

1.1.3. Cari Açık

Ülkenin uluslararası alandaki ekonomik ve mali işlemlerinin, dış ödeme açık ve fazlalarının, dış dengesizliklerin, i ve dış dengenin incelendiği demeler bilançosu, uluslararası iktisadın en temel konularından birini oluşturmaktadır. Ülkelerin sürekli ekonomik ilişki içinde olduğu günümüz ekonomik sisteminde, ekonomik ilişkilerin belirli bir sistemle kayıtlara geçirilmesi, muhasebeleştirilmesi ve bundan sonuçlar çıkarılması oldukça önemli olduğundan dolayı demeler bilançosu sağlıklı bir biçimde tutulmalıdır. demeler bilançosu kavramı esasen ilk olarak I. Gervaire tarafından 1720 yılında ortaya koyulmuştur. D. Hume (1752), A. Smith (1776), D. Ricardo (1812), J.S. Mill (1849), W.F. Taussing (1927) gibi iktisatçılar ise demeler bilançosu konusunu ortaya atıp geliştirmişlerdir. Kavramın günümüz şartlarına uygun hale getirilmesi ise G. Haberler (1922), J. Viner (1937), W.A. Meade (1951) tarafından gerçekleştirilmiştir. demeler bilançosunun ayrıntılı olarak ilk defa düzenlenmesi ise 1922 yılında ABD’de yapılmıştır (Karluk, 1998:352).

Dış demeler bilançosu ya da demeler dengesini en basit ifadeyle, ülkelerin belirli bir dönem içindeki dış ekonomik ilişkilerinin ve mali ilişkilerinin durumunu açıklar. demeler bilançosu, bir ülke sakinlerinin (lkedeki yerleşik kişilerin) belirli bir dönemde (genellikle bir yıl) dış alem sakinleriyle yaptıkları para ile ifade edilebilen

ekonomik işlemlerin çift yanlı muhasebe esasına göre tutulan sistematik kayıttır. Söz konusu tanımdan yola çıkarak üzerinde durulması gereken iki husus vardır. Bunlar; ekonomik işlem olma ve ülkede yerleşik olmadır.

Bir ülke sakini olma ya da ülkede yerleşik olma özelliğine bakıldığında ödemeler bilançosu, ekonomik işlem yapanın uyruğunu değil, hangi ülkede bulunduğunu dikkate almaktadır. Buradan hareketle Türkiye’de bulunan yabancıların da bu işleme dahil edilmesi gerekmektedir. İkinci olarak üzerinde durulması gereken husus olan ekonomik işlem den kasıt, parasal sonuç doğurmak veyahut para ile karşılanabilen sonuçlara yol açmaktır. Örnek vermek gerekirse ihracat yaparak döviz elde etmek ilk duruma, karşılıksız mal transferi ya da bedelsiz ithalat ise ikinci duruma örnek gösterilebilir. Ödemeler bilançosuna zaman bakımından yaklaşıldığında ise işlemler yıllık sonuçlarıyla dikkate alınmaktadır. Söz konusu bir yılın içindeki hesapların yani kayıtların doğurduğu sonuçlar değerlendirilerek ülkenin dış ekonomik işlemleriyle ilgili çıkarsamalar yapılır ve gerekli politikaların üretimine geçilir. Ayrıca, gelişen hızlı enformasyon ve muhasebe teknikleri bilgilerin aylık değerlendirmesini de mümkün hale getirdiğinden dolayı yıl içinde hesapların seyrinin izlenmesi yoluyla da gerekli politikalar bakımından harekete geçilebilir (Ertürk, 2001:437).

Ülkelerin belirli bir dönemdeki dış ekonomik ve mali durumunu gözler önüne seren ödemeler bilançosu, ülkenin mal, hizmet ve sermaye akımları gibi işlemler dolayısıyla dış dünyadan sağladığı gelirlerin dışarıya yaptığı ödemelere eşit olup olmadığını ortaya koymaktadır. Bir ülkenin dış ödemeler bilançosundaki denge ya da dengesizlik, o ülkenin uluslararası ödeme gücündeki değişimleri yansıtmakta ve dolayısıyla da ülkenin uluslararası alandaki ekonomik ve mali gücünün bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır. Ödemeler bilançosunun uygulanan ekonomik ve mali politikaların bir sonucu olması sebebiyle hükümetlerin ekonomi politikası uygulamalarındaki başarılarının bir göstergesi olarak değerlendirilmesi doğal bir durumdur. Ülkenin dış ödemeler bilançosundaki bir açık ya da fazla ülke ekonomisi üzerinde oldukça geniş kapsamlı etkiler doğurmaktadır. Örnek vermek gerekirse, ülkedeki milli gelir ve çalışma düzeyi, kalkınma hızı, döviz kurları, enflasyon oranı, ücret artışları, gelir dağılımı ve dış borçlar gibi temel ekonomik değişkenler ödemeler dengesiyle sıkı bir ilişki içindedir. Bu nedenle, dış ekonomik ilişkilerin sağlıklı bir yolu olup olmadığının belirlenmesi, bir sorun varsa gerekli önlemlerin zamanında alınması ve politika düzenlemelerinin yapılması için, ödemeler bilançosu istatistiklerinin sürekli olarak izlenmesi gerekmektedir (Seyidoğlu, 2007:310-311).

Ödemeler bilançosunun tutulma süresi genellikle bir yıldır ve ödemeler bilançosu bir ülkenin diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkilerini toplu olarak gösterdiği için, ülke yönetimine, araştırmacılara ve alınacak ekonomik kararlara oldukça yol gösterici bir unsurdur. Ödemeler bilançosundaki dengesizlik ülkenin istihdam, gelir seviyesi, fiyat istikrarı, döviz kuru, yatırımlar gibi değişkenleri üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır. Ödemeler bilançosu, muhasebe anlamındaki bilanço kavramından farklı olarak, ülkenin belirli bir andaki toplam borç ve alacaklarını değil, ülkenin bir yıl içinde diğer ülkelerle yaptığı ekonomik ilişkilerin ne yönde değiştiğini göstermektedir. Bu nedenle işletmelerdeki bilanço yerine daha çok kar-zarar tablosuna benzemektedir. Yani bu yönüyle stok değil, akım değişkendir (Karluk, 1998:353).

Diğer andan ödemeler bilançosunu oluşturan kalemlerin muhasebeleştirilmesi yüzyıllar boyunca farklı şekillerde yapılmıştır. XVI. ve XVII. yüzyıllarda dış ticaret muhasebesi geliştirilmiş ve Merkantilistler malların ithalat ve ihracatının gruplaştığı ticaret bilançosuna dikkate değer bir önem vermişlerdir. Locke ve Cantillon gibi bazı yazarlar da borçlar üzerinde daha fazla durmuşlardır. Ancak zaman içinde dış ödemeler bilançosunun unsurları tamamlanmış ve günümüz anlayışına gelinmiştir. Bakıldığında, her ekonomik işlem ilgili ülkelerden herhangi birisine fiziki mal ve hizmetler üzerinde, diğerlerine de mali kaynaklar üzerinde bir talep doğurmaktadır. Örneğin, mal ihracatı durumunda ihracatçı ülke, ödemelerin yapılmasını talep etme hakkına, mal ithalatçısı ülke malın devrini isteme hakkına sahiptir. Tüm uluslararası ekonomik ve mali işlemlerde bu şekilde ikilik durumu vardır. Ödemeler bilançosu günümüzde çift kayıtlı muhasebe sistemine göre tutulmakta ve bu sistemde ikileşme niteliğine uygun olarak aynı işlem bir hesabın alacaklı, başka bir hesabın da borç kısmına kaydedilmektedir. Bu muhasebe tekniğinin bir özelliği olarak ödemeler bilançosunun alacaklı yanının toplamı, borçlu tarafın toplamına eşit çıkmaktadır. Dolayısıyla ödemeler bilançosu muhasebe kayıtları anlamında her zaman denktir (Öçal ve Osmanlı, 2004:14-15).

Ödemeler bilançosunu oluşturan kalemler incelendiğinde toplamda cari işlemler hesabı, sermaye hesabı, finans hesabı, resmi rezervler ve net hata ve noksanlar kalemleri bulunmaktadır. Ödemeler bilançosunda cari işlemler ve uzun vadeli finans hesabına giren kalemler otonom niteliklidir. Çünkü bunlar ticaret hayatının normal işleyişine göre yapılan işlemlerdir. Ödemeler bilançosunda ekonomik anlamda bir açık ya da fazla oluşturan işlemlerdir. Bu nedenle bu kalemler, otonom işlemler, dengesizlik doğuran işlemler ya da çizgi üstü işlemler olarak tanımlanmaktadır. Resmi rezerv işlemleri ile kısa vadeli finans hesabına giren

kalemler ise denkleştirici niteliktedir. Çünkü yapılan mal, hizmet ve sermaye akımlarına bağlı olarak merkez bankasının döviz rezervlerindeki artış ve azalışı göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, bu işlemlerin ortaya çıkış nedenleri otonom işlemlerin ödemeler bilançosunda doğurduğu dengesizliklerdir. Söz konusu işlemler bu dengesizlikleri karşılamak amacıyla yapılmaktadır. Bu nedenle bu kalemlere de dengesizlik giderici işlemler ya da çizgi altı işlemler adı verilir.

Ödemeler bilançosunun en önemli kalemlerinin başında cari işlemler hesabı gelmektedir. Cari işlemler hesabı esasen bir ülkenin başka ülkelerle yaptığı, mal, hizmet ve gelir hesapları sonucunda döviz kazandırıcı ve kaybettirici işlemleri göstermektedir. Cari işlemler sonucunda ülkeye giren ve ülkeden çıkan döviz eşitse cari denge, ülkeye giren dövizin çıkan dövizden fazla olması durumunda cari fazla ve ülkeye giren dövizin ülkeden çıkan dövizden az olması durumunda ise cari açık oluşmaktadır. Cari işlemler hesabı Tablo 3'te gösterildiği gibi toplam dört kalemden oluşmaktadır.

Tablo 3 – Cari İşlemler Hesabı

CARİ İŞLEMLER HESABI	
<u>Dış Ticaret Hesabı</u>	
- Mal İhracatı	
- Mal İthalatı	
<u>Hizmetler Hesabı</u>	
- Dış Turizm	
- Uluslararası Taşımacılık	
- Uluslararası Bankacılık ve Sigortacılık	
- Yurtdışı Resmi Hizmetler	
- Diğer Hizmetler	
<u>Yatırımlar (Net Faktör) Hesabı</u>	
- Yatırım Gelirleri	
- Yatırım Giderleri	
- İkincil Kaynaklı Gelirler	

Tablo 3'te gösterilen cari işlemler hesabı içinde mal ticareti, görünür ticaret olarak tanımlanmaktadır. Hizmetlere ilişkin ticaret ise görünmez ticaret olarak ifade edilmektedir. Cari işlemler hesabı bu görünür ticaret, görünmeyen ticaret, yatırım gelir ve giderleri ile tek yanlı transferlerin toplamından oluşmaktadır.

Cari işlemler içinde yer alan ve görünür ticaret olarak da adlandırılan dış ticaret hesabında ithalat ve ihracat değerleri gösterilmektedir. Uygulamada genel

olarak mal ihracatı FOB*, mal ithalatı ise CIF** olarak kaydedildiğinden istatistiklerde toplam dünya ihracatının toplam dünya ithalatına eşit çıkmaması söz konusudur. Bunun temel nedeni, FOB'nin navlun ve sigorta giderlerini kapsamamasıdır. Cari işlemler dengesinin en önemli kalemi olarak kabul edilen görünür işlemler hesabı, uluslararası ödemelerde genel olarak ödemeler bilançosunun 1/2 ile 1/3'ü arasında yer tutmaktadır. Bir ülkede üretilen malların diğer ülkelere satılması anlamına gelen mal ihracı alacak kalanı veren bir hesaptır ve bu hesabın artması ülke lehine sonuç doğurmaktadır. Diğer bir deyişle ihracat, yabancı ülke sakinleri üzerinde parasal bir alacak hakkı oluşturduğu için bilançonun alacaklı yanına kaydedilmektedir. İthalat ise, borç kalanı veren bir hesap olduğundan dolayı artması aleyhte sonuç vermektedir. Mal ithalatı, yabancılar lehine bir alacak doğurduğundan dolayı bilançonun borçlu yanına kaydedilir. Toplam mal ihracatı ile mal ithalatı arasındaki farka dış ticaret bilançosu adı verilmektedir (Karluk, 1998:360).

Görünmeyen ticaret olarak da adlandırılan hizmetler hesabında ise dış turizmden elde edilen gelirler, ülkelerin uluslararası hava, kara ve deniz taşımacılığından elde ettiği kazançlar, uluslararası iletişim, bankacılık ve sigortacılık hizmetlerinden elde edilen gelirler ve diğer çeşitli hizmetlerden elde edilen gelirlerin toplamı ile benzer giderlerin toplamından oluşmaktadır.

Net faktör gelir ve giderlerinden oluşan yatırımlar hesabı ise, doğrudan yatırım, portföy yatırımları ve diğer yatırımlardan elde edilen faiz, hisse geliri, kâr payı, gelir gibi tutarları ifade etmektedir. Bu hesap incelenirken dikkat edilmesi gereken en önemli husus, doğrudan yatırım ya da portföy yatırımları gibi hesapların kendi tutarları değil bunlardan elde edilen kazançların ve katlanılan giderlerin bu hesapta gösterilmesidir. Söz konusu yatırımların ana tutarı ödemeler bilançosu içinde finans hesabında gösterildiğinden dolayı aksi bir uygulama sağlıklı bir sonuç vermeyecektir.

Cari işlemler hesabını oluşturan kalemlerden en önemlisi olan dış ticaret işlemlerinde 1984 yılına kadar transit ticaretin de ithalat ve ihracat hesaplarına dahil edilmesi ve 1984'ten sonra ise hesaplardan ayrılması söz konusudur. Aynı ayırım ithalat içinde yer alan altın ithalatı için de geçerlidir. 1984 öncesi ihracat rakamı mal ihracatı ve transit ticareti kapsarken, günümüzde bu kalemler ayrı şekilde

* FOB, güvertede teslim kaydıyla (free on board) satışır ve ihracatı yapılan malın ihracatçı ülke limanından gemiye yüklendiği andaki değerini ifade eder. Bu nedenle navlun ve sigorta masraflarını kapsamamaktadır.

** CIF, ithal edilen malın bedeline ulaştırma masrafları ve sigorta bedelinin de dahil edilmesiyle ulaşılan fiyattır ve uluslararası literatürde “ cost, insurance and freight” olarak ifade edilmektedir.

gösterilmektedir. İthalat içinde ise altın ithalatı transit ticaret, navlun, sigorta hep birlikte olarak yer alırken yapılan ayrımlar sonucunda ihracatın gerçek değeri ve ithalat için yapılan ödemeleri net olarak görmek mümkün hale gelmiştir (Ertürk, 2001:438).

Cari işlemler hesabı diğer yandan, cari yılda üretilen mal ve hizmetlerin ithali ve ihracı ile yatırım gelirlerini ve tek yanlı transferleri kapsadığı için ülkenin uluslararası işlemleri ile milli geliri arasında doğrudan bir ilişki kurmaktadır. Diğer bir deyişle ülkede üretilip yabancılara satılan mallar, ülkenin GSYİH'sının bir bölümü durumundadır (Öçal ve Osmanlı, 2004:19). Cari işlemler hesabı içerisinde yer alan ihracat, uluslararası taşımacılık ve sigorta gelirleri, dış turizmden elde edilen gelirler, yurtdışındaki yatırımlardan elde edilen kazançlar, hizmet gelirleri gibi değerler ülke milli gelirini artırıcı özellikte iken; ithalat, uluslararası taşımacılık ve sigorta giderleri, yabancı ülke seyahatleri, yabancı yatırımcıların yurtdışına aktardıkları kar transferleri gibi giderler ise ülke milli gelirinden yapılan bir sızıntı özelliği oluşturarak GSYİH'yı düşürücü etki oluşturmaktadır. Bu durumun cari işlemler hesabı üzerindeki etkisi şu şekilde gösterilebilir:

$$\text{Cari denge} = (\text{Mal ihracatı gelirleri} + \text{satılan hizmetlerden sağlanan gelirler} + \text{diğer gelirler}) - (\text{mal ithalatı giderleri} + \text{satın alınan hizmetlere ödenen giderleri} + \text{diğer giderler}) \pm \text{ikincil kaynaklı gelirler}$$

İşte bu işlemler sonucunda ülkenin cari işlemlerden elde ettiği gelirler ile katlanılan giderlerin eşit olması durumunda cari denge; cari işlemlerden elde edilen gelirlerin cari işlemlere yapılan giderlerden daha fazla olması durumunda cari fazla; cari işlemlerden elde edilen gelirlerin cari işlemlere yapılan giderlerden daha düşük olması durumunda ise cari açık söz konusudur. Bir başka ifade ile mal ve hizmet ticareti ile net transferlerden elde edilen gelirlerin bu hesaptaki ödemeleri karşılayamaması durumunda, ülke cari açıkla karşı karşıya kalmaktadır (Peker ve Hotunluoğlu, 2009:222).

Cari işlemler hesabı açık verdiğinde ülkeye yurt dışından giriş yapan para yurt dışına gönderilen paradan daha düşüktür. Bu sebeple ortaya çıkan cari açığın kapatılabilmesi için ülkenin dışarıdan borçlanması ya da yurt içi varlıklarının satılması gündeme gelecektir. Bunun tersi durumda ise yani cari işlemler hesabı fazla verdiğinde, yurt içi yerleşiklerce yurt dışına sermaye transferi gerçekleştirilecektir (Obstfeld ve Rogoff, 1996:5). Bu nedenle ülkenin cari açık

sorunuyla kronik olarak karşı karşıya kalmaması için cari açığı oluşturan nedenleri belirlemek oldukça önemlidir.

Ülkede cari açığa neden olan etkenler genellikle tek sebebe bağlı değildir ve yapısal sorunlar, konjonktürel dalgalanmalar ve geçici faktörler olmak üzere üç ana grupta incelenebilir.

Cari açığa neden olan yapısal nedenler göz önüne alındığında üzerinde durulması gereken noktalardan birisi enflasyondur. Ulusal paranın yabancı para karşısındaki değeri, izlenen döviz kuru sistemine göre yüksek veya düşük tutulabilmektedir. İç ekonomide enflasyon yaşayan bir ülkenin ulusal parasının fiilen değer kaybetmesi ve satın alma gücünün düşmesi söz konusudur. Ancak bu fiili değer kaybı aynı ölçüde döviz kuruna yansımazsa ulusal paranın aşırı veya eksik değerli olması mümkündür. Parasal otoritenin, ulusal para enflasyon nedeniyle fiilen değer kaybederken döviz kurunun artmasını engelleyen bir kur politikası izlemesi durumunda ulusal paranın aşırı değerlenmesi sorunu ortaya çıkacaktır. Aşırı değerli para, ülkenin dış ticarete rekabet gücünü düşürecek, ithal malların fiyatı ulusal para cinsinden düşecek ve ithalat artacaktır. İhraç mallarının fiyatı ise döviz cinsinden yükselecek ve ihracat azalacaktır. Bu şekilde ortaya çıkan dış ticaret açığı da cari açığın artmasına neden olacaktır (Aslan, 2013:142).

Diğer yandan ülkelerin genişletici mali politikalar izlemesi durumunda ülke içindeki talep ve gelir artacaktır. Ancak artan gelir dolayısıyla bireylerin oluşturacağı talep artışının tamamı yurtiçi mallara olmayacak talebin bir kısmı da ithal mallar lehine artacaktır. Ülkenin marjinal ithalat eğiliminin yüksek olması durumunda da genişleyici politikalar ülkenin ithalat giderlerini yüksek oranda artıracığından dolayı dış ticaret işlemlerinde, dolayısıyla da cari işlemler hesabında baskı yaratacak ve cari açığı artırıcı işlev görecektir.

Cari açığı artıran yapısal nedenlere bir diğer örnek de ülkelerin kalkınma hızıdır. Az gelişmiş ülkeler genellikle yeterli bir kalkınma hızını gerçekleştirebilmek için önemli ölçüde makine, donatım ve ara malları ithal etmek zorundadırlar. Oysa bu ülkelerin döviz gelirleri, genellikle ihtiyaçlarına oranla oldukça sınırlıdır. Dolayısıyla kalkınma hızının göreceli olarak yükseltilmesi dış ödeme açıklarının ve dış borçların büyümesine yol açabilir (Seyidoğlu, 2007:330).

Ülkelerin içe dönük sanayileşme politikası belirlemeleri durumunda teşvik konusunda ağırlık ithal ikamesi sağlayacak endüstrilere verilmektedir. Bu durumda iç piyasa için üretim daha karlı bir hal almakta ve dış ticarete sağlanan teşviklerin daha az olması nedeniyle de ihracat gerilemektedir.

Ayrıca hammadde yönünden ülkelerin aşırı derecede dışa bağımlı olması ihracatın ithalata bağılılığını artırmakta ve bunun sonucunda dış ticaret bilançosunda bir açık kısır döngüsü oluşmaktadır. Öyle ki ülke, dış ticaret açığını kapatmak için ihracatını artırmaya çalıştığında ihraç edebileceği malı üretebilmek için ithalatını da artırmak zorunda kalmakta ve sonuç daha yüksek bir dış ticaret açığı olmaktadır. Bu durumun da cari açığı kronik bir sorun haline dönüştürmesi mümkündür. Diğer yandan ithal girdilere aşırı bağımlılığın var olması durumunda söz konusu ithal malların fiyatlarında yaşanacak aşırı artışlar ya da kronik enflasyon durumunda girdi ithalatçısı ülkenin cari dengesi bu durumdan olumsuz etkilenecektir.

Cari açığa neden olan yapısal nedenlerden bir diğeri de düşük verimlilik sorunudur. Düşük verimlilik, üretim faktörleri miktarı değişmezken birim zamanda az ve düşük kaliteli ürün elde edilmesidir. Bu durum faktörlerin niteliklerinin kötüleşmesi ve daha geri teknoloji makinaların kullanılması ile olmaktadır. Eğer ihraç malları üretiminde eski teknoloji üretim nedeniyle verimlilik kaybı yaşanır ise ülke, dış piyasalarda rekabet gücünü kaybeder ve ihraç mallarına dış talep düşer. Böylece dış ödemeler dengesi bozulur (Aslan, 2013:142).

Cari açığa neden olan yapısal nedenlerden sonra üzerinde durulması gereken ikinci husus ise iktisadi dalgalanmalardır. Ulusal ekonomiden kaynaklanan bir dalgalanmanın genişleme aşamasında gelir ve harcamalar artıp fiyatlar yükseleceğinden cari açık ortaya çıkacaktır. Daralma aşamasına girildiğinde ise, bu faktörlerde tersine bir gelişme görülecek ve bir dış fazlalık ortaya çıkacaktır. Dalgalanma boyunca görülen bu açık ve fazlaların birbirine eşitlenmemesi durumunda ülkenin ciddi bir cari dengesizlik sorunuyla karşı karşıya kalması mümkündür. Diğer yandan bir ülkenin dış dengesi, yabancı ülkelerdeki dalgalanmalardan da etkilenebilir. Şöyle ki, karşı ülkenin yüksek konjonktür içinde bulunması, onun ticaret ortağının dış denge durumunu olumlu, karşı ülkenin durgunluk veya gerileme içinde bulunması ise olumsuz yönde etkiler. Kuşkusuz iki ülkenin, konjonktürün aynı veya değişik aşamalarından geçmeleri her birinin ödemeler bilançosunu farklı şekillerde etkileyecektir (Seyidoğlu, 2007:331).

Cari açığa neden olan üçüncü unsur ise geçici nedenlerden oluşmaktadır. Ülkelerin denetimleri dışında oluşan ve beklenmedik şekilde ortaya çıkan petrol fiyatlarındaki aşırı sıçramalar, enerji fiyatlarının artışı, kuraklık gibi sorunlar ile sel, deprem, kötü hava koşulları gibi afetler ülkenin üretim kapasitesini olumsuz etkileyerek ihracat miktarını azaltıcı etki oluşturmaktadır. Ayrıca ülke içi üretimin yurtiçi talebi karşılamaya yetemeyecek duruma düşmesi halinde ithalat da artarak

cari açığın artması sorunu ortaya çıkacaktır. Üstelik söz konusu şokların küresel ölçüde etkili olması durumunda dünya üretim hacmi ve dolayısıyla dış ticaret hacmi küçülecek ve çözümü ancak uzun dönemde gerçekleşebilecektir.

Ancak cari açığın sebebi ne olursa olsun uzun dönemde cari işlemler hesabının dengeye gelebileceğini söylemek çok da mümkün değildir. Bunun temel sebebi de, dünyada bazı ülkelerin sermaye ihracatçısı, bazılarının ise sermaye ithalatçısı konumunda olmalarıdır. Günümüzde özellikle gelişme yolunda olan ülkelerde ödemeler bilançosunun cari işlemlerinin dış ekonomik yardım ve sermaye akımlarının sağladığı finansman imkanı oranında açık vermesi normal karşılanabilir (Karluk, 1998:368).

1.2. Üçüz Açık Hipotezinin Ortaya Çıkışı

İktisatçıların bir kısmı tarafından, dışa açık bir ekonomide bütçe açığı ortaya çıkması durumunda söz konusu açığın dış finansman yoluyla kapatılacağı ve cari açık sorunun da buna bağlı ortaya çıkabileceği kabul edilmektedir. Cari açık ve bütçe açığının birlikte görüldüğü bu duruma literatürde “ikiz açık” adı verilmektedir. Cari açık probleminin temel sebebinin ülkenin iç ekonomik dengesindeki bozulmalar olarak görüldüğü bu yaklaşıma göre de dış dengenin sağlanabilmesi için bütçe açıklarının kapatılması olmazsa olmaz şart olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan cari açık ve bütçe açığının birlikte görüldüğü aynı anda iç dengede özel kesim tasarruf-yatırım açığı da bu duruma eşlik ediyorsa ekonomide “üçüz açık” sorununun varlığından bahsetmek mümkündür (Eğilmez, 2012).

Bahsedilen bilgiler ışığında üçüz açık hipotezine, ikiz açığa özel kesim tasarruf-yatırım açığının eklenmesiyle ulaşıldığı açıktır. Bu nedenle üçüz açık hipotezinin sağlıklı bir tahlilinin yapılabilmesi için öncelikle ikiz açık kavramının incelenmesi ve ortaya çıkışının analiz edilmesi gerekmektedir.

1.2.1. İkiz Açık Hipotezi ve Ortaya Çıkışı

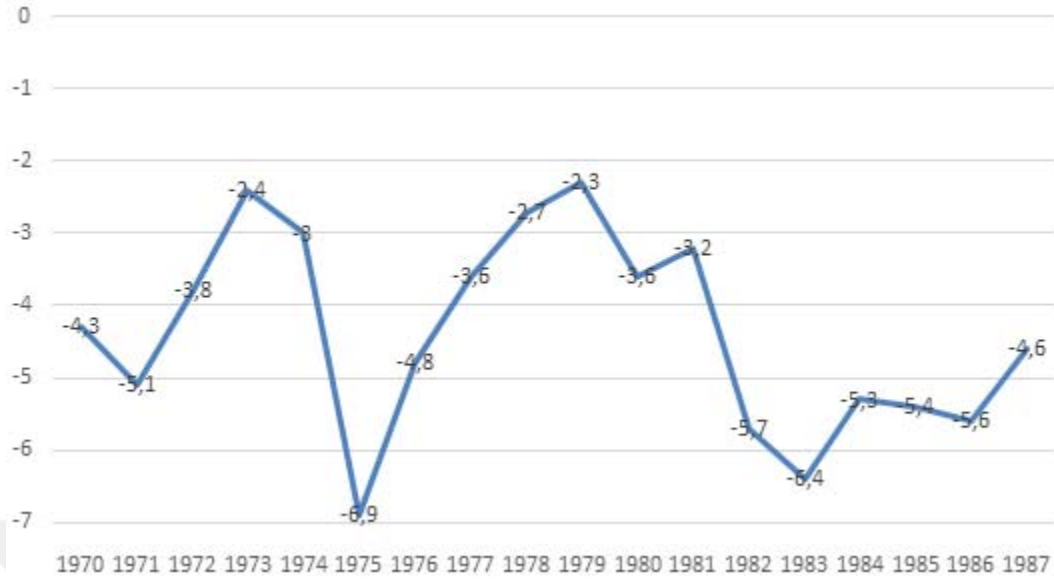
1776 yılında bilimsel iktisadın kurucusu Adam Smith’in “Wealth of Nations” adlı eseriyle uygulanmaya başlayan ve J.B.Say, J.S.Mill, D.Ricardo gibi birçok ünlü iktisatçı tarafından temsil edilen klasik iktisadi yaklaşım görünmez el varsayımını savunmuş ve bu kapsamda devletin ekonomiye her türlü müdahalesinin ekonomik dengeyi bozacağını iddia etmiştir. Bu fikirden yola çıkarak bütçenin ekonomi üzerinde herhangi bir etki yaratmaması için denk bağlanması bir gereklilik olarak benimsenmiştir. Yaklaşık 150 yıl boyunca neredeyse sorunsuz işleyen klasik iktisat

anlayışı 1929 Ekonomik Buhranı ile yeterliliğini ve popülaritesini kaybetmiş ve John M. Keynes öncülüğünde modern iktisadi akım yükselişe geçmiştir. Devlete ekonomide aktif rol yüklenmesi sonucunda da bütçe denklığı şartı terk edilmiş ve ekonomik dengenin sağlanabilmesi için bütçe dengesi bir araç haline dönüşmüştür. Bu kapsamda konjonktürle mücadele edebilmek için bütçede fazla/açık verilmesi olağan bir uygulama olmuştur.

1970'li yıllarda finansal ve ekonomik kısıtlamaların ekonomik büyüme önünde büyük bir engel oluşturduğu görüşünün ön plana çıkmasıyla birlikte gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere, ülkeler yabancı sermayeyi ülkelerine çekebilmek için dış ticaret ve finansal işlemler üzerindeki denetim ve kısıtlamaları kaldırmaya başlamış ve yoğun serbestleşme hareketleri sonucunda ekonomiler dışa açık hale gelmiştir. Bu gelişme dünya ticaret hacminde her ne kadar önemli genişlemeler yaşanmasını sağlamış olsa da ülkeleri dış gelişmelere karşı daha kırılgan bir konuma getirmiştir. Diğer taraftan 1970'li yıllarda enflasyonun ve durgunluğun bir arada görüldüğü stagflasyonist sürece Keynesyen iktisadın çare olamaması yeni iktisadi anlayışların doğmasına neden olmuştur. Bu çözüm arayışları çerçevesinde enflasyonun sebebini yüksek kamu harcamalarına, durgunluğun sebebini ise yüksek vergilerin üretimi ve yatırımı olumsuz etkilemesine bağlayan Arz Yanlı İktisat Yaklaşımı literatüre girmiştir. Bu yaklaşım, stagflasyonist sürecin aşılabılmesinin kamu harcamaları ile vergilerin azaltılması ve sonuçta kamu ekonomisinin hacminin küçültülmesiyle mümkün olduğunu öne sürmüştür.

Stagflasyonla mücadele kapsamında arz yanlı iktisat yaklaşımının çözümlerine başvuran Amerika Birleşik Devletleri (ABD), yoğun şekilde vergi indirimleri uygulamış ve bu kapsamda bütçe gelirlerinde büyük bir daralma yaşanmıştır. Kamu gelirlerindeki bu azalışa karşın kamu harcamaları aynı oranda kısılamamış ve ABD ekonomisinde bütçe giderleri oldukça ağır bir yük haline dönüşerek 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren bütçe açığı artarak bir sorun haline dönüşmüştür. Söz konusu yıllarda ABD ekonomisinde bütçe açığındaki artış Şekil 8'de verilmiştir.

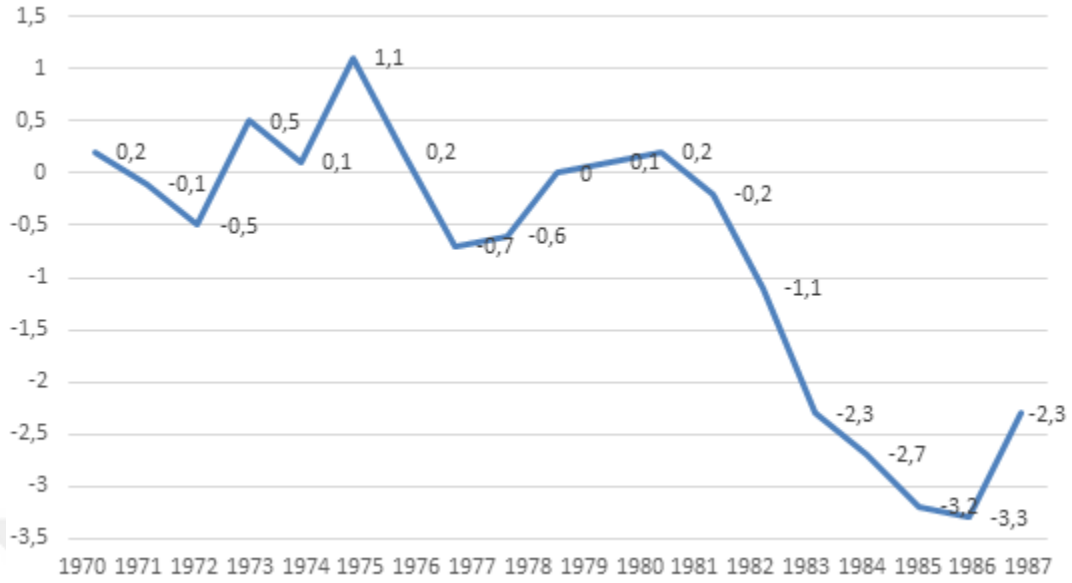
Şekil 8 - ABD Bütçe Açıklarının GSYİH'ya Oranı, 1970-1988

Kaynak: OECD'den alınan verilerle tarafımdan oluşturulmuştur.

Diğer taraftan, II.Dünya Savaşı sonrasında toparlanan Avrupa devletlerinin sanayi alanında büyük gelişmeler sağlamaları ve Uzak Doğu'da teknoloji alanındaki büyük ilerlemeler sonucunda ABD küresel ticaretteki hemen hemen tekele varan konumunu kaybetmiş ve dünya ticaretinde rekabet etmek zorunda kalmıştır. Bir yandan bütçe açıklarıyla boğuşmaya başlayan ABD, bahsedilen gelişmeler sonucunda diğer yandan da cari açık sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. ABD ekonomisinde ortaya çıkan cari açık sorunu Şekil 9'da görüldüğü gibidir.

Şekil 9 - ABD'de Cari Denge'nin GSYİH'ya Oranı, 1970-1988

Kaynak: OECD'den alınan verilerle tarafımdan oluşturulmuştur.

ABD ekonomisinde ortaya çıkan ve bütçe açığı ile cari açığın bir arada görüldüğü bu durum sonucunda literatüre ikiz açık kavramı girmiştir. Ekonomide makroekonomik dengenin uzun dönemde sağlanması ve korunması için bütçe açıkları ve cari açıkların kontrol edilmesi birçok iktisatçı ve politikacı tarafından savunulmasına rağmen uygulamada söz konusu şartın sağlanması çok da kolay olmamaktadır. ABD ekonomisi başta olmak üzere gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin 1980'li yıllardan itibaren bütçe açığı ve cari açık sorunuyla yüz yüze kalmaları ikiz açıklar üzerindeki ilgiyi artırmış ve bu alanda yapılan çalışmaların artması söz konusu olmuştur. İkiz açıklar olarak adlandırılan bütçe açığı ve cari açık arasında pozitif ilişkiyi sınavan birçok çalışma yapılmış ve çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Bu çalışmaların bir kısmı çift yönlü ilişkinin varlığını ortaya koyarken bazıları ise bütçe açığından cari açığa doğru veya cari açıktan bütçe açığına doğru tek yönlü ilişkinin varlığına ilişkin sonuçlara ulaşmıştır. Diğer yandan kimi çalışmalar ise bu iki açık arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı tespitini yapmıştır. İkiz açıkları sınavan bu çalışmalarda elde edilen sonuçlarda hiç şüphesiz ki, araştırma yapılan ülkenin içinde bulunduğu ekonomik şartlar önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır (Sever ve Demir, 2007:47).

İkiz açık hipotezinin varlığı ya da geçerliliği irdelenirken açıklara ilişkin iki farklı yaklaşımın incelenmesi gerekmektedir. Bunlar Keynesyen (Geleneksel) Yaklaşım ve Ricardocu Denklik Yaklaşımı'dır. Keynesyen yaklaşıma göre kamu

harcamalarının artırılması ya da vergilerin azaltılması sonucunda oluşan ya da artan bütçe açıklarının finanse edilmesi için devlet borçlanmaya başvuracaktır. Devletin borçlanma eğiliminin artması sonucunda ise hiç şüphesiz ki faiz oranlarında yukarı doğru bir ivmelenme yaşanacaktır. Faiz oranlarında yaşanan bu artış dolayısıyla yurtiçine giren yabancı sermaye miktarı artacak ve döviz bollaşacağından dolayı yerli para değer kazanacaktır. Yerli paranın değerinde ortaya çıkan bu artış ihracatın pahalılaşmasına ithalatın ise ucuzlamasına neden olacağından dolayı dış ticaret dengesi bu durumdan negatif etkilenecektir. Bu durumda cari dengede dış ticaret kanalıyla bozulma yaşanacak ve artan bütçe açıkları cari açığın artmasına neden olarak ikiz açık sorunu ortaya çıkacaktır.

İkinci durumu ortaya koyan Ricardocu Denklik yaklaşımı ise, bütçe dengesindeki değişimler dolayısıyla dış ticaret, yatırım ve faizler gibi değişkenlerde herhangi bir etki oluşmayacağını savunmaktadır. Ricardocu Denklik Yaklaşımı'na göre, bütçe açıklarının finansmanında borçlanma ve vergi arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. Çünkü birey rasyonel kabul edildiğinden ve tam ve simetrik bilgiye sahip olduğundan dolayı devlet vergi yerine borçlanmayı tercih ettiğinde bu borçların vadesi geldiğinde vergilerin artırılacağına farkındadır ve bu nedenle borçlanma yapıldığında tüketimlerini kısarak duruma uyum sağlayacaklardır. Bu nedenle bütçe açıkları ortaya çıkması durumunda bu açıkların vergileme veya borçlanma ile finanse edilmesi arasında herhangi bir fark yoktur ve bu iki durumda da ekonomide herhangi bir etki oluşmayacaktır. Dolayısıyla Ricardocu Denklik Yaklaşımı, ikiz açık hipotezini kabul etmemektedir ve bu görüşe göre cari açık ve bütçe açığı arasında herhangi bir ilişki söz konusu değildir.

Bütçe açığı ve cari açık arasındaki ilişkiyi inceleyen ikiz açık hipotezi, son yıllarda ülkelerin bütçe açıklarını kapatmalarına rağmen cari açık sorunlarının devam etmesi nedeniyle tekrar gündeme gelmiş ve ikiz açıklara ülke içi özel sektör tasarruf-yatırım dengesinin de eklenmesiyle üçüz açık hipotezi ortaya koyulmuştur.

1.2.2. Üçüz Açıklar Hipotezi: İkiz Açıklar ve Tasarruf – Yatırım Dengesizliği Sorunu

1970'li yılların sonlarına gelindiğinde hızlanan küreselleşme hareketleriyle birlikte ülkelerin süratli bir şekilde büyüme sürecine girmesi sonucunda yatırım oranlarında ciddi artışlar yaşanmıştır. Ancak artan yatırımların finansmanında iç tasarrufların yetersiz seviyede kalması nedeniyle ülkelerin dış kaynaklara duydukları ihtiyaç gittikçe artmış ve bunun sonucunda ülkelerin cari açıklarında sürekli artışlar

yaşanmaya başlamıştır. Söz konusu yıllarda devletin küçültülmesi amacıyla düşürülen vergi oranlarına kamu harcamalarının eşlik edememesi sonucunda da ülkeler yoğun bütçe açıklarıyla karşı karşıya kalmıştır. Sonuçta bütçe açıkları ve cari açıkların ekonomi üzerinde oluşturdukları yük gittikçe artmış ve ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi için bu açıklarla mücadele edilmesi bir zorunluluk halini almıştır. İşte cari açık ve bütçe açığının birlikte görüldüğü ve birbirinden etkilendikleri bu durum M.Feldstein tarafından “ikiz açık hipotezi” olarak tanımlanmıştır.

Buradan hareketle ikiz açık hipotezinin geçerliliği, ikiz açıklar arasında tek yönlü ya da karşılıklı bir etkileşimin olup olmadığına yönelik birçok araştırma yapılmış ve farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Ancak özellikle son yıllarda devletlerin bütçe açıklarında görülen iyileşmelere cari açıkların eşlik edememesi yani bütçe açıkları düşürülmesine rağmen cari açığın devam etmesi ikiz açık hipotezinin tekrar ele alınmasına neden olmuştur. Açıklamak gerekirse, ikiz açık hipotezinde bütçe açığı cari açığı etkilemekte ve cari açığın bir nedeni olarak artmasına sebep olmakta artan cari açık da bütçe açığını etkileyerek artışına neden olmaktadır ve bu iki açık arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Ancak kalkınmanın ve büyümenin sağlanması için gerekli yatırımların finansmanında yurtiçi tasarrufların yetersiz kalması durumunda bütçe açıkları ortaya çıkmakta ve dolayısıyla cari açığın artmasına sebep olmaktadır. Sonuçta ikiz açık hipotezinde tasarruf-yatırım dengesinin pasif kabul edilerek göz ardı edildiği görülmektedir. Ancak sermaye hareketlerinin serbest olduğu bir ekonomide tasarruf-yatırım dengesi iç ve dış ekonomik dengenin sağlanmasında aktif rol oynamaktadır ve ekonomi politikaları belirlenirken cari açık ve bütçe açığıyla beraber dikkate alınmalıdır. İşte, cari açık, bütçe açığı ve tasarruf açığının birlikte ele alındığı ve bütçe dengesi ile tasarruflar açık verirken bunlarla beraber cari dengenin açık verdiği duruma üçüz açıklar hipotezi adı verilmiştir. Kısaca üçüz açık hipotezine, yatırım tasarruf dengesinin ikiz açıklar hipotezine dahil edilmesiyle ulaşılmaktadır.

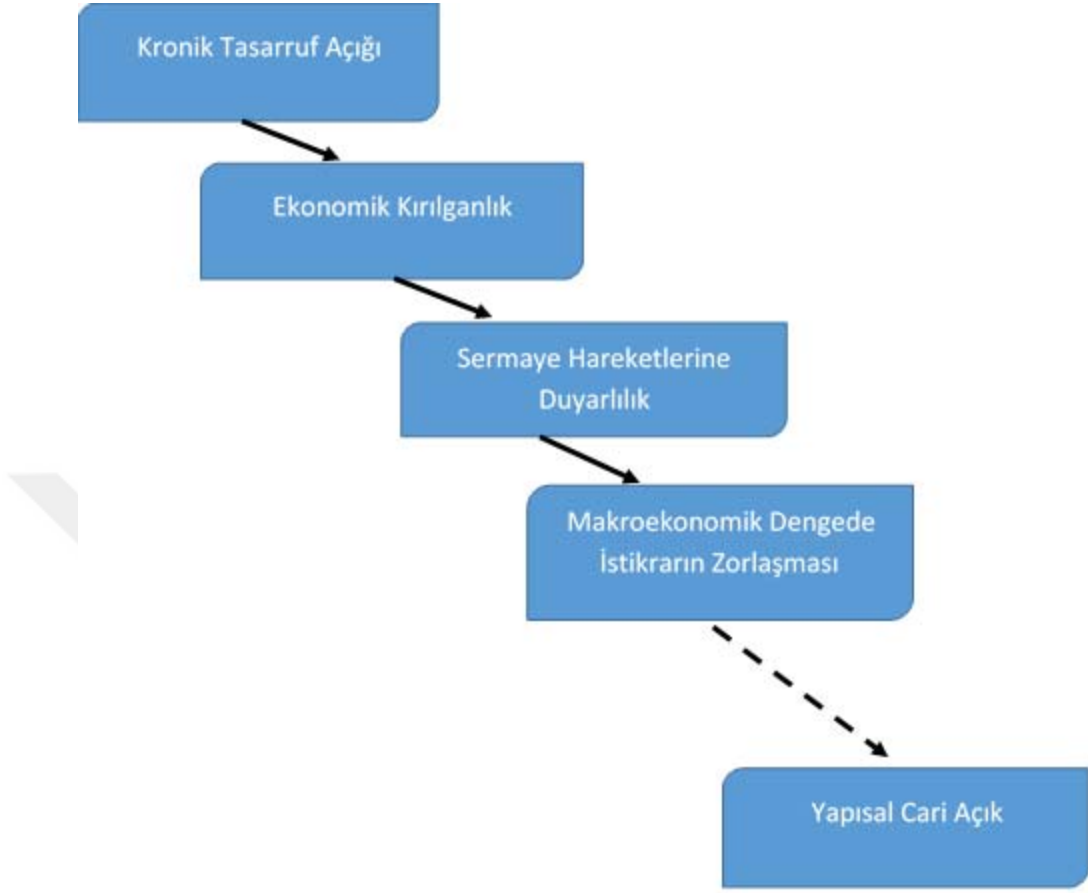
Son dönemde küresel anlamda yaşanan iktisadi durgunluk ve krizler nedeniyle dış açıkların iç ekonomik denge üzerindeki etkisi önemini artırmıştır. 1990’lı yıllardan itibaren ABD ekonomisinde yabancı sermaye girişleri giderek artmış ve bu sayede bütçe açıkları kapanmaya başlamıştır. Ancak bütçe açıklarındaki bu olumlu gelişmeye rağmen cari açıklar artmaya devam ederek tasarruf-yatırım dengesinin de tasarruflar aleyhine bozulmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda ikiz açıklar hipotezinde pasif durumda olan tasarruf-yatırım dengesi dikkat çekmiş ve üçüz açık açık hipotezi geliştirilmiştir. İç ve dış ekonomik dengenin sağlanması

ekonomi politikasının temel amaçlarından olduğundan dolayı bütçe, tasarruf ve cari işlemler dengesinin birbiri arasındaki etkileşimi oldukça önemlidir. Ancak, literatürde cari açık ve bütçe açığı arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışma olmasına rağmen bu iki değişkenin tasarruf-yatırım dengesiyle birlikte ele alınması ve irdelenmesi yeni yeni gündeme gelmeye başlamıştır (Karaçor ve diğerleri, 2012:2).

1.2.2.1. Tasarrufların Makroekonomik Denge Üzerindeki Etkisi

Makroekonomik denge içindeki rolü oldukça önemli düzeyde olan yurtiçi tasarrufların yeterli düzeyde olmaması durumunda ortaya sermaye kıtlığı çıkmakta ve bu durumdan yatırım, üretim, istihdam gibi reel değişkenler negatif etkilenmektedir. Üretimin finanse edilebilmesi için düşük düzeyde kalan tasarruflar yurtdışı tasarruf ihtiyacının artmasına ve bunun sonucunda da dış bağımlılığın artmasına neden olmaktadır. Dışa bağımlılıkla birlikte ekonominin kırılganlığı da artarak ekonomi sermaye hareketlerinden gittikçe artan oranda etkilenir seviyeye gelmektedir. Ülkeye sermaye girişlerinin hızlandığı dönemlerde yerli paranın değer kazanması, özel tüketimin artması, ihracatta negatif gelişmeler, ithalatta artış gibi durumlar ortaya çıkarken sermaye hareketlerinin tersine dönmesi durumunda ise yüksek ekonomik kırılganlık nedeniyle çeşitli olumsuzluklar yaşanabilmektedir. Bu nedenlerle kronik tasarruf açığı sonucunda ekonomide makroekonomik istikrarın sağlanması sermaye hareketleri açısından her iki durumda da gittikçe güçleşmektedir. Ekonomide kronik tasarruf açığı yaşanması durumunda uzun dönemde ise cari açık problemi yapısal bir soruna dönüşmektedir (TCMB, 2015:5).

Şekil 10 – Kronik Tasarruf Açığı Sorunu

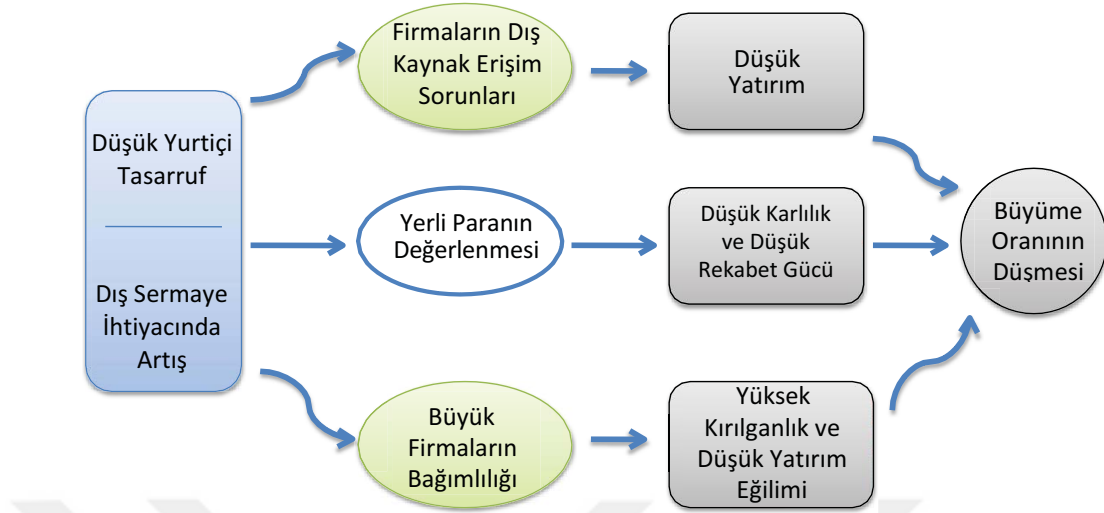
Ganioğlu ve Yalçın'ın 1993-2010 yılları verilerini kullanarak çeşitli gelir düzeylerine sahip 46 ülke üzerinde yaptıkları çalışma sonucunda ekonomik büyüme olarak ifade edilen yurtiçi sermaye birikiminin finansmanında yurtiçi tasarrufların payı ile ekonomik büyüme performansı arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Ekonomik büyüme ve yurtiçi tasarruflar arasındaki doğru yönlü ilişkinin düşük ve orta-düşük gelirli ülkelerde daha kuvvetli olduğu da aynı çalışmada gözlemlenmiştir (Ganioğlu ve Yalçın, 2013).

Yurtiçi tasarrufların büyüme içindeki payının yükselmesinin ülkenin dış kırılganlıklarının düşürülmesinde oldukça önemli olduğu bilinmektedir. Diğer yandan, tasarruf-yatırım ilişkisi ülkelerin büyüme oranlarında oldukça etkili olduğundan dolayı yurtiçi tasarruf oranının düşük olması Türkiye benzeri gelişmekte olan ülkelerde büyümenin sürdürülebilirliğini tehlikeye sokmaktadır. Büyümenin sürdürülebilirliği konusundaki bu tehdit, düşük tasarruf oranları sonucunda ortaya çıkan ithal finansman ihtiyacı nedeniyle yatırımlarla beraber dış kaynağa bağımlılığın

artmasından kaynaklanmaktadır. Yetersiz yurtiçi tasarrufların ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkisi Şekil 11’de verilmiştir ve söz konusu etki üç farklı şekilde ortaya çıkabilmektedir (Worldbank, 2011:11-12):

- i) Düşük yurtiçi tasarruf sorunun varlığı küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ’ler) gibi yabancı finansman imkanı hiç olmayan ya da çok kısıtlı olan firmalar için yatırımlara kaynak bulmayı oldukça güçleştirmekte ve yatırımların azalmasına neden olarak ekonomik büyümeyi yavaşlatmaktadır.
- ii) Daha büyük şirketler açısından ise ekonominin yükseliş dönemlerinde yatırımların finansmanı zor olmamakla birlikte sermaye hareketlerinin tersine dönmesi ihtimaline bağlı olan yüksek ekonomik kırılganlık büyük risk oluşturmaktadır. Örneğin dış kaynaklarda ortaya çıkabilecek beklenmedik bir daralma durumunda yatırımlarda oluşacak tikanıklıklar ve doğrudan azalma ile birlikte yabancı yatırımcıların piyasadan kaçışı yerli ve yabancı yatırımların düşmesine ve ekonomik büyümenin olumsuz etkilenmesine neden olacaktır.
- iii) Düşük tasarruf oranlarına bağlı olarak ülkeye dış kaynak girişinin sürekli olarak sağlanması sonucunda yerli paranın aşırı değer kazanması söz konusu olabilmekte ve bu durum ihracatın karlılığını düşürerek uluslararası rekabet gücünün düşmesine neden olmaktadır. Diğer yandan, yerli paranın aşırı değerlenmesi ithalatın da sürekli artması sonucunda ülke ekonomisinin bir çıkmaza girmesi de mümkündür.

Şekil 11 – Yetersiz Yurtiçi Tasarrufların Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi

Kaynak: (Worldbank, 2011:12)

Ekonomide sürdürülebilir büyümeye zarar veren bir diğer etken de, tasarruf-yatırım dengesi açığı sonucunda dış kaynağa olan gereksinimin gittikçe artması ve bu nedenle ortaya çıkan cari açık sorunudur. Bu açıdan, düşük yurtiçi tasarruflar yatırımların gerekli seviyeye ulaşmasını ve toplam talebin artmasını engelleyerek ekonomik büyüme ve kalkınma sürecini olumsuz etkilemektedir. Bu bağlamda Türkiye ekonomisi de uzun yıllar boyunca tasarruf-yatırım açığı nedeniyle kişi başına gelirini yeterli derecede artıramamış ve orta gelir tuzağına* yakalanarak yüksek gelir grubuna geçememiştir (Ener ve Karanfil, 2015:31).

Yurtiçi tasarruflar ve ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin varlığı ve bu ilişkinin yönü iktisat politikası önermeleri açısından farklı sonuçlar ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Tasarruf-büyüme ilişkisinde süreç tasarruflardan başlıyor ve büyüme tasarruflardan etkileniyorsa kalkınma politikaları tasarrufların teşviki ve artırılmasına yönelik belirlenecektir. Ancak nedenselliğin büyümeden başlaması ve büyümenin tasarrufları, tasarrufların da yatırımı etkilediği bir durumun var olması

* Orta gelir tuzağı, en basit şekliyle düşük gelir gurubundan çıkarak orta gelir seviyesine ulaşan bir ekonomide kişi başı gelirdeki artışın yavaşlaması ve yüksek gelirli ülkeler seviyesine uzun yıllar boyunca ulaşamaması durumunu ifade etmektedir. Düşük gelir seviyesindeki ülkelerin orta gelir grubuna yükselmesi sırasında ithal teknoloji ve ucuz emek gücü sayesinde emek ve sermaye verimliliği düşük olan tarıma dayalı üretim modelinde diğer ülkelerle rekabet etme gücü vardır. Ancak orta gelir grubuna geçilmesiyle birlikte yükselen kişi başı gelir nedeniyle ucuz emek avantajı gittikçe düşmekte ve sonuçta yenilikçi üretime geçilememesi durumunda da ülkeler orta gelir tuzağına hapsolmaktadır. (ayrıntılı bilgi için bkz. Semra Öz, "Orta Gelir Tuzağı", Ekonomik Araştırmalar Forumu, Politika Notu: 12-06, 2012.)

halinde teknolojik ilerlemenin sağlanması, beşeri sermayenin geliştirilmesi ve dış ticaretin teşvik edilmesine yönelik uygulamalar kalkınma ve büyüme politikalarında tercih edilecektir (Barış ve Uzay, 2015:120).

Kalkınma sürecinin başındaki ülkeler açısından, büyümenin sağlanması için gerekli yatırım harcamalarının finansmanında genellikle yurtiçi tasarruflar yetersiz kalmaktadır. Söz konusu durumda olan bir ülkenin gerekli finansman ihtiyacını ithal tasarruflarla karşılaması ve üretken kapasitesini bu yolla artırarak zaman içinde dışa bağımlılığını azaltması oldukça başarılı bir politika olarak kabul edilmektedir. Ülkede bu yolla üretken kapasitenin artırılması durumunda, yabancı finansman nedeniyle oluşan cari açık iç dinamiklerle çözüleceğinden dolayı herhangi bir dış açık sorunu yaşanmayacaktır. Ancak belli bir cari açığa katlanılarak elde edilen yabancı kaynakların üretken alanlara kanalize edilememesi durumunda süreç kendi kendini çözme özelliği kaybedecek ve cari açık bir soruna dönüşerek politik ve ekonomik müdahalelere ihtiyaç doğacaktır (Telatar, 2011:25).

Türkiye ekonomisi açısından “yumuşak karın”, “kronik hastalık” gibi ifadelerle nitelendirilen tasarruf yetersizliği ülkedeki cari açık probleminin yanı sıra birçok ekonomik sorunun nedeni olarak gösterilmektedir. Ayrıca, Türkiye ekonomisi açısından bir madalyonun iki yüzü olarak ifade edilen cari açık ve tasarruf sorunu ilişkisi oldukça kuvvetli görülmektedir ve tasarruf oranı, cari işlemler dengesinin ne yönde ve ne şiddette değişeceği konusunda oldukça önemli bir etken olarak belirtilmektedir (Kaya, 2016:59).

Üçüz açık hipotezi göz önüne alındığında bir ekonomide tasarruf açığının var olması ve bu açığın dış kaynaklarla telafi edilmesi durumunda cari açığa artma eğilimi ortaya çıkmaktadır. Buradan hareketle, ekonomik kalkınmanın sağlanmasında tasarruf açığı oldukça büyük sorun teşkil etmektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse tasarruf açıkları ülke ekonomisi için ciddi bir darboğaz oluşturmakta ve yatırımların yeterince artırılamamasına neden olmaktadır. Yetersiz seviyede kalan yatırımlara bütçe açıklarının da eklenmesi sonucunda bir yandan cari açık artmaya devam ederken diğer yandan yeterli büyüme ve milli gelir artışı sağlanamamaktadır (Ener ve Karanfil, 2015:33).

Kısaca, bir ekonomide tasarruf açığı ya da düşük tasarruf oranının var olması makroekonomik açıdan oldukça önemli bir sorundur. Tasarrufların azalması durumunda tüketim harcamaları artacağından dolayı ortaya çıkan toplam talep artışının milli geliri artırması beklense de tasarruf oranlarının düşük olduğu her ülkede milli gelirin artmadığı açık bir gerçektir. Diğer yandan tüketime dayalı

büyümenin ne kadar sağlıklı bir politika olduğu da halen tartışıl原因en bir konudur. Ayrıca günümüzdeki yaşam koşullarının tüketim eğilimini artırması, ulusal ve küresel krizler gibi gerçekler ekonomi yönetimlerinin tasarruflar konusunda oldukça dikkatli olmasını gerektirmektedir (Sancak ve Demirci, 2012:160).

1.2.2.2. Tasarruf – Uluslararası Sermaye Hareketleri İlişkisi

Küreselleşme hareketlerinin hızla yaygınlaşmasıyla birlikte sermaye hareketleri 1990'lı yıllardan itibaren küresel ekonominin en önemli unsurlarından birisine dönüşmüştür. 1980'li yıllardan itibaren artan liberalizasyon hareketlerine ek olarak telekomünikasyon alanında yaşanan ilerlemelerle birlikte sermaye hareketleri mal ve hizmet akımlarına göre oldukça mobil, hızlı ve kolay bir hale bürünerek farklı bir boyuta ulaşmıştır. Ortaya çıkan söz konusu gelişmeler, sermaye hareketlerinin olumlu ve olumsuz etkileri açısından araştırmaların ve tartışmaların artmasına neden olmuştur (Örnek, 2008:200). Ülkelerin makroekonomik şartlarından etkilenen sermaye hareketlerinin tasarruf, yatırım, büyüme, faiz oranı, üretim, döviz kuru gibi birçok parasal ve reel değişken üzerinde de oldukça önemli etkileri mevcuttur.

Solow Büyüme Modeli (1956) incelendiğinde tasarruf oranlarının işçi başına çıktı düzeyi ve kişi başına gelir düzeyinde belirleyici ve pozitif etkisi vardır. Buna göre, tasarruf oranı durağan durum sermaye stokunun ve işçi başına hasıla düzeyinin temel belirleyicisidir. Dolayısıyla tasarruf oranının artması ülkelerin sahip oldukları sabit sermaye stokunu artırarak hasıla düzeyinin artmasını sağlayacaktır. Buradan hareketle, ülkelerin zenginliği ve tasarruf oranı arasında pozitif ilişki söz konusudur. Solow Büyüme Modeli'nde "*yakınlaşma hipotezi*" olarak ifade edilen süreç ülkelerin faktör donanımları ve sermayenin marjinal getirisine bağlı olarak zengin ülkelere doğru sermaye akımları ortaya çıkacağını ve uluslararası faiz hadlerine bağlı olarak sermaye akımlarının uyarılacağını ifade etmektedir. Sonuçta, tasarruf ve yatırımların cari açık ve sermaye hareketleri gibi değişkenler ile ilişkisi literatürde ilgilenilen bir konu haline dönüşmüştür.

Temelde, tasarruf fazlasına sahip olan gelişmiş ülkelerdeki kişilerin tasarruflarını kazanca dönüştürme amacına karşılık gelişmekte olan ülkelerdeki tasarruf açığının yabancı tasarruflar ile kapatılmaya çalışılması sermaye hareketlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Sermaye hareketlerinin artmasının sebebi ise gelişmekte olan ülkelerin büyüme ve kalkınmanın finansmanı için dış borç ve yabancı sermaye ikileminde tercihini sermaye hareketlerinden yana kullanması olarak gösterilebilir (Takım, 2010:39). Büyümenin temel dinamiklerinden

olan tasarrufların Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde yetersiz olması ve bu açığın yabancı sermaye ile kapatılmaya çalışılması sonucunda uluslararası sermaye hareketlerinin arttığı ve buna bağlı olarak da yurtiçi tasarruf yatırım ilişkisinin zayıfladığı savunulmaktadır (Oktayer ve Susam, 2007:19).

Ekonominin dışa kapalı olduğu varsayımı altında ülkedeki yatırımların kaynağı yurtiçi kamusal tasarruflar ve özel tasarruflar ile sınırlı iken, ekonomi dışa açıldığında -yani uluslararası sermaye hareketleri serbest bırakıldığında- yatırımların finansmanında ithal tasarrufları kullanma imkanı da doğacak ve yurtiçi kamusal ve özel yatırım miktarının, yurtiçi kamusal ve özel tasarruf miktarından fazla gerçekleştirilebilmesi de mümkün hale gelecektir. Yurtdışına sermaye ihraç edilmesi ya da yatırımların ülke sınırları dışına kayması durumunda ise tam tersi bir sonuç ortaya çıkarak yurtiçi yatırımların yurtiçi tasarruflardan daha az düzeyde gerçekleşmesi söz konusu olabilecektir. Bu sebeplerden dolayı, ekonomi dışa kapalı iken tasarruf ve yatırım arasında sıkı bir ilişki olması beklenirken ekonomi dışa açık hale geldiğinde söz konusu ilişkinin zayıflaması ya da hatta yok olması olası bir durum olarak değerlendirilmektedir. Bu açıdan tasarruf-yatırım ilişkisinin koentegre olup olmadığı ya da hangi durumlarda koentegrasyonun geçerli olduğu literatürde ampirik olarak sıklıkla araştırılmıştır.

1990'lı yıllardan itibaren sermaye hareketleri üzerindeki kontrollerin azaltılması, uluslararası ticaret hacminin artması, iletişim alanında yaşanan ilerlemeler gibi nedenler sonucunda finans piyasalarının küresel bir hal alması gelişmekte olan ülkelere yönelik sermaye akımlarının içerik ve miktar açısından değişmesine yol açarak kısa vadeli sermaye akımlarının oldukça artmasına neden olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerdeki kaynak ihtiyacı ve gelişmiş ülkelerdeki sermaye sahiplerinin spekülative gelir beklentisi sonucunda artan sıcak para akışı gittiği ülkede yerli kaynaklara ek olarak mali bir genişlemeye neden olmakta ve tasarruf olanakları artmaktadır. Bunun sonucunda da yatırım ve istihdamın artması yoluyla ekonomik büyümenin sağlanması ve ulusal refahın artması beklenmektedir (Aslan vd., 2014:16).

Yabancı sermayenin ülkede artmasıyla birlikte iç piyasada ortaya çıkacak likidite bolluğu nedeniyle faiz oranlarının düşmesi teorik olarak beklenen bir sonuç olmasına rağmen ülkeye giren yabancı sermayenin reel sektör yerine spekülative gelire yönelmesi faiz oranlarının azalmamasına neden olmaktadır. Sermaye hareketlerinin yatırımlar yerine spekülative alanlara kayması sonucunda Neo-klasik iktisada göre sermaye hareketlerinin düşük getirili ülkeden yüksek getirili ülkeye

kayacağı ve bu hareketin iki piyasa getirilerinin birbirine denk olacağı seviyeye kadar devam edeceği varsayımı gerçekleşmemektedir (Özer, 2012:42).

Yabancı sermaye girişi yaşanan ülkede döviz artacağından dolayı yerli paranın değer kazanması söz konusu olacak ve yerli malın uluslararası piyasalarda pahalılaşarak yabancı malın ucuzlaması sonucunda tüketim malları ithalatı artacaktır. Diğer yandan yabancı sermaye girişi sonucunda bankaların kredi olanaklarının artması nedeniyle de tüketim kredileri de artacak ve tüketimde gelir kısıtı azalarak aynı miktar gelire daha fazla tüketim yapılması söz konusu olacaktır. Sonuçta, sermaye girişleri piyasada tüketimin iki koldan artmasına neden olacaktır. Bu da yabancı sermayenin tasarruf artışını sağlamadığı sonucunu doğurmaktadır. Yabancı sermayenin küresel ekonomide oldukça önemli bir paya sahip olması sebebiyle, son yıllardaki çalışmaların bir kısmı yabancı sermaye akımlarının yurtiçi tasarruflar üzerindeki etkisini analiz etmeye yönelik olmuştur. Bu kapsamda yapılan çalışmaların bir kısmı yabancı sermayenin yurtiçindeki yatırım eksikliğini ve teknolojik açığı kapattığını ve bu yolla ekonomik büyümeye katkıda bulunduğunu tespit ederken bir kısmı ise, yabancı sermayenin yurtiçi tasarrufların artmasını engellediği, enflasyonist baskı oluşturduğu ve döviz kurunda saptırıcı etkiler oluşturarak makroekonomik dengeyi bozduğu sonucuna ulaşmıştır. Dolayısıyla sermaye hareketleri ve yurtiçi tasarruf değişkenleri arasındaki ilişkinin varlığı ve yönü net olarak belirlenememiştir (Örnek, 2008:201).

Griffin tarafından 1970 yılında yapılan çalışmada kaynakların ve satın alma gücünün ülkeler arasında transfer edilmesi olarak ifade edilen sermaye hareketlerinin yurtiçi tasarrufları azaltıcı etkisinin olduğu ve yabancı sermayenin yurtiçi tasarrufların azalmasına neden olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Weisskopf (1972) tarafından 44 gelişmekte olan ülke hakkında yapılan çalışmada da ülkedeki kaynaklara bir eklenti olarak ifade edilen yabancı sermaye girişinin az gelişmiş ülkelerde harcamaların artmasına ve tasarrufların daha da azalmasına neden olduğu tespiti yapılmıştır.

Papenek'in (1973) 85 ülke üzerinde yaptığı çalışmada yurtiçi destekler ve yabancı sermaye girişlerinin yurtiçi tasarruflarda azalmaya neden olduğu belirlenmiştir.

Bunlara ek olarak, Grinols ve Bhagwati (1976), Khan, Hasan ve Malik (1992), Khan ve Rahim (1993), Uthoff ve Titelman (1998), Yentürk ve Çimenoglu (2002), Karahan ve İpek (2015) tarafından yapılan çalışmalarda da yabancı sermaye akımları ve yurtiçi tasarruf arasında negatif ilişki bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Diğer yandan Gruben ve Mcleod (1998), 18 Asya ülkesi hakkında yaptıkları çalışma sonucunda yabancı sermaye girişlerinin ülke içindeki tasarrufları pozitif etkilediğini tespit etmişlerdir.

Abdel ve Mohamed ise 2003 yılında Mısır'a ait 1970-1995 verilerini kullanarak yaptıkları çalışmada ilkeye yabancı sermaye girişlerinin tasarrufları, yatırımları ve büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna ulaşarak yabancı yatırımların artırılması sayesinde yurtiçi tasarrufların artacağını savunmuşlardır.

Örnek'in 2008 yılında Türkiye'nin 1996-2006 verilerini kullanarak VAR yöntemiyle yaptığı çalışmasında doğrudan yabancı yatırımların kısa ve uzun vadede yurtiçi tasarrufları artırdığı sonucuna ulaşılırken, kısa vadeli sermaye hareketlerinin kısa ve uzun vadede tasarrufları negatif etkilediği tespit edilmiştir.

Sonuçta, günümüz ekonomilerinde tüketim eğiliminin hızla artması ve ulusal ve uluslararası ekonomik krizlerin yaygınlaşması, ülkelerin ekonomi yönetimlerini tasarruflar konusunda daha dikkatli davranmaya zorlamaktadır. Ulusal düzeyde yeni yatırımların yapılması, yeni sermaye mallarının üretimi, ekonomik büyümenin sürdürülmesi ve yaşam standartlarını yükseltilmesi için tasarrufların artırılması hükümetler için oldukça önemli hale gelmiştir (Sancak & Demirci, 2012:160). Bu bağlamda hükümetler, ekonomik büyüme ve kalkınma, ekonomik istikrar, ödemeler bilançosu dengesi gibi belirli makroekonomik hedeflere ulaşabilmek için kamu gelir ve giderlerini kullanan ve ekonomi politikasının bir aracı olarak tanımlanan maliye politikasını kullanarak tasarruf oranlarını artırmaya ve bu yolla uzun vadede üretim seviyesi üzerinde pozitif etki yaratmaya çalışmaktadır. Aksi halde yurtiçi tasarrufların yetersiz olması ve kronik tasarruf açığına kamu politikalarıyla çözüm üretilmemesi durumunda (Şekil 10) ülke ekonomik şoklara karşı oldukça kırılgan bir hal alacaktır. Bu kırılganlık ise ülke içi yatırımların yüksek oranda ithal tasarruflara bağlı olması sebebiyle ekonominin sermaye hareketlerine oldukça duyarlı olmasından kaynaklanmaktadır. Sonuçta, ülke içi makroekonomik dengenin sağlanması bir sorunsala dönüşecektir (Karabulut, Ekinci ve Tüzün, 2017:3).

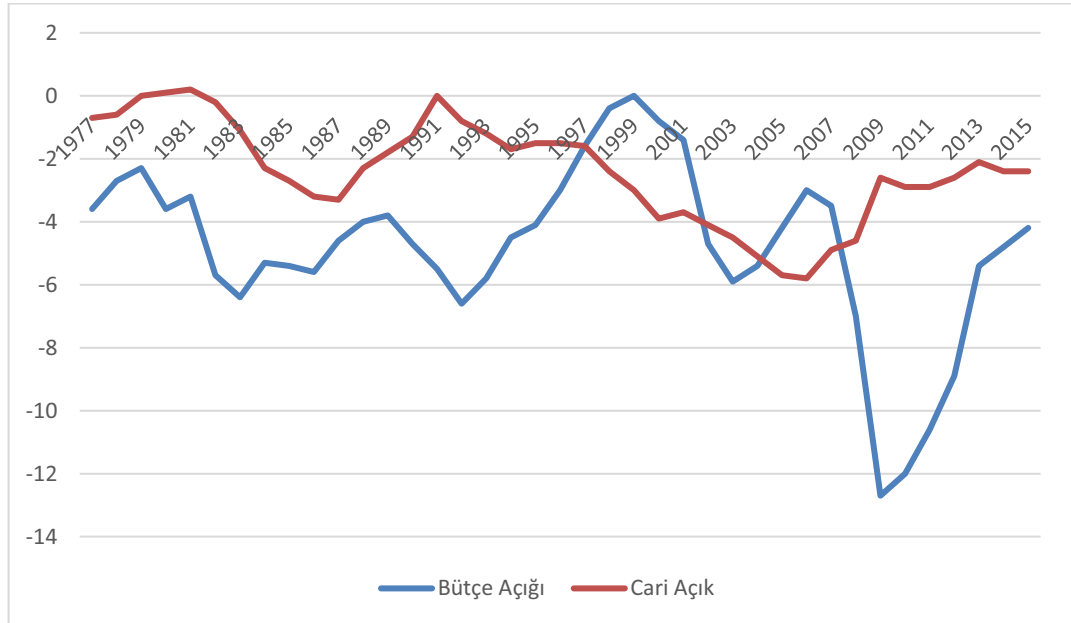
1.2.3. Üçüz Açık Sorunun Ortaya Çıkışı

1970'li yıllarda enflasyon ve durgunluğun bir arada görülmesi ile birlikte ortaya çıkan stagflasyon sorununa çözüm olabilmek adına ABD'nin arz yönlü iktisat uygulamalarına başvurması ve bu kapsamda vergileri düşürmesi sonucunda kamu harcamalarının aynı oranda azaltılamaması 1970'lerin ortalarından itibaren yoğun bütçe açıkları yaşanmasına neden olmuştur. Söz konusu bütçe açıkları sonucunda

artan sermaye talebi piyasada faizlerin artmasına neden olarak ABD finans piyasasının diğer ekonomilere göre daha kazançlı hale gelmesini sağlamıştır. Kapitalist ekonomik anlayış gereği, belli bir ekonomide artan getiri düzeyi ülkeye giren yabancı sermayeyi artıracığından dolayı da ABD ekonomisine doğru yoğun sermaye akımları yaşanmaya başlamıştır. Nitekim ülkede artan bütçe açıkları faizlerin yükselmesine, faizler de yabancı sermayenin girmesine neden olmuştur.

ABD'de artarak devam eden yabancı sermaye girişi Dolar'ın diğer para birimleri karşısında gittikçe değer kazanmasını sağlamış ve sonuçta ihracat malları pahalılaşırken ithalat yapmak daha ucuz bir hal almıştır. Artan liberalizasyon ve küreselleşme hareketleri ile birlikte genişleyen uluslararası ticaret hacmi de bu duruma etki ederek ülkenin cari işlemler dengesinde yoğun açıklar yaşanması durumunu ortaya çıkarmıştır. Diğer yandan ülkeye giren yabancı sermayelerin oluşturduğu likidite bolluğu piyasaların kredi hacminin oldukça genişlemesine neden olarak tüketici kredilerini artırmıştır. Artan tüketici kredileri ve vergilerin düşmesi nedeniyle oluşan ek talep yüksek oranda, yerli paranın değer kazanması nedeniyle yabancı mal talebinin artmasına neden olmuş ve bu nedenle artan ithalat cari açığı beslemeye başlamıştır. Ayrıca, II.Dünya Savaşı'nın etkilerinin Avrupa ülkelerinde bertaraf edilmesi, Uzak Doğu ülkelerindeki yüksek teknoloji malların küresel piyasalara girmesi gibi nedenler ABD'nin ihracat gelirlerinin düşmesine neden olarak cari açığı artıran bir diğer unsur olmuştur. Bu şekilde bütçe açığı ve cari açığın birbirinden etkilenecek şekilde birlikte artması ikiz açık kavramını ortaya çıkarmıştır.

Şekil 12 – ABD'de Bütçe Açığı ve Cari Açık, (% GSYİH)

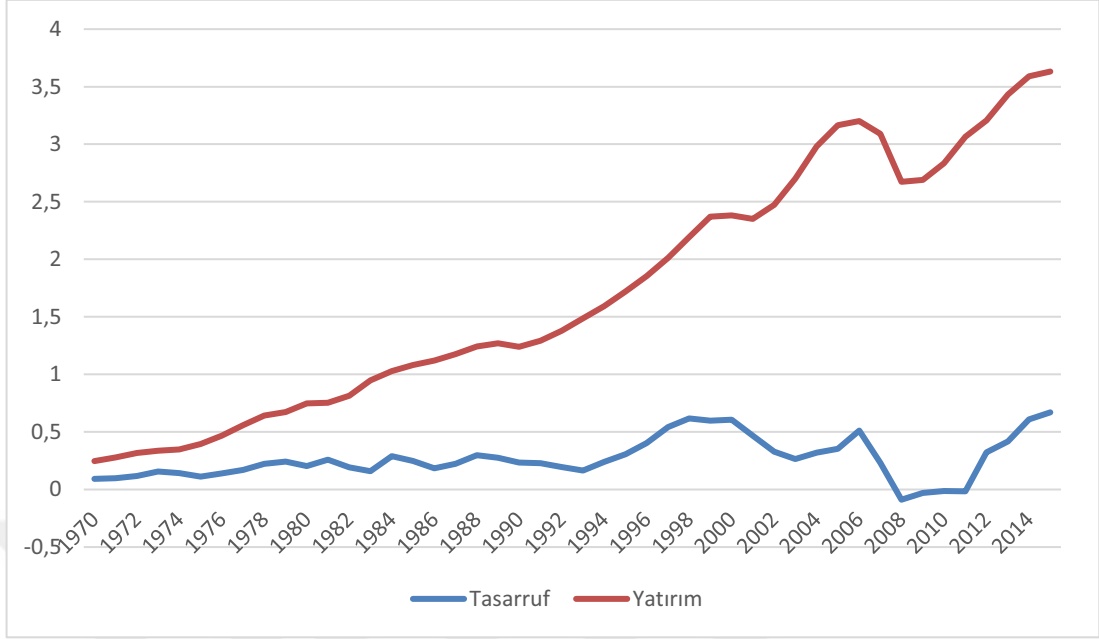

Kaynak: OECD'den alınan verilerle tarafımdan oluşturulmuştur.

Şekil 12'den de görüldüğü üzere, 1970'li yıllardan itibaren görülen bütçe açığı ve cari açık birlikte hareket etmeye başlamış ve 1990'lı yıllara gelindiğinde bütçe açıklarının kapatılması amacıyla vergilerin yükseltilmesi bütçe rakamlarında iyileşmelere neden olmuştur. 1992'den itibaren kapatılmaya başlanan bütçe açıkları 1999 yılına gelindiğinde bütçenin denk bağlanmasını sağlamıştır. Ancak bütçe açısından ortaya çıkan bu gelişmelere cari açık aynı şekilde yanıt vermemiş ve cari açık 1990'lardan itibaren de artmaya devam etmiştir. Dolayısıyla 1970'lerden itibaren yaşanan bütçe açıkları ve cari açıkların birlikte hareket etmesi durumu 1990'larda sona ermiş ve ikiz açık kavramı tekrar tartışılmaya başlanmıştır.

Söz konusu yıllarda bütçe açıklarındaki iyileşmelere karşın cari açıkların artış sebebi incelendiğinde ise yurtiçi yatırımlar hızla artmasına rağmen özel tasarruflarda artış yaşanmaması dikkati çekmektedir. İkiz açık hipotezinde tasarruf-yatırım miktarının eşit olduğu ve birlikte hareket ettiği varsayıldığından dolayı bütçe açıklarındaki bir değişime cari açığın aynı yönde tepki vereceği kabul edilmiştir. Nitekim bu olaylar 1970'lerden itibaren meydana gelmiş ve 1989'a kadar özel tasarruflar ve yatırımlar birlikte hareket ettiğinden dolayı bütçe açıkları ve cari açık da paralel bir seyir izlemiştir. 1980'li yıllar boyunca geniş bütçe açıkları yoluyla genişletici maliye politikası uygulanmış ve bu yolla hem ABD GSYİH'sının büyümesine hem de ithalatın artmasına neden olan kamu harcamaları yapılmıştır. Bütçe açığı nedeniyle artan sermaye ihtiyacının yanı sıra sıkı para politikası uygulamaları faiz oranlarının yüksek tutulmasına neden olmuş ve yüksek faiz oranları da, doların değişim değerini belirleyen yabancı yatırımları cezbetmiştir. Doların bu şekilde gittikçe değerli hale gelmesi ihracatı pahalılaştırırken ithalatın ise ucuzlamasına neden olmuştur. Bu nedenle, 1980'ler boyunca uygulanan genişletici politikalar hem ülke ekonomisini büyüttüğü hem de doların değer kazanmasını sağladığı için cari açığı artırmıştır. Sonuçta bütçe açığı ekonominin büyümesinin yanı sıra faiz artışına neden olmuş yüksek faiz de doların değerlenmesine ve ithalatın artmasına neden olarak cari açığın büyümesi sorununu ortaya çıkarmıştır (Mann, 2002:135). Ancak, ülkeye giren yabancı sermayenin gittikçe artmasına da bağlı olarak 1990'lı yıllardan itibaren yurtiçi tasarruflar ve yatırımlar arasındaki fark gittikçe açılmaya başlamış ve bütçe açığı ile cari açığın birlikte hareket etmesinde sapmalar ortaya çıkmıştır. ABD ekonomisinde yurtiçi tasarruf ve yatırım miktarlarında yaşanan bu değişim Şekil 13'te verilmiştir.

Şekil 13 – ABD'de Yurtiçi Tasarruf ve Yatırım Miktarları, (Trilyon Dolar)

Kaynak: OECD'den alınan verilerle tarafımdan oluşturulmuştur.

ABD finansal piyasaları ve sermaye piyasalarının oldukça karlı olması nedeniyle ülkeye giren yabancı sermaye akımlarının artması, tüketim eğiliminin yüksekliği, ülkedeki kredi olanaklarının çok fazla olması, değerli ulusal para gibi sebepler nedeniyle Şekil 13'te de görüldüğü üzere 1990'lı yıllardan itibaren özel tasarruf ve yatırımlar arasındaki farkın gittikçe artması söz konusu olmuştur. Bunun sonucunda, 1990'lı yıllara gelinceye kadar kamu tasarruflarının negatif olması nedeniyle yani yoğun bütçe açıkları sonucu görülen yüksek cari açıklar, bu yıllardan itibaren yurtiçi özel yatırımlar ve tasarruflar arasındaki farkın gittikçe açılması nedeniyle ortaya çıkmaya başlamıştır.

Tasarruf-yatırım açıklarının gittikçe arttığı 1990'lı yıllarda, bütçe açıkları ile cari işlemler açıkları arasındaki birlikte hareket etme eğilimi kırılmış ve cari işlemler açıklarına tasarruf-yatırım açıkları eşlik etmeye başlamıştır. Özellikle 1992-2000 yılları arasında ABD'de bütçe açıklarında azalmalar yaşanmasıyla birlikte ikiz açıklar olgusu değişime uğramış ve bütçe açığı ile cari işlemler açığı arasında olduğu varsayılan birlikte hareket etme durumu yerini, tasarruf-yatırım açığı ve cari açık ilişkisine bırakmıştır. ABD'de 2001 yılından itibaren aktif savunma harcamalarının artması bütçe açıklarının tekrar artmasına yol açmış ve ABD ekonomisinde 2001 yılı itibarıyla makroekonomik denge açısından oldukça dikkat çekici bir durum ortaya çıkmıştır. Ekonominin genel denkleminde yer alan bütçe dengesi, tasarruf-yatırım

denge ve cari denge her üçünde de açık verilmesi söz konusu olmaya başlamıştır. Bu nedenle 2001 yılından itibaren ABD ekonomisi bütçe açıkları, tasarruf-yatırım açıkları ve cari işlemler açıklardan oluşan üçüz açık kaskasına girmiştir (Dücan, 2008:102). Üçüz Açık Hipotezinin ortaya çıkışını, milli gelir denkleminde hareketle ispatlamak mümkündür.

Dışa kapalı bir ekonomide milli gelir, özel tüketim ve özel yatırım harcamaları ile kamu harcamalarının toplamından oluşmaktadır.

$$Y = C + I + G \quad (1)$$

Y	→	Milli gelir
C	→	Özel tüketim
I	→	Özel yatırım
G	→	Kamu harcamaları

Ekonominin dışa açıldığı ya da dışa açık olduğu durumda ise (1) nolu denkleme net ihracatın da eklenmesi ile milli gelire ulaşılmaktadır.

$$Y = C + I + G + (X - M) \quad (2)$$

$$Y = C + I + G + NX \quad (3)$$

X	→	İhracat
M	→	İthalat
NX	→	Net ihracat

Dışa açık ekonomiye ait milli gelir denklemi tekrar çözüldüğünde ve dış ticaret açığı yalnız bırakıldığında (4) nolu denkleme ulaşılmaktadır. Diğer yandan üçüz açık hipotezinde cari açığın dış ticaret açığından oluştuğu varsayımı nedeniyle net ihracat buradan itibaren cari açık olarak ifade edilecektir.

$$(X - M) = Y - (C + I + G) \quad (4)$$

$$(X - M) = Y - C - I - G \quad (5)$$

(4) ve (5) nolu denklemler incelendiğinde cari açığa milli gelirden özel tüketim harcamaları, özel yatırım harcamaları ve kamu harcamalarının çıkarılmasıyla ulaşıldığı görülmektedir. Buradan hareketle cari açık, milli gelirin yurtiçi harcamalar düşüldükten sonraki kısmı olarak da ifade edilebilir. Bu eşitlik incelendiğinde yurtiçi harcamaların ya da diğer bir deyişle tüketimin artması durumunda cari açığın artacağı net şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu durum gelirin tüketime ayrılan kısmının artmasıyla birlikte tasarruflara ayrılan kısmın düşmesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle üçüz açık hipotezi incelenirken tasarrufların da söz konusu denkleme dahil edilmesi gerekmektedir. Toplam yurtiçi tasarruflar milli gelirin tüketilmeyen kısmını yani milli gelirden yurtiçi özel harcamalar ve kamu harcamalarının çıkarılmasıyla kalan kısmı ifade etmektedir.

$$S = Y - C - G \quad (6)$$

S → Toplam yurtiçi tasarruflar

(5) nolu denklemde özel yatırımlar yalnız bırakılarak denklem tekrar çözüldüğünde ve $(Y - C - G)$ yerine toplam tasarrufları ifade eden toplam yurtiçi tasarruflar yazıldığında (8) nolu denkleme ulaşılmaktadır.

$$I = Y - C - G - (X - M) \quad (7)$$

$\underbrace{\hspace{1.5cm}}$
 S

$$I = S - (X - M) \quad (8)$$

Buradan hareketle yurtiçi toplam tasarruflardan yurtiçi özel yatırımların çıkarılması ile kalan tutar cari açığa eşittir ve bu durum (9) nolu denklemde gösterilmiştir.

$$(X - M) = S - I \quad (9)$$

Diğer yandan “S” ile ifade edilen toplam yurtiçi tasarruflar özel tasarruflar ve kamu tasarruflarının toplamından oluşmaktadır.

$$S = S_p + S_g \quad (10)$$

$S_p \rightarrow$ Özel kesim tasarrufları

$S_g \rightarrow$ Kamu tasarrufları

(10) nolu denklemde ifade edilen özel kesim tasarrufları (S_p) hanehalkı ve firmaların tasarruflarını ifade ederken, kamu tasarrufları (S_g) ise vergilerden oluşan kamu gelirleri (T) ile kamu harcamalarının (G) farkından oluşmaktadır ve $(T - G)$ olarak ifade edilebilir. Yurtiçi toplam tasarruflar, kamu tasarrufları ve özel tasarruflar şeklinde ayrılarak (9) nolu denklem yeniden yazıldığında sonuç şu şekilde çıkmaktadır

$$(X - M) = S_g + S_p - I \quad (11)$$

$$(X - M) = (T - G) + (S_p - I) \quad (12)$$

Cari açığın (CA) dış ticaret açığından oluştuğu varsayımı altında;

$$(CA) = (T - G) + (S_p - I) \quad (13)$$

Kısaca;

$$Cari \text{ İşlemler Açığı} = Bütçe \text{ Açığı} + Özel \text{ Tasarruf Açığı}$$

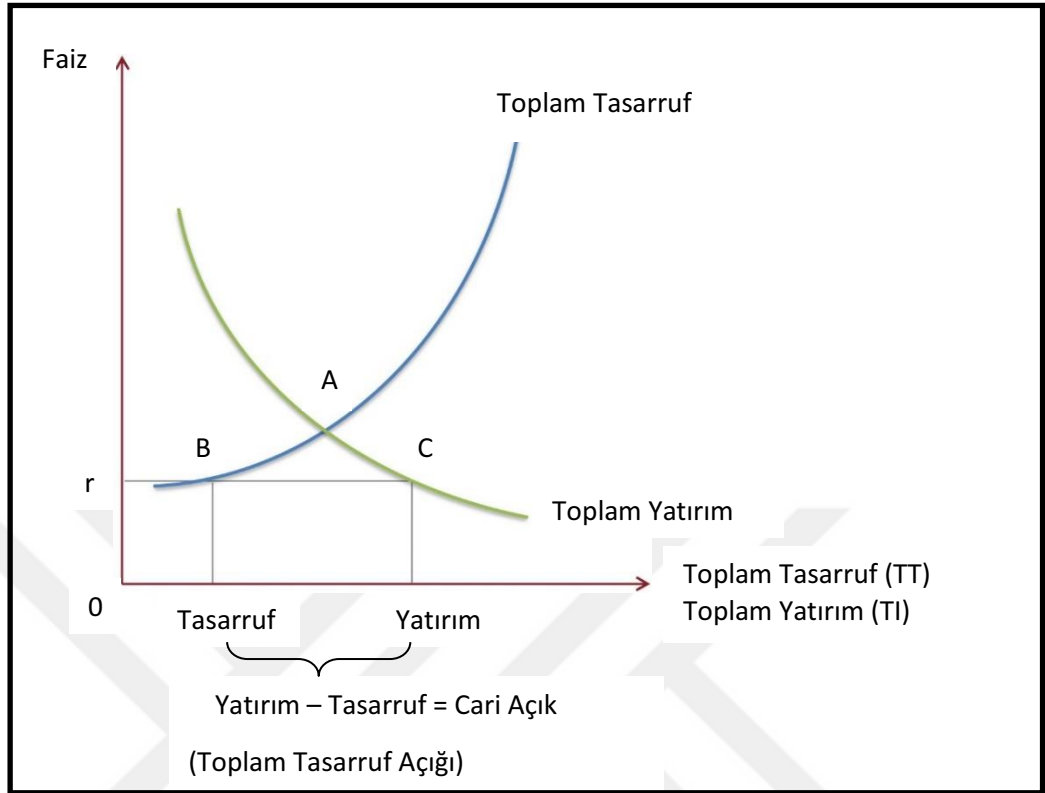
Görüldüğü üzere, dışa açık ekonomide milli gelir dengesi denkleminde hareket edildiğinde bütçe dengesi, tasarruf-yatırım dengesi ve cari işlemler dengesi arasındaki etkiye açık bir şekilde ulaşılmaktadır. Söz konusu denklemin sağ tarafında yer alan bütçe açığı ve özel kesim tasarruf-yatırım farkı ya da diğer bir ifadeyle kamu tasarruf açığı ile özel tasarruf açığı ülkenin iç dengesini ifade ederken, denklemin sol tarafında yer alan cari açık dış ekonomik dengeyi ifade etmektedir. Bu nedenle ülkenin iç ekonomik dengesinin açık verdiği miktar kadar dış ekonomik dengesi de açık vermekte ve denklemin kuruluş mantığı incelendiğinde iç açık ve dış açık birlikte hareket etmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasındaki temel

etken iç ekonomik dengede ortaya çıkacak bir açığın dış ekonomik denge yoluyla finanse edilmesinden kaynaklanmaktadır. Söz konusu denkleme göre, iç ekonomik dengeyi oluşturan özel tasarruf açığı ve bütçe açığının sadece birinin açık vermesi ve bu duruma cari açığın eşlik etmesi durumunda “ikiz açık” söz konusu iken, iç ekonomik dengeyi oluşturan bütçe açığı ve özel tasarruf açığının her ikisi birden açık verirken cari açığın da bu miktarda açık vermesi durumunda yani her üç dengenin de eş anlı olarak açık vermesi durumunda “üçüz açık” söz konusu olacaktır. Üçüz açık hipotezi iç ekonomik dengeyi ifade eden iki ekonomik dengenin açık vermesi durumunda bu açıkların dış açıkla dengelenmesi anlamına geldiğinden dolayı, üçüz açığın tam olarak “dengesizliğin dengesini” anlamına geldiğini söylemek mümkündür (Eğilmez, 2006).

Üçüz açık hipotezini ifade eden (13) nolu denklem incelendiğinde cari işlemler açığının yurtiçi özel tasarruf açığı ve bütçe açığı toplamına eşit olduğu açık şekilde görülmektedir. Buna göre özel tasarruf açığının uzun vadede sabit olması durumunda bütçe açığında ortaya çıkabilecek bir artış ya da azalış cari açık üzerinde aynı oranda değişim ortaya çıkaracakken, bütçe açığının uzun dönemde sabit olması durumunda ise tasarruf açığında ortaya çıkacak bir değişim cari açığı direkt etkileyecektir. Diğer yandan, iç ekonomik dengeye ait her iki denge unsurunda aynı dönemde değişim ortaya çıkması durumunda ise cari açıktaki değişim iç ekonomik dengedeki değişime eşit olacaktır.

Üçüz açık hipotezine göre bütçe açığı olarak ifade edilen kamu tasarruf açığı ile özel tasarruf ve yatırımların farkından kaynaklanan özel tasarruf açığının toplamı olan yurtiçi toplam tasarruf açığının miktarı ve bileşimi cari açığı belirlemektedir. Bu durum grafik üzerinde Şekil 14’teki gibi incelenebilir.

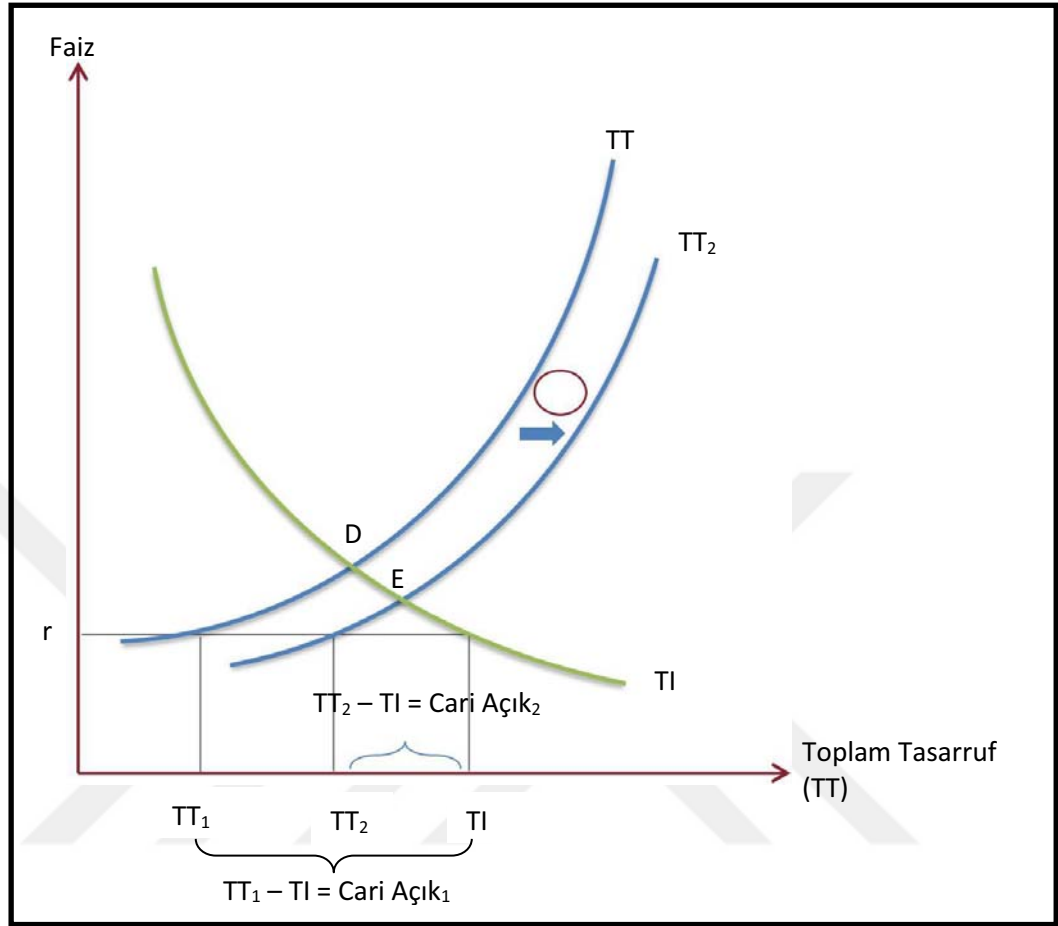
Şekil 14 – Tasarrufların Cari Açığa Etkisi

Kaynak: (Başçı, 2013:14)

Şekil 14'e göre A noktasında cari denge, tasarruf-yatırım dengesi ve bütçe dengesi eş anlı olarak sağlanmış ve bu sayede iç ve dış denge sağlanarak ekonomik istikrara tam anlamıyla ulaşılmıştır. Ancak faiz oranlarının "r" oranında gerçekleştiği durumda görüldüğü gibi yurtiçi toplam tasarruflar azalarak "B" noktasında, yurtiçi toplam yatırımlar ise artarak "C" noktasında gerçekleşmektedir. Bu durumda yurtiçinde (C – B) kadar toplam tasarruf açığı (bütçe açığı + özel tasarruf açığı) ortaya çıkmakta ve bu açık cari açığı vermektedir. Söz konusu cari açığın azaltılabilmesi için diğer veriler sabitken yurtiçi tasarrufların artırılması yani bütçe açığı ya da özel tasarruf açığının ayrı ayrı ya da aynı anda düşürülmesi gerekmektedir. Bu durumda cari açıkta ortaya çıkacak değişim Şekil 15'te verilmiştir.

Şekil 15 – Tasarruf Açığındaki Değişimin Cari Açığa Etkisi

Kaynak: (Başçı, 2013:14)

Şekil 15'e göre, ekonomide TT_1 seviyesinde toplam yurtiçi tasarruf ve TI miktarında da yatırım olması durumunda yurtiçi tasarruf açığı ve bunun sonucunda da cari açık ($TT_1 - TI = \text{Cari Açık}_1$) seviyesindedir. Bu durumda cari açığın azaltılması amacıyla tasarruf eğiliminin artmasını sağlayacak politikalar uygulanması durumunda toplam tasarruf eğrisi sağa kayarak TT_2 seviyesine yükselecektir. Ortaya çıkan olumlu gelişmeler sonucunda yabancı fonlamaya olan ihtiyaç azalacak ve buna bağlı olarak aynı faiz düzeyindeyken yurtiçi toplam tasarrufların artarak TT_1 seviyesinden TT_2 seviyesine yükselmesi durumunda yurtiçi tasarruf açığı azalarak ($TT_2 - TI = \text{Cari Açık}_2$) düzeyine düşecektir.

Sonuçta, iç ve dış makroekonomik dengenin sağlanabilmesi için bütçe dengesi, özel tasarruf-yatırım dengesi ve cari dengenin aynı anda gerçekleştirilmesi mutlak olarak gerekmektedir. Dış dengeyi ifade eden cari dengenin en büyük

belirleyicisi bütçe dengesi ve tasarruf-yatırım dengesinden oluşmaktadır ve cari açık bütçe açığı ile özel tasarruf açığının toplamına eşittir. Diğer bir deyişle vergilerin kamu harcamalarını karşılamaya yetmemesi durumunda ortaya çıkan kamu tasarruf açığı ile yurtiçi özel tasarrufların yurtiçi özel yatırımların finansmanını sağlamaya yetmemesi anlamına gelen özel tasarruf açığından oluşan iç denge, dış dengeyi etkilemekte ve belirlemektedir. Bu nedenle bir ekonomide tam anlamıyla ekonomik istikrarın sağlanabilmesi için bütçe açığı, tasarruf açığı ve cari açığın ayrı ayrı ele alınmaması ve her üç denge unsurunun da hiçbirisi göz ardı edilmeden mali politikaların belirlenmesi gerekmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE UYGULANAN MALİ POLİTİKALAR VE ÜÇÜZ AÇIK BİLEŞENLERİNDEKİ DEĞİŞİM

Mali ve parasal araçlar kullanılarak makroekonomik dengenin sağlanması ekonomi politikalarının temel amacı niteliğindedir. Bu noktada, çeşitli kamu harcamaları, vergiler, borçlanma, para basma gibi yollarla ekonomi üzerinde etkide bulunmak mümkünken bazen de ortaya çıkan yerel veya küresel gelişmeler söz konusu ekonomi politikalarının değişmesine neden olmaktadır. Türkiye ekonomisi de kurulduğu günden bu yana birçok değişim geçirmiş ve farklı ekonomik anlayış ve politikaların uygulanması söz konusu olmuştur. Bu bölümde Türkiye'nin kuruluş döneminden başlayarak günümüze kadar uygulanan ekonomik ve mali politikalar dönemler itibariyle ele alınacak ve uygulamalar sonucunda üçüz açık bileşenlerinde ortaya çıkan değişim teorik olarak incelenecektir.

2.1. Kuruluş Dönemi: 1923 – 1932

1923 yılında cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte Türkiye Cumhuriyeti diğer alanlarda olduğu gibi ekonomi alanında da oldukça zor bir yapıyla karşılaşmıştır. Bu nedenle, cumhuriyet döneminin ilk yıllarında uygulanan mali ve iktisadi politikaların sağlıklı bir tahlilinin yapılabilmesi için Osmanlı Devleti'nden kalan sosyo-ekonomik yapının irdelenmesi oldukça önem arz etmektedir. Atatürk'ün uygulamaya koyduğu maliye politikalarının temellerini kavrayabilmek için yeni kurulan Cumhuriyetin devraldığı ekonomik yapı ve şartları da göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Nüfusun yüzde 80'inin doğrudan veya dolaylı bir şekilde tarımla uğraştığı Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, iç ve dış ticaretin hemen hemen tamamının azınlıklar tarafından gerçekleştirilmesi söz konusu idi. Sanayi üretiminin ağırlıklı olarak el sanatlarından oluşması ve endüstriyel ürünlerin çoğunun ithal edilmesinin yanı sıra (Aktan, 1999:29-30) Avrupa devletlerine verilen kapitülasyonların zaman içinde aşırı şekilde genişlemesi, tekeller, demiryolları, madenlerin işletilmesi, deniz ulaştırması gibi iktisadi ve mali açıdan hayati önem taşıyan sektörlerin Avrupa denetimine girmesine neden olmuştur (Tesbi, 2001). Tarım ağırlıklı ekonomik yapı olmasına rağmen modern yöntemler yerine yüksek oranda insan ve hayvan gücüne dayalı bir tarım sisteminin varlığı, ticari ve sınai faaliyetlerin de azınlıkların egemenliğinde olması ve yeterince geliştirilememiş olması nedeniyle Osmanlı

ekonomik yapısı, ağır dış borçlar ve birbiri ardına yaşanan savaşların da etkisiyle çökme noktasına gelmiştir (Koçtürk ve Gölalan).

Gerileme sürecine giren Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyılda Avrupa'da başlayan sanayi devrimine uyum sağlayamaması, başta 1838'de İngiltere ile imzalanan Balta Limanı Serbest Ticaret Anlaşması olmak üzere sanayileşen Avrupa ülkeleri ile imzalanan serbest ticaret antlaşmaları sonucu ülkenin açık pazar haline gelmesi ve bu ülkelere karşı verilen dış ticaret açıklarına, bütçe açıklarının eklenmesi sonucu ülke ekonomisindeki gelir-gider dengesizliği giderek büyümüştür. Söz konusu sorunların yanı sıra, 1853 Kırım Savaşı askeri harcamalarının finansmanı amacıyla ilk defa dış borçlanmaya gidilmiş, 1854'den itibaren alınmaya başlanan dış borçlar faizleriyle birlikte çığ gibi büyümüştür (Kazgan, 2004:31). Öyle ki, 1854-1875 yılları arasında 16 defa borçlanmaya giden Osmanlı Devleti'nde söz konusu borçların yükünün giderek ağırlaşmasının yanı sıra ihraç edilen borç kağıtlarının nominal değerinin ancak yarısı devletin eline geçmiş* ve bu tutarın önemli bir kısmı eski borçların faiz ödemeleri ve ihraç giderleri olarak tekrar ülke dışına transfer edilmiştir (Cem, 1970).

Görüldüğü gibi 1854 yılından itibaren borçlanmayı neredeyse alışkanlık haline getiren ve borç alma eğilimi gittikçe artan Osmanlı Devleti, yaşadığı her ekonomik darboğazda başvurduğu dış borçları verimli alanlarda değerlendirememiş ve kısa sürede borçların yanı sıra faizleri bile ödeyemez duruma düşmüştür. 1874 yılında mali iflasın eşiğine gelindiğinden dolayı devlet, 1875 yılında Ramazan Kararnamesi ile moratoryum ilan etmiş ve vadesi gelen borç taksitlerinin ancak yarısını ödeyebileceğini açıklamıştır. Ancak, bahsedilen borçların yarısı da ödenememiştir (Öner, 2001:319).

Bunun yanı sıra Devlet, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Osmanlı Bankası'yla Galata Bankerlerine olan borcunu da ödemeyeceğini açıklamış ve Hükümet ile Osmanlı Bankası ve Galata Bankerleri arasında 22 Kasım 1879 tarihinde bir anlaşma yapılmıştır. 1879 kararnamesi olarak adlandırılan ve toplam 15 maddeden oluşan anlaşmaya göre; Hükümet, miskirat (alkollü içecek), pul, İstanbul civarındaki deniz ürünleri vergisi, Edirne-Samsun-Bursa ipek öşrü, tömbeki ve tütün tekeli vergilerinin toplanması ve işletme hakkını 10 yıl süreyle Osmanlı Bankası'na ve Galata Bankerleri'ne devretmiştir. Bunun sonucunda Osmanlı Bankası ve Galata

* Bu dönem içinde devlet 239 milyon lira borçlanıldığı halde, hükümetin eline yalnızca 127 milyon lira geçmiştir.

Bankerleri söz konusu gelirleri toplayıp işletmek ve kararnamede belirtilen iç borçları ödemek amacıyla Rusum-ı Sitte idaresini kurmuşlardır (Narin, 2009:51).

Osmanlı Devleti'nin 1875 yılındaki moratoryumla bir anlamda iflasını ilan etmesi ve sonrasında iç borçlara yönelik kararname ile bazı gelirlerini alacaklılara devretmesi Osmanlı'nın dış borç alacaklısı olan Avrupa Devletleri arasında oldukça büyük hoşnutsuzluk yaratmış ve Osmanlı'yı Avrupa'nın ekonomik anlamda fiili denetimi altına sokan süreç başlamıştır. Bu doğrultuda 1881 yılında Sultan II.Abdülhamit zamanında "Muharrem Kararnamesi" çıkarılmış ve söz konusu kararname ile Osmanlı Devleti'nin borçlarını ödeyebilmesi için önemli kamu gelirlerini kurulacak "Düyun-u Umumiye" adlı kuruma devretmesi kararlaştırılmıştır.

Toplamda 21 maddeden oluşan Muharrem Kararnamesi üç ana bölümde incelenmektedir. Birinci bölümde, iç ve dış Osmanlı borçlarının konsolidasyonuna ilişkin hükümler yer almış ve devlet borçları bu konsolidasyon sonunda bir miktar indirilerek, yeni vade ve faiz hadleri belirlenmiştir. Buna göre, borç idaresi iç ve dış borç olması fark etmeksizin bütünüyle bu kararname gereğince kurulacak, "Düyun-u Umumiye İdaresi"ne devredilecek ve söz konusu idare yabancı devletlerin denetimi altında çalışacaktır. Muharrem Kararnamesinin ikinci bölümünde ise Duyun-u Umumiye İdaresinin gelirlerini oluşturacak kalemleri belirlenmiştir ve Osmanlı Devleti'nin Duyun-u Umumiye İdaresine devrettiği devlet gelirleri altı kalemden oluşmaktadır. Söz konusu gelirler (Gürsoy, 1982:246):

- Tuz tekeli gelirleri,
- Tütün tekeli gelirleri,
- Pul —damga resmi— gelirleri,
- İçki üzerinden alınan vergi ve resimler gelirleri,
- Balık avı vergi ve resimleri gelirleri,
- Kararnamede belirtilen vilayetlerin ipek aşarı gelirleri.

Muharrem Kararnamesi'ne göre Duyun-u Umumiye İdaresine devredilecek gelirler yukarıda sayılanlarla sınırlı olmayıp bazı gelirler hakkında çeşitli hükümler koyulmuştur. Buna göre gelecekte gümrüklerden alınan vergilerin arttırılması durumunda, ortaya çıkacak gelir fazlası borç ödemesine tahsis edilecektir. Ayrıca, söz konusu dönemde uygulanan temettü (kazanç) vergisinin patent vergisi ile değiştirilmesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan gelir artışının da yine Düyun-u Umumiye İdaresine aktarılması planlanmıştır. Osmanlı'nın Doğu Rumeli vilayetinden aldığı yıllık verginin artması durumunda da artan kısım borç idaresine bırakılacaktır. Son olarak da tömbeki üzerinden alınan verginin ilk beş bin lirasının da Duyun-u

Umumiye gelirleri arasında olacağı Kararnamede belirtilmiştir. Muharrem Kararnamesi'nin üçüncü ve son bölümünde ise Duyun-u Umumiye Meclisinin ve ona bağlı Duyun-u Umumiye İdaresini kuruluş ve örgütlenmesine ilişkin hükümler yer almıştır. Buna göre, Düyun-u Umumiye İdaresi, toplantı ve çalışma merkezi olarak, Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'da faaliyet gösterecek ve İstanbul'daki merkeze bağlı olarak Düyun-u Umumiye İdaresinin taşra örgütü de oluşturulacaktır (Gürsoy, 1982:248).

1881 yılında çıkarılan Muharrem Kararnamesi ile Duyun-u Umumiye idaresinin kurulması Osmanlı Tarihi için olumsuz anlamda bir dönüm noktası olmuştur. Osmanlı Devleti'ne ait vergi gelirlerinin çoğunun ve buna bağlı olarak da mali gücünün bu idareye devredilmesiyle Avrupalı sermayedarlar, kendi ülkelerindeki düşük faizli yatırımlar yerine, yüksek gelir getiren bu borç verme şeklini desteklemişlerdir. Böylelikle, sermayedarların bulundukları devletler tarafından Osmanlı Devleti'ne verilen borçlar bir politika aracı haline gelmiş ve Batı Ülkeleri Osmanlı'yı kontrol altına almıştır (Susam, 2009:81).

Özetle, temelinde tarım ekonomisine ve savaş gelirlerine bağlı bir devlet olarak doğmuş olan Osmanlı Devleti, zamanla bu yapıyı değiştirse de söz konusu değişim ülkenin çöküşünü engelleyici yeterlilikte olamamıştır. Özellikle ekonomide verimliliği arttırıcı fazla bir şey yapılamamış ve tüm kültürel kaynakların yaşayan bir bileşkesi haline geldiği halde kendini yenileyememiştir (Bulut, 2013:1). Türkolog Melikoff'un söylediği gibi, *“Toprağa toprak katılmıştır, ama değere değer katılamamıştır. Piri Reis gibi bir denizci yetiştirilmiştir, ama onun geliştirdiği deniz haritacılığından faydalanılamamıştır”*.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşanan mali olaylar incelendiğinde, devletin kötü yönetildiği ve buna bağlı olarak da sömürüldüğü net olarak tahlil edilebilmektedir. Dış borçlar, Duyun-u Umumiye İdaresi, pek çok ayrıcalıkla ülkeye giren yabancı sermaye, giderek ağırlaşan ve yaygınlaşan kapitülasyonlar, ülke yönetiminin başta ekonomik anlamda olmak üzere askeri ve siyasi alanlarda da yabancı ülkelerin denetimine girdiğini göstermektedir. Osmanlı'nın çöküş nedenlerine bakıldığında ilk olarak devletin mali alanda gerekli başarı ve hassasiyeti göstermediği sonucuna ulaşıldığından dolayı yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin de mali anlamda bağımsızlığını kazanması temel koşul olmuştur. Ancak savaşın yarattığı tahribat, Osmanlı'dan devralınan ağır borç yükü, ülkede yer alan yabancı şirketler ve onların hakimiyeti, ithal malları koruyan bir gümrük rejimi, işgücünü oluşturan nüfusun savaşta büyük oranda kaybedilmesi, dünya ekonomisinin girmek

üzere olduğu durgunluk süreci, Cumhuriyet yönetiminin devraldığı ilk göze çarpan ekonomik sorunlardandır (Susam, 2009:82). Kurulan Cumhuriyet yönetiminin söz konusu sebeplerden dolayı yaşadığı ve çözmesi gereken temel sorunlar şu ana başlıklar halinde incelenebilir (Akalın, 2008:11):

- Maliye idaresinin modernizasyonu
- Vergi Sistemi'nin ıslahı ile gelir yetersizliğine çare bulunması
- Kapitülasyonların kaldırılması
- Düyun-u Umumiye'nin tasfiyesi
- Yabancıların işlettikleri doğal tekellerin millileştirilmesi
- Denk bütçe ve sağlam para politikası yani mali disiplinin sağlanması
- Maliye politikasını destekleyecek, para politikası için Merkez Bankası kurulması
- Mübadillerin iskânı ve savaş yıkımının imarı
- Alt yapı yatırımlarının finansmanı

Osmanlı'dan kalan bu şartlar altında 1919-1922 yılları arasında istiklal mücadelesi verilen Kurtuluş Savaşı'nın da devam etmesiyle ülkenin maliyesi çökmüş ve bu ekonomik koşullar altında sınırlı kaynaklarla Cumhuriyetin kurulabilmesi için tam bir bağımsızlık savaşı verilmiştir. Dolayısıyla 1920–1922 yılları arasında yeni Türk hükümetinin ekonomik politika üretmesi ve kalkınmaya yönelik adımlar atması neredeyse imkansız durumdadır (Kaya ve Durgun, 2009:235).

Bahsedilen nedenlerden dolayı 1923-1938 yıllarını kapsayan ve Atatürk Dönemi olarak adlandırılan Cumhuriyet tarihimizin ilk on beş yıllık zaman dilimi, ulusal sermaye ve teşebbüs gücünden yoksun ve çökme halindeki bir ekonomiyi yeniden yapılandırma çabaları ile sürdürülmüş; çağdaş ulus devlet modelini tüm kurum ve kurallarıyla, ekonominin her alanında sağlamak amacıyla önemli aşama kaydedilmiştir (Tecer, 2006:75). Bu kapsamda Cumhuriyet rejiminin attığı ilk ve en önemli adım İzmir'de düzenlenen İktisat Kongresi olmuştur.

2.1.1. Türkiye İktisat Kongresi (17 Şubat – 4 Mart 1923)

23 Nisan 1923'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla birlikte Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temelleri atılmış ve meclisin ilk ve en önemli hedefi hiç şüphesiz ki ülkenin düşman işgalinden kurtarılması ve siyasi bağımsızlığın kazanılması olarak belirlenmiştir. Ancak siyasi ve askeri başarıların kalıcı ve sağlam olabilmesi için sağlıklı bir ekonominin olmazsa olmaz koşul olması nedeniyle Cumhuriyet kurulmadan önce ülke ekonomisindeki sorunların çözülmesi

hedeflenmiştir. Bu kapsamda ekonomik kalkınmanın ve bağımsızlığın sağlanması için ortak kararların alınması amacıyla ülkenin her yerinden işçi, çiftçi, sanayici ve tüccarlardan oluşan 1135 kişinin katılımıyla 17 Şubat 1923 tarihinde “Türkiye İktisat Kongresi” toplanmıştır. Milli mücadelenin lideri olan Gazi Mustafa Kemal Atatürk iktisada verdiği önemi ve kurulması arzulanan ekonomik yapıyı Türkiye İktisat Kongresi’nin açılış nutkunda şu şekilde belirtmiştir (Atatürk, 1923):

"Bizim halkımızın menfaatleri birbirinden ayrı sınıflar halinde değil, bil'akis (tam tersine) varlıkları ve çalışmalarının muhassalas (sonuçları) birbirine lazım olan sınıflardan ibarettir. Bu dakikada dinleyicilerim çiftçilerdir, sanatkârlardır. Tüccarlardır ve işçilerdir. Bunların hangisi ötekinin muarrızı (karşısında yer alan) olabilir? Çiftçinin sanatkâra, sanatkârın çiftçiye, çiftçinin tüccara ve bunların hepsinin birbirine ve işçiye muhtaç olduğunu kim inkâr edebilir? Bugün mevcut olan fabrikalarımızda ve daha çok olmasını temenni ettiğimiz fabrikalarımızda kendi işçilerimiz çalışmalıdır. Müreffeh ve memnun olarak çalışmalıdır. Ve bütün bu saydığımız sınıflar aynı zamanda zengin olmalıdır. Hayatın gerçek tadını tadabilmelidir ki, çalışma için kudret ve kuvvet bulabilsin."

Türkiye’de ciddi ve planlı bir ekonomik sistemin tartışıldığı ilk ulusal kongre olan Türkiye İktisat Kongresi’nde yeni kurulacak devletin ekonomik geleceği, yabancı devletler tarafından uğranılan ekonomik sömürünün engellenmesi, milli ekonomik sistemin nasıl işleyeceği, iktisat politikalarının belirlenmesi gibi konularda önemli kararlar alınmıştır ve ekonomik bir ant özelliği taşıyan bu kararlar “Misak-ı İktisadi” olarak adlandırılmıştır. Yaklaşık olarak iki hafta süren kongrede alınan kararların ilk bölümünü “Misak-ı İktisadi” kararları oluştururken, ikinci grupta alınan kararlar ise “Çiftçi, Tüccar, Sanayici ve İşçi Gruplarına İlişkin Esaslar” olarak belirlenmiştir.

İktisadi Pakt olarak da adlandırılan Misak-ı İktisadi kapsamında alınan kararlar şu şekilde özetlenebilir (Türk, 1982:9):

- Lekesiz bir istiklâl yaşanacaktır.
- Milli Hâkimiyet hiçbir şeye feda edilemez.
- Bütün gayretler iktisadi anlamda memleketi yükseltmek amacı taşımaktadır.
- Vakit, servet ve ithalâtta israftan kaçınılmalıdır.
- Milli servetlerin tanınması zorunludur.

- Hırsızlık, yalancılık, riya ve tembellik en büyük düşmandır.
- Nüfusumuzun artması ile beraber, sağlığımızın korunması gereklidir.
- Türk, düşman olmayan milletlere daima dosttur ve yabancı sermayeye karşı değildir.
- Türkler hangi sınıf ve meslekte olurlarsa olsunlar birbirlerini candan sevmektedir.
- Yerli üretimin geliştirilmesine çalışılacaktır.

İzmir’de düzenlenen İktisat Kongresi’nde alınan kararların ikinci kısmını oluşturan çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi gruplarının faaliyetlerine ilişkin esaslar da genel hatlarıyla şu maddelerden oluşmaktadır (Akbank, 1980:77-78):

- Reji idaresi ve yönetimi kaldırılacak,
- Tütün tarımı ve ticareti serbest olacak,
- Aşar kaldırılacak, yerine uygun bir vergi konulacak,
- Ziraat Bankası yeniden düzenlenecek,
- İhracat teşvik edilecek, lüks ithalattan kaçınılacak,
- Gümrük vergileri yoluyla yerli sanayi korunacak,
- Tekel sistemi kaldırılacak,
- Demiryolları, limanlar ve diğer ulaşım alt yapısı geliştirilecek ve Türk limanlarında kabotaj hakkı sağlanacak,
- Sanayinin en az yüzde 75’ine Türk’ler hakim olacak,
- Yeni bir gümrük tarifesi hazırlanacak,
- Ticaret ve Sanayi odaları kurulacak,
- Sanayicilere kredi vermek üzere bir Sanayi Bankası kurulacak,
- Teşvik-i Sanayi Kanunu’nu günün ihtiyaçlarını karşılar hale getirilecek ve beş yıl sonra 25 yıl süre ile uzatılacak,
- Kamu personeli ve askeri ihtiyaçlar yerli üretimle karşılanacak,
- İşçilerin çalışma saatleri düzenlenecek ve 18 yaşından küçükler çalıştırılmayacak, çalışanlara haftada bir gün tatil olanağı verilecek,
- “Amele” kavramı yerine “İşçi” kavramı kullanılacak,
- Madencilik sektöründe düzenlemeler yapılacaktır,
- İşletilmeyen madenlerin işletim hakkı Türk’lere devredilecek,
- Asgari ücret hadleri üç ayda bir belirlenecek,
- Tüm iş gücüne sendika hakkı tanınacaktır.

Bir nüshası Başbakanlık'a, bir nüshası da Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na gönderilen İktisat Kongresi'nin iktisadi prensipleri genel hatlarıyla yukarıda izah edilmiştir. Kongrede alınan her bir karar, Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisat politikası oluşturulurken oldukça belirleyici olmuştur. Hiç şüphesiz ki, İş Bankası'nın kurulması, Aşar'ın kaldırılması, Kazanç Vergisi'nin çıkarılması, Teşvik-i Sanayi Kanununun kabulü, Umumi İstihlak Vergisi'nin uygulanmaya başlanması, Gümrük Kanunu'nun kabulü, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın kuruluşu, Menkul Kıymetler Borsası Kanunu, Demiryolları politikası, Kabotaj hakkı, İzmir'de her yıl enternasyonal fuarın açılması gibi iktisadi kararlar ile İktisat Kongresi'nce kabul edilen esaslar arasında oldukça yakın bir bağ mevcuttur. Bu prensipler ve uygulamaları sadece ekonominin düzenlenmesine ilişkin karar ve uygulamalardan ibaret olmayıp bu karar ve prensiplerin bir kısmı doğrudan doğruya ekonomiye müdahale etme, teşebbüs kurma ve işletme ile ilgili alanları düzenlemiştir (Türk, 1982:9).

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki ekonomi politikasının Türkiye İktisat Kongresi kararları doğrultusunda oluşturulması hedeflenmiştir. Bu kapsamda, devlet esas olarak, özel girişim yoluyla, piyasa şartlarında sanayileşme politikası izlese de devletin gerekli gördüğü durumlarda ekonomik hayata müdahalede bulunması ve özel girişimi ve girişimcileri desteklemesi fikri benimsenmiştir. Özel sektörün gücünün yetmediği, yeterli derecede kârlı bulmadığı ya da yatırım yapmaktan çekindiği alanlarda, devletin devreye girdiği söz konusu politika ise, özel sektör ağırlıklı karma ekonomik kalkınma politikası olarak adlandırılmıştır (Şahin, 2011: 35).

Özetle, 1923 yılında gerçekleştirilen Türkiye İktisat Kongresi'nin iki önemli gayesi ve sonucu olmuştur. İlk olarak, kurulmak üzere olan yeni Türk Devleti'nin çiftçi, tüccar, sanayici, işçi gibi ekonomik aktörlerinin sorunlarının belirlenmesi ve çözülmesi amaçlanmış ve bu yeni süreçte uygulanacak ekonomi politikalarına yön verilmiştir. Kongre'nin ikinci amacı ise yabancı sermayeye ilerideki ekonomik sistemin şekli hakkında bilgi verilerek yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi olmuştur. Sonuçta ülke ekonomisinin izleyeceği yol haritası uzun, zahmetli ancak verimli kongre süreci ile açık bir şekilde çizilmiştir. Türkiye'nin kuruluş sürecindeki ekonomi politikalarına yön veren olayların sağlıklı bir analizinin yapılabilmesi için Türkiye İktisat Kongresi'nden sonra üzerinde durulması gereken en önemli süreçlerden birisi de Lozan Anlaşması olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle izleyen bölümde Lozan Anlaşmasına ışık tutulacaktır.

2.1.2. Lozan Anlaşması

Türkiye İktisat Kongresi'nde alınan kararların uygulanabilmesi için önünde birçok engel bulunan Meclis, Kurtuluş Savaşı'nda kazanılan askeri başarının sürdürülmesi ve tam bağımsızlığa erişilebilmesi için ekonomik anlamda da bağımsızlığın sağlanması gerekmesi nedeniyle bu konuya oldukça büyük önem vermiştir. Savaş sonrası dönemde, ekonomik bağımsızlık mücadelesi veren Türkiye'ye, bazı anlaşma teklifleri yapılmıştır. İlk öneri olan Sevres Anlaşması'nın İtilaf Devletleri ve Vahdettin Hükümeti tarafından imzalanması TBMM tarafından tanınmamıştır. Birinci İnönü Savaşı'ndan sonra 12 Mart 1921 tarihinde Londra Konferansı'nda Sevres Anlaşması'nın bazı maddeleri değiştirilmiş olsa da çoğu şart Sevres ile aynı olduğundan dolayı anlaşma sağlanmamış ve İkinci İnönü Savaşı başlamıştır. Sevres taslağını temel alan şartlardan kısmen de olsa vazgeçilmesiyle birlikte 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması imzalanmış ve Türkiye'nin siyasi hakimiyetinin yanı sıra ekonomik alandaki çizgisi de belirlenmiştir.

Toplam 4 bölüm* ve 143 maddeden oluşan Lozan Barış Antlaşması'nın görüşmeleri ilk olarak 21 Kasım 1922 tarihinde başlamıştır. Türkiye mali alanda, Osmanlı'dan kalan borç sorunun halledilmesi, kapitülasyonların kaldırılması Yunanistan'ın savaşta oluşturduğu tahribat için tazminat ödemesi ve gümrük tarifelerinin düzenlemesi gibi amaçlar doğrultusunda görüşmelere başlamıştır. Türkiye Lozan görüşmelerinde, geçmişte kazanılmış zaferlerin ve uğranılan hezimetlerin altında ekonomik faktörlerin önemli rol oynaması nedeniyle, kazanılan büyük askeri başarının anlam kazanabilmesi için iktisadi alanda da galip gelmenin farkında olarak hareket etmiştir. Lozan'da İsmet Paşa'nın başkanlığında sürdürülen barış görüşmeleri; kapitülasyonların kaldırılması, gümrük bağımsızlığının sağlanması, dış borçların tasfiyesi, Misak-ı Milli sınırları içinde yer alan Musul'un terkedilmemesi konularında anlaşmaya varılamamış (Türk, 1982:7-8) ve başta iktisadi nedenler olmak üzere benzer sebeplerden dolayı 4 Şubat 1923 tarihinde görüşmeler kesilmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 3. kuruluş yıldönümü olan 23 Nisan 1923'te Lozan görüşmeleri tekrar başlamış ve Temmuz ayında Lozan Barış Antlaşması imzalanarak görüşmeler sonuçlanmıştır.

Anlaşma sonucunda Türkiye'nin mali alanda elde ettiği en büyük başarı hiç şüphesiz ki, kapitülasyonların kaldırılması olmuştur. Lozan Barış Antlaşmasının 28.

* Bu bölümler, (i) Sınırlar, (ii) Boğazların statüsü, (iii), Ekonomik ve mali hükümler ve (iv) Azınlıklar sorunundan oluşmaktadır.

Maddesi'nde *“Bağıtlı (Anlaşmayı yapan) Yüksek Taraflar Türkiye’de Kapitülasyonların tümü ile kaldırılmasını, her biri kendisi ile ilgili olarak, kabul ettiklerini açıklarlar.”* hükmü getirilmiş ve ekonomik ve mali alan başta olmak üzere yabancı devlet ve şahıslara tanınan tüm alanlardaki kapitülasyonlar kayıtsız şartsız kaldırılmıştır.

Kapitülasyonların kaldırılması büyük bir başarı olsa da aynı başarı borçlar alanında gösterilememiş ve Lozan Antlaşması ile Osmanlı borçlarının büyük bir bölümü Türkiye Cumhuriyeti tarafından devralınmıştır. Lozan Konferansında alınan kararlar doğrultusunda, Osmanlı Devleti’nin borçları bu ülkeden ayrılan veya eski topraklarına sahip olan; Türkiye, İtalya, Arnavutluk, Yugoslavya, Bulgaristan, Yunanistan, Suriye, Irak, Mısır ve Yemen gibi devletler arasında gelirleri oranında pay edilmiştir. Buna göre ödeme koşullarının belirlenmesi ve ödemelerin kontrol edilmesi için bir komisyon oluşturulmuş ve 1928 ile 1933 yıllarında komisyonla yapılan görüşmeler sonucunda ödeme planları belirlenmiştir. Osmanlı’dan kalan borçların yüzde 65’i Türkiye’ye devredilmiş ve söz konusu kısım taksitlere bölünmüştür. Batılı devletlerin, borçların altın veya Sterlin olarak ödenmesi talebine karşılık, Türk Parası ya da Fransız Frankı olarak ödenmesi kararlaştırılmış ve sonuçta borçların ödenmesine ilişkin yabancı müdahaleler sonlandırılmıştır (Karasakal, 2017:7). Antlaşmanın yürürlüğe girdiği 1924 yılında Osmanlı’nın borçları 129.384.910 altın lira olarak hesaplanmıştır ve bu borcun 84.597.495 altın lirası Türkiye tarafından üstlenilmiştir. Yıllık 5.809.312 lira gibi yüksek borç taksiti ödemeleri Türkiye’de bütçeye ağır yük getirmiş ve bu nedenle kamu yatırımları istenilen düzeyde artırılamamıştır (Hershlag, 1968:21).

Osmanlı’dan kalan borçların üstlenilmesinin yanı sıra Lozan Antlaşması’nın gümrük vergileri konusunda da Türkiye adına olumsuz sonuçlandığı söylenebilir. Lozan Antlaşması’na ek olarak bir de “Ticaret Sözleşmesi” imzalanmış ve Türkiye’nin uygulayacağı iktisat politikası uygulamaları beş yıl süre ile dondurulmuştur. Sözleşmeye göre, bazı istisnalar dışında ithalat ve ihracat yasakları kaldırılacak ve gümrük tarifeleri beş yıl boyunca değiştirilemeyecektir. Bu durum hiç şüphesiz bağımsız bir dış ticaretin imkansız hale gelmesine neden olmuştur (Boratav, 2005:32). Lozan Barış Konferansında en çok tartışılan ekonomik konuların başında gelen gümrük tarifeleri konusunda Türkiye’nin; İtalya, Yunanistan, İngiltere, Fransa, Japonya, Yugoslavya ve Romanya’dan ithal edilecek mallardaki gümrük tarifelerini 1916 Osmanlı tarifeleri düzeyinde tutmayı kabul etmesi, özellikle İngiltere ve Fransa açısından son derece önemli olmuştur. 1838 yılından beri hakim oldukları

pazarı kaybetmek istemeyen İngiltere ve Fransa, kendileri ve müttefik devletler tarafından Türkiye'ye ihraç edilecek hammadde ve ürünlerden alınacak gümrük vergisinin toplam değerin yüzde 15'ini ve söz konusu her malın değerinin yüzde 20'sini geçmemesini istemişler; ancak, Türkiye bunu kabul etmemiştir. Uzayan tartışmalar ve karşılıklı verilen tavizler sonucunda, Türk hükümetinin gümrük vergileri oranlarında beş yıl süreyle değişiklik yapmaması ve 1916 yılında yürürlüğe konulan ve ağırlığı esas alan spesifik gümrük vergilerinde belirlenen tarifelerin 1929 yılına kadar uygulanması kararlaştırılmıştır (Beyarslan, 1982:35; İTO, 1989:15).

Lozan Antlaşmasında mali ve ekonomik işlere ilişkin bir diğer nokta da, Yunanistan'dan talep edilen savaş tazminatıdır. Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da büyük bir yıkım gerçekleştiren Yunanistan'ın Türkiye'ye savaş tazminatı ödemesi istenmiştir. Ancak Yunanistan'ın ekonomik sıkıntıları nedeniyle bu borcu ödeyemeyeceği anlaşıldığı için tazminat karşılığı olarak Karaağaç'ın Türkiye'ye verilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece, I.Dünya Savaşı'nın başında Osmanlı Devleti'nin elinde olmayan Karaağaç, Lozan Antlaşması ile Türkiye'ye bırakılmıştır (Susam: 2009:88).

Türkiye'ye mali anlamda sağladığı avantajların yanı sıra borçlar ve gümrük konusundaki negatif getirileri nedeniyle tam anlamıyla bir zafer olarak adlandırılmayan Lozan Barış Antlaşması, dönemin koşulları dikkate alınarak, büyük bir yıkım yaratmış savaştan çıkan toplumun yaptırım gücüyle kıyaslandığında Türkiye açısından birçok olumlu sonuç doğurmuştur. Siyasi bağımsızlıkla birlikte ekonomik bağımsızlık mücadelesi veren Türkiye, bu uğurda Türkiye İktisat Kongresi ve Lozan Barış Antlaşması ile birlikte dışında birçok ekonomik düzenlemelere başvurmak zorunda kalmıştır.

2.1.3. Atatürk Dönemi Kalkınma Anlayışı – Ekonomik ve Mali Düzenlemeler

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin resmi olarak kurulmasıyla birlikte maliye politikası uygulamaları hükümet programlarında yer almaya başlamış ve Cumhuriyet tarihinin ekonomik yönü tayin edilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk iki hükümeti olan I. ve II. İnönü hükümetlerinin programlarında maliye politikası ile ilgili herhangi bir açıklama ve düzenleme bulunmamakla beraber maliye politikasına ilişkin hususlar ilk olarak, 22.11.1924 tarihinde kurulan Ali Fethi Okyar Başbakanlığı'ndaki hükümet programında yer almıştır. Söz konusu hükümet programında maliye politikasına ilişkin: *“Siyasi maliyede tasarrufa riayet esas mesleğimizdir. Tarz-ı idare ve usul cibayetlerindeki*

nevakızdan dolayı mükellefiyeti iz'aç ve hazineyi milleti ızrar etmekte olan vergilerimizi tadil ve tarzı istifalarını ıslah esaslarını takip edeceğiz. Aşarın ilgasına doğru atılmış olan hatveleri takip ve intaz etmek ahzı emelimizdir.” (Aydın, 2009:8) düzenlemesi yer almış ve maliye politikası hakkında ilk hükümet düzenlemesi yapılmıştır. Bu düzenlemeye göre hükümet, ilk olarak tasarruf tedbirlerinin alınarak bu konuya hassasiyet gösterilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Ayrıca, vergilerin idare şekline ve tahsilindeki usulüne ilişkin eksikliklerden dolayı yönetimi zora sokan ve hazineyi zarara uğratan sistemin değiştirilmesi ve düzenlenmesinin gerçekleştirilmesi de aynı düzenleme ile hüküm altına alınmıştır. Bu kapsamda Aşar Vergisi'nin kaldırılmasında atılan adımların takip edilmesi ve sonuçlandırılması temel hedeflerden birisi olarak kabul edilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde resmi olarak ilk defa bahsedildiği şekilde yer alan maliye politikası uygulamalarına ek olarak, 1923-1933 dönemini kapsayan ilk 10 yıllık süreçte Atatürkçü kalkınma modelinden bahsetmek gerekmektedir. Bu dönemde Atatürk'ün ekonomik ve mali alanlara ilişkin görüşleri birkaç madde ile şu şekilde özetlenebilir (Susam, 2009:89-90):

- Ulusallaşma süreci içinde ve hiçbir sosyal sınıfın ezici üstünlüğüne imkan tanımayacak bir milli birliğe dayalı toplumsal düzende topyekûn çalışma seferberliği ve tasarrufların artırılması,
- Hızlı ve dengeli bir şekilde ulusal sermaye birikiminin sağlanması,
- Denk bütçe hedefinin sağlanması,
- Dış ödemelerde dengenin sağlanması,
- Dış yardımsız, borçlanmasız ve enflasyonsuz bir şekilde hızlı kalkınma ve sanayileşmenin sağlanması,
- Sosyal adaletin temel alındığı dengeli bir gelir dağılımının gerçekleştirilmesi,
- Ulusal sermaye birikimi amacıyla özel girişimciliğin devlet desteğiyle geliştirilmesi,
- Kapitülasyon biçiminde sayılabilecek yabancı sermayenin faaliyet alanlarında millileştirmeler yapılması,
- Teknolojik gelişim için katkı sağlayacağı düşünülen yabancı sermaye kolları ile iş birliğine gidilmesi.

Söz konusu amaçların gerçekleştirilebilmesi için alınan ilk önlem hükümet programlarında da bahsedilen *Aşar Vergisi'nin kaldırılması* olmuştur. Osmanlı Devleti Dönemi'nde tarımsal üretimin yüzde 10'undan alınan Aşar, Osmanlı

Devleti'nin en önemli vergisi konumunda olması nedeniyle ekonomik ve mali yapının temel dinamiğini oluşturmuştur. Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte pazarlanabilir ürünlerin ve ticaret potansiyelinin artırılması amacıyla 1925 yılında 522 sayılı Kanun'la kaldırılan Aşarın 1924 yılında hükümet gelirleri içindeki payı yüzde 22, dolaysız vergiler içindeki payı ise yüzde 63 olarak hesaplanmıştır. Aşar'ın kaldırılmasıyla birlikte dolaysız vergilerin toplam gelirler içindeki payı 1924 yılından 1926'ya gelindiğinde yüzde 30'dan yüzde 22'ye düşmüştür. Bunun sonucunda devlet Aşar'ın kaldırılmasıyla en önemli gelir kaynağından yoksun kalan devlet, uğradığı gelir kaybını birçok yeni vergi koymak ve var olanların da kapsamını genişletmek suretiyle telafi etmeye çalışmıştır (Karakayalı, 2009:52).

Bu kapsamda Aşar'ın kaldırılmasını düzenleyen 522 sayılı Kanun'la demiryolu ve denizyolu ile toprak mahsullerinden dolayı bir vergi alınması hükmü getirilmiş ve buna ek olarak koyun, keçi gibi küçükbaş hayvanlardan alınan ağnam vergisinin oranı artırılmıştır. Diğer taraftan arazi ve bina vergileri ile yol vergisinin oranı artırılmıştır (Bulutoğlu, 1976: 51). Aşar'ın kaldırılmasıyla birlikte yapılan bir diğer vergisel değişiklik de, Osmanlı'da devralınan temettü vergisinin kapsamının genişletilerek kazanç vergisine dönüştürülmesi olmuştur. 1926 yılında kabul edilen ve şahıs şirketlerinin, sermaye şirketlerinin, genel, katma ve özerk bütçeli daire ve kurumların, kamu yararına çalışan derneklerin ve gerçek kişilerin ticari ve sınai kazançları ile serbest meslek kazançlarının yanı sıra arazi ve ücret gelirlerini kapsayan kazanç vergisi, bir takım aksaklıkları olması nedeniyle 1934 yılında değiştirilmiş ve 1950 yılına kadar uygulanmıştır. Diğer yandan, şelale tipindeki muamele vergisi olan Umumi İstihlak Vergisi 1926 yılında Türk Vergi Sistemi'ne dahil olmuştur. Oranı yüzde 2,5 olan ve her türlü ticari ve sınai faaliyetlerin her aşamada vergilendirildiği Umumi İstihlak Vergisi kapsamının dışında kalan özel tüketim ve eğlencelerin de yine 1926 yılında çıkarılan bir kanunla vergilendirilmesi hüküm altına alınmıştır (Türk, 1982:16-18).

Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte ekonomi alanında yapılan düzenlemelerden birisi de yoğun şekilde uygulanan *millileştirme politikaları* olmuştur. 1928 yılından itibaren Türkiye'de, özellikle ticaret, bankacılık, sigortacılık, madencilik, ulaştırma hizmetleri ve elektrik, su, havagazı gibi belediye hizmetleri alanlarında yabancı sermayenin çok büyük bir kısmı millileştirilmiştir. Bu kapsamda 1928 yılında ilk olarak, 1375 sayılı Kanun'la Anadolu ve Mersin-Tarsus-Adana Demiryolları ve Haydarpaşa Limanı'nın millileştirilmesiyle süreç başlamıştır. Millileştirme süreci iki farklı şekilde gerçekleştirilmiştir. Bunlardan ilki, yerli olması

tercih edilen sektörlerde yabancı şirketlere yeni imtiyazlar verilmemesi iken; ikinci uygulama şekli ise, daha önceden yabancı sermayeye tanınmış olan imtiyazların uygun görülen bir sıra ile kaldırılması ve yatırılmış sermayelerin millileştirilmesi şeklinde olmuştur. Bununla birlikte, söz konusu dönemde Osmanlı'dan kalan borçlar nedeniyle ödeme gücünü çeken Türkiye'de bu mali yüke bir de millileştirilen işletmeler için ödenmesi gerekli tazminatların eklenmesi sonucunda ödemeler dengesi ciddi biçimde olumsuz etkilenmiştir (Töre, 1982:54-57).

Cumhuriyet'in kuruluş yılları olan 1923-1931 döneminde benimsenen liberal ekonomi politikalarına rağmen gerek millileştirmeler yoluyla, gerekse de özel sektörün özendirilmesi için verilen teşvikler yoluyla devletin ekonomik faaliyetlere müdahalelerde bulunduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu kapsamda 1924 yılında İş Bankası'nın kurulması, 1925 yılında İstanbul, İzmir, Trabzon ve Mersin limanların işletilmesinin Devlet tekeline geçirilmesi, 1926 yılında devlet desteğiyle kurulup özel sektöre devredilen Uşak ve Alpulu şeker fabrikaları, alkollü içkiler ve ispirto gibi tekellerin Devlet işletmeciliğine alınması söz konusu müdahalelere örnek teşkil etmektedir (Hamitoğulları, 1982:111).

Bahsedildiği üzere söz konusu dönemde devlet, finansman ihtiyacının karşılanması için gerekli finansman kurumlarının kurulması ve organize edilmesinin yanı sıra tarım sanayi ve ticaretin geliştirilmesi için çeşitli teşvikler uygulamış, demiryolu yapımına önem vermiş ve ekonomide yerleşmeyi sağlayabilmek için başta demiryolları, limanlar, maden işletmeleri ile büyük kentlerin su, elektrik, havagazı, haberleşme ve taşıma ihtiyacını gideren işletmeleri yabancı sermayeden satın alarak millileştirmiştir (Zarakolu, 1982:90).

Türkiye'de tarım sektöründeki gelişmenin sağlanabilmesi için Aşar'ın kaldırılmasından sonra sanayi kesiminin teşvik edilmesi için de 1927 yılında "1055 sayılı Teşvik-i Sanayi Kanunu" çıkarılmıştır. Ülkedeki sanayi sektörü başta olmak üzere üretimin ve girişimciliğin artırılması amacıyla çıkarılan söz konusu kanunla birlikte ekonomideki tüm teşvik edici ayrıcalık ve bağışıklıklar genişletilmiş ve bir bütün olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda yasa özel sektöre şu imkanları tanımıştır (Burhan, 1989:36):

- Teşvik edilecek özel işletmelere, belediye sınırları dışında olmak koşuluyla, 10 hektara kadar bedelsiz arsa verilmesi; belediye sınırları içindeki hazine arsalarının ise bedeli 10 taksitte ödenmek üzere satılması,

- Teşvik edilecek işletmelerin arazi ve kazanç vergilerinin yanı sıra, söz konusu vergilerin özel idare ve belediyelere ait bölümlerinden, ayrıca maktu zam vergisi, inşaat, buhar kazanları, motorlar ve imbiklerin ruhsatiye resimlerinden muaf tutulması,
- Çıkarılan hisse senedi ve tahvillerin sınai işletme kurma amacı taşıması durumunda damga vergisinden muafiyet sağlanması,
- Yatırımlarda kullanılacak her türlü inşaat malzemesinin, üretimde kullanılacak hammaddelerin, yatırım mallarının gümrük vergisi uygulanmadan ithal edilebilmesi,
- Yıllık üretim değerinin yüzde 10'unu aşmaması koşuluyla Bakanlar Kurulu kararıyla, sınai kuruluşlara prim verilmesi,
- Tuz, ispirto ve patlayıcı maddeler gibi sınai kuruluşlar için gerekli olan malzemelerin kuruluşlara indirimli olarak satılması ve işletmelerin söz konusu indirimden yararlanamaması durumunda indirim karşılığında prim verilmesi,
- İthal malına oranla yüzde 10 pahalı olsa da, kamu kuruluşlarının yerli malı kullanmaya zorunlu tutulması.

1942 yılına kadar yürürlükte kalan ve kapsamı açısından günümüzdeki uygulamaları neredeyse aratmayacak olan bu geniş çaplı teşvik yasası uygulamada kendinden beklenen başarının çok altında kalmıştır. Teşvik kanunun başarısız olmasının ilk sebebi, 1920'li yıllarda özel sektörde girişimcilik gelişmemiş olduğundan dolayı teşvik tedbirlerini uygulayacak sanayici ve iş adamları kadrosunun olmamasıdır. İkinci başarısızlık sebebi ise 1929 yılında çıkan ekonomik bunalımla birlikte teşvik tedbirlerinin etkisini yitirmesi olarak sayılabilir (Türk, 1982:18).

Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte iktisadi alanda yapılan diğer bir düzenleme de *bankacılık* alanında olmuştur. 1923'te düzenlenen Türkiye İktisat Kongresi'nde, ekonomik kalkınma ve iktisadi gelişmenin sağlanabilmesi için ulusal bankacılığın kurulması ve geliştirilmesi gerekliliği üzerinde tüm katılımcılar arasında fikir birliği sağlanmıştır. Bu amaçla ulusal bankacılığın geliştirilmesi için birtakım düzenlemeler yapılmış ve devlet tarafından farklı sektörlere hizmet edecek pek çok banka kurulmuştur. Bu kapsamda ilk olarak, Türkiye İktisat Kongresi'ndeki tüccar grubunun hükümetin de ortağı olacağı bir ana ticaret bankasının kurulması önerisi üzerine 1924 yılında Türkiye İş Bankası özel kesim bankası olarak kurulmuştur

(Coşkun ve diğerleri, 2012:5). Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan toplam 30 bankadan en önemlileri ve görevleri Tablo 4'ten izlenebilir.

Tablo 4 – Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Kurulan Bankalar

Kuruluş Yılı	Banka	Kuruluş Amacı
1924	Türkiye İş Bankası	Gayrimenkul alım-satımı yapmak, her türlü sınıf, ticari işlerle uğraşmak ve bu alanda çalışan işletmelere kredi açmak
1924	Ziraat Bankası	Banka'nın sermayesi artırılmış ve bankaya tarım kesimine kredi vermenin yanında her türlü bankacılık faaliyetinde bulunabilme yetkisi verilmiştir
1925	Sanayi ve Maadin Bankası	Özel kesim tarafından yeni kurulacak sanayi ve madencilik kuruluşlarına kredi sağlamak, özel kesimle ortaklıklar kurmak ve devlete ait sanayi kuruluşlarını geçici olarak işletmek ve zaman içinde bu kuruluşları özel kesime devretmek
1926	Emlak ve Eytam Bankası	Ülkenin inşasını hızla gerçekleştirilmesi ve inşaat kesimi için gerekli kredileri sağlamak ve yetim haklarını korumak
1932	Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi Kredisi Bankası	Sanayi ve Maadin Bankası yerine kurulmuştur
1933	Sümerbank	Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi Bankası yerine kurularak bu kuruluşu devralmıştır

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yine İzmir İktisat Kongre'sinde alınan kararlar sonucunda ve iş adamlarının kredi ve diğer finansman hizmetlerinin karşılanması amacıyla genellikle tek şubeden oluşan pek çok banka kurulmuştur. Bu şekilde kurulan bankalar her ne kadar sayıca yabancı bankalardan çok olsa da genellikle tek şubeden oluşmuş ve mahalli ihtiyaçların karşılanmasında kullanılmıştır. Benzer şekillerde faaliyet gösteren bu bankalar ve kuruluş yılları: 1924 Yaşarbank, 1927 Türk Ekonomi Bankası, 1927 İktisat Bankası, 1927 Eskişehir Bankası, 1928 Türkiye İmar Bankası ve 1928 Egebank örnek olarak gösterilebilir. Bu dönemde kurulan küçük çaptaki ulusal bankalardan çoğunun 1929 buhranında faaliyetlerini durdurmuş olmasına rağmen, bazıları 1990'lı yıllara kadar faaliyetlerini sürdürmüştür (Aydın, 2012:61).

Türkiye'de cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte bankacılık alanında pek çok düzenleme yapılmış olsa da bu düzenlemelerden en önemli olanı hiç şüphesiz ki, *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın* kurulmasıdır. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlanmasıyla birlikte dünyada, yüksek bir emisyon ihtiyacı doğmuş ve bunun sağlanması için de ülkelerin kendi para politikalarını bağımsız olarak

oluşturabilmeleri yönündeki eğilim artarak merkez bankalarının oluşturulması amaçlanmıştır. Kurtuluş Savaşı'ndan elde ettiği askeri ve siyasi başarıları ekonomik bağımsızlıkla sürdürebileceğinin farkında olan Türkiye Cumhuriyeti de kendi merkez bankasını kurma fikrini ilk olarak Türkiye İktisat Kongresi'nde "milli devlet bankası" kurulması tartışmalarıyla gündeme getirmiştir. Bu kapsamda Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nı kuran "1715 sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu", 1930 yılında Meclis'te kabul edilmiş ve 3 Ekim 1931 tarihinde TCMB farklı kurum ve kuruluşlarca yürütülen işlevleri tek çatı altında toplayarak faaliyete başlamıştır. Banka diğer kamu kurumlarından farklı niteliklere sahip olduğundan ve esas olarak bağımsız bir kurum olduğundan dolayı anonim şirket biçiminde kurulmuştur. Bu kapsamda şirket hisseleri (A), (B), (C) ve (D) olmak üzere dört grupta sınıflandırılmıştır*. Kuruluş kanununda temel amacı ekonomik kalkınmanın desteklenmesi olarak belirtilen Merkez Bankası bu kapsamda reeskont oranlarının belirlenmesi, para piyasasının ve para dolaşımının düzenlenmesi, Türk parasının istikrarının sağlanması gibi alanlarda belirleyici görevini üstlenmiştir. Bunların dışında zaman içinde Merkez Bankası banknot basma hakkına sahip tek kurum haline dönüşmüştür (TCMB, 2011:3-5).

Türkiye'de finans alanını düzenleyen kanunların en önemlilerinden bir tanesi de 20 Şubat 1930'da çıkarılan 1567 sayılı "Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun"dur. 1567 sayılı yasa, paranın değerinin korunması ve ülkenin kıt döviz kaynaklarının yağmalanmasını önleme yönünde Hükümete etkili önlemler alma yetkisi verirken, alınan kararlara uymayanların da cezalandırılmasını öngörmüştür. Kanun üç yıl için yürürlüğe koyulduğu halde toplamda 14 kez uzatılmış ve 1970 yılından itibaren süresiz hale getirilmiştir. Bu yönüyle, Cumhuriyet tarihinin en uzun ömürlü yasalarından biri haline gelmiştir (Tokgöz, 2013:41). Söz konusu kanunla beraber, kambiyo, nakit, hisse senedi, tahvilat alım ve satımı ile memleketten ihracı ve ithalinin düzenlenmesi için Bakanlar Kurulu yetkilendirilmiştir. Ayrıca bu kanuna uymayanlara ve Türk parasının değerini düşürmeye çalışanlara ceza verilmesi bu kanun ile hüküm altına alınmıştır.

Türkiye'de mali ve ekonomik alanda yapılan düzenlemeler Anayasal olarak ilk defa Cumhuriyet tarihinin ilk anayasası olan 1924 Anayasası'nda yer almıştır.

* (A) sınıfı hisseler Hazineye aittir ve Bankanın bağımsızlığının güçlendirilmesi amacıyla Kuruluş Kanunu'na göre bu hisseler toplam sermayenin yüzde 15'ini aşamaz. (B) sınıfı hisseler milli bankalara, (C) sınıfı hisseler yabancı bankalar ile imtiyazlı şirketlere, (D) sınıfı hisseler ise Türk ticaret kuruluşlarıyla Türk uyruklu gerçek ve tüzel kişilere ayrılmıştır (ayrıntılı bilgi için bkz. www.tcmb.gov.tr).

1924 Anayasası, bütçe, vergi, harcama gibi alanlarda kamu için belli ölçütler getirmiştir. Bu düzenlemeler şu şekildedir (1924 Anayasası):

- *Madde 26: Devletin bütçe ve kesin hesap kanunlarını incelemek ve onamak, para basmak, tekelli ve akçalı yüklenme sözleşmelerini ve imtiyazları onamak ve bozmak, genel ve özel af ilan etmek, cezaları hafifletmek ve değiştirmek, kanun soruşturmalarını ve kanun cezalarını ertelemek, mahkemelerden çıkıp kesinleşen ölüm cezası hükümlerini yerine getirmek gibi görevleri Büyük Millet Meclisi ancak kendisi yapar.*
- *Madde 35: Cumhurbaşkanı, Meclisin kabul ettiği kanunları on gün içinde ilan eder. Cumhurbaşkanı, uygun bulmadığı kanunları bir daha görüşülmek üzere gene on gün içinde gerekçesi ile birlikte Meclise geri verir. Anayasa ile Bütçe kanunu bu hüküm dışındadır.*
- *Madde 84: Vergi, Devletin genel giderleri için, halkın pay vermesi demektir. Bu esaslara aykırı olarak gerçek veya tüzel kişiler tarafından veya onlar adına resimler, ondalık alınması ve başka yüklemeler yapılması yasaktır.*
- *Madde 85: Vergiler ancak kanunla salınır ve alınır. Devletçe, illerin özel idarelerince ve belediyelerce alına gelmekte olan resimler ve yüklemeler, kanunları yapıncaya kadar alınabilir.*
- *Madde 95: Bütçe Kanunu tasarısı ve buna bağlı bütçeler ve cetvellerle katma bütçeler Meclise bütçe yılı başından en az üç ay önce sunulur.*
- *Madde 96: Devlete malları bütçe dışı harcanamaz.*
- *Madde 97: Bütçe Kanununun geçerliği bir yıldır.*
- *Madde 98: Kesin hesap kanunu, ilişkin olduğu yıl bütçesinin hesap dönemi içinde elde edilen gelirle gene o yılki ödemelerin gerçekleşmiş tutarını gösterir kanundur. Bunun şekli ve bölümleri Bütçe Kanunu ile tam karşılıklı olacaktır.*
- *Madde 99: Her yılın kesin hesap kanunu tasarısı o yılın sonundan başlayarak en geç ikinci yıl Kasım ayı başına kadar Büyük Millet Meclisine sunulur.*

1924 Anayasası'nda kamu gelir, gider ve bütçesine ilişkin yapılan bu düzenlemelerin yanı sıra Anayasa'nın 100. ve 101. maddelerinde devletin gelir ve giderlerini denetlemek üzere TBMM'ye bağlı olarak çalışacak "Sayıştay"ın kurulması kararlaştırılmıştır.

Devlet bütçesini düzenleyerek disipline etmek ve ülkede Bütçe Hukukuna ilişkin kuralları belirlemek için atılan adımlardan bir tanesi de 1927 yılında çıkarılan 1050 sayılı “Muhasebe-i Umumiye Kanunu”dur. Temelde 1909 tarihli Muhasebe-i Umumiye Kanunu’nu Cumhuriyet yönetiminin ihtiyaçlarına göre düzenleme amacı taşıyan 1050 sayılı Kanun, uygulamada Bütçe Hukukunun bir çeşit anayasası niteliği taşımıştır. Bu kapsamda 1050 sayılı Kanun’la birlikte, bütçenin hazırlanması, görüşülmesi, onayı, uygulaması ve denetimine ilişkin hükümlere yer verilmiştir.

Türkiye’de siyasi, ekonomik ve mali alanda yapılan düzenlemelerle birlikte özellikle Türkiye’nin iktisadi gelişimini hızlandırma ve bu süreçte ortaya çıkabilecek güçlükleri ortadan kaldırma olanaklarını arama amacıyla 25 Haziran 1927’de 1170 sayılı kanunla “Âli İktisat Meclisi” kurulmuştur. Mart 1928-1935 tarih aralığında faaliyet gösteren ve danışma niteliği taşıyan meclis altı ayda bir on beş gün toplanmakta ve meclisin onursal başkanlığını Başbakan yapmakta idi. İkinci onursal başkanı iktisat vekili olan meclisin gündemi başbakan tarafından saptanmaktaydı. Bir danışma kurulu niteliği taşıyan meclisin yaptırım gücü olmamakla birlikte, hükümet tarafından hazırlanacak olan iktisadi kanun ve tüzük tasarıları hakkında görüşler sunmak, ülkenin iktisadi gereksinimleri hakkında araştırma yapmak, iktisadi mevzuattaki gerekli görülen değişiklikleri gerekçeli öneri biçiminde hükümete sunmak, çeşitli iktisat görüşlerinin Türk ekonomisi ile ilgilerini ve etki derecesini araştırmak gibi son derece önemli görevleri olmuştur (Ateş ve Soyak,1999:46).

2.1.4. Kuruluş Yıllarında Kamu Mali Göstergelerindeki Değişim

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş dönemini kapsayan 1923-1932 yıllarındaki kamu maliyesine ilişkin göstergeler gerek ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve mali koşulların irdelenmesi gerekse de cumhuriyetle birlikte alınan önlemlerin başarılarının tahlili için incelenmesi gereken değerlerdir. Bu sebeple Tablo 5’te Türkiye Cumhuriyeti’nin gelir ve giderleri ele alınmıştır.

Tablo 5 – Türkiye’de Bütçe Gelir, Gider ve Açıkları (1924-1932, Milyon TL)

	Bütçe Giderleri	Bütçe Gelirleri	Bütçe Açık / Fazlası
1924	141	146	5
1925	215	186	-29
1926	191	202	11
1927	223	234	11
1928	228	251	23

1929	255	268	13
1930	249	255	6
1931	239	215	-24
1932	241	235	-6

Kaynak: www.bumko.gov.tr

Tablo 5'ta görüldüğü üzere Cumhuriyet'in ilk yıllarında bütçe dengesi çok sağlanamamıştır. Ancak klasik iktisadi bakış açısına uygun olarak izleyen yıllarda denk bütçe felsefesi benimsenmiş ve kamu gelir ve giderlerinin bütçede eşit bağlanması hedeflenmiştir. Her ne kadar söz konusu hedef tutturulamasa da liberal ekonomik sisteme geçiş için oldukça önemli bir adım olan bu davranış 1929 Buhranı'nın ortaya çıkması sonucunda oldukça zarar görmüş ve Türkiye ciddi bütçe açıkları ile karşı karşıya kalmıştır. Diğer yandan Türkiye Cumhuriyeti kuruluş sürecinde oldukça hızlı şekilde büyüme sürecine girmiştir. Bu durum Tablo 6'dan incelenebilir.

Tablo 6 – Türkiye’de GSMH’nin Gelişimi (1923-1932)

	GSMH		Kişi Başı GSMH		
	Tutar (Milyon TL)	Büyüme (%)	TL	ABD Doları	Büyüme (%)
1923	2.929	-	233	45	-
1924	3.364	14,9	262	56	12,5
1925	3.793	12,8	290	70	10,5
1926	4.484	18,2	335	74	15,8
1927	3.910	-12,8	287	65	-14,6
1928	4.341	11,0	311	59	8,7
1929	5.278	21,6	370	74	19,2
1930	5.394	2,2	371	55	0,3
1931	5.866	8,7	395	48	6,5
1932	5.235	-10,7	345	39	-12,7

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler: 1923-2006, Ankara, 2007, ss.644-675'ten alınarak verilerle tarafımdan oluşturulmuştur.

(*) Tablo, 1948 yılı sabit fiyatlarına göre hesaplanmıştır. Ancak, ABD Doları cinsinden kişi başına GSMH rakamları cari fiyatlara göre değildir.

Tablo 6’da görüldüğü üzere Türkiye, ilk yıllarında oldukça hızlı bir büyüme süreci yaşamıştır. Buna bağlı olarak kişisel gelirin de gittikçe artması söz konusudur. Ancak Türkiye’nin yakaladığı büyüme hızı 1929 Küresel Krizi’nin ortaya çıkmasıyla birlikte sekteye uğramış ve büyüme hızı düşerek 1932 yılında negatif değer almıştır. Söz konusu kriz süreciyle beraber yerli paranın da değer kaybetmesi nedeniyle kişi başı milli gelir ABD Doları ölçüsünde oldukça büyük düşüş yaşamıştır.

Dış ticaret gelişmeleri açısından 1923-1932 dönemi incelendiğinde, Cumhuriyet’in ilk yıllarında, Osmanlı Devleti’nden kalan düşük gümrük tarifelerinin Lozan Antlaşması hükümlerine göre yükseltilememesi ve Türkiye İktisat Kongresi’nde alınan kararlar çerçevesinde liberal bir politika izlenmesi nedeniyle gümrük tarifeleri 1929 yılına kadar artırılamamıştır. Tablo 7’de görülen dış ticaret verilerine göre ihracat artışı 1926’dan sonra yerini gerilemeye bırakmış, ithalat benzer bir seyir izlese de ihracattan fazla olduğu için bu dönemde sürekli dış ticaret açığı (ortalama 30 milyon ABD Doları) verilmiştir. Bu dönemde GSMH’ya oranla yüzde 25’i bulan dış ticaret hacmi de, dışa açıklığın yüksek olduğunu göstermektedir (Üzümcü, 2008:75).

Tablo 7 – Türkiye’de Dış Ticaret’in Gelişimi (1923-1932) (Milyon Dolar, %)

	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	İhracatın GSMH İçindeki Payı	İthalatın GSMH İçindeki Payı	Dış Ticaretin GSMH İçindeki Payı
1923	50,8	86,9	-36,1	137,6	0.58	8,9	15,2	24,1
1924	82,4	100,5	-18,0	182,9	0.82	11,4	13,9	25,3
1925	102,7	129,0	-26,3	231,7	0.80	11,2	14,1	25,3
1926	96,4	121,4	-25,0	217,8	0.79	9,8	12,3	22,1
1927	80,7	107,8	-27,0	188,5	0.75	9,2	12,3	21,5
1928	88,2	113,7	-25,4	201,9	0.78	10,7	13,8	24,5
1929	74,8	123,6	-48,7	198,4	0.61	7,2	11,8	19,0
1930	71,4	69,5	18,4	140,9	1.03	9,0	8,7	17,7
1931	60,2	59,9	29,1	120,1	1.01	8,6	8,5	17,1
1932	48,0	40,7	7,3	88,7	1.18	8,1	6,9	15,0

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler: 1923-2013, Ankara, 2014, ss.437-439’den alınan verilerle tarafımdan oluşturulmuştur.

Türkiye'nin 1923-1932 dönemindeki dış ticaret politikası dünyada birçok ülkede görülmeyen biçimde liberal, dünya sistemine eklemlenmiş ve oldukça dışa açık ve bağımlı bir hammadde ekonomisi şeklinde uygulanmıştır. İhtiyaç duyulan sınai malların ithalatı işlenmemiş tarım ürünleri ve madenlerin ihracatına bağlıdır ve ihracat-ithalat bileşimi incelendiğinde, ihracatta tarım ürünlerinin payı yüzde 86.3, sanayi ürünlerin payı ise yüzde 8.6 civarındadır. İthal edilen ürünler içinde yüzde 50'yi aşan payla tüketim malları ağırlık sahibidir (Alkin, 1983:5-6). İthalatın bileşiminde değişim ancak, 1930 sonrası tüketim malları ithal ikamesi ile sağlanmıştır. İhraç edilen ürünlerin 1927'ye kadar, ithal edilen ürünlerin ise 1929'a kadar fiyatları yükselmiş, olumlu iklim koşulları altında artan tarım üretimi yanında olumlu dış konjonktür ihracat gelirlerinin artmasına yol açmıştır. 1929 sonrası ise, hem ihraç hem de ithal edilen ürünlerin fiyatları gerileme göstermiştir (Üzümcü, 2008:76). 1923-1932 döneminde ihracatın ithalatı karşılama oranı gittikçe artmış ve ortalama yüzde 83 olarak gerçekleşmiştir. Gümrük tarifelerinin 1929 yılından sonra yükseleceğinin farkında olan ithalatçıların düşük tarifelerden yararlanmak amacıyla stokçuluğa başvurması sonucunda 1929'da dış ticaret açığı iki katına çıkmıştır (Tokgöz, 1997:50).

1923-1932 döneminde Türkiye'nin dış ticaretinde ortalama yüzde 20 payla ilk sırayı İtalya almış, bu ülkeyi İngiltere, Almanya, ABD, Fransa gibi gelişmiş ülkeler takip etmiştir. İtalya'nın payının dış ticarete bu kadar yüksek olmasında, Osmanlı dış ticaretinde söz sahibi olan Rum azınlığın İtalya'ya yerleşerek, Türkiye dış ticaretini yönlendirmesi oldukça etkili olmuştur (Seyidoğlu, 1982:43).

Cumhuriyet'in ilk yılları olan ve 1930 yılına kadar olan süreçte daha önce de bahsedildiği gibi ekonomide liberal politikalar benimsenmiş, ancak 1930'lu yıllardan sonra devletçi ve korumacı politikalar ekonomiye hakim olmaya başlamıştır. Bahsi geçen döneme ait kamu maliyesi verilerinin incelendiği Tablo 8 ele alındığında 1923-1929 yılları arasında gelir vergisinin ortalama vergi gelirleri içindeki payının gittikçe düştüğü görülmektedir. Bu düşüşün temel sebebi, aşar vergisinin kaldırılması olarak belirtilebilir. Aynı şekilde servet ve harcama vergilerindeki artış da yine aşarın kaldırılmasından sonra arttırılan oranlardan kaynaklanmıştır. Bu dönemde konsolide bütçe harcamalarının GSMH'ya oranı ortalama yüzde 13,1 olmuştur. Yine aynı dönemde konsolide bütçe vergi gelirlerinin konsolide bütçe harcamalarını karşılama oranı ortalama yüzde 74'tür. Vergi yükü de ortalama yüzde 9,8 olarak hesaplanmıştır (Sariso, 2008:350).

Tablo 8 - Türkiye’de Vergilerin Dağılımı (1923-1932)

	Toplam Vergi Gelirleri İçindeki Pay (%)			%			
	Gelir Vergisi	Servet Vergisi	Harcama Vergisi	KBH/GSMH	KBV/KBH	Vergi Yüğü	Vergi Esnekliğı
1923	36,8	11,7	51,5	-	-	10,0	-
1924	38,2	9,0	52,8	11,7	81	9,6	0,8
1925	14,9	17,1	68,0	14,1	64	9,1	0,7
1926	9,3	18,7	72,0	11,6	78	9,0	1,0
1927	9,9	15,7	74,4	15,2	73	11,1	0,8
1928	8,8	14,4	76,8	14,0	79	11,0	0,9
1929	8,1	16,7	75,2	12,3	72	8,8	-
1930	8,6	17,5	73,9	15,7	66	10,4	0,4
1931	13,0	17,0	70,0	17,1	59	10,2	1,2
1932	22,3	14,2	63,5	20,6	67	13,8	0,9

Kaynak: (Taş, 1995:359-362).

(*) KBH: Konsolide bütçe harcamaları, KBVG: Konsolide bütçe vergi gelirleri.

1930 yılından sonraki maliye politikası uygulamaları, 1929’da ortaya çıkan büyük buhran, özel sektöre dayalı sanayileşmenin başarısızlığı ve dış konjonktürdeki gelişmelerden büyük ölçüde etkilenmiş ve önceki dönemde hakim görüş olan liberal iktisat anlayışı yerini karma ekonomik uygulamalara bırakmıştır. Batıdaki uygulamalara paralel olarak Türkiye’de de Keynesyen iktisat politikalarına yönelme hızlanmıştır. Bu sebeple, devlet iktisadi alana daha fazla ve daha sıkı bir biçimde müdahale etmiş ve bu fikir genel kabul görmüştür. Ayrıca söz konusu dönemde, korumacı ve ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikaları uygulanmış ve mali disipline önem verilmiştir (Vural, 2008:96-98).

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk dönemlerinde alınan önlemler ve liberal politikalar nispeten başarılı sonuçlar verse de 1929 yılında ortaya çıkan küresel kriz tüm ülkeleri olduğu gibi Türk Ekonomisi’ni de derinden sarsmış ve yeni çözüm arayışlarına itmiştir. Bu nedenle 1930’lu yıllarla birlikte liberal iktisat politikaları yerini korumacı politikalara bırakmış ve devletçi ekonomi anlayışına geçilmiştir.

2.1.5. 1929 Buhranı ve Devletçi Ekonomiye Geçiş

1929 yılında patlak vererek etkisini 30'lu yıllarda hissettiren ve "büyük buhran" olarak bilinen dev ekonomik kriz, New York Borsası'nda baş gösteren ve sonrasında ABD ve Avrupa'yı merkez alarak tüm dünyaya yayılan bir panikle doğmuştur. Dünya ekonomisini yıllar yılı kilitleyen bu kriz, dünya ticaret hacminin büyük ölçüde daralmasına, toplumların gelir ve refah seviyelerinin düşmesine, milyonlarca insanın işsiz kalmasına neden olmuştur.

Esasen krize götüren süreç, İngiltere'nin sahip olduğu dünyayı finanse eden ülke özelliğinin I. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'ye geçmesi ve ABD'nin dünya ekonomisinde hakim güç haline dönüşmesiyle başlamıştır. 1919-1929 arası dönem incelendiğinde, dünyanın en büyük ithalat pazarı olan ABD'de teknolojik gelişmelerin yaşanmasıyla birlikte inşaat ve otomotiv gibi sektörler diğer sektörleri de etkileyerek iktisadi gelişme sürecinde sürükleyici sektörler haline gelmiştir. Söz konusu dönem ABD'de sınai üretim, dış ticaret ve ulusal gelirden büyük çaplı artışların yaşandığı ve ABD sermayesinin yoğun şekilde Avrupa'ya aktığı bir dönem olmuştur. Ancak, 20'li yılların sonlarına gelindikçe ABD'de değer kazanan varlıklar Avrupa'daki yüksek faizlerden daha çekici hal almaya başlamış ve ABD'den Avrupa'ya doğru olan sermaye akımı yavaşlayarak tersine dönmüştür. Söz konusu sermayenin geri çekilmesi 1929 Temmuz'unda ABD'de sınai üretimin düşmeye başlamasıyla birlikte ekonomideki karamsarlığın artması nedeniyle hızlanmış ve Ekim ayında Wall Street'te yaşanan panikle de maksimuma ulaşmıştır. ABD ekonomisinin içine düştüğü durgunluk süreci birçok ülke endüstrisi üzerinde olumsuz etkiler yaratmış ve hisse senetlerinin ardı ardına değer yitirmesiyle birlikte iflaslar ve para talebi gittikçe artmıştır (Kuruç, 1981:29).

ABD'de başlayan krizin kısa süre içerisinde Avrupa başta olmak üzere tüm dünyada etkili olması ve Buhran haline dönüşmesinin en büyük sebebi ABD'nin dünya üretim ve tüketiminde en büyük paya sahip ülkelerden olması ve ülkelerin kredi finansörü konumunda bulunması olmuştur. Krizle birlikte işsizliğin tüm dünyada yoğun şekilde artmasının yanı sıra üretim ve tüketim miktarları da önemli ölçülerde azalmış, sınai ürün fiyatlarında büyük düşüşler ortaya çıkmış ve dünya ticaretinde aşırı biçimde daralma yaşanmıştır (Silier, 1975:501).

Türkiye ekonomisi açısından krizin etkileri incelendiğinde ise, ekonominin kendine özgü yapısal sorunları ve dış kredi ve dış ticaret sorunlarından doğan bir takım darboğazlar 1926 yılından itibaren olumsuz koşullar ortaya çıkmasına neden olmuş ve Büyük Buhran söz konusu koşulları daha da derinleştirmiştir. Dünyada

tarımsal ürün talebinin düşmesi ve fiyatların azalmasının yanı sıra özellikle ihracatın finansmanında gerekli olan iç ve dış kredi kaynaklarının daralması neticesinde, bu süreçte ihracat gelirlerinde önemli düşüşler yaşanmıştır. Bu süreçteki darboğazlara ek olarak, 1929 yılının sonunda hükümetin gümrük vergilerini yükseltme yetkisine kavuşacağına farkında olan tüccarların 1928'den itibaren başlayan spekülasyon nitelikli ithalatlarının eklenmesi ve devletin döviz talebinin yüksek düzeyde seyretmesi sonucunda, Türk Lirası, Sterlin karşısında oldukça büyük değer kaybetmiştir. Sonuçta, 1929 Buhranı Türkiye ekonomisini yaygın para darlığı, TL'nin değerinin düşmesi, satın alma gücünde azalma, iflas ve işsizliğin artması noktasında oldukça derinden etkilemiştir (Ateş ve Soyak,1999:92).

2.2. Devletçi Kalkınma Dönemi: 1932 – 1950

1929 yılında New York Borsası'nın çöküşü ile tüm dünyayı özellikle de sanayileşmiş ülkeleri etkisi altına alan kriz, Türkiye ekonomisinde de büyük bir etki oluşturmuştur. Özellikle ülkedeki çiftçi kesim önemli ölçüde sarsılmış, üreticilerin mahsulleri değerlendirilememiş, sanayileşme hamleleri yapılamamıştır. Böylece 1920'li yıllarda Türkiye Cumhuriyeti'nin genel ekonomi modeli olarak benimsenen liberal politikalar, 1930'lu yıllarda kalkınma sorunlarının artması ile devletçilik modeline dönüşmüş ve Keynesyen fonksiyonel maliye anlayışı tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de uygulanmaya başlamıştır. Sonuçta, Türkiye İktisat Kongresi'nde benimsenen Milli İktisat Modeli, devlet desteği ile yürütülen Milli İktisat Modeli'ne dönüşmüştür. Bu nedenle 1930 sonrası dönemde Devletçilik Modeli ile birlikte Planlı-Maliye Politikasının uygulanmasına karar verilmiştir. Bununla birlikte, devletçiliğin tamamen dönemin ekonomik koşullarının bir gereği olduğu, mevcut ekonomik sisteme bir alternatif oluşturmadığı da sürekli olarak vurgulanmıştır. Devletçilik anlayışındaki temel amaç; devlet eliyle işletmeler kurup işletmek ve bir süre sonra bu işletmeleri özel sektöre devretmektir. Devletçilik anlayışı ile ortaya çıkan diğer bir kavram ise planlama olmuştur. Birinci ve ikinci sanayi planları ile devlet, SSCB'den sonra dünyada planlamayı uygulayan ilk ülke olmuştur (Susam, 2009:108).

Aslında söz konusu dönemi etkileyen önemli olaylardan bir diğeri de Türkiye'ye has bir olay olan, Lozan Anlaşması'nın Türkiye'yi gümrük konusunda sınırlayan hükmünün sona ermesi olmuştur. Türkiye'nin iktisadi bağımsızlığını sınırlandıran bu hükmün sona ermesi büyük bir ekonomik buhranın ortaya çıktığı

söz konusu yıllarda Türkiye'ye müdahaleci ve korumacı ekonomi politikaları uygulanması hususunda olanak sağlamıştır (Çavdar, 1992:211).

1932-1950 yılları arasındaki devletçi kalkınma dönemi temel olarak dört farklı dönemde ele alınabilir. Bu kapsamda devletçi uygulamaların başladığı 1932 yılı geçiş dönemi, 1933-1940 arası tam anlamıyla devletçilik dönemi, 1940-1945 arası savaş ekonomisi dönemi, 1946-1950 arası ise devletçiliğin tasfiye dönemi olarak kabul edilmektedir.

Türkiye'de 1932 yılından itibaren devletçi politikalara başvurulması, önceden öngörülmuş siyasi görüşlerin ve kuramsal tartışmaların sonucunda değil, dönemin koşullarının zorlaması ile olmuş "pragmatik" bir önlem olarak değerlendirilebilir. Bu amaçla 1933 yılında hükümet programlarına dahil edilen devletçilik, 5 Şubat 1937 tarihinde Anayasa'nın 2. Maddesinde yapılan bir değişiklikle devletin temel vasıflarına dahil edilmiştir (Buluş, 2003:44).

2.2.1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Türkiye'nin iç sorunları olarak belirtilen ülkedeki fiziki ve beşeri sermaye yetersizliği ile milli burjuvazinin oluşmaması ve dış sorunlar olarak belirtilen 1929 Buhranı'nın olumsuz etkileri nedeniyle Türkiye'de 1923-1930 döneminde özel girişimi temel alan liberal gelişme politikaları yetersiz kalmış, özel kesimi desteklemeye yönelik teşviklerden beklenen sonuç elde edilememiş, devletin ekonomik faaliyetlere katılımı oldukça sınırlı olduğundan dolayı da sanayileşme istenilen düzeyde gerçekleştirilememiştir (Bayar, 1996:775). Başta 1929 Bunalımı olmak üzere bahsedilen sebeplerden dolayı, amaçlanan liberal politikaların ekonomide istenen sanayileşme ve kalkınmanın sağlanmasına yeterliliği tartışılmaya başlanmıştır. Diğer taraftan 1929 Buhranı'yla birlikte liberal sistemin veya serbest piyasanın iflas edebileceği düşüncesiyle birlikte Keynesyen makroekonomik yaklaşım ortaya çıkmış ve devletin ekonomiye müdahalesi meşru hale gelmiştir (Parasız, 1998:29 ; Demir, 1997:51).

Türkiye'nin içinde bulunduğu bahsedilen şartlar ve dünya konjonktürü altında 1930'lardan itibaren liberal politikalar yerine devletçi sanayileşme politikaları benimsenmeye başlanmış ve 1930-1950 yılları arasında ağırlıklı olarak devletçi sanayileşme ve ithal ikameci politikalar uygulanmış ve savaş yılları dışında kalan dönemde ülkenin sanayi altyapısı kurulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda "*mutedil devletçilik*" olarak adlandırılan politikalar çerçevesinde 1930'lardan itibaren devlet ekonomiyeye yoğun şekilde müdahale etmiştir (Tokgöz, 1997:54). Uygulanacak

politikaların tarifi için devlet yönetimi tarafından dile getirilen mutedil devletçilik anlayışında, piyasa ekonomisi şartlarının temel olması, özel kesimin dışlanmaması, özel girişim ve kamu girişiminin benzer ya da farklı alanlarda faaliyette bulunabilmesi, özel girişimin ve kamu girişiminin birbirlerine rakip değil tamamlayıcı olmaları amaçlanmıştır. Bu kapsamda devletçilik kapsamında kurulacak yeni sanayi işletmelerinde kamusal mülkiyetin geçici olması ve ileriki dönemlerde özel sektöre devredilmesi kararlaştırılmıştır (Karluk, 2005:15).

Türkiye’de devletçiliğe yönelik olumlu fikirlerin gelişmesi, ülkedeki para krizi ve dış ticaret açığıyla beraber, 1923-1929 dönemindeki sanayileşme hızının düşük olması ve tekstil başta olmak üzere, temel ihtiyaç maddelerinde ithal ikamesi yoluna gidilerek sanayileşme sürecini hızlandırmak gerektiği konusunda devlet yönetiminde fikir birliği oluşması ile başlamıştır. Bu kapsamda İktisat Vekaleti tüm önemli mal grupları için ihracatın artırılması ve ithalatın yerli üretimle ikame edilmesi olanaklarını inceleyen ve uygulamaya yönelik somut projeler ile ekonomi politikası önerileri geliştiren “*İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor*” isimli ayrıntılı bir çalışmayı 1930 yılında Başbakanlığa sunmuştur (Tezel, 1993). İthal ikameci yaklaşıma sahip olmasının yanı sıra iktisadi bir program oluşturan ilk resmi çalışma olması bakımından oldukça önemli olan ve Şakir Kesebir Planı olarak da anılan raporun ekonomik ilkeleri şu şekilde belirtilebilir (Soylu ve Yakıt, 2012: 370):

- Ulaşım ağı ulusal ekonominin ilk, genel ve ortak aracıdır.
- Demiryolu taşımacılığında kâr amacı yoktur. Ekonomik gelişmenin temel gereksinimleri demiryolu ve limanlardır.
- Turizm her araçla özendirilmelidir.
- Ulusal paranın değeri korunmalıdır ve bu Cumhuriyet Merkez Bankası’nın görevidir.
- Gümrük tarifelerinde güdülecek politika üretimi koruma ve destekleme, gereksiz tüketimi sınırlama ve içerde yetişmeyen tüketimi zorunlu olan maddeleri pahalılıktan kurtarmaya yönelik olmalıdır.

1930 tarihli “İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor”la başlayan çalışmalar uzun süren teknik yardım ve kredi arayışlarına neden olmuştur. Söz konusu dönemde hükümet, bir sanayi planını hayata geçirebilmek için teknoloji transferi ve finansmanı konusunda ABD, Fransa, İtalya gibi ülkelere dış yardım başvurusunda bulunmuş ancak karşılık alamamıştır. Krizden görece az etkilenen Sovyetler Birliği ise teknik yardım ve kredi talebini kabul etmiş ve 1930’larda devletçi politikaların hayata geçirilmesi mümkün hale gelmiştir. Bu kapsamda Prof.Dr.Orlof ve Prof.Dr.Yuskeviç

başkanlığında Sovyet mühendis ve iktisatçılardan oluşan bir heyetin “*Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı*” ile ilişkili olarak hazırladıkları “*Türkiye Pamuk, Keten, Kendir, Kimya, Demir Sanayii*” başlıklı rapor, bahsedilen maddelerin ithalatının önlenmesi ve üretim imkanlarının araştırılmasını tavsiye etmiştir. Daha sonra Türkiye’nin istediği üzerine Walres D. Hines başkanlığında ABD’li bir heyet hem sanayi planındaki projelerin fayda-maliyet analizlerinin yapıldığı hem de ülkenin iktisadi yapısıyla birlikte alt yapı olanaklarının incelendiği “*Türkiye’nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki (1933-1934)*” isminde dört ciltten oluşan bir raporu meclise sunmuştur. Sovyet ve ABD’li uzmanların raporları sonucunda “*Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı*”na son şekli verilmiş ve 1933 yılında “*Sınai Tesisat ve İşletmelerle İlgili Rapor*”un İktisat Vekaleti tarafından hükümete verilmesiyle 1934 yılından itibaren “planlı yıllar” başlamıştır (Ateş ve Soyak, 1999:122).

1934-1938 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP), yalnızca devletin dar anlamdaki sanayi yatırımlarını içermiş, özel girişim yatırımları gibi merkezi devlet dışında kamu kuruluşlarının sanayi yatırımları plan dışında bırakılmıştır. Merkezi devletin, altyapı yatırımları, sağlık, eğitim gibi gelişme harcamaları ya da insan yatırımları ve tarım kesimi bu plana girmemiştir. Özetle, söz konusu plan, ulusal ekonominin tüm kesimlerini kapsamadığı, yatırım ve makro büyüklüklerle ilgili olmadığı için ulusal bir ekonomik plan niteliği taşımamaktadır. Gerçekte bir plandan çok, beş yıl içinde sanayide belirli alanlarda fabrikalar kurulmasını ve belirli işlerin yapılmasını amaçlayan bir program olarak nitelendirilebilir. Söz konusu planın ilke ve amaçları şu şekilde özetlenebilir (Karakayalı, 2009:76-77):

- Öncelikle hammaddesi Türkiye’de bulunan sanayi dalları kurulacaktır.
- Ülkenin ihraç tarım ürünleri ve hammaddeleri mamul ve yarı mamul haline getirilerek dışa satılacak, böylece hem sürümleri hem de değerleri artırılmış olacaktır.
- Dokuma sanayi başta olmak üzere, halkın geleneksel olarak kullandığı tüketim mallarını üreten sanayi dalları öncelikle kurulacaktır. Eğer bu sanayiye gereken hammaddeler ülkede yetiştirilmiyorsa ilk önce bunların hammaddesi üretilmeye çalışılacaktır.
- Alt yapı tesisleri özellikle kurulmaya çalışılacaktır.
- Sanayileşmede ülkenin gereksinimleri ve iç talep esas alınacak, böylece ülke kendine yeterli hale getirilmeye çalışılacaktır.

- Sanayi kuruluşları hammadde kaynaklarına ve işgücüne yakın bölgelerde kurulacaktır.
- Sanayi kuruluşları ülkeye dengeli dağıtılacak ve İç Anadolu gibi oldukça geri bölgelere ağırlık verilecektir.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'na göre dokuma sanayi, maden ve demir-çelik sanayi, kağıt ve selüloz sanayi, toprak ve seramik sanayi, kimya sanayi olmak üzere toplam beş grupta 23 sınaî kuruluş kurulmasına karar verilmiştir. Kurulması planlanan bu işletmelerden BBYSP'nın uygulama döneminde 19 tanesi kurulmuş ya da kurulmaya başlanmıştır. 1929 Bunalımı'nın oluşturduğu ekonomik olumsuzluklar göz önüne alındığında planın bu açıdan oldukça başarılı olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.

BBYSP'da 44 milyon TL'lik bir harcama öngörülmesine rağmen toplam yapılan harcamalar yaklaşık 100 milyon TL civarında gerçekleşmiştir. Yapılan harcamaların büyük bir bölümü bütçe harcama ödenekleri ile finanse edilse de plan dahilindeki toplam yatırımların yaklaşık yüzde 36'sını oluşturan dokuma sanayisinin yatırımlarının finansmanı SSCB'den alınan 14 milyon TL (8 milyon Dolar) tutarındaki kredi ile karşılanmıştır. Ayrıca yatırımların yüzde 23'ünü oluşturan demir-çelik sanayisi alanındaki Karabük demir çelik fabrikası için toplamda 18 milyon TL'lik kredi kullanılmıştır (Şahin, 2011:63).

Planın uygulama sorumluluğunu ağırlıklı olarak 1933'te kurulan Sümerbank üstlenmiş olsa da, planda İş Bankası ve Ziraat Bankası da bazı alanlarda finansör olmuştur. İş Bankası, İstanbul'daki şişe-cam tesislerinin kurulması ve işletilmesinden sorumlu olmuş, kükürt ve gülyağı ile sünger fabrikalarının da kurulmasına katkı sağlamıştır. Madencilik alanında ise 1935'te Etibank ve ülkenin maden envanterini tespit etmek için Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (MTA) kurulmuştur (Üzümcü, 2008:75). Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda kurulması planlanan sınaî işletmelerin durumu hakkında Tablo 9 yol gösterici olacaktır.

Tablo 9 – Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'ndaki Tesislerin Uygulama Durumu

Faaliyet Konusu	Kuruluş Yeri	Temel Atma Tarihi	Faaliyete Geçiş Tarihi	Yatırımı Gerçekleştiren Kuruluş
Pamuklu Dokuma	Bakırköy	5/1934	13/8/1934(Tevsi)	Sümerbank
Pamuklu Dokuma	Kayseri	20/5/1934	16/9/1935	Sümerbank
Pamuklu	Ereğli	20/11/1934	4/4/1937	Sümerbank

Dokuma				
Pamuklu Dokuma	Nazilli	24/8/1935	9/10/1937	Sümerbank
Pamuklu Dokuma	Malatya	25/5/1935	23/4/1905	Sümerbank, İş Bankası ve Ziraat Bankası
Yünlü Dokuma	Bursa	18/10/1935	2/2/1938	Sümerbank
Kendir	Taşköprü	2/6/1945	7/11/1946	Sümerbank
Demir-Çelik	Karabük	3/4/1937	9/9/1938	Sümerbank
Sömikok	Zonguldak	15/8/1934	10/12/1935	İş Bankası
Bakır	Ergani	5/1937	5/1939	Etibank
Kükürt	Keçiözümlü	1/10/1934	25/8/1935	Sümerbank, İş Bankası
I.Kağıt Fabrikası	İzmit	14/8/1934	6/11/1935	Sümerbank
Kaolin Fabrikası	İzmit	-----	24/4/1905	Sümerbank
Selüloz Fabrikası	İzmit	17/8/1935	6/11/1936	Sümerbank
II.Kağıt Fabrikası	İzmit	6/11/1936	24/7/1944	Sümerbank
Gemlik İpek	Suni Gemlik	28/11/1935	1/1/1938	Sümerbank
Şişe-Cam	Beykoz	14/8/1934	29/11/1935	İş Bankası
Ateş Tuğlası	Filyos	1946	1948	Sümerbank
Zağ Yağı	Karabük	3/7/1943	15/5/1944	Sümerbank
Süper Fosfat	Karabük	3/7/1943	15/1944	Sümerbank
Klor Alkali Fabrikası	İzmit	10/7/1938	17/8/1945	Sümerbank
Sünger Sanayii	Bodrum	29/8/1937	29/8/1937	İş Bankası, Sümerbank
Gülyağı Sanayii	Isparta	1/10/1934	5/1935	İş Bankası, Sümerbank ve Ziraat Bankası

Kaynak: (Eşiyok, 2009:101).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda öngörülen sınai işletmelerin uygulama durumunu gösteren Tablo 9 incelendiğinde, öncelikli olarak tüketim ve ara mallarının yerli üretiminin gerçekleştirilmesinin hedeflendiği açıktır. Buna göre, Türkiye'de ara mal ve tüketim malı üreten tesisler ilk olarak 1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren kurulmuştur. Devletçilik döneminde kurulmaya başlanan bu işletmeler daha sonraki yıllarda üretilen ara malları ve nitelikli işgücü ile özel kesimin kalkınması ve sermaye

birikimine önemli katkılar yapmış ve Türkiye ekonomisi açısından sanayileşmenin en temel aktörleri konumuna gelmiştir (Eşiyok, 2009:101).

Devletçilik döneminde uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı değerlendirildiğinde dönemin tüm sorunları ve kaynak sıkıntılarına rağmen oldukça yüksek miktarda sabit sermaye yatırımının yapıldığı sonucuna ulaşmak mümkündür. Özetle, içeriği açısından makro bir kalkınma planı niteliği taşımayan BBYSP, Türkiye’de sanayileşmenin ivmelenmesi için önemli bir dönüm noktası olmuş ve kendinden beklenen başarıyı büyük ölçüde gerçekleştirmiştir.

2.2.2. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı

1934’ten itibaren uygulanmaya başlayan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nın ülke ekonomisi açısından oldukça önemli bir başarı sağlaması sonucunda planlı sanayileşme dönemi devam ettirilmiş ve BBYSP’nin devamı niteliğindeki İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (İBYSP) hazırlanmaya başlanmıştır. Bu amaçla 20 Ocak 1936’da Endüstri Kongresi toplanmış ve hazırlanan İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı Taslağı, İktisat Vekili Celal Bayar tarafından Başbakanlığa sunulmuştur.

Sanayi planlarının ve devletçiliğin Atatürk tarafından ihtiva ettiği anlam ve tanımı İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı projesinin sunulduğu toplantının açılış konuşmasında Celal Bayar tarafından şu şekilde dile getirilmiştir (İnan, 1936:8-11):

“Türkiye’nin tatbik ettiği Devletçilik sistemi 19. asırdan beri sosyalizm kuramcılarının ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye’nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye’ye has bir sistemdir...”

Devletçiliğin bizce manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak memleket iktisadiyatını Devletin eline almak...

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk vatanında asırlardan beri ferdi ve hususi teşebbüslerle yapılamamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve görüldüğü gibi kısa zamanda yapmaya muvaffak oldu...

Bizim takip ettiğimiz bu yol, görüldüğü gibi, Liberalizmden başka bir sistemdir.”

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’na göre çok daha kapsamlı olan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, temel olarak detaylı şekilde mühendislik, maliyet ve piyasa araştırmalarına dayanmıştır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nda yaklaşık yirmi olan kurulması planlanan işletme sayısı, İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nda yüzden fazla

planlanmıştır. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda öngörülen yatırımlar değerlendirildiğinde, kuruluş yılları sayılabilecek 1930'larda Türkiye Cumhuriyeti'nin, kendine yetebilen bir ekonomi kurmak için oldukça büyük çaba harcadığı görülmektedir. Bu kapsamda uygulanmak istenen ve 9 ana bölümden ve 30 alt bölümden oluşan İBYSP'nında, en ayrıntılı kısım 8 alt bölümle kimya sanayisinden oluşmaktadır (Eşiyok, 2009:102). İBYSP'nın diğer bölümleri ise, Madencilik, Kömür, Elektrik, Ev Yakıt Sanayi, Toprak Sanayi, Gıda, Demir ve Makine ile Deniz Hizmetleri ve Su Ürünleri olarak sıralanmıştır.

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın içeriği sanayi kuruluşları açısından genel özellikleri incelendiğinde *madencilik* alanında, ülkede kullanımı az ama yurtdışında tüketim alanı geniş olan madenlerin hammadde ve yarı mamul olarak dış satımının genişletilmesi ve bu sayede toprakaltı kaynakların ulusal ekonomiye yararlı olacak şekilde ve dış ticarete önemli bir rol oynayacak şekilde kullanılması amaçlanmıştır. Özellikle krom, bakır, antimon, molibden, simli kurşun, çinko ve demir madenlerinin işletilmesine önem verilecektir. *Ev yakacak sanayi ve enerji* için kömür havzalarının rasyonel edilmesi ve üretimin geliştirilmesi planlanarak bu sayede gerek enerji sağlanması gerekse ev yakacağının sorunu için Ereğli-Zonguldak Taşkömürü ve Kütahya Linyit Bölgesinin rasyonel bir şekilde işletilmesi ve bölgelerde elektrik santrallerinin kurulması öngörülmüştür. *Toprak sanayi* alanında, demiryolu, şose ve şehircilik yapı işlerinde gereksinme duyulan ve ateşe dayanan malzemenin üretilmesi amaçlanmıştır. *Gıda maddeleri ticareti ve sanayi* için ise gerek iç talebin karşılanması gerekse büyük üretim miktarlarına karşın değerlendirilemeyen ürünlerin pazarlanabilmesi amacıyla faaliyette bulunacak ek un fabrikaları, zeytinyağı rafinerisi ile konserve et sanayi gibi kuruluşların meydana getirilmesi planlanmıştır. *Kimya sanayisi* alanında yapımı önerilen sanayi kolları arasında kalsine ve kristal, soda, reçine, gliserin ve sabun işletmeleriyle benzin ve petrol rafinerileri bulunmaktadır. *Makine sanayisi* alanında modern makine sanayisine bir başlangıç olmak üzere, öncelikle tarım araçları ve makineleri, el araçları ve makine parçaları yapacak bir makine ve madeni eşya fabrikasının kurulması öngörülmüş ve bu kapsamda makine sanayisine ilk adım olmak üzere BBYSP'na göre kurulmuş olan Karabük Demir-Çelik fabrikalarının ara mallarını işleyecek fabrikaların kurulması planlanmıştır. Son olarak *deniz ve su ürünleri* alanında, deniz fabrika ve havuzlarıyla limanlarının düzenlenmesi ve soğuk hava depolarının yapımı ile su ürünlerinin üretimini, hayvancılık ihracatını, meyveciliği geliştirerek önemli miktarda gelir elde

edilmesi öngörülmüştür (Karakayalı, 2009:80-82). Bahsedilen sanayi alanlarında yapılan kamu yatırımlarına ilişkin göstergeler Tablo 10'da incelenmiştir.

Tablo 10 – İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda Kamu Yatırımlarına İlişkin Göstergeler

	Yatırım	İşletme Sermayesi	Toplam	İstihdam
	(Milyon TL)	(Milyon TL)	(Milyon TL)	
Madencilik	17.85	5.55	23.4	7.850
Kömür	17.45	4.6	22.05	21.250
Elektrik	15.4	0.3	15.7	200
Ev Yakıt Sanayi	3	1	4	500
Toprak Sanayi	2.03	0.25	2.28	300
Gıda	7.99	2.36	10.35	2.075
Kimya	12.85	3.08	15.93	1.685
Demir ve Makine	4.2	0.94	5.14	650
Deniz Hizmetleri ve Su Ürünleri	12.53	0.6	13.13	350
Toplam	93.3	18.68	111.98	34.860

Kaynak: (Eşiyok, 2009:104).

İkinci ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı karşılaştırıldığında, BBYSP'na göre İBYSP'nın çok daha kapsamlı ve büyük bir program olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Öyle ki birinci planda kurulması planlanan işletme sayısı yaklaşık 20 civarında iken ikinci planda bu sayı 100'den fazla olarak planlanmıştır. BBYSP'da en büyük payı tekstil ve dokuma sanayisi alırken İBYSP'da madencilik, enerji santralleri, toprak sanayisi, makine sanayisi, gemi yapımı ve kimya sanayisi oldukça büyük öneme sahiptir. Diğer taraftan BBYSP'da yapılması planlanan yatırım miktarı 45 milyon lira ve bu sayede oluşturulması öngörülen istihdam miktarı 15.500 kişi iken, İBYSP'da yapılması planlanan yatırım miktarı 112 milyon lira ve bu sayede oluşturulması öngörülen istihdam miktarı ise 35.000 olarak hedeflenmiştir. Ancak, 1938 yılında ortaya çıkan yeni bir dünya savaşı ihtimali sonucunda, Eylül ayında taslak üzerinde bazı değişiklikler yapılmış ve İBYSP dört yılı kapsayacak şekilde yeniden düzenlemiştir. Atatürk'ün vefatından sonra 1939 yılının Nisan ayında II.Dünya Savaşı başlamasına çeyrek dönem kala söz konusu plandan da vazgeçilmiş ve "İktisadi Savunma Planı" hazırlanarak uygulamaya koyulmuştur (Yücel, 2015:41) .

2.2.3. Savaş Yılları ve Sonrasındaki Gelişmeler

II.Dünya Savaşı'nın ortaya çıkması tüm dünya için olduğu gibi Türkiye açısından da yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Savaşın başlayacağını belli olmasıyla birlikte Türkiye'de İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'ndan vazgeçilmiş ve bunun yerine 5 Nisan 1939 tarihinde ülkenin her an savaşa girme ihtimali gözetilerek İktisadi Savunma Planı uygulanmaya başlanmıştır. Bu kapsamda başta ekonomi alanındaki politikalar olmak üzere devlet politikaları tekrar gözden geçirilmiştir. İktisadi Savunma Planı temelde ordunun savaşa sürekli olarak hazır olmasını amaçlamış ve savaş dönemine ilişkin herhangi bir ekonomik plan İktisadi Savunma Planı'nda yer almamıştır (Tokgöz, 1997:68).

Bu gelişmeler ışığında, 1930'lu yıllarda ulusal sanayinin gelişmesi için uygulanan devletçi politikalar II.Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte sekteye uğramış ve Türkiye her ne kadar savaşa fiili olarak dahil olmamış olsa da savaş sürecinden ve savaşın getirdiği ekonomik koşullardan oldukça olumsuz etkilenmiştir. Uygulanan devletçi politikaların etkisi nedeniyle ithalatta meydana gelen büyük düşüslere olası bir savaşa girme durumuna karşın ihtiyatlı olmak amacıyla faal nüfusun büyük bölümünün silah altına alınmasının* eklenmesiyle birlikte tarım ürünleri başta olmak üzere yurtiçi üretim miktarlarında büyük düşüşler yaşanmıştır. Diğer yandan sınıai üretimi olumsuz etkileyen sebeplerden birisi de savaşa giren Avrupa ülkeleri nedeniyle dış ticaretin büyük ölçüde aksaması ve bu aksamaların üretim için ihtiyaç duyulan yatırım malları ithalinde daralmaya yol açması olmuştur. II.Dünya Savaşı'yla birlikte ortaya çıkan savaş ekonomisi sonucunda savunma harcamaları aşırı biçimde artmış ve devletçi politikaların uygulandığı dönemde yatırımlara ayrılan kamusal kaynaklar savunma harcamalarına kanalize edilmiştir. Sonuçta, ülkede daha önceden takip edilen fiyat istikrarı, bütçe denklığı gibi politikaları sürdürmek oldukça zor bir hal almıştır. Ekonomik gelişmenin sekteye uğradığı ve verimsiz savunma harcamalarının arttığı 1940-1945 yılları bu yönüyle

* Savaşın Avrupa'da başlamasıyla birlikte Türkiye'de savaşa karşı bir önlem amacıyla yaklaşık 1 milyon kişinin silah altına alınması, sanayi ve hizmetler sektöründe yetişmiş işgücü kıtlığı oluşmasına neden olmuş ve bu nedenle üretim ve verimlilikte büyük düşüşler yaşanmıştır. Bu gelişmeler sonucunda yetersiz düzeyde kalan toplam arzın hızla artan talebe karşılık verememesi sorunu doğmuş ve fiyatlar genel seviyesindeki artış denetimden çıkmıştır. 1929 Buhranı'nın aksine tarım ürünleri fiyatlarında sürekli artışlar yaşanmıştır. Öyle ki, söz konusu süreçte buğdayın fiyatı 13,5 kuruştan 100 kuruşa, zeytinyağının fiyatı 85 kuruştan 359 kuruşa yükselmiştir. (bkz.Tokgöz, 2001:9).(bkz. Erdinç Tokgöz, "Türkiye'de İktisadi Gelişme Tarihi'nin Ana Çizgileri (1923-2000)", Türkiye Ekonomisi: Sektörel Analiz (ed.Ahmet Şahinöz), Türkiye Ekonomi Kurumu, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2001, s.9.)

duraklama ya da kuluçka dönemi olarak ifade edilmiştir (Boratav, 2005:83, Üzümcü, 2008:91).

Yukarıda belirtilen olumsuz etkilerin ekonomik dengeleri bozması sebebiyle Hükümet, yeni gelir kaynakları aramak zorunda kalmıştır. Bu amaçla bazı vergilerin oranları artırılmış, yeni vergiler koyulmuş ve hazine tarafından tasarruf bonoları ihraç edilerek borçlanma yoluna gidilmiştir. Ancak oldukça yüksek miktarlara ulaşan borçların ödenmesinde yaşanan güçlüklerden dolayı devlet karşılıksız para basmayı tercih etmiş ve emisyon hacmi aşırı şekilde artmıştır. Öyle ki, 1938 yılında 280 milyon TL olan dolaşımdaki para hacmi, 1946 yılına gelindiğinde 900 milyon TL'ye ulaşmıştır. Para arzındaki bu büyük artışla birlikte enflasyonun yükselmesi sorunu ortaya çıkmış ve 1938 yılında 100 olan TEFE, 1942'de 280, 1943'te ise 457 düzeyine yükselmiştir (Karakayalı, 2009:84). Tüketim malları arzının gerekli miktarın altında olduğu söz konusu dönemde enflasyonda gerçekleşen aşırı artışlar nedeniyle istifçiliğin ve karaborsanın artması ile spekülatif hareketler, haksız kazanç ve bu yolla edinilen zenginleşmelerin çoğalması sonucunda devlet birçok temel ihtiyaç maddesini karneye bağlamak zorunda kalmıştır.

Savaş yıllarının iki hükümetini oluşturan Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu hükümetlerinin temel amaçları, azalan üretim ve ithalat koşullarında meydana gelen darlıkları ve enflasyonist baskıları önlemek olmuştur. Bu kapsamda Refik Saydam hükümeti tarafından 1940 yılında çıkarılan 3780 sayılı Milli Koruma Kanunu ile imalat ve madencilik sektörlerinde üretilecek malların miktarı, cinsi ve niteliğinin belirlenmesinde hükümetin tam yetki sahibi olması ve ekonomik sorunların katı fiyat denetimleri ile tarım ürünlerine düşük fiyatla el koyulması yöntemiyle çözülmesi hedeflenmiştir. Söz konusu hedefleri gerçekleştirebilmek için Milli Koruma Kanunu hükümete mesai saatleri dışında angarya şeklinde uygulanacak ücretli iş yükümlülüğü, ücret sınırlaması, gerekli durumlarda özel sınai işletmelere el koyma, 500 hektardan büyük arazileri istimlak edebilme gibi birçok yetki vermiştir. Uygulanan bu politikalar sonucunda kitlesel açlık kısmen engellense de karaborsa, rüşvet gibi sorunlar çözülememiştir (Buluş, 2003:48).

II.Dünya Savaşı sırasında tüketim malları ihtiyacının karşılanamamasıyla birlikte büyük kentler başta olmak üzere birçok bölgede artan karaborsacılık ve istifçilik gibi uygulamalar haksız zenginleşmeleri beraberinde getirmiştir. Aynı dönemde savaş ekonomisi nedeniyle artan kamu harcamalarını finanse edebilmek için hükümet yeni kaynak arayışına girmiştir. Bu amaçla hem artan kamu harcamalarının finansmanının sağlanması hem de haksız zenginleşmenin

engellenerek bu yoldan edinilen kazançların hazineye aktarılabilmesi için ilk olarak 29 Mayıs 1942 tarihinde 4237 sayılı "Fevkalade Hallerde Haksız Olarak Mal İktisap Edenler Hakkındaki Kanun" çıkarılmıştır. Bu kanun kapsamında;

- Haksız olarak mal iktisap edilmesi,
- Yalan veya yanlış beyanname verilmesi,
- Sahte vesikalar ibraz edilmesi,
- Haksız olarak iktisap olunan malların kaçırıldığına veya gizlendiğine kanaat getirilmesi gibi durumlarda bu işlemleri yapanları mali ve adli cezalara çarptırılacağı hüküm altına alınmıştır.

1942 yılında Refik Saydam'ın beklenmedik ölümüyle beraber yerine başbakan olarak Şükrü Saraçoğlu gelmiştir. Başbakanın değişmesiyle birlikte, ticari serbestleşmeyi ve piyasa mekanizmasının daha etkin işlemesini sağlamak amacıyla Refik Saydam zamanında uygulanan piyasa üzerindeki katı uygulamalar ve denetimlerden vazgeçilmiştir. Önceki dönemde izlenen söz konusu uygulamaların terk edilmesiyle birlikte piyasalarda herhangi bir rahatlama sağlanamamış ve fiyat denetimlerinin kaldırılması enflasyon oranlarında aşırı artışlara neden olmuştur. Öyle ki, 1942 yılında yüzde 94, 1943 yılında yüzde 74 düzeyinde enflasyon oranları yaşanmıştır. Yeni hükümetin uyguladığı serbestleştirici politikaların beklenen başarıyı gösterememesi sonucunda tekrar müdahaleci önlemlere başvurulmuş ve bu kapsamda olağanüstü vergi özelliği taşıyan "Varlık Vergisi" ve "Toprak Mahsulleri Vergisi" uygulamaya koyulmuştur.

Tedavüldeki paranın azaltılarak enflasyonun önlenmesi, savaş nedeniyle ihtiyaç duyulan kamu gelirinin artırılması, savaş nedeniyle ortaya çıkan aşırı kazançların vergilendirilmesiyle gelir dağılımında adaletin sağlanması gibi açıklanan amaçlarla 1942 yılının Kasım ayında 4305 sayılı kanunla uygulamaya koyulan Varlık Vergisi, uygulamada tüccar, çiftçi, esnaf ile üreticileri kapsamış ve Varlık Vergisi Kanunu'nda verginin oranının idarece belirlenmesi, tarh edilmesi, bir kereye mahsus alınması ve bu vergiye itiraz hakkının olmaması hüküm altına alınmıştır.

Vergi mükelleflerinin müslüman, gayrimüslim, ecnebi, dönme gibi sınıflandırmalara tabi tutulması ve vergi mükelleflerinin yüzde 88'ine denk gelen müslüman olmayan mükelleflerin vergi tahsilatının yaklaşık yüzde 92'sini oluşturması gibi sebeplerle Varlık Vergisi uygulaması literatürde oldukça fazla tartışmalara yol açmıştır. Varlık Vergisi Kanunu'na göre vergi borçlarını bir ay içinde ödeyemeyen mükellefler Erzurum-Aşkale'deki çalışma kamplarına gönderilmiş ve bu kamplardaki toplam 2057 kişi çalışma yükümlülüğüne tabi tutularak İran-Trabzon

yolunda yol yapım ve kar temizleme işlerinde çalıştırılmıştır. Verginin uygulandığı kısa dönemde 114.000 mükelleften yaklaşık 315 milyon lira gibi yüksek bir vergi geliri elde edilmiş olsa da içeriden ve dışarıdan gelen yoğun baskı ve tepkiler sonucunda 1944 yılının başında Varlık Vergisi uygulamasına son verilmiştir (Coşar, 1996:810). Verginin uygulamasından ve ihtiva ettiği özelliklerden anlaşılacağı üzere verginin mali ve ekonomik amaçların yanı sıra siyasi ya da sosyal amaçlara da hizmet ettiği sonucunu çıkarmak mümkündür.

1940'lı yılların başında tarım ürünlerindeki fiyatların sürekli artışıyla beraber devlet -özellikle ordunun beslenme ihtiyacının karşılanmasında- ihtiyaç duyduğu tarım ürünlerini almakta oldukça zorlanmaya başlamış ve diğer yandan Varlık Vergisi'nin kaldırılmasıyla devletin mali gereksinimlerinin artması üzerine yeni kaynak arama çabaları ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda, 4429 sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu 04.06.1943 tarihinde uygulamaya koyulmuştur. Verginin konusu, oranı, uygulanması, amacı açısından 1925 yılında kaldırılan Aşar Vergisi ile hemen hemen aynı özelliklere sahip Toprak Mahsulleri Vergisi'nin oranı tıpkı aşarda olduğu gibi gayrisafi ürünün yüzde 10'u olarak belirlenmiş verginin konusu hububat, bakliyat ve diğer toprak mahsulleri olmak üzere üçlü ayrıma tabi tutulmuştur. Verginin konusuna göre tahsili ise buğday, arpa, yulaf gibi daha çok tarımsal özelliği ön plana çıkan ürünlerden aynı olarak, tütün, pancar gibi ticari ürün özelliği ön planda olan mahsullerden ise nakdi olarak yapılmıştır. Yaklaşık iki yıl uygulandıktan sonra 1946 yılında kaldırılan verginin tahsili 174 milyon TL civarında gerçekleşmiştir (Coşar, 1996,812). Mali kaynak yaratma açısından verimli görünen Toprak Mahsulleri Vergisi arazi üzerine değil de üretilen tarımsal ürünler üzerine koyulduğundan dolayı vergiden kaçınma, kaçırma gibi davranışları oldukça artırmış ve ikame etkisi doğurarak üretimi azaltıcı etki oluşturmuştur. Bu da devletin diğer unsurları göz ardı ederek sadece mali amaçlarla hareket etmesinin ekonomi açısından oluşturabileceği zararlara bir örnek olmuştur.

1940'lardan itibaren savaş ekonomisiyle birlikte devletçi politikaların özel sektörü destekleyici olarak kullanılmasının terkedilmesiyle birlikte, Milli Koruma Kanunu, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi gibi uygulamalar tarım ve sanayi sektörü üretiminde gerilemelere neden olarak bir yandan sermaye birikimini olumsuz etkilerken diğer yandan devletçilik uygulamalarına bakış açısının değişmesine neden olmuştur. Devletin ekonomiye müdahalesinin ve bürokratik engellemelerin artması biçiminde değerlendirilebilen bu uygulamalar 1939-1946 döneminde uygulanan devletçiliğin zorba devletçilik olarak nitelendirilmesine yol açmıştır (Altay,

2000:52-53). Bu sebeple 1940'ların ikinci yarısından itibaren devletçi politikalar eleştirilmeye ve terkedilmeye başlanmış ve daha liberal politikalara geçiş için belirli uygulamalara gidilmiştir.

II.Dünya Savaşı'nın son bulmasıyla birlikte dünya ölçeğinde oluşan liberalleşme sürecine uyum sağlamaya çalışan Türkiye'nin bu kapsamdaki ilk icraatı, 1946 yılındaki çok partili seçim sonrasında 7 Eylül Kararları'nı alarak Türk Lirası'nın Dolar karşısında yüzde 50 oranında devalüe edilmesi* olmuştur. Ekonominin dışa açılması açısından atılan bu adımı, Bretton-Woods Anlaşması sonucunda kurulan IMF ve Dünya Bankası'na 1947'de üye olunması izlemiştir. Söz konusu uygulamalarla birlikte Türkiye'nin dış ilişkilerinde yaşanan önemli değişimler ülkenin ekonomi politikaları üzerinde oldukça etkili olmuştur. Bu gelişmeler sebebiyle, Türkiye'nin bir nevi 3. sanayileşme planı olan ve devletçi sanayileşme planlarının devamı olarak ulusal kaynaklar kullanılarak finanse edilmesi planlanan "İvedili Sanayi Planı(1946)" uygulanmaktan vazgeçilmiş ve yeni uygulamalar gündeme gelmiştir. Bu uygulamalardan ilki Ekonomi Bakanlığı Baş Danışmanı Süleyman Vaner öncülüğünde 1947 yılında hazırlanan "Türkiye İktisadi Kalkınma Planı" olmuştur. Her ne kadar uygulanmamış olsa da, "Vaner Planı" olarak da adlandırılan bu planda gerekli finansmanın büyük bölümünün dış yardım ve kredilerle karşılanması (yüzde 49), özel girişime tam serbestlik sağlanması, ekonomide özel sermayeye ağırlık verilmesi gibi ilkelerin benimsenmiş olması ekonomi politikalarının değişerek dış borç ve sermayenin sınırlı tutulmasını hedefleyen korumacı politikaların terkedildiğinin göstergesi olmuştur.

ABD Başkanı H.Truman, 12 Mart 1947'de Amerikan Senato ve Temsilciler Meclisi'nde Türkiye ve Yunanistan'a yapılacak askeri ve ekonomik yardımları içeren bir mesaj okumuş ve Truman Doktrini olarak adlandırılan bu gelişme ile Türkiye'nin ABD'den yardım alma süreci başlamıştır. ABD açısından temel amacı Rusya'nın yayılımcı politikalarını engellemek olan ve malzeme, hizmet, bilgi paylaşımlarını da kapsayan askeri ve mali yardımlara ilişkin "Türkiye ve Yunanistan'a Yardım Kanunu" 22 Nisan 1947 tarihinde ABD Senatosu'ndan geçtikten sonra 9 Mayıs 1947'de de Temsilciler Meclisi'nde kabul edilmiş 22 Mayıs 1947'de ABD Başkanı Truman tarafından onaylanmıştır. Yunanistan'a 300 milyon Dolar, Türkiye'ye ise 100 milyon Dolar yardım yapılmasını öngören söz konusu kanun ABD'de yürürlüğe girdikten

* Türkiye'nin ilk devalüasyonu olan ve doların 129 kuruştan 280 kuruşa çıktığı kararlar sonucunda bazı görüşlere göre Batı ülkelerinin tarımsal ihtiyacını karşılama politikasıyla uyumlu olarak ihraç mallarının önemli oranda ucuzlatılmasıyla başarılı olunmuşken, bazı görüşlere göre ise, söz konusu devalüasyon ihracatı yeterli ölçüde artırmaktan uzak kalmış ve buna ek olarak ithalat da azaltılamamıştır.

sonra, Türkiye-ABD yetkilileri arasında bir yardım anlaşması yapılmış ve yapılan anlaşma 1 Eylül 1947'de TBMM'de onaylanarak uygulanmaya başlanmıştır (Uslu, 2000:98).

Diğer yandan küresel bir güç niteliği kazanan ABD, Avrupa'da yaşanan ekonomik sıkıntıların çözülmesi amacıyla Avrupa devletlerinin bir araya gelerek bir rapor hazırlamalarını talep etmiştir. Eski bir asker olan ABD Dışişleri Bakanı G.Marshall tarafından 5 Haziran 1947 tarihinde Harvard Üniversitesi'nde yapılan konuşmada, böyle bir rapor hazırlanması durumunda ABD'nin destek vereceği beyan edilmiştir. Bu gelişmeler sonucunda 12 Temmuz 1947 tarihinde Türkiye de dahil olmak üzere toplam 16 Avrupa ülkesi Paris'te toplanmış ve ihtiyaçlarını ortaya koyan bir rapor hazırlamıştır. Hazırlanan rapor sonucunda *Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı (OEEC - Organisation for European Economic Co-operation)* kurulmuş ve 16 Nisan 1948'de yine Paris'te Avrupa Ekonomik İşbirliği Antlaşması yapılmıştır. Söz konusu anlaşmayla birlikte Marshall Planı kapsamında ABD'nin, Avrupa'ya olan ekonomik yardımları başlamıştır. Truman Doktrini'nin adeta tamamlayıcısı niteliğinde olan Marshall Planı'na Türkiye başlangıçta dahil edilmemiştir. Ancak Türkiye tarafından gelen talepler ve yapılan görüşmeler sonucunda 4 Temmuz 1948 tarihinde Türkiye ve ABD arasında Ankara'da imzalanan anlaşmayla birlikte Türkiye'de Marshall yardımlarına dahil edilmiştir (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1951:2-3).

Türkiye'ye Marshall Yardımları kapsamında yapılan yardımlar aynen Avrupa'ya olduğu gibi toplam 4 başlık altında yapılmıştır. İlk kısmı oluşturan sadece İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nın onayladığı alanlarda kullanılabilen karşılıksız yardımlardan oluşan hibeler kapsamında Türkiye 1948-1950 arasında toplam 62.376.000 Dolar yardım almıştır. İkinci kısım, ödünç bölümünden oluşmuş ve bu kapsamda Temmuz 1952 tarihinde vadesi dolmak üzere ABD'den borçlanma imkanı getirilmiştir. Bu kısım altında borçlanılan miktar 72.840.000 Dolar olmuştur. Üçüncü kısım dolaylı yardımlardan oluşmuş ve Avrupa ülkeleri arasındaki ticaretin geliştirilmesi amacıyla kullanılmıştır. Dördüncü ve son kısım ise, teknik yardımlardan oluşmuş ve bu kapsamda Türkiye 3.000.000 Dolar yardım almıştır (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1951:2-3).

Sonuçta, Türkiye'de 1930-1940 arasında oldukça etkili ve yaygın bir şekilde uygulanan devletçilik politikaları, 1940'larda savaş ekonomisinin devreye girmesiyle duraklama dönemine girmiş ve savaşın sona ermesinden sonra 1945 yılından itibaren çok tercih edilmemeye ve tasfiye edilmeye başlamıştır. 1944 yılında yeni bir

uluslararası ekonomik sistemin kurulması için toplanan Bretton Woods konferansına Türkiye de katılmış ve bu konferansta kurulmasına karar verilen Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (IBRD)'na 1947'de üye olmuştur. Bunların yanı sıra 1947'de Truman Doktrini ile başlayan ABD yardımlarını 1948'den itibaren Marshall Yardımları izlemiştir. Bu kapsamda Türkiye'nin devletçi politikaları terk etmesiyle beraber dışa açık politikaları benimsediği ve Batı'ya yakınlaşma amacı taşıdığı sonucuna ulaşılabilir (Şahin, 2011:89).

2.2.4. 1932-1950 Döneminde Kamu Mali Göstergelerindeki Değişim

Kuruluş dönemindeki siyasi, iktisadi, askeri ve sosyal tüm sıkıntılara rağmen oldukça başarılı bir süreç geçiren Türkiye Cumhuriyeti, 1929 Bunalımı'nın oluşturduğu yıkıcı etki nedeniyle özel sektöre dayalı politikaları terk etmek zorunda kalmış ve 1932 yılından itibaren devletçi kalkınma stratejisi uygulamaya başlamıştır. Bu kapsamda uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1934-1938) oldukça başarılı sonuçlar vermiş ve ekonomide pozitif etkiler yaratmıştır. BBYSP'dan alınan olumlu sonuçlar nedeniyle İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmış ancak ikinci bir dünya savaşının çıkma ihtimalinin belirmesiyle bu planın uygulanmasından vazgeçilmiştir. Bu nedenle, 1940'lı yıllar planlı sanayileşme döneminin sona erdiği ve devletçilik uygulamalarının terk edildiği dönem olmuştur.

1932-1950 dönemi kamu maliyesi göstergeleri incelendiğinde, öncelikle 1930'larda uygulanan devletçi politikaların artırdığı kamusal finansman ihtiyacının 1940'larda savaş ekonomisinin devreye girmesi ve savunma harcamalarının artırılmasıyla daha da büyümesi söz konusu olmuştur. Bu bağlamda artan kamu harcamalarının mevcut kamu gelirleriyle finanse edilmesi oldukça zor bir hal almıştır. Buna karşın, devletçi sanayileşme döneminde bütçe açıklarından kaçınılarak denk bütçe anlayışı teknik olarak terk edilmemiş, kamu harcamalarının iç kaynaklarla karşılanması politikası devam ettirilmiş ve artan kamu harcamaları sonucunda kamusal gelirler de çeşitli yollarla artırılmıştır. Savaş yılları olan 1940'lara gelindiğinde ise dünyada yaşanan ekonomi anlayışındaki değişimler, savunma harcamalarının oluşturduğu ağır mali yük, konjonktürel olarak ekonomik daralma dönemine girilmesi gibi nedenlerle denk bütçe politikası terk edilmiştir. Söz konusu durum Tablo 11'den izlenebilir.

Tablo 11 – Türkiye’de Bütçe Gelir, Gider ve Açıkları (1932-1950, Milyon TL)

	Bütçe Giderleri	Bütçe Gelirleri	Bütçe Açık / Fazlası
1932	241	235	-6
1933	256	232	-24
1934	266	278	12
1935	302	317	15
1936	311	321	10
1937	364	378	14
1938	376	395	19
1939	479	478	-1
1940	637	666	29
1941	686	788	102
1942	1.072	1.218	146
1943	1.215	1.301	86
1944	1.329	1.310	-19
1945	742	812	70
1946	1.270	1.324	54
1947	1.909	1.980	71
1948	1.798	1.822	24
1949	2.067	2.065	-2
1950	1.956	1.842	-114

Kaynak: www.bumko.gov.tr

Devletçi sanayileşme döneminde kamu harcama ve gelirlerindeki artış ihtiyacı büyük ölçüde genel bütçeden kaynaklanmış ve sınai yatırımlardaki artışlar vergilerden elde edilen gelirler ve sınırlı da olsa iç ve dış borçlanma ile finanse edilmiştir. Ancak bu dönemde kaynağını özellikle iç borçlardan alan olağanüstü bütçe uygulamalarının gerçekleştirilmesi, denk bütçe politikasının yalnızca biçimsel olarak varlığını sürdürmesine neden olmuştur. Dış borçlanma açısından ise sanayi planlarının finansmanında kullanılan birkaç kredi ile Merkez Bankası'nın kuruluşundan alınan kredi dışında önemli bir dış borçlanmaya gidilmemiştir. Ancak 1940'lı yıllardan itibaren savaş ekonomisi koşullarının ortaya çıkmasıyla durum değişmiştir (Ateş ve Soyak, 1999:165). Savaş yıllarıyla birlikte klasik bütçe dengliği anlayışı terk edilmiş ve maliye yönetimi tarafından borçlanma olağan bir kamu geliri

olarak kabul edilmiştir. 1940'lı yıllarda kamu harcama politikası genel olarak savunma harcamaları üzerine inşa edilmiştir. Bu amaçla, bilinen savunma harcamalarının yanı sıra bütçede var olan bütün idarelerin harcamaları savunma hedefi doğrultusunda yönlendirilmiştir (Coşar, 1996:804). Bu doğrultuda, 1940 yılının başında kanunlaşan Milli Koruma Kanunu ile hükümetin yetki ve fonksiyonları artmış ve savunma harcamaları genişletilerek dönem içinde bütçenin hacmi büyümüştür. Terk edilen denk bütçe anlayışı ve artan harcamalarla birlikte Tablo 12'de görüldüğü üzere bütçe açıkları ortaya çıkmıştır.

Tablo 12 – Türkiye’de GSMH’nın Gelişimi (1923-1932)

	GSMH		Kişi Başı GSMH		
	Tutar (Milyon TL)	Büyüme (%)	TL	ABD Doları	Büyüme (%)
1932	5.235	-10,7	345	39	-12,7
1933	6.604	15,8	391	45	13,5
1934	6.430	6,0	406	47	3,8
1935	6.234	-3,0	386	49	-5,1
1936	7.680	23,2	467	62	21,1
1937	7.798	1,5	466	65	-0,2
1938	8.538	9,5	502	88	7,7
1939	9.128	6,9	521	91	4,2
1940	8.678	-4,9	487	104	-6,8
1941	7.780	-10,3	432	128	-11,6
1942	8.217	5,6	451	262	4,6
1943	7.413	-9,8	403	386	-10,8
1944	7.038	-5,1	379	277	-5,9
1945	5.960	-15,3	317	224	-16,1
1946	7.864	31,9	410	191	29,2
1947	8.192	4,2	418	137	1,9
1948	37.065	15,9	1861	170	14,1
1949	35.207	-5,0	1730	159	-7,0
1950	38.506	9,0	1850	166	6,9
1932-1938		63,1			45,5

1939-1945		-34,7			-39,2
-----------	--	-------	--	--	-------

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler: 1923-2006, Ankara, 2007, ss.644-675'tenen alınan verilerle tarafımdan oluşturulmuştur.

(*) Tabloda 1923-1947 dönemi 1948 yılı sabit fiyatlarına göre, 1948 yılından itibaren ise 1968 yılı sabit fiyatlarına göre hesaplanmıştır. Ancak, ABD Doları cinsinden kişi başına GSMH rakamları cari fiyatlara göre dir.

1932-1950 döneminde milli gelir üzerinde etkili olan en önemli iki faktör hiç şüphesiz diğer alanlarda olduğu gibi devletçilik ve savaş yılları olmuştur. Bu açıdan sağlıklı bir tahlilin yapılabilmesi için bu iki etkinin yaşandığı dönemleri ayrı ayrı değerlendirmek sağlıklı olacaktır. Bu açıdan devletçi politikaların uygulandığı 1932-1938 dönemi incelendiğinde 1932 yılında 5.2 milyar TL olan milli gelir yaklaşık yüzde 63 oranında artarak 1938 yılında 8.5 milyar TL'yi aşmıştır. Kişi başına milli gelir ise 345 TL'den 502 TL'ye çıkmış ve dönem itibarıyla yaklaşık yüzde 45,5 oranında artış yaşamıştır. Bu bilgiler ışığında Türkiye'de 1932-1938 döneminde milli gelir ortalama yüzde 6 oranında artarken söz konusu artış kişi başı milli gelirde yüzde 4 olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu rakamlar devletçi sanayileşme politikalarının başarılı sonuçlar verdiğini ortaya koymaktadır.

Diğer yandan devletçi politikaların terkedildiği ve savaş ekonomisinin hakim olduğu yıllar (1939-1945) değerlendirildiğinde milli gelir 1942 yılı dışında sürekli olarak azalmış ve savaşın başlamasından bir önceki yıl olan 1939'da 9.1 milyar TL olan milli gelir savaş bittikten sonraki yıl olan 1945'te 5,9 milyar TL'ye gerilemiştir. Bahsedilen dönemde milli gelirdeki kayıp yüzde -34,7 düzeyinde gerçekleşmiştir. Ayrıca kişi başına milli gelir 1939'da 521 TL'den 1945'te 317 TL'ye düşmüş ve dönem itibarıyla toplamda yüzde -39,2 oranında düşüş yaşanmıştır. Savaş ekonomisinin hakim olduğu 1939-1945 döneminde yıllık gerçekleşen milli gelir azalışı ortalama yüzde 4,7 iken bu ortalama kişi başı milli gelirde yıllık yüzde 6 oranında gerçekleşmiştir. Bahsedilen rakamlar incelendiğinde, Türkiye'nin fiilen İkinci Dünya Savaşı'na katılmamış olmasına rağmen savaş nedeniyle ekonomik olarak gördüğü zarar açıkça görülmektedir.

Tablo 13 – Türkiye’de Kamu Kesiminin Büyüklüğü (1932-1950)

	Cari Fiyatlarla GSMH (Milyon TL)	Kamu Harcamaları (Milyon TL)	Kamu Harcamaları / GSMH (%)
1932	1.171	212	18.1
1933	1.141	174	15.2
1934	1.216	229	18.8
1935	1.310	260	19.8
1936	1.695	252	14.9
1937	1.807	287	15.9
1938	1.896	304	16.0
1939	2.063	387	18.8
1940	2.403	536	22.3
1941	2.992	575	19.2
1942	6.196	885	14.3
1943	9.232	1.019	11.0
1944	6.685	1.077	16.1
1945	5.470	601	11.0
1946	6.858	1.019	14.9
1947	7.543	1.564	20.7
1948	9.493	1.402	14.8
1949	9.054	1.572	17.4
1950	9.694	1.467	15.1

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler: 1923-2006, Ankara, 2007, ss.592-642’tenen alınan verilerle tarafımdan oluşturulmuştur.

Tablo 13’e göre devletçi anlayışın hakim olduğu 1932-1938 dönemi boyunca devletin kaynak tahsisindeki yerini ve büyüklüğünü belirlemenin en kolay yolu olan ve kamusal nitelikli hizmetler için yapılan kamu harcamalarının (Altay, 2005:169) milli gelir içindeki payı ortalama yüzde 17 seviyelerinde gerçekleşmiştir. Ancak 1939 yılından itibaren devletçi politikaların popülaritesini kaybetmesi ve terk edilmeye başlanmasına rağmen kamu harcamalarının milli gelir içindeki payında önemli bir azalış yaşanmamıştır.

Küresel anlamda etkileri çok büyük olan 1929 Krizi’nin oluşturduğu durgunluktan kurtulabilmek için Türkiye 1930’lu yıllardan itibaren devletçi politikalar

uygulamaya başlamasının yanı sıra dış ticarette ithal ikameci bir politika benimsemiş ve korumacı tedbirler almıştır. Bu kapsamda, Lozan Anlaşması'nın gümrük tarifeleri üzerindeki hükümlerinin 1929 yılında sona ermesiyle birlikte ortalama yüzde 15 dolaylarında olan gümrük tarifeleri yüzde 45'e çıkarılmıştır (Özcan, 1998:66). Söz konusu uygulama 1930'lu yıllarda çıkarılan çeşitli kanun, düzenleme gibi yöntemlerle desteklenmiştir. Devletçi politikaların terkedilmeye başlandığı 1938 yılından itibaren de dış ticaret alanındaki hedefler değişmemiş ve dış ticaret fazlası vermek en önemli amaçlardan birisi olarak devam etmiştir. Söz konusu amaca ulaşılabilmesi için korumacı politikalar devam ettirilse de bu dönemde uluslararası alandaki gelişmeler dış ticaret üzerinde oldukça belirleyici olmuştur. 1932-1950 döneminde dış ticarette yaşanan gelişmeler Tablo 14'te incelenmiştir.

Tablo 14 – Türkiye’de Dış Ticaret’in Gelişimi (1932-1950) (Milyon Dolar, %)

	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	İhracatın GSMH İçindeki Payı	İthalatın GSMH İçindeki Payı	Dış Ticaretin GSMH İçindeki Payı
1932	47,9	40,7	7,2	88,6	1.18	8,1	6,9	15,0
1933	58,0	45,0	13	103,0	1.29	8,4	6,6	15,0
1934	73,0	68,7	4,3	141,7	1.06	10,0	9,4	19,4
1935	76,2	70,6	5,6	146,8	1.08	9,7	8,9	18,6
1936	93,6	73,6	20,0	167,2	1.27	9,2	7,2	16,4
1937	109,2	90,5	18,7	199,7	1.21	10,0	8,3	18,3
1938	115,0	118,8	-3,8	233,8	0.97	7,7	7,9	15,6
1939	99,6	92,4	7,2	192,0	1.08	6,3	5,9	12,2
1940	80,9	50,0	30,9	130,9	1.62	4,4	2,7	7,1
1941	91,0	55,3	35,7	146,3	1.65	4,0	2,4	6,4
1942	126,1	112,8	13,3	238,9	1.12	2,7	2,4	5,1
1943	196,7	155,3	41,4	352,0	1.27	2,8	2,2	5,0
1944	177,9	126,2	51,7	304,1	1.41	3,5	2,5	6,0
1945	168,2	96,9	71,3	265,1	1.74	4,0	2,3	6,3
1946	214,5	118,8	95,7	333,3	1.81	5,9	3,3	9,2
1947	223,3	244,6	-21,3	467,9	0.91	8,3	9,1	17,4
1948	196,7	275,0	-78,3	471,7	0.72	5,8	8,1	13,9

1949	247,8	290,2	-42,4	538,0	0.85	7,7	9,0	16,7
1950	263,4	285,6	-22,2	549,0	0.92	7,6	8,3	15,9

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler: 1923-2013, Ankara, 2014, ss.437-439'den alınan verilerle tarafımdan oluşturulmuştur.

Tablo 14'e göre, 1932-1945 döneminde, hedeflenen dış ticaret fazlasının sağlandığı görülmektedir. Ancak dış ticarete ortaya çıkan fazlanın temel sebebi ihracat gelirlerinin artırılması değil, korumacı politikalar nedeniyle ithalatın baskılanması olmuştur. Öyle ki, 1929 Bunalımı'nın talebi azaltması nedeniyle tarım ve gıda ürünlerinin de talebinde ciddi dalgalanmalar yaşanmış ve bu nedenle tarım ürünleri fiyatlarında da gerilemeler yaşamıştır. Türkiye'nin ihracatı büyük ölçüde tarım ürünlerine bağlı olduğundan dolayı da 1925 yılında 103 milyon dolar düzeyinde olan ihracat rakamları 1932 yılında yaklaşık yarısı tutarında 48 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Ancak ithalattaki daralma ihracattan çok daha fazla düzeyde ortaya çıkmış ve 1925 yılında 129 milyon dolar düzeyinde gerçekleşen ithalat, 1932'ye gelindiğinde 41 milyon dolar düzeyini ancak yakalayabilmiştir.

İthalatta ortaya çıkan bu hızlı gerileme ve baskılamada yeni dış ticaret rejimi çerçevesinde uygulanan sıkı kontroller ve miktar kısıtlamaları, yurtiçinde üretilen malların korunması için ithalatın engellenmesi ve devletin ancak ihracat geliri kadar ithalata izin vermesi en önemli etkenler olmuştur. Türkiye'nin ihracat gelirlerini artırma hedefi 1929 Buhranı'nın yanı sıra 1940'lardan itibaren ortaya çıkan savaş koşulları nedeniyle istenilen düzeyde gerçekleştirilememiştir. Bu etkenlerin yanı sıra dış ticarete Almanya'ya oldukça bağımlı durumda olan Türkiye, siyasi gelişmeler sonucunda Almanya ile ters düşmüş ve 1938'den itibaren ihracatta hızlı ve önemli bir düşüş yaşanmıştır. Ancak, 1942'de Almanya ile dış ticarete yaşanan sorunların aşılması ile birlikte tabloda görüldüğü üzere ihracat artmaya başlayarak 1943 yılında yaklaşık 200 milyon dolar seviyesine yükselmiştir. Dış ticaret fazlalarının yoğun biçimde yaşandığı 1932-1945 döneminde ihracatın ithalatı karşılama oranı hızla yükselerek 1945'te yüzde 174'e ulaşmıştır. Dış ticaret fazlasına rağmen dış ticaret hacminin dalgalı bir yapı sergilediği bu dönemde dışa açıklık oranı olarak ifade edilen dış ticaretin milli gelire oranı azalan seyir izlemiş ve 1943 yılında yüzde 5 düzeyinde dip yapmıştır. Cumhuriyet tarihinin dış ticaret fazlası verilen tek dönemi olan 1932-1945 dönemi (1938 hariç), 1942 yılında hükümetin dış ticareti serbestleştirici çabaları sonucunda sona ermiş ve sıkı bir dış ticaret rejimiyle baskı

altında tutulan ithalatın bu dönemden sonra hızla artması söz konusu olmuştur (Üzümcü, 2008:87-95).

Dış ticarette serbest piyasa koşullarının işleminde kararlılık sağlamak ve IMF'ye katılma ile kısıtlanacak olan bir yetkinin önceden kullanılması amacıyla 7 Eylül 1946 tarihinde devalüasyon yapılmış ancak ithalattaki artış ihracattaki artıştan daha fazla gerçekleşmiştir. Bu sonucun ortaya çıkmasında, ithalat üzerindeki fiyat ve miktar kısıtlamalarının kaldırılması ile birlikte savaş sonrası dış yardımlar sonucu ülkeye giren tüketim biçiminin tüketim talebini artırmasının büyük payı olmuştur. Bunun dışında bu yıllardan itibaren izlenen iktisadi gelişme politikasının ithal girdi kullanımına bağlı olması da diğer bir neden olarak sayılabilir (Ateş ve Eroğlu, 1999:259). 1946 yılından itibaren dış ticaret hacminde yaşanan sıçrayışa rağmen bu nedenlerden dolayı ülkede kronik dış ticaret açıkları yaşanmaya başlamış ve ihracatın ithalatı karşılama oranı gittikçe azalmıştır.

Sonuçta 1932-1950 arası dönem genel hatlarıyla değerlendirildiğinde, 1930'lu yıllardan itibaren devletçi kalkınma modeline geçilmiş ve bu kapsamda ekonomide devlet müdahaleleri ve etkinliği artırılmıştır. Uygulanan devletçi politikaların oldukça olumlu sonuçlar vermesi nedeniyle söz konusu sistem devam ettirilmek istenilmişse de 1930'lu yılların sonunda beliren yeni bir dünya savaşı ihtimali nedeniyle planlı sanayileşme dönemi sona ermiş ve savaş ekonomisi devreye girmiştir. Bu kapsamda savunma harcamaları hızlı bir şekilde artmış ancak ithal ikameci anlayış terk edilmemiştir. 1939-1945 yılları arasında devam eden savaşın bitmesiyle bu yıllarda hüküm süren savaş ekonomisi sona ermiş ve bu yıllardan sonra serbest piyasa koşullarının uygulanması amaçlanmıştır. Bu amaçla, denk bütçe politikası terk edilmiş, kamu harcamalarının milli gelir içindeki payı azaltılmaya çalışılmış, dış ticaretteki kısıtlamalar olabildiğince kaldırılmıştır. 1950 yılında Adnan Menderes liderliğinde iktidara gelen Adalet Partisi döneminde liberalleşme hareketleri hızlanmıştır.

2.3. Liberal Ekonomiye Geçiş Dönemi: 1950 – 1960

Yıllar itibariyle nüfusun ve ihtiyaçların artmasına bağlı olarak kamusal hizmet kapsamında yer alan faaliyetlerin özel sektör tarafından üstlenilmesi ihtiyacı da kaçınılmaz olarak artmış ve 1950 yılının mayıs ayında yapılan seçimle iktidara gelen Demokrat Parti iktisadi ve siyasi anlamda liberalizmi savunarak bu sayede hızlı şekilde ekonomik büyümenin sağlanmasını hedeflemiştir (Altay, 2007b:39).

Bu kapsamda temel ekonomik hedefler, iktisadi cihazlanmanın hızlandırılması, yatırımların bütçedeki payının artırılması, özel sektörün hukuki ve fiili açıdan koruma altına alınmasını sağlayacak tüm önlemlerin alınması ve gerekli düzenlemelerin yapılması, yabancı sermayenin yurtiçine çekilmesinin sağlanması, üretim faaliyetlerindeki devletin zararlı müdahalelerinin ve bürokratik engellerin kaldırılması, mevcut sermayenin üretime kanalize edilmesi, bireyler açısından uygun girişim imkanlarının oluşturulması olarak hükümet programında yer almıştır (Kanca, 2012:53). Bu sayede 1950'li yıllardan itibaren, dış ticaret dengesine dayalı ithal ikameci sanayileşme politikaları terk edilmeye başlanmış, dış ticarete uygulanan sınırlandırmalar büyük ölçüde kaldırılmış, dış ticaret açıkları kronik bir hal almış, ekonomi dışa bağımlı bir hale gelerek yabancı sermaye yatırımlarına dayalı bir ekonomik yapı benimsenmiştir. Söz konusu hedeflerin hayata geçirilmesi için hükümet tarafından pek çok kanun çıkarılmış ve önlem alınmıştır. Bunlardan en önemlileri şu şekilde sıralanabilir (Kazgan, 1988:264-265):

- İthalata uygulanan kısıtlamalar kaldırılarak 1950 yılından itibaren ithalat yaklaşık yüzde 65 oranında serbest bırakılmıştır.
- 1950 yılında 5583 sayılı Hazinece Özel Teşebbüslere Kefalet Edinilmesine ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanun kabul edilmiş ve bu kanunla Maliye Bakanlığı 300 milyon TL'yi aşmamak şartıyla özel sektörün ülke dışından sağladığı uzun vadeli borçlara garantör olmuştur.
- Özel sektöre düşük faizli, projeye bağlı döviz kredisi sunmak ve özel sektörü desteklemek amacıyla 1950 yılında Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kurulmuştur.
- 1954 yılında yürürlüğe giren 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile birlikte tarım, ticaret ve kar transferlerindeki engeller kaldırılmıştır.
- 1954'te çıkarılan 6326 sayılı Petrol Kanunu ile birlikte petrol arama yetkisi devletin tekelinden çıkarılmış ve 1957 yılında yabancı sermayeye de rafineri kurma hakkı verilmiştir.
- Söz konusu dönemde bazı devlet fabrikaları satışa çıkarılmış ve Devlet Deniz Yolları, Devlet Hava Yolları gibi işletmeler anonim şirkete dönüştürülerek yabancı sermaye ortaklığı mümkün kılınmıştır.
- Kibrit ve çakmak tekeli ile yerli mal pazarları kaldırılmıştır.

1950 yılıyla birlikte Türkiye tarıma dayalı sanayileşme modelini benimsemiş ve tarım alanında oldukça geniş ve etkili önlemlere başvurmuştur. Öyle ki 1950'li yılların başlarında uygulanan tarım politikaları ve bazı sonuçları şu şekildedir (Tokgöz, 2001:12):

- Yeni topraklar tarıma açılarak başta Doğu, Güneydoğu ve İç Anadolu'daki meraların sürülmesine ve tarım arazisine çevrilmesine izin verilmiştir. Bunun sonucunda tahıl üretimi artarken hayvancılık azalmıştır. Örneğin, 1949 yılında 4 milyon hektar olan buğday ekili alan, 1960 yılına gelindiğinde 7,7 milyon hektara yükselmiştir.
- Çiftçi tarafından üretilen buğday, dünya piyasa fiyatlarının üstünde satın alınmış ve tüketicilere bu fiyat farkının yansıtılmaması için de Toprak Mahsulleri Ofisi bu zararı üstelenmek zorunda bırakılmıştır. Bu sebepten dolayı sürekli zarara mahkûm kalan TMO, açığını Merkez Bankası'ndan borçlanarak kapatmış ve bu parasal genişleme enflasyonu besleyen bir kaynağa dönüşmüştür.
- Uygun şartlarla sağlanan dış kaynaklı traktör ithalatı büyük ölçüde artırılarak tarımın makineleşmesi hızlandırılmıştır. Öyle ki, 1950 yılında 16 bin civarında olan traktör sayısı 1955 yılına gelindiğinde 40 bini aşmıştır. Ancak tarım alanında gerçekleşen bu hızlı makineleşme işsizliğin artmasına neden olmuş ve işsiz kalan kesim kentlere göç etmiştir.

Uygulanan bu politikaların yanı sıra, ucuz kredi, düşük vergi, uygun iklim koşulları ve elverişli ihracat fiyatları nedeniyle tarım sektöründe 1953 yılının sonuna kadar refah artışı yaşanmıştır. Ancak 1954 yılından itibaren hava koşullarının olumsuz bir hal almasıyla birlikte tarımsal üretim azalmış ve ekonominin tarıma dayalı iç ve dış dengeleri bozulmuştur. Gelişmeler sonucunda ülkenin ihraç ettiği bazı tarımsal ürünleri ithal eder hale gelmesiyle de dış ticaret açığı artarak büyümüştür (Tokgöz, 2001:13). Türkiye ekonomisinin bir tıkanma sürecine girmesinin sonucunda tarıma dayalı sanayileşme yerine yurtiçi talebe yönelik, tüketim malları üretimi ön plana çıkarılmış ve ithal ikameci sanayileşme anlayışı hakim olmuştur. Buna bağlı olarak 1954'e kadar süren dış ticaretteki serbestleşme eğilimi sona ererek ithalat ve kambiyo denetimleri tekrar gündeme gelmiştir (Koraltürk, 2017:22).

İthal ikameci sanayileşme modeliyle birlikte sanayi üretimi tarımsal üretime göre daha hızlı artmıştır ve 1950 yılında yüzde 12 olan sanayinin milli gelir içindeki

payı 1960'ta yüzde 14,3'e yükselmiştir. Buna karşın imalat sanayinin toplam içindeki payı sabit kalsa da imalat sanayinin yapısında özel kesim lehine bir değişim yaşanmıştır. Ayrıca özel sektöre devredileceği söylenen KİT'ler planlananın tam tersine korunmuş ve devlet tarafından kaynak kullanmak suretiyle desteklenmiştir (Dikkaya ve Özyakışır, 2008:117). Bununla birlikte ekonomi açısından tekrar önemli hale gelen KİT'ler satılmadığı gibi genişletilmiş hatta yenileri kurulmuştur. Söz konusu KİT'ler ihtiyaç kaygısı taşımadan politika malzemesi yapılmış ve istihdam kaynağı olarak kullanılmıştır (Kuyucuklu, 1986:198).

Bütün bu nedenlerden dolayı 1954 yılına gelindiğinde ekonomi yüksek enflasyon, döviz darboğazı, mal darlığı, biriken dış borçlar gibi önemli sorunlar nedeniyle krize girmiş ve devlet tekrar müdahaleci ekonomi politikalarına dönmek zorunda kalmıştır. İthalatta liberalizasyonun kaldırılmasıyla başlayan müdahaleci yapı ihracatı prim yoluyla desteklemesine rağmen ihracat mallarının yüzde 80'inin tarım ürünlerinden oluşması, tarım mallarının ticaret hadlerinin sanayi malları lehine değişmesi ve sanayi üretiminin iç talebe yönelik yapıya sahip olmasından dolayı ihracat istenilen ölçüde artırılamamıştır. Tarım ürünlerinin iç ticaret hadlerinin düşmesi nedeniyle sanayi her ne kadar cazip hale gelmişse de ithalat sınırlaması nedeniyle ara ve yatırım malları ithalatı yapılamadığından sanayide de bir tıkanıklık meydana gelmiştir. Tüm bu olumsuzluklar sonucunda cari harcamalar nedeniyle enflasyon yükselmiş, dış ticaret ve ödemeler bilançosu açıkları artmış, milli gelir azalmış ve ekonomik denge bozulmuştur. (Buluş, 2003:54-55).

Yaşanan bu sorunların temel nedenlerinden birisi OEEC (Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü) ve ABD'nin yardımları olmadan ülkenin yeterli kalkınma düzeyini yakalayamayacağı görüşü nedeniyle Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın faaliyete geçmesi sonucu ABD çıkışlı yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmesi, bu sermayenin özel kuruluşlarla işbirliği yapması ve Türkiye'nin dolar bölgesine katılması olmuştur. Bu gelişmeler nedeniyle Batı'nın isteği doğrultusunda dış ekonomik ilişkilerde liberalleşme süreci başlamıştır. 1950'li yılların başlarında Kore Savaşı'nın oluşturduğu konjonktür izlenen dışa açılma politikalarının olumlu sonuçlar vermesini pozitif etkilemiştir. Ancak konjonktürün tersine dönmesi ve ekonominin iç ve dış dengelerinin bozulmasıyla birlikte Hükümet dış ekonomik ilişkileri kontrol altına almak zorunda kalmıştır. Bu doğrultuda, döviz darboğazının aşılması için ithalattaki serbestleşme hareketlerine son verildikten sonra, gümrük vergisinde değer esasına geçilmesi, gümrük tarifelerinin yükseltilmesi, İthal Malları Fiyat Kontrol Dairesi'nin kurulması Milli Koruma Kanunu'nun tekrar yürürlüğe konulması gibi birçok önlem

alınmıştır. Sonuçta ülke, 1958 yılının ortalarında döviz darboğazı nedeniyle ithalat ve yatırım yapamadığı gibi halihazırda kurulu olan tesisleri de girdi yokluğundan çalışamayacak duruma gelmiştir. Bu durum iç piyasada mal kıtlıklarının, enflasyonun ve işsizliğin artmasına neden olmuştur. Bu ekonomik sıkıntılar karşısında çaresiz kalan hükümet OEEC'ye sığınmış ve dış kurumların baskıları sonucunda 4 Ağustos 1958 tarihinde istikrar tedbirleri almak zorunda kalmıştır (Tokgöz, 2001:14). Alınan bu istikrar tedbirleri genel hatlarıyla şu önlemlerden oluşmuştur (Türkiye Ticaret Odaları Birliği, 1973:41):

- Yerli parada katlı kur sistemine geçilmiş ve para devalüe edilerek değeri düşürülmüştür.
- İktisadi Devlet Teşekkülleri'nin TCMB'den alacakları kredilere limit koyulmuştur
- Kredi hacmi dondurulmuştur.
- Paranın reel değerinin artırılması için faiz oranlarının yeniden ayarlanması kararlaştırılmıştır.
- İthalatta düzenlemeler yapılarak ithalat gereksinimlerinin üçer aylık kotalar halinde karşılanmasına karar verilmiştir.
- İhracata belli miktarda kambiyo primleri getirilmiş ve ihracatın serbest olduğu duyurulmuştur.
- Denk bütçe uygulanmasına karar verilmiş ve İDT'lerin yeniden düzenlenmesi amaçlanmıştır.
- Yatırım harcamalarının verimli alanlara kanalize edilmesi kararlaştırılmıştır.
- Söz konusu tarihe kadar biriken dış borçlar konsolide edilmiştir.

Sonuç olarak 1950-1960 dönemi değerlendirildiğinde, Türkiye ekonomisi açısından oldukça önemli bir kırılma noktası olan bu dönem, ekonomide liberalleşme ve özel sektöre ağırlık verilmesi amacıyla başlamıştır. Ancak kamu iktisadi teşebbüslerinin özel sektöre devredilerek özel kesimin ekonomi içindeki payının artırılması amacıyla çok fazla başarı sağlanamamıştır. Alınan önlem ve uygulamalar sonucunda 1950-1960 döneminde tüketim kalıplarının değişmesi ve talep çeşitliliğinin artması söz konusu olmuştur. Bahsedilen dönemde ekonomik altyapının geliştirilmesinde belli bir plana dahil kalınmadığından dolayı yeterince başarılı olunamamıştır. Bu dönemin özellikle ikinci yarısından itibaren Türkiye ekonomisi enflasyon, dış açıklar ve ödeme güçlükleri gibi sorunlarla yüzleşmek zorunda kalmıştır (Kılıçbay, 1992:112).

2.3.1. 1950-1960 Döneminde Kamu Mali Göstergelerindeki Değişim

Türkiye ekonomisi açısından bir değişim dönemi olan 1950-1960 yılları çok partili seçimlerden çıkan sonuçla o dönem için marjinal ekonomik uygulamalarla başlamıştır. Bu kapsamda tamamen özel sektöre dayalı ekonomiyi benimseyen ve yeterli ekonomik kalkınma ve büyümenin sağlanabilmesi için yabancı sermayenin şart olduğu görüşünü savunan yeni hükümet bu kapsamda dış ticarete getirilen kısıtlamaları sona erdirmeye başlamıştır. Bunun sonucunda tüketim ve yatırım malları ithalatı hızla artmıştır. Diğer yandan 1950'li yıllara gelinirken devletin denk bütçe uygulamasından vazgeçmesiyle birlikte bütçe açıkları ortaya çıkmıştır. 1950-1960 yıllarına ilişkin bütçe rakamları Tablo 15'te verilmiştir.

Tablo 15 – Türkiye’de Bütçe Gelir, Gider ve Açıkları (1950-1960, Milyon TL)

	Bütçe Giderleri	Bütçe Gelirleri	Bütçe Açık / Fazlası
1950	1.956	1.842	-114
1951	2.060	2.117	57
1952	2.641	2.704	64
1953	2.572	2.543	-29
1954	2.727	2.609	-118
1955	3.453	3.400	-53
1956	3.711	3.573	-138
1957	4.377	4.338	-39
1958	5.251	5.268	17
1959	7.047	7.154	107
1960	7.789	7.749	-40

Kaynak: www.bumko.gov.tr

1950'li yıllardan itibaren benimsenen liberalleşme adımlarıyla birlikte devletin gelirlerindeki artış gittikçe yavaşlamış ancak bütçe giderlerinin aynı oranda azaltılamaması sonucu bütçe açığı sorunu yaşanmaya başlamıştır. Tablo 15'e göre, 1950 yılında ortaya çıkan bütçe açıkları ekonomi açısından oldukça önemli bir risk oluşturmuş ve 1954 yılından itibaren ekonomiyi tıkanma noktasına getirmiştir. Düşülen bu açmazdan kurtulmak için bu yıldan itibaren dış ticarete düzenlemeye gidilmesi, denk bütçe anlayışına dönülmek istenmesi ve çeşitli sert ekonomik önlemler alınmaya çalışılmasına rağmen bütçe denkliliği sağlanamamıştır.

Tablo 16 – Türkiye’de GSMH’nın Gelişimi (1950-1960)

	GSMH		Kişi Başı GSMH		
	Tutar (Milyon TL)	Büyüme (%)	TL	ABD Doları	Büyüme (%)
1950	38.506	9.37	1.850	166	6.9
1951	43.446	12.83	2.035	195	10.0
1952	48.621	11.91	2.215	218	8.8
1953	54.091	11.25	2.397	247	8.2
1954	52.480	-2.98	2.262	245	-5.6
1955	56.642	7.93	2.374	286	5.0
1956	58.428	3.15	2.391	322	0.7
1957	62.995	7.82	2.495	415	4.3
1958	65.844	4.52	2.534	481	1.6
1959	68.521	4.07	2.563	583	1.1
1960	70.869	3.43	2.576	359	0.5

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler: 1923-2013, Ankara, 2014, ss.637-670’ten alınan verilerle tarafımdan oluşturulmuştur.

(*) Tablo 1968 yılı sabit fiyatlarına göre hesaplanmıştır. Ancak, ABD Doları cinsinden kişi başına GSMH rakamları cari fiyatlara göredir.

Tablo 16 incelendiğinde, 1950’li yıllarla birlikte Kore Savaşı’nın etkisi, hava koşullarının olumlu seyretmesi nedeniyle tarımsal gelirlerin artması ve konjonktürel etkiler nedeniyle başlangıçta hem milli gelirde hem de kişi başı gelirde oldukça önemli artışlar yakalanmıştır. Ancak konjonktürün tersine döndüğü ve tıkanma yılı olan 1954 yılında negatif ekonomik büyüme yaşanmış ve başlardaki yüksek büyüme oranlarını yakalamak tekrar mümkün olmamıştır. Öyle ki, 1950-1953 yılları arasında ortalama yüzde 11,34 olan ekonomik büyüme oranı, 1954-1960 döneminde ortalama 3,99’a gerilemiştir. Yine aynı dönemlerde kişi başı milli gelir artışının 8,47’den 1,08’e düşmesi söz konusu olmuştur.

Tablo 17 – Türkiye’de Kamu Kesiminin Büyüklüğü (1950-1960)

	Cari Fiyatlarla GSMH (Milyon TL)	Kamu Harcamaları (Milyon TL)	Kamu Harcamaları / GSMH (%)
1950	9.694	1.467	15,1
1951	11.644	1.591	13,7
1952	13.389	2.249	16,8
1953	15.607	2.294	14,7
1954	15.915	2.565	16,1
1955	19.117	3.309	17,3
1956	22.047	3.487	15,8
1957	29.310	4.163	14,2
1958	35.000	4.997	14,3
1959	43.670	6.728	15,4
1960	46.664	7.320	15,7

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler: 1923-2006, Ankara, 2007, ss.581-635’ten alınan verilerle tarafımdan oluşturulmuştur.

1950-1960 arası dönemde sabit rakamlarla toplam 1,84 kat (38,5 milyar TL’den 70,7 milyar TL’ye) büyüyen Türkiye ekonomisi bu yıllarda yaşanan yüksek enflasyonun etkisiyle cari fiyatlar düzeyinde toplam 4,81 kat (9,6 milyar TL’den 46,6 milyar TL’ye) büyümüştür. Söz konusu döneme liberalleşme söylemiyle giren ve devletin ekonomi içindeki payının küçültülmesini öngören politikalara rağmen kamu harcamalarında da benzer oranda artış yaşanmış ve 1950 yılında yüzde 15,1 gerçekleşen kamu harcamaları / GSMH oranı 1960’ta yüzde 15,7 olarak gerçekleşmiştir. Devletçi sanayileşme politikalarının uygulandığı 1932-1938 döneminde kamu harcamaları / GSMH oranının ortalama yüzde 17 civarında olduğu göz önüne alındığında ekonomide devletin payının planlandığı gibi azaltılamadığı açıkça anlaşılmaktadır.

Tablo 18 – Türkiye’de Dış Ticaret’in Gelişimi (1950-1960) (Milyon Dolar, %)

	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	Dış Borç Faiz Ödemeleri	Cari İşlemler Dengesi	Cari İşlemler Dengesi / GSMH
1950	263	286	-23	549	0.92	15	-50	-1,44

1951	314	402	-88	716	0.78	10	-94	-2,26
1952	363	556	-193	919	0.65	12	-198	-4,14
1953	396	533	-137	929	0.74	18	-164	-2,94
1954	335	478	-143	813	0.70	21	-177	-3,11
1955	313	498	-185	811	0.63	16	-177	-2,59
1956	305	407	-102	712	0.75	14	-75	-0,95
1957	345	397	-52	742	0.87	8	-64	-0,61
1958	247	315	-68	562	0.78	22	-64	-0,51
1959	354	470	-116	824	0.75	29	-145	-0,93
1960	321	468	-147	789	0.69	30	-139	-1,41

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler: 1923-2013, Ankara, 2014, ss.469-470'den alınan verilerle tarafımdan oluşturulmuştur.

1950'li yılların başlarında dış ticarete uygulanan kısıtlamaların minimize edilmesi ve ithalattaki baskının yüzde 75 oranında kaldırılmasıyla birlikte dış ticaret hacminde önemli artışlar yaşanmıştır. Öyle ki, 1950 yılında 549 milyon Dolar olan dış ticaret hacmi iki yıl içinde 919 milyon Dolar'a yükselmiştir. Ancak dış ticarete yaşanan genişlemenin büyük ölçüde ithalattan kaynaklanması ve ihracat artışlarının ithalat artışlarından çok daha düşük oranda gerçekleşmesiyle birlikte ihracatın ithalatı karşılama oranı gittikçe düşmüş, dış ticaret dengesi artan açıklar vermeye başlamış ve Türkiye ekonomisi dış açık sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Tablo 18'e bakıldığında 1950 yılında 23 milyon Dolar olan dış ticaret açığının iki yıl gibi kısa bir sürede 8,4 kat artarak 193 milyon Dolar'a sıçradığı açıkça görülmektedir. Diğer yandan söz konusu süreçte ihracatın ithalatı karşılama oranı da yüzde 92'den yüzde 69'a gerilemiştir. Buna bağlı olarak cari işlemler bilançosu da sürekli açıklar vermeye başlamıştır. Bu gelişmeler ışığında, uygulanan dışa açılma politikalarının devam ettirilmesi oldukça güç bir hal almış ve söz konusu politikalar terk edilerek bir dizi önlemlere başvurulmuştur.

Bu kapsamda, 22 Eylül 1952 tarihinde liberalizasyona tabi malların ithaline Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın tescili şartı getirilmiş ve 20 Nisan 1953'te serbest ithalat rejimi tamamen terkedilmiştir. Söz konusu tarihten sonra 1 Eylül 1953'te yürürlüğe giren "Dış Ticaret Rejimi" hükümlerine göre dış ticaretin yürütülmesine karar verilmiştir. Ulusal sanayinin korunmasından çok marjinal ithalat eğilimine bağlı olarak artan ithal talebi nedeniyle ortaya çıkan dış ticaret açıklarını kapatma amacıyla dış ticarete alınan tedbirlerden birisi 1929 yılından beri uygulanan "spesifik gümrük rejimi"ne 1954 yılında son verilerek "advalorem gümrük tarifesi"nin

uygulanmaya başlanması olmuştur. Ayrıca, 1956 yılında ithal mallarının fiyatlarının denetim altında tutulabilmesi için “İthal Malları Kontrol Dairesi” kurulmuş ve yine 1956’da “Milli Koruma Kanunu” tekrar yürürlüğe koyulmuştur. Ancak tüm bu önlemlere rağmen başta aşırı değerlenmiş yerli para nedeniyle ithalatın artmaya devam etmesi ekonomiyi dışa bağımlılığa mahkum etmiş, döviz kaçakçılığı ve karaborsanın yaygınlaşmasına neden olmuş ve dış ticaret politikasına yön verecek yeni önlemler alınması kaçınılmaz hale gelmiş (Karakayalı, 2009:121-122) ve 1958 yılında bir istikrar paketi uygulanmaya başlanmıştır.

1950-1960 döneminin genel bir değerlendirilmesi yapıldığında, 1954 yılına kadar uygulanan liberalizasyon politikalarının bu yıldan sonra müdahaleci bir hale dönüştüğü görülmüştür. Bu dönemde yabancı sermayeye açılmış, açık bütçe politikası uygulanmış, dış ticarete açıklar verilmiş ve yatırımlarda 1954’e kadar artan özel kesimin ağırlığı bu tarihten sonra azalarak tüketim maddelerine yönelik olarak yapılmıştır. Dönemin başında hükümet tarafından vaat edilen kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi gerçekleştirilememiş, tam tersine devlet sınai tüketim malları ve ara yatırım mallarına yönelik yeni yatırımlar yapmıştır. Sosyal açıdan dönem değerlendirildiğinde ise köyden kente göç oldukça yaygınlaşmış ve tüketim kalıpları büyük ölçüde değişmiştir (Buluş, 2003:56).

2.4. 1960 – 1980 Dönemi

Türkiye’de, 1950’den itibaren toplam on yıl süren Adnan Menderes hükümeti 27 Mayıs askeri darbesi ile son bulmuş ve Türkiye’de siyasette olduğu gibi ekonomi alanında da keskin önlemler alınmıştır. 1960 yılında kurulan yeni hükümet, Türkiye’nin özellikle 1950’li yılların ikinci yarısından itibaren yaşadığı yüksek enflasyon ve ekonomik istikrarsızlık sorununu bütçe denkliliği anlayışının terkedilmesi ve aşırı parasal genişleme politikalarına bağlamıştır. Bu kapsamda, devlet bütçesinden başlayarak, katma, özel idare ve belediye bütçelerinde, bütçe samimiyeti ve hakiki bütçe denkliliğinin sağlanması ve bütçe açıklarının, emisyon yolu ile karşılamak usulünün terkedilmesi sayesinde son on yılda Türkiye ekonomisini derinden sarsan ve tüm ekonomiyi fakirleştiren enflasyonun başlıca iki kaynağının kurutulması hükümet programına girmiştir.

1950’li yılların başında hedeflenen liberalizasyona dayalı ekonomi politikalarının yerine 1960’lı yıllardan itibaren plana dayalı kalkınma modeli devreye girmiş ve bu anayasa ile hüküm altına alınmıştır. İktisadi ve sosyal hayatı düzenleyen 1961 Anayasası’nın 41. Maddesi’ne göre “İktisadî ve sosyal hayat,

adâlete, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlanması amacına göre düzenlenir. İktisadî, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek; bu maksatla, millî tasarrufu artırmak, yatırımları toplum yararının gerektirdiği önceliklere yöneltmek ve kalkınma planlarını yapmak Devletin ödevidir.” Bu maddede açıkça kalkınmanın devlet açısından bir görev olduğu ve devletin kalkınma planları yapacağı belirtilmiştir. Devlette planlı kalkınma fikrinin yerleşmesi sonucu 1961 Anayasası kabul edilmeden yaklaşık bir yıl önce 30 Eylül 1960 tarihinde 91 sayılı Kanun’la Devlet Planlama Teşkilâtı kurulmuş ve söz konusu kanunun 2. Maddesi’nde, Devlet Plânlama Teşkilatı’nın görevleri şu şekilde sıralanmıştır:

- Memleketin tabîî, beşerî ve iktisadi her türlü kaynak ve imkânlarını tam bir şekilde tesbit ederek takip edilecek iktisadi ve sosyal politikayı ve hedefleri tâyinde Hükûmete yardımcı olmak;
- Muhtelif bakanlıkların iktisadi politikayı ilgilendiren faaliyetlerinde koordinasyonu temin etmek için tavsiyelerde bulunmak ve bu hususlarda müşavirlik yapmak;
- Hükûmetçe kabul edilen hedefleri gerçekleştirecek uzun ve kısa vadeli plânları hazırlamak;
- Plânların başarı ile uygulanabilmesi için ilgili daire ve müesseselerle mahallî idarelerin kuruluş ve işleyişlerinin ıslahı hususunda tavsiyelerde bulunmak;
- Plânın uygulanmasını takip etmek, değerlendirmek ve gerekli hallerde plânda değişiklikler yapmak;
- Özel sektörün faaliyetlerini plânın hedef ve gayelerine uygun bir şekilde teşvik ve tanzim edecek tedbirleri tavsiye etmek.

Devlet Planlama Teşkilatı’nın kurulmasıyla Türkiye ekonomisinin kalkınması büyük ölçüde bu kuruma bağlanmış ve bu yönüyle DPT ekonomi açısından hayati bir öneme sahip olmuştur. Devlet Planlama Teşkilatı’nın önemi ve düzenlemesi ise 1961 Anayasası’nın 129. Maddesi’nde belirtilmiştir. Buna göre: *“İktisadî, sosyal ve kültürel kalkınma plâna bağlanır. Kalkınma bu plâna göre gerçekleştirilir. Devlet Plânlama Teşkilâtının kuruluş ve görevleri, plânın hazırlanmasında, yürürlüğe konmasında, uygulanmasında ve değiştirilmesinde gözetilecek esaslar ve plânın bütünlüğünü bozacak değişikliklerin önlenmesini sağlayacak tedbirler özel kanunla düzenlenir.”*

Türkiye’de planlı kalkınma düşüncesi 1960’lı yıllardan itibaren hükümet programlarında da oldukça önemle üzerinde durulan uygulamalar olmuştur. Öyle ki, 1962 yılında kurulan hükümetin maliye politikası programında Türkiye ekonomisinin, kalkınma hedefine, özel sektörün ve devletin birlikte ve uyumlu biçimde çalışacağı bir ekonomik düzen içinde ulaşacağına ve özel teşebbüsün yaratıcı gücünden olduğu kadar, devletin kalkınma yolundaki vazgeçilmez çabalarından da ahenkli şekilde faydalanılmasının gerekli olduğu açıklanmış ve 1963 yılından itibaren kalkınma planları uygulanmaya başlanmıştır.

1963 yılında Türkiye’de, planlı döneme girilirken, ülkenin sosyoekonomik potansiyelinin değerlendirilmesi ve orta vadede planların en iyi biçimde yönlendirebilmesi için, amaç ve hedeflerin öncelikleri tespit edilerek 1963-1977 yıllarını kapsayan 15 yıllık bir perspektif plan hazırlanmıştır. Bu perspektif plana göre hazırlanan I. ve II. Beş Yıllık Kalkınma Planlarından I. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda ağırlık verilen konular temel altyapı yatırımları, istihdam sorunu ve yeniden düzenleme olarak belirlenmiştir. II. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda ise, sanayi sektörü ön plana çıkarılmış ve bu sektöre ekonomi için öncü sektör niteliği kazandırılması ilkesini benimsenmiştir. Ancak söz konusu perspektif planın kapsadığı 15 yıllık süreç dolmadan dünyada meydana gelen değişimler ve Türkiye – Avrupa Ekonomik Topluluğu ilişkileri nedeniyle 1995 yılında ulaşılması hedeflenen gelir ve üretim seviyesinin değerlendirildiği 1973-1995 dönemini kapsayan yeni bir perspektif plan hazırlanmıştır. III. Beş Yıllık Kalkınma Planı da bu yeni perspektif plan çerçevesinde hazırlanmış ve gelir seviyesinin artırılması, ara ve yatırım malı üreten sektörler başta olmak üzere sanayileşmenin hızlandırılması ve dışa bağımlılığın azaltılmasını amaçlamıştır. 1979-1983 yıllarını kapsayan IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda ise, sanayileşme stratejisinde kamu kesimine ağırlık verilmiş, ödemeler bilançosunun iyileştirilmesi ve ekonominin kendi kendine yetebilen hale getirilmesi hedeflenmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı, 2017). İlk defa 1963 yılında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile uygulanmaya başlanan ve günümüzde onuncusu uygulanan kalkınma planları Türkiye ekonomisinde kısa, orta ve uzun vadede büyüme ve kalkınmanın sağlanabilmesi için oldukça büyük öneme sahiptir. 1960 – 1980 yılları arasında geçen 20 yıllık süreç bir bütün olarak değerlendirildiğinde de söz konusu dönemin öne çıkan özelliği bu yıllarla birlikte devletin planlı kalkınma dönemine geçmiş olmasıdır. Bu nedenle Türkiye ekonomisi açısından önemli bir dönüm noktası olan 1960 – 1980 dönemi kalkınma planları çerçevesinde ele alınacaktır.

2.4.1. 1963 – 1967 Dönemi

1963-1967 dönemini kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı temelde milli tasarrufların artırılması, yatırımların toplum refahını artıracak şekilde düzenlenmesi ve iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmanın demokratik şekilde sağlanması amacıyla hazırlanmış ve planlı kalkınma dönemi bu planla birlikte başlamıştır.

Planlı kalkınma döneminin ilk planı olan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'yla ulaşılmak istenen amaçlar 15 yıllık perspektif planla uyumlu olacak şekilde belirlenmiştir ve genel hatlarıyla şu şekilde sıralanabilir:

- Türkiye'nin kalkınması için gerekli olan tüm alanlara yetecek kadar nitelikli bilim adamları ve teknik uzmanların yetiştirilmesi,
- Yüzde 7 oranında bir büyüme hızının yakalanması,
- İç tasarrufların artırılması ve yatırımların vergiler, borçlanma, kamu teşebbüslerinin yaratacağı fonlar ve dış alemden sağlanacak kaynaklarla finanse edilmesi sayesinde kamu yatırımlarının ekonomik istikrarsızlık yaratmasının ve enflasyonist veya deflasyonist eğilimlere neden olmasının önlenmesi,
- Geçmiş beş yılda GSMH'nin yüzde 14,8'i olan ve yüzde 2'si dış kaynaklarla yüzde 12,8'i iç tasarrufla karşılanan yatırımların ileriki beş yıl içinde GSMH'nin yüzde 18,3'üne yükseltilmesi ve bunun yüzde 3,5'inin dış kaynaklarla yüzde 14,8'inin ise iç tasarrufla finanse edilmesinin sağlanması,
- Fiyat kontrollerinden mümkün olduğu kadar kaçınılarak ve kamu fiyatlarının tespitinde maliyetler göz önünde tutularak piyasa fiyatları ile paralelliğin sağlanması,
- Kaynakların belli harcamalara tahsisinde piyasa ekonomisinin her zaman gerçekleştiremediği dengenin kurulması,
- Sermaye mallarına, bazı ham maddelere, vasıflı iş gücüne ve tamamlayıcı temel hizmetlere olan yatırımların hızlandırılması ve üretimin artırılması,
- Özel tüketim harcamalarında yıllık ortalama yüzde 5,4, özel yatırım harcamalarında yüzde 11, kamu yatırımlarında yüzde 10,6 oranında artış yakalanması ve sonuçta toplam yatırımların ortalama 10,7 oranında artırılması,
- Cari açığın 2,1 milyar TL'de sabit tutularak GSMH içindeki payının yüzde 4,0'dan yüzde 2,8'e düşmesinin sağlanması,

- Vergilerin GSMH içindeki payının yüzde 14,6'dan yüzde 17,3'e çıkarılması,
- Yaklaşık yüzde 3 olan nüfus artış hızının düşürülmesi,
- Çalışan nüfusun 12,74 milyon kişiden 14,85 milyon kişiye çıkarılması ve istihdamın tarımdan sanayi ve hizmetlere kaydırılması sonucu istihdam sorunun kısmen de olsa çözüme kavuşturulması,
- Tüm bu hedefler gerçekleştirilirken sosyal adalet ilkesinden sapılmamasıdır.

Türkiye'de kalkınmanın sağlanabilmesi için yukarıdaki gibi, birçok hedef koyulmuş ve Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı sonucunda oldukça önemli gelişmeler sağlanmıştır. 1963-1967 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı sonucunda GSMH'da meydana gelen değişimler Tablo 19'da gösterilmiştir.

Tablo 19 – Türkiye’de GSMH’nın Gelişimi: 1962-1966 (Milyon TL),

	Plan Hedefleri	Yıllık Artış %	Gerçekleşen	Yıllık Artış %
1962	62,497	---	61,882	---
1963	66,871	7,0	66,648	7,7
1964	71,553	7,0	69,910	4,9
1965	76,962	7,0	73,127	4,6
1966	81,921	7,0	79,536	8,8

Kaynak: İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan alınan verilerle tarafımdan oluşturulmuştur.

(*) Tablo 1965 yılı sabit fiyatlarına göre hesaplanmıştır.

Tablo 19'a göre 1962-1966 döneminde Türkiye'de GSMH yılda ortalama yüzde 6,5 artmış ve 1962 yılında 61,9 milyar TL olan GSMH 1966'ya gelindiğinde 79,5 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Yıllık ortalama yüzde 6,5 düzeyindeki gelişme hızı oldukça önemli bir rakam olsa da Tablo 19'dan da görüleceği gibi, bir yandan plan hedefinin altında kalırken, diğer taraftan ise yüzde 4,6 ile yüzde 8,8 arasında dalgalanan bir yapı sergilemiştir. Söz konusu büyüme hedefinin gerisinde kalınmasının en büyük nedeni olarak tarım ve sanayi başta olmak üzere üretim alanındaki hedeflerin söz konusu plan sürecinde gerçekleştirilememesi gösterilmektedir.

Planlanan yatırımlar açısından Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı değerlendirildiğinde, 1962 yılında 8,2 milyar TL -1965 fiyatlarına göre- olan toplam

yatırımlar 1966 yılına gelindiğinde yaklaşık yüzde 75 oranında artmış ve 14,3 milyara yükselmiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın yatırım hedefi göz önüne alındığında yatırımlar planlanandan 4,2 milyar TL daha az gerçekleşmiştir. Söz konusu sapmanın ana nedeni kamu yatırımlarının beklenenden az gerçekleştirilebilmesidir. Bu durum Tablo 20'de verilmiştir.

Tablo 20 – Türkiye’de Yatırımlara İlişkin Plan Hedefleri ve Gerçekleşmeler:
1963-1966 (Milyar TL),

	Plan Hedefleri	Gerçekleşen	Özel Sektör		Kamu Sektörü	
			Plan Hedefleri	Gerçekleşen	Plan Hedefleri	Gerçekleşen
1963	10,9	10,8	4,3	5,3	6,6	5,5
1964	12,4	10,8	4,8	5,0	7,6	5,8
1965	13,8	12,0	5,4	5,5	8,4	6,5
1966	15,0	14,3	6,0	6,0	8,9	7,9
Toplam	52,1	47,9	20,5	21,8	31,5	25,7

Kaynak: İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan alınan verilerle tarafımdan oluşturulmuştur.

(*) Tablo 1965 yılı sabit fiyatlarına göre hesaplanmıştır.

Tablo 20’de de görüldüğü üzere, özel sektör yatırımları bütün dönem boyunca plan hedeflerinin üzerinde gerçekleşirken kamu yatırımlarında hedefler yakalanamamıştır. Birinci Beş Yıllık Planda özel sektörün geliştirilmesi için yapılacak uygulamaların önemli bir kısmının gerçekleştirilememesi veya yeterli etkinlikte uygulanamamasına rağmen özel sektör yatırımları Birinci Beş Yıllık kalkınma Planı’nda öngörülen hedeflerden toplam olarak yüzde 8,3 daha fazla gerçekleştirilmiştir. Diğer taraftan, kamu yatırımları planlanandan düşük gerçekleşmiş olmasına rağmen dönem boyunca hem toplam hem sınıai yatırımlar içindeki payı önemli ölçüde artmıştır. Kamu sektörünün belirlenen hedeflere ulaşamamasının temel nedenleri şu şekilde gösterilebilir (Devlet Planlama Teşkilatı, 1967:12):

- Kamu gelirlerinin hedeflenenden daha düşük artması ve kamu cari giderlerinin planlanan düzeyi aşması nedeniyle iç finansman sorunlarının ortaya çıkması,
- Planının uygulaması için gerekli ve nitelikli projelerin azlığı,

- Yatırımcı daire ve kuruluşların yatırım yapma gücü ve tecrübesinden yoksun olmaları,
- Yatırım harcamalarını zorlaştıran ve aksaklıklar yaratan mevzuatın yenilenememesi,
- Yatırımların dış finansmanını sağlamasında birtakım sorunlar ortaya çıkması.

Tablo 21 – Türkiye’de Bütçe Gelir, Gider ve Açıkları (1963-1966, Milyon TL)

	Bütçe Giderleri	Bütçe Gelirleri	Bütçe Açık / Fazlası
1963	12.442	12.609	167
1964	14.303	13.691	-612
1965	15.420	14.803	-617
1966	18.226	18.136	-90

Kaynak: www.bumko.gov.tr

1960’lı yıllardan itibaren bütçe denkleğinin sağlanması her ne kadar temel anlayış olarak kabul edilse de Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi’nde Türkiye’de yoğun olarak bütçe açıkları yaşandığı görülmektedir. Öyle ki, planın ilk yılı olan 1963 yılından sonra bütçenin denk bağlanması fikri terk edilmiş ve yıl sonlarında gerçekleşen bütçe açıkları hedeflenen bütçe açıklarından genellikle daha yüksek düzeyde gerçekleşmiştir.

Tablo 22 – Türkiye’de Dış Ticaret’in Gelişimi (1963-1967) (Milyon Dolar, %)

	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	Dış Borç Faiz Ödemeleri	Cari İşlemler Dengesi	Cari İşlemler Dengesi / GSMH
1963	368	688	-320	1056	0.535	31	-300	-4,06
1964	411	537	-126	948	0.765	34	-109	-1,39
1965	464	572	-108	1036	0.811	32	-78	-0,92
1966	490	718	-228	1208	0.682	32	-164	-1,63
1967	523	685	-162	1208	0.764	34	-115	-1,03

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler: 1923-2013, Ankara, 2014, ss.469-470’den alınan verilerle tarafımdan oluşturulmuştur.

Birinci Plan dönemi içinde dış ekonomik ilişkiler alanında değişimler genellikle olumlu şekilde gerçekleşmiş ve bazı alanlarda planda hedeflenenden daha büyük başarılar elde edilmiştir. Birinci Beş Yıllık Plan'a göre 1963 yılında 567 milyon dolarlık ithalat yapılması ve bu tutarın 1966'da da 675 milyon dolar olarak gerçekleşmesi hedeflenmiştir. Ancak Tablo 22'de görüldüğü üzere ithalata ilişkin bu yıllık hedefler söz konusu yıllarda aşılmıştır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında önceki yıllarda görülen gelişmelerin etkisiyle ihracatın 1963 yılında 343 milyon dolar, 1966 yılında ise 427 milyon dolar olması tahmin edilmiştir. Ancak tablodan görüldüğü üzere ihracat planda öngörülen hedefleri oldukça aşmıştır. İhracatta bu dönemlerde ortaya çıkan artışın temel sebebi, yapısal bir değişmeden çok, elde mevcut bazı tarımsal ürün stoklarının eritilmesi, ihracata yönelen tarımsal ürünlerin üretimlerinin artırılması gibi nedenlerle açıklanabilir (Devlet Planlama Teşkilatı, 1967:22-32). Diğer yandan söz konusu dönemde cari işlemler dengesinde de oldukça olumlu gelişmeler yaşanmıştır. 1963 yılında yaklaşık 300 milyon dolar düzeyinde olan cari açık 1967 yılına gelindiğinde yaklaşık üç kat azalarak 115 milyon dolara inmiştir. Bu sayede, Birinci planda öngörülen cari açık / GSMH oranının yüzde 4'ü düzeylerinden yüzde 2,8'e indirilmesi hedefi yakalanmış hatta 1967 yılında cari açık / GSMH oranı yüzde 1,03 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca yakalanan bu başarının yüksek faiz ödemeleri altında yapıldığı da göz önüne alındığında ilk planını cari işlemler dengesi açısından oldukça başarılı sonuçlar verdiği açıktır.

2.4.2. 1968 – 1972 Dönemi

1967 yılının sona ermesiyle birlikte Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın sonuna gelinmiş ve planlı kalkınma sürecinde ikinci dönem başlamıştır. Bu kapsamda 15 yıllık perspektif plana uygun olarak 1968-1972 yılları arasında İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulanmıştır. İkinci planda, birinci plandan farklı olarak tarım, madencilik, imalat, inşaat, hizmetler ve kamu kesimi ayrı ayrı ele alınmış ve plan ulusal ve uluslararası kesim olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın temel amacı Türk ekonomisinde hızlı bir gelişme sağlamak ve bu gelişmeyi sürekli hale getirmek olsa da bu planda sanayi sektörüne özel bir önem verilmiştir. Bu açıdan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda sanayi sektörü ekonomik büyümenin sürükleyicisi olarak benimsenmiştir (Erdal ve Dilek, 2008:128).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hazırlanma gerekçesinde temel hedef Türk milletine özgür, çağdaş, demokratik bir ortamın sağlanması ve ekonomide

karma sistemin hakim olması, adalete bağılı kalınması ve herkesin belli bir refah seviyesine ulaştırılması olarak açıklanmıştır. Diğer yandan ikinci plan hazırlanırken Türkiye’de bir taraftan kişi başı gelirin hızla ve sürekli olarak artırılması hedef alınmış, diğer yandan ise gelir grupları ve bölgeler arasında dengeli gelişmenin sağlanması, iş olanaklarının artırılması, kalkınmanın fayda ve maliyetinin sosyal adalet ilkesine göre bölüşülmesi ve iktisadi ve sosyal düzende olumlu bir gelişmenin yakalanması amaçları göz önünde bulundurulmuştur. Planlı kalkınma döneminde İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’yla ulaşmak istenen amaçlar temelde beş grupta toplanmıştır (Devlet Planlama Teşkilatı, 1967:2-3):

- GSMH, 1967-1972 yılları arasında yüzde 40,3 artırılmalıdır. Diğer yandan İkinci Beş Yıllık Plan’dan sonra da ekonomik ve sosyal yapının gelişiminin devam ettirilebilmesi için Türkiye ekonomisinin karşı karşıya olduğu yapısal sorunlar çözümlenmelidir.
- Yıllık ortalama yüzde 7 büyüme rakamı gerçekleştirilirken geleneksel tarımın yerine sanayi sektörünün ekonomide hakim kesim haline getirilmesi ve sanayi sektörünün GSMH içindeki payının artırılması gerekmektedir. Bu kapsamda sanayi sektörünün 1967 yılında yüzde 16,3 olan GSMH içindeki payının 1972 yılına gelindiğinde yüzde 20,5’e çıkarılması amaçlanmıştır.
- Ekonominin genel yapısının tarımdan sanayiye doğru evrilmesinin yanı sıra tarımsal üretimin hava koşullarına olan aşırı bağılılığının azaltılması da bir diğer amaç olarak belirlenmiştir. Bu sayede bir yandan dengeli bir kalkınma hızı yakalanarak özellikle tarım sektöründe çalışanların yaşama standardındaki dalgalanmalar önlenerek diğer yandan ise daha gerçekçi tahminlere dayanan bir kalkınma planı hazırlanması mümkün hale gelecektir.
- Yaşam standardının hızla artırılabilmesi amacıyla bir yandan iç tasarrufların yüzde 77,6’ya yükseltilmesi öngörülürken, öte yandan özel tüketimin yılda ortalama yüzde 5,1 artırılması hedef alınmıştır.
- Kalkınma planında ekonomide uzun vadede iç kaynaklarla sürdürülebilir bir kalkınma hızı yakalaması amaçlanmıştır. Bu nedenle, her ne kadar İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda kalkınma kredisi şeklindeki dış borçlanma zorunlu görülse de, bunun mümkün olan en düşük sınır içinde tutulması ve dış tasarrufların GSMH’ya oranının düşürülmesi hedeflenmiştir.

İkinci Plan döneminde yerli sanayinin büyük oranda korunması çabalarının yanı sıra aşırı değerlenmiş kur politikası uygulanmıştır. Diğer taraftan ise, kotalar, lisans sistemi, ithali yasak mallar listesi ve çeşitli gümrük vergileri gibi yollar kullanılarak ithal mallarının fiyatları yüksek tutulmaya çalışılmıştır. Söz konusu dönemde dış ticaret rejimini yanı sıra kambiyo rejimi de katı kontrollere ve düzenlemelere tabi tutulmuş ve sermaye hareketlerine önemli kısıtlamalar getirilmiştir. İthal ikameci sanayileşmede asıl amaç döviz tasarrufu olmasına rağmen sanayileşme ile birlikte ekonomide döviz talebi artmış ve ihracatın çeşitli sebeplerle yeterli şekilde artırılamamasıyla da “negatif ithal ikamesi” ortaya çıkmış ve ithalatın GSMH içindeki payı artma eğilimi göstermiştir. Bu durumun ortaya çıkmasındaki en büyük sebep ihracatın artırılamaması olarak gösterilse de bir diğer neden, yatırım mallarında sağlanan gelişmenin ara mallarında sağlanamaması ile artan oranda ara malları ithalatına bağımlılığın ortaya çıkması olarak gösterilebilir (Buluş, 2003:59). Dış ticarete ortaya çıkan bu sorun Türkiye’de 1960’lı yılların sonlarında döviz darboğazına gerilmesine neden olmuştur. Ortaya çıkan döviz sorununu aşmak için 1970 yılının Ağustos ayında Türk Lirası devalüe edilmiş ve dolar kuru 9 liradan 15 liraya yükselmiştir.

Dış ticarete ortaya çıkan gelişmeler Tablo 23’te gösterilmiştir.

Tablo 23 – Türkiye’de Dış Ticaret’in Gelişimi (1968-1972) (Milyon Dolar, %)

	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	Dış Borç Faiz Ödemeleri	Cari İşlemler Dengesi	Cari İşlemler Dengesi / GSMH
1968	496	764	-268	1260	0.649	34	-224	-1,24
1969	537	801	-264	1338	0.670	44	-220	-1,09
1970	588	948	-360	1536	0.620	47	-171	-0,90
1971	677	1.171	-494	1848	0.578	47	-109	-0,63
1972	885	1.563	-678	2448	0.566	62	-8	-0,04

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler: 1923-2013, Ankara, 2014, ss.469-470’den alınan verilerle tarafımdan oluşturulmuştur.

Planlı kalkınma dönemine geçilmesiyle birlikte Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planlarında ödemeler dengesi önemle ele alınmış ve dış ticaretin kalkınmayı sınırlayıcı etkisini gidermek amacı ile belirli hedefler benimsenerek politikalar öngörülmüştür. Söz konusu hedefler doğrultusunda ödemeler dengesinde

olumlu gelişmeler kaydedilmiş olsa da tüm ödemeler dengesi kalemleri Planlarda öngörülen ölçülerde yönlendirilememiş ve bazı kalemlerde beklenenin üstünde gelişmeler sağlanırken, bazılarında ise öngörülen hedeflerin altında başarı yakalanmıştır. Tablo 23'e bakıldığında mal ithalatı ve mal ihracatı arasındaki fark olarak tanımlanan dış ticaret açığının yıllar itibariyle büyüdüğü görülmektedir. Dış ticaret açığında yaşanan bu hızlı olumsuz gelişmenin önlenmesi için İkinci Plan döneminde de aynı Birinci Plan döneminde olduğu gibi ithal ikamesi ve ihracatı geliştirme politikaları birlikte uygulanmıştır. Bu kapsamda söz konusu dönemde ihracatın geliştirilmesi amacıyla düşük faizli kredi, proje bazında döviz tahsisı gibi teşviklerin yanı sıra vergi iadesi konusu olan malların sayısı ve vergi iadesi oranları artırılmıştır. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde her ne kadar toplam ihracat plan hedeflerini aşmış olsa da ihracatın yapısı beklenen ölçüde değiştirilememiştir. Diğer yandan ithalatın kısılması amacıyla uygulanan dış ticaret rejimi, Planlı dönemde de devam ettirilmiş ve gümrük vergileri ve miktar kısıtlamaları ile ithalat kontrol edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, ithal ikamesini gerçekleştirecek sanayilere öncelik verilmiştir. Diğer yandan genel olarak Planlı dönemde döviz kaynakları sınırlı kalmış ve bu nedenle rezervler oldukça ölçülü düzeylerde kalmıştır. Ancak 1970 yılında yapılan devalüasyon, yurtdışı işçi gelirlerinde yaşanan artış ve ihracatın artması sonucunda özellikle son iki yılda döviz rezervleri artmıştır (Devlet Planlama Teşkilatı, 1972:51).

Tablo 24 – Türkiye’de Bütçe Gelir, Gider ve Açıkları (1968-1972, Milyon TL)

	Bütçe Giderleri	Bütçe Gelirleri	Bütçe Açık / Fazlası
1968	23.262	22.669	-593
1969	26.715	25.115	-1.600
1970	34.708	34.919	211
1971	49.080	42.738	-6.342
1972	54.373	54.011	-362

Kaynak: www.bumko.gov.tr

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı genel olarak açık bütçe uygulamalarına sahne olmuştur. Tablo 24’ten de görüldüğü üzere söz konusu plan döneminde 1970 yılı dışında sürekli olarak bütçe açığı verilmiştir. Bütçe hedefleri konusunda net bir başarı elde edilememiş ve koyulan hedeflerden yüksek oranda sapmalar yaşanmıştır.

Tablo 25 – Türkiye’de GSMH’nın Gelişimi: 1968-1971 (Milyon TL),

	Plan Hedefleri	Yıllık Artış %	Gerçekleşen	Yıllık Artış %
1968	91,635	7,0	91,360	6,7
1969	98,049	7,0	97,111	6,3
1970	104,913	7,0	102,450	5,5
1971	112,257	7,0	111,926	9,2

Kaynak: Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’ndan alınan verilerle tarafımdan oluşturulmuştur.

(*) Tablo 1965 yılı sabit fiyatlarına göre hesaplanmıştır.

Birinci ve İkinci Planlarda büyüme hedefi ortalama yıllık yüzde 7 olarak belirlenmiş ve gerçekleşen büyüme hızı Birinci Plan döneminde yılda ortalama yüzde 6.7, İkinci Planın ilk dört yılında ise ortalama yüzde 6.9 olmuştur. Yakalanan bu rakamlar göz önüne alındığında gayrisafi milli hasılda elde edilen büyüme oranlarının gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkelere göre daha yüksek olması söz konusudur. Nitekim 1960-1970 arasında gelişmiş OECD ülkelerinin gayrisafi milli hasıllarındaki ortalama artış hızı yüzde 4.8, gelişmekte olan ülkelerin ise yüzde 5.6 olmuştur. Ancak, Türkiye’de nüfus artışının yüksek olması nedeniyle, Türkiye ile gelişmiş ülkeler arasındaki kişi başı gelir farkı, Planlı dönemde gayrisafi milli hasılda sağlanan yüksek büyüme hızına rağmen mutlak olarak artmıştır (Devlet Planlama Teşkilatı, 1972:4-6). Sonuç olarak ilk iki plan döneminde Türkiye’nin büyüme oranı, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ortalama büyüme hızından daha yüksek bir oranda gerçekleşmiştir. Ancak, Birinci ve İkinci Planlarla yakalanan yüksek büyüme oranları Türkiye’nin gelişmiş ülkelerle arasındaki ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmişlik farklarının ortadan kaldırılması ve temel sorunlarının çözülmesi için tek başına yeterli olmamış ve ekonomideki gelişmişlik farkını daha kısa zamanda kapatmak ve sorunları çözümlmek için köklü bir sanayileşmenin yanı sıra sosyal ve kültürel yapı dönüşümünün zorunlu olduğu anlaşılmıştır (Karakayalı, 2009:134). İşte bundan sonraki süreçte kalkınma planları hazırlanırken bahsedilen kıstaslar ele alınmaya çalışılmış ve 1973 yılından itibaren Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulanmaya başlanmıştır.

2.4.3. 1973 – 1977 Dönemi

1973-1977 yıllarını kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı on beş yıllık perspektif planın üçüncü kısmını oluşturmaktadır. Türkiye ile AET arasında 1963 yılında imzalanan Ortaklık Anlaşması'nın 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe girmesiyle birlikte gümrük indirimlerinin gerçekleşmesi, geçen on yıllık dönem içinde ulaşılan sonuçlar ve karşılaşılan sorunlar ile sanayide hedeflenen artış hızının gerçekleştirilememesi, belirli bir yapısal değişikliği zorunlu kılmıştır. Bu nedenle, ÜBYKP on beş yıllık bir perspektif içerisinde değil, yeniden hazırlanan 22 yılı kapsayan yeni bir stratejinin ilk bölümü olarak hazırlanmıştır (Erdal ve Dilek, 2008:130). 15 yıllık perspektif planın terk edilerek 1973-1995 yıllarını kapsayan yeni bir perspektif plan hazırlanmasının temel nedeni AET ile imzalanan Katma Protokol uyarınca 22 yıl sonra gümrük duvarlarının tamamen kaldırılması planıdır. Bu açıdan plan hızlı sanayileşmeyi ve tüketim malları yerine ara ve yatırım malları üretiminin ağırlık kazandığı bir sanayi yapısına ulaşmayı hedef almıştır. Bu ana hedefin Türkiye'yi 1995'te 1970'li yılların İtalya'sının sahip olduğu sanayileşme düzeyine çıkaracağı hesaplanmıştır (Tokgöz, 2001:23). 1995 yılı için hedef alınan gelişmişlik seviyesine ve yapıya ulaşılması ve uzun dönemli amaçların gerçekleştirilmesi, ekonominin çeşitli kesimlerinde belirli büyüklüklerin sağlanmasını gerektirmektedir. Bu kapsamda 22 yıllık perspektif planın hedefleri genel olarak şu şekilde açıklanmıştır (Devlet Planlama Teşkilatı, 1972:989-991):

- Yılda ortalama olarak GSMH yüzde 7.9, GSYİH ise yüzde 8 oranında bir hızla artırılabilecektir.
- Milli gelirdeki bu artış, faktör fiyatları ile tarımsal hasılda yılda ortalama yüzde 3.7, sanayide yüzde 11.2 ve hizmetlerde yüzde 7.7 dolayında artışla sağlanacaktır.
- Milli gelirde tarımın payının yüzde 28'den yüzde 10'a düşürülmesine, sanayinin yüzde 23'ten yüzde 40'a çıkarılmasına çalışılacaktır.
- Nüfusun alçak bir doğurganlıkta artarak 1995'te 65 milyonu aşmaması sağlanacaktır.
- Çalışan nüfusun yüzde 25'i tarımda, yüzde 23'ü sanayide ve yüzde 52'si hizmetlerde çalışacak biçimde 1996'da tam istihdama ulaşılabilecektir.
- Temel eğitimin süresi sekiz yıla çıkarılacak ve bu sistem kentlerde ve merkezi köylerin tamamında uygulanacaktır.

Bu kapsamda Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanırken 22 yıllık perspektif plan göz önünde bulundurulmuş ve plan bu amaçları sağlayacak şekilde

yapılandırılmıştır. Üçüncü Beş Yıllık kalkınma Planı'nın amaçları şu şekilde sayılabilir (Devlet Planlama Teşkilatı, 1972):

- Üçüncü Plan döneminde milli gelirde 88 milyar TL artış sağlanacaktır.
- Üretim, tarım sektöründe yılda ortalama yüzde 4,0-4,5 ve sanayi sektöründe yüzde 11,5 -12,5 hızlarıyla artırılacaktır. Böylece milli gelirdeki artışın yaklaşık olarak yüzde 12'si tarım sektörünün, yüzde 36'sı sanayi sektörünün, yüzde 52'si de hizmet sektörünün hasılasındaki artışlardan sağlanmış olacaktır.
- Sanayi içinde imalât sektörünün üretimi, yılda ortalama yüzde 11,5-12,0 gibi bir hızla gelişecektir,
- Tüketim malları sanayisinde yılda ortalama yüzde 6,5-7,5 hızla artışa karşılık, ara malları sanayisinde yüzde 14,0-15,0, yatırım malları sanayisinde yüzde 16,0-17,0 hızları ile artış gerçekleştirilecektir.
- Madencilik sektörü üretimi yılda ortalama yüzde 15 hızla, enerji üretimi ise yüzde 13 hızla artırılacaktır.
- Sanayi sektörünün milli gelirdeki payının 1995'te yüzde 40'a çıkarılması için bu payın 1972'de yüzde 23 iken 1977'de yüzde 27'ye yükselmesi sağlanacak, tarım sektörünün payı ise yüzde 28'den yüzde 23'e düşürülecektir.
- Bu hedeflere ulaşmayı sağlamak için 1973-1977 yıllarını kapsayan Üçüncü Plan döneminde 291 milyar TL tutarına yatırım yapılacaktır. Bu tutara ulaşabilmek için yatırımlar yılda ortalama yüzde 12,7 dolayında bir hızla artırılacaktır.
- Sektörlerin istenen yönlerde ve hızlarda gelişmelerinin sağlanması için bu dönemde gerçekleştirilecek sabit yatırımların yüzde 12'si tarım sektörüne, yüzde 45'i sanayiye, yüzde 43'ü ise hizmetler sektörüne yapılacaktır. Sanayiye yapılan yatırımlar, yılda ortalama yüzde 18'lik bir hızla artacaktır.
- Öngörülen yatırım seviyesinin gerçekleştirilmesi için iç tasarruflar, 1972'de GSMH'nın yüzde 19,6'sı ilken 1977'de yüzde 25,5'ine yükseltilecektir. Bu, iç tasarrufların yılda ortalama yüzde 13,6 dolayında bir hızla artırılmasını, yani artan gelirin yüzde 38'inin tasarruflara ayrılmasını gerektirmektedir
- Tasarrufların artırılmasında en büyük katkının kamu kesiminden gelmesi zorunludur. Bu nedenle kamu tasarrufları yılda ortalama yüzde 19

dolayında artırılarak 1977'de 1972 seviyesinin yaklaşık olarak 2,5 katına yükseltilecektir. Kamu tasarruflarında bu oranda bir artış kamu cari harcamalarında yıllık artış oranının yüzde 8 dolayında tutulmasına karşılık, kamu gelirlerinde yılda yüzde 12 dolaylarında bir artış sağlamakla gerçekleştirilecektir. Bu da, 1972'deki vergi yapısı ile elde edilebilecek kamu gelirlerine, 1977'de GSMH'nın yüzde 4-5'i ölçüsünde ek kamu geliri sağlayacak vergi kaynaklarının eklenmesi ile sağlanacaktır.

- Perspektif planın dış kaynaklara bağılılığın azaltılması amacını gerçekleştirmek için mal ve hizmet ihracatının yılda ortalama yüzde 9,2 hızla artması sağlanırken, dönem içinde 450 milyon dolarlık ithalat ikamesi yapılacaktır, ithal ikamesinin 40-50 milyon doları tüketim malları sanayilerinde, 100-110 milyon doları makina imalat ve elektrik malları sanayilerine, kalan 300-320 milyon dolarlık kısmı ise, demir-çelik, diğer metaller, kimya, suni gübre, kağıt, petrol ürünleri sanayilerinde gerçekleştirilecektir,
- Tarım dışı sektörlerde yaklaşık olarak 1,6 milyon kişi için yurtiçi istihdam imkanı yaratılması hedef olarak alınmıştır. Böylece tarım sektörü dışında çalışanların toplam çalışanlara oranı 1972'de yüzde 34 iken, 1977'de yüzde 41'e yükselecektir.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda sayılan amaçların birçoğuna planda öngörüldüğü şekilde ulaşılamamıştır. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı zamanında ülke içi ve dışı birçok sorunla mücadele edilmesi gerekmiştir. Ekim 1973'te Arap-İsrail Savaşı'nın yeniden başlaması ve OPEC ülkelerinin girişimiyle 1973 yılı başında 2,5 dolar olan ham petrol fiyatları Aralık ayında 11,6 dolara yükseltilmiştir. Dünya ülkelerinin dengelerini altüst eden bu "petrol şoku" petrol ithalatçısı olan Türkiye'nin dış ticaret açığının Tablo 26'da da görüldüğü üzere yaklaşık üç kat artmasına neden olmuştur. Hükümet petrol krizinin etkilerini aşmaya çalıştığı sırada Kıbrıs'ta ortaya çıkan karışıklık sonucunda 20 Temmuz 1974 ve 16 Ağustos 1974'te Birinci ve İkinci Barış Harekatı yapılmış ve KKTC'nin sınırları çizilmiştir. Üçüncü plan döneminde ortaya çıkan bu olumsuz gelişmeler sonucunda Türkiye dövizini ürettiğinden çok tüketen bir ülke olarak dış ticaret bilançosundaki sürekli açıklara katlanmak zorunda kalmıştır (Tokgöz, 2001:23-24).

Tablo 26 – Türkiye’de Dış Ticaret’in Gelişimi (1973-1977) (Milyon Dolar, %)

	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	Dış Borç Faiz Ödemeleri	Cari İşlemler Dengesi	Cari İşlemler Dengesi / GSMH
1973	1.312	2.086	-774	3.398	0.629	59	484	1,73
1974	1.532	3.778	-2.246	5.310	0.406	102	-719	-1,88
1975	1.401	4.502	-3.101	5.903	0.311	124	-1.648	-3,47
1976	1.960	4.872	-2.912	6.832	0.402	217	-2.209	-3,78
1977	1.753	5.506	-3.753	7.259	0.318	320	-3.140	-5,13

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler: 1923-2013, Ankara, 2014, ss.469-476'den alınan verilerle tarafımdan oluşturulmuştur.

Petrol kriziyle mücadele edilen dönemde aynı zamanda olumlu gelişmeler yaşanması da söz konusu olmuştur. 1973 yılında ülkeye giren işçi gelirlerinde yüzde 50 civarında büyük bir artış yaşanmış ve Tablo 26'da da görüldüğü üzere cari işlemler bilançosunda 484 milyon dolar fazla verilmiştir. Ancak 1971 yılından itibaren izlenen yanlış kur politikası sonucu yerli paranın değeri çok yüksek tutulmuş ve bu durum ihracat ve turizm gelirlerinin artmamasına neden olmuştur. Bu gelişmeler işçi döviz girişi de etkilemiş ve son üç yılda azalma yaşanmıştır. 1973 yılında yaklaşık 14,3 TL olan dolar kuru 1977 yılında 18 TL düzeyinde kalmıştır (Tokgöz, 2001:24). Hükümetin bunalım zamanlarında uygulanabilecek kuramsal ve politik bir alternatif politikaya hazır olmaması sonucunda uygulanan yanlış politikalar ekonomide istikrarsızlık ortamı oluşturmuş, enflasyon artmış, ekonomik darboğaz ortaya çıkmış, temel tüketim maddelerinde kıtlık ortaya çıkmıştır. Bu gelişmelerle birlikte 1977 yılı sonunda dolar 17,5 TL'den 19,25 TL'ye, Şubat 1978'de 25 TL'ye, Haziran 1979'da 47 TL'ye çıkarılmıştır. Bu gelişmeler sonucunda 1946, 1958 ve 1970 yıllarında istisnai bir durum olarak başvuru devalüasyon 1977 yılından itibaren olağan bir uygulamaya dönüşmüştür (Boratav, 2005:141).

Büyüme açısından üçüncü plan dönemi değerlendirildiğinde, birinci ve ikinci planlarda hedeflenen büyüme hızlarına yaklaşılması sonucu üçüncü planda büyüme hedefinin yükseltilmesi söz konusu olmuştur. Diğer yandan birinci ve ikinci planda hedeflenen yapısal dönüşümün gerçekleştirilememesi nedeniyle üçüncü planda yapısal dönüşümü sağlayacak olan hedeflere öncelik verilmiştir. Bu amaçla tarımsal kesimin ekonomi içindeki payının daraltılarak sanayinin artırılması amaçlanmıştır

(Susam, 2009:143). Üçüncü plan döneminde büyümeye ilişkin gelişmeler Tablo 27'den incelenebilir.

Tablo 27 – Türkiye’de GSMH’nın Gelişimi: 1973-1977, (Milyar TL)

	Plan Hedefleri Yıllık Artış	Revize Edilmiş Plan Hedefleri**	Yıllık Artış
	%	%	%
1973	7,9	7,6	5,4
1974	7,9	7,6	7,4
1975	7,9	7,6	8,0
1976	7,9	7,6	7,7
1977	7,9	7,6	4,0
Ortalama	7,9	7,6	

Kaynak: Üçüncü ve Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’ndan alınan verilerle tarafımdan oluşturulmuştur.

(*) Tablo 1965 yılı sabit fiyatlarına göre hesaplanmıştır.

(**) III. Plan hedefi, 1972 gerçekleşme değerlerine göre düzeltilmiştir.

Tablo 27’ye göre Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde Türkiye ekonomisi 1973-1977 yılları arasında yıllık ortalama yüzde 6,5 oranında büyüme rakamı yakalamıştır. Ancak planda öngörülen büyüme hedefinin yüzde 7,9 olduğu göz önüne alındığında hedefin altında kaldığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca ortaya çıkan yıllık ortalama büyüme oranları ilk iki plan ortalamalarının da altında kalmıştır. Tablo 27’ye göre yıllık büyüme oranlarında ortaya çıkan dalgalanmanın ana sebebi olarak tarım sektörünün doğa koşullarına büyük çapta bağlı olması gösterilmektedir (Tokgöz, 2001:24). Diğer yandan, 1973 yılından itibaren oluşan kriz sürecine Türkiye, yoğun ve gergin bir siyasi rekabet içinde girmiş ve uygulanan seçim ekonomisi nedeniyle söz konusu krizin ülke ekonomisine yansımaları ertelemeye çabalamıştır. Bu kapsamda, kriz sonucunda petrol fiyatları üç kat artmasına rağmen bu artış Türkiye’deki petrol türevi ürünlere çok az oranda yansıtılmıştır. Dış kaynaklara ulaşımın zorlaşması ve dış kaynaklarda oluşan tıkanma çeşitli ticaret kredileri ve Döviz Çevrilebilir Mevduat (DÇM) adı verilen kısa vadeli borçlanma aracıyla telafi edilmeye çalışılmış ve bu yolla ithalat artışı devam ettirmek istenmiştir. Türkiye ekonomisinde uygulanan bu yapay politikalar dünya ekonomisinin içinde bulunduğu bunalıma rağmen Tablo 27’de de verildiği üzere

Türkiye ekonomisinin 1975 ve 1976 yıllarında yaklaşık yüzde 8 civarında büyümesini sağlamıştır (Boratav, 2005:129). Söz konusu yıllarda Türkiye’de yaşanan sürekli hükümet değişimleri popülist uygulamalara neden olmuş ve büyümenin artırılabilmesi için sürekli genişleyici politikalar uygulanmıştır. Bununla birlikte kamu yatırımları hızla artırılmasına rağmen tüketimin sınırlandırılmaması sonucunda büyük bütçe açıkları ile karşı karşıya kalınmıştır. Bu durum Tablo 28’de verilmiştir.

Tablo 28 - Türkiye’de Bütçe Gelir, Gider ve Açıkları (1973-1977, Milyon TL)

	Bütçe Giderleri	Bütçe Gelirleri	Bütçe Açık / Fazlası
1973	67.525	65.308	-2.217
1974	82.275	78.366	-3.909
1975	112.824	107.463	-5.361
1976	153.869	143.505	-10.364
1977	234.825	187.251	-47.573

Kaynak: www.bumko.gov.tr

İthal ikamesi kapsamında Türkiye’de uygulanan korumacı ve popülist politikalar ülkenin üretmeden tüketir bir hale gelmesine neden olmuş ve bu tüketim yapısında ısrar edilmiştir. Bu şekildeki yapı nedeniyle özel sektörün iç pazara ağırlık vermesi sonucu ithalata bağımlılık gittikçe artmış ve ithal ikameci uygulamaların amacı olan dışarıyla rekabet edebilecek ve ihracata yönelecek bir sanayi yapısı kurulamamıştır. İşçi dövizleri, dövize çevrilebilir mevduat gibi kolay ve kısa vadeli borçlar sayesinde söz konusu yapı 1979 yılına kadar sürdürülebilmiş ancak dönem sonunda krizle yüz yüze gelinmiştir. 1970’lerde petrol fiyatlarındaki artış sonucu ortaya çıkan borç patlaması ve bunu takip eden borç krizleri politik mantığın iflasını sergilemiştir. Bu gelişmeler sonucunda içe dönük sanayileşme modelinin tıkanması ile iktisadi, toplumsal ve ideolojik bir boşluğa düşülmüştür. 1970’lerin sonuna doğru ulusal tasarruflar ve yatırımlar arasındaki uçurum artmış, ithalat, ihracat karşısında hızla büyümüş kamu iktisadi teşebbüslerinin dengesi belirgin şekilde bozulmuş ve bunların sonucunda bütçe açığı büyümüş ve enflasyon ile cari açıda hızlı bir artış yaşanmıştır. Bu açıkların özel yabancı sermaye ve rezervlerle finanse edilmesi sonucunda dış borçlar artmış, borçlanma yapısı bozulmuş ve döviz rezervleri azalmıştır (Erdal ve Dilek, 2008:130-132). Öyle ki, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminin 1977 yılında sonuna gelindiğinde Türkiye’nin toplam dış borçları yüzde

58'i kısa vadeli olmak üzere 11.439 milyon dolara yükselmiştir. Türkiye vadesi gelen borçları ödeyemez duruma gelmiş, devlet kurum ve kuruluşları işlemez duruma düşmüş ve dış borç yönetimi başta olmak üzere ekonomi yönetimi büyük bir açmaza girmiştir. Sonuçta Türkiye, IMF ve dış alacaklıların yönlendirmeleri ile bir borç ödeme planı hazırlamak zorunda kalmış ve bu durum ülkenin dış itibarının büyük ölçüde zarar görmesine neden olmuştur (Tokgöz, 2001:24-25). Türkiye karşı karşıya kaldığı ve aşamadığı bu ekonomik dengesizlikler sonucunda 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararları'nı almıştır.

2.4.4. 1960 – 1980 Döneminin Genel Değerlendirmesi

Türkiye'de Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın sona erdiği dönemde yoğun bir siyasi ve ekonomik bunalım sorunu yaşanmıştır. Bunun temel sebebi olarak 1973 yılından itibaren ham petrol fiyatlarının sürekli yükselmesi ve Türkiye'nin dış ticaret yaptığı ülkelerin yaşadığı stagflasyon nedeniyle ekonomide dış istikrarın ve dış ödemeler dengesinin bozulması gösterilmektedir. Yaşanan bu derin ekonomik bunalıma siyasi sorunların da eklenmesi sonucunda Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı bir yıl gecikmeli olarak 1979 yılında uygulanmaya başlanmıştır. 1979-1983 dönemini kapsayan dördüncü planın başlangıcında üçüncü planın değerlendirilmesi yapılmış ve söz konusu planın uygulama sonuçları başarısız bulunmuştur (Susam, 2009:150).

Bahsedilen sorunlar içinde hazırlanan ve uygulamaya koyulan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ulaşılmak istenilen amaçlar şu şekilde belirtilmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı, 1979):

- Gayri safi milli hasılda 1978 piyasa fiyatlarıyla yılda ortalama yüzde 8 dolaylarında artış sağlanacaktır.
- Gayri safi üretim, tarım sektöründe yılda ortalama yüzde 5, sanayi sektöründe yılda ortalama yüzde 12 çevresinde bir hızla artırılabilecektir. Böylece gayri safi milli hasıladaki artışın yaklaşık olarak yüzde 14'ü tarım, yüzde 37'si sanayi, yüzde 49'u da hizmetler sektörü hasılasındaki artışlardan sağlanmış olacaktır.
- Sanayi içinde imalat sanayisinin üretimi yılda ortalama yüzde 11 hızla gelişecektir. İmalat sanayisinde yapısal bir değişim sağlanması amacı ile bu dönemde üretimin, tüketim malları sanayilerinde yılda ortalama yüzde 8 hızla artmasına karşılık, ara malları sanayilerinde yüzde 13, yatırım malları sanayilerinde yüzde 15 hızları ile artması gerçekleştirilecektir.

- Madencilik ve enerji üretimi yılda ortalama yüzde 15 civarında bir hızla artırılabacaktır.
- Sanayi sektörünün gayri safi yurt içi hasıladaki payı 1978'de yüzde 29 dolayında iken 1983'de yüzde 32 dolayına yükselmesi sağlanacak, tarım sektörünün payı ise yüzde 22'den yüzde 19'a düşecektir.
- Bu hedeflere ulaşmayı sağlamak için Dördüncü Plan döneminde 1978 fiyatları ile 1,5 trilyon TL dolayında sabit sermaye yatırımı yapılacaktır.
- Sabit sermaye yatırımları yılda ortalama yüzde 12 dolayında bir hızla artırılabacaktır.
- Sektörlerin, hedef alınan yönlerde ve hızlarda gelişmelerinin sağlanması için bu dönemde gerçekleştirilecek sabit sermaye yatırımlarının yaklaşık olarak yüzde 12'si tarıma, yüzde 44'ü sanayiye, yüzde 44'ü ise hizmetler sektörüne yapılacaktır.
- Öngörülen yatırım düzeyinin gerçekleşmesi için iç tasarruflar, 1978'de gayri safi milli hasılanın yüzde 16'sı dolayında iken yüzde 21'ine yükseltilecektir. Bu, iç tasarrufların yılda ortalama yüzde 14 dolayında bir hızla artırılmasını, bir başka deyişle artan gelirin yaklaşık yüzde 35'inin tasarruflara ayrılmasını gerektirmektedir.
- Gereksiz ve gösterişçi tüketimi önleyici ve caydırıcı önlemler alınacaktır.
- Tasarrufların artırılmasında en büyük katkının kamu kesiminden gelmesi zorunludur. Bu nedenle kamu tasarrufları yılda ortalama yüzde 20 dolayında artırılarak 1983'de 1978 düzeyinin yaklaşık 2,5 katına yükseltilecektir. Kamu tasarruflarında bu oranda bir artış, kamu cari harcamalarında yıllık artış oranının yüzde 9 dolayında tutulmasına karşılık, kamu gelirlerinde yılda yüzde 13 dolayında bir artış sağlamakla gerçekleştirilecektir.
- Mal dışsatımının en az yılda ortalama yüzde 18 çevresinde bir hızla artması hedef alınmıştır. Dışsatımın bileşiminde sanayi ürünleri lehine bir değişme sağlanarak, bu ürünlerin toplam dışsatım içindeki payı yüzde 60 dolayına yükseltilecek, özellikle gıda, dokuma-giyim, deri, metaller, kimyasal maddeler ve elektriksiz makineler dışsatımındaki gelişmelerle toplam mal dışsatımı 1983 yılında 5,4 milyar dolar dolayına yükseltilecektir.

- Mal dışsatımı yanında turizm, mühendislik hizmetleri ve diğer hizmetler ile taşımacılık alanında yapılacak atılımlarla, görünmeyen işlemler gelirleri sürekli olarak artırılacaktır.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı sayılan bu amaçların yanı sıra, ekonomide yaşanan bunalımı siyasal bir bunalıma dönüşmeden aşabilmek için hem ekonomik ve yapısal değişmeyi hem de bu süreçte demokratikleşmeyi hedeflemiştir. Ancak, Türkiye'nin içinde bulunduğu ağır ekonomik, siyasi ve toplumsal sorunlar nedeniyle bu plan çok da uygulanamamıştır. 1970'li yılların sonunda alınan istikrar tedbirleri siyasi istikrarsızlıklar ve güçsüz hükümetler sebebiyle tam anlamıyla uygulanamamış bunun yanı sıra, dış ödemeler konusundaki ödeme güçlükleri, döviz kıtlığı, yüksek enflasyon, düşük istihdam, eksik altyapı ve sanayinin hızlı şekilde dışa açılması da yeni ekonomik sorunlar yaşanmasına neden olmuş, yeni kredi olanakları bulunamaması ve borç ertelemesi yapılamaması da finansal sorunları daha da derinleştirmiştir (Susam, 2009:150). Sonuçta 1977 ve 1978 yılında alınan ekonomik istikrar önlemleri yetersiz kalmış ve "24 Ocak 1980 İstikrar Tedbirleri" ile ekonomide yeni bir dönem başlamıştır. Bu süreçle birlikte cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ağırlıklı olarak devam eden ithal ikameci anlayış terk edilmiş ve ekonomi kendi haline bırakılarak dışa açılma süreci başlamıştır.

1960-1980 yılları arasındaki planlı kalkınma dönemi değerlendirildiğinde söz konusu dönemde planlarda koyulan hedeflerin genellikle yakalanamadığı sonucuna ulaşılmaktadır. GSMH açısından bakıldığında 1962-1977 yılları arasında yıllık büyüme hızı ortalama 6,6 olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu dönemde ithalata olan aşırı bağımlılık ve ihracattaki görece durgunluğa rağmen düzgün ve yüksek bir büyüme oranının yakalanmasının sebebinin ekonomiye enjekte edilen dış kaynaklar olduğu savunulmaktadır. Diğer yandan aynı dönemde, 1960-1970 yılları arasında ortalama yüzde 4,5 olan enflasyon oranı 1970-1979 yılları arasında aşırı bir sıçrama yaparak yıllık ortalama yüzde 29'a yükselmiştir. GSMH içinde sektörlerin paylarında ortaya çıkan değişim ise tarımdan hizmetler sektörüne doğru gerçekleşmiştir. 1960 yılında tarımın yüzde 37.9, sanayinin yüzde 17.2, hizmetlerin ise yüzde 44.9 olan payı, 1979 yılına gelindiğinde sırasıyla yüzde 21.3, yüzde 23.4 ve yüzde 55.3 olarak değişmiştir. Söz konusu dönemde dış ticaret açıkları olağan bir hale gelmiş ve ithalat eğilimi gittikçe artmıştır. Öyle ki, 1960 yılında yüzde 68,5 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı 1977 yılına gelindiğinde yüzde 31,8'e düşmüştür (Buluş, 2003:63-64).

Planlı kalkınma, karma ekonomik sistemin benimsenmesi ve ithal ikameci anlayışın benimsendiği 1960-1980 döneminde sermaye birikiminin sağlanması, ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması, bölgelerin gelişmişliklerinin birbirine yaklaştırılması, sanayi sektörünün ekonomide başat rol oynaması gibi amaçlarla toplam dört adet kalkınma planı uygulanmıştır ve mali politikalar bu planlar çerçevesinde şekillenmiştir. İlk iki plan döneminde büyüme hedeflerine yaklaşıırken fiyat istikrarından taviz verilmemiş ve enflasyon makul düzeylerde gerçekleşmiştir. Ancak ikinci plan döneminin sonlarına doğru başta vergiler olmak üzere kamusal gelirler artırılamamıştır. Bu duruma rağmen kamusal harcamalarda kısıntıya gidilmemiş ve ortaya çıkan bütçe açığının emisyon yoluyla kapatılması sonucunda ise enflasyon sorunu yaşanmıştır. Üçüncü plan döneminden itibaren enflasyon, ödemeler bilançosu açıkları ve dış borç sorunu kronik bir hal almış ve bu dönemde yaşanan petrol krizinin yanı sıra siyasi istikrarsızlıklar sonucunda dış kaynak ihtiyacı giderek büyümüştür. 1980'li yıllara gelindiğinde ise, dış borçların vadesi daha da kısalmış ve Türkiye dış borç sorunu ile karşı karşıya kalmıştır (Takım, 2011:173). Bu sıkıntılarla birlikte 1980'li yıllarda Türkiye'de liberalizasyon sürecine girilmiştir.

2.5. Liberalizasyon Süreci ve Dışa Açık Büyüme Dönemi: 1980 – 1990

Türkiye'de Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983) dönemine, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yürütülen kalkınma çabalarının başarıya ulaştırılması ve devam ettirilmesi gibi temel bir amaçların yanı sıra, iç ve dış etkenlerden kaynaklanan büyük sorunların baskısı altında girilmiştir. Bu nedenle Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının, sorunları ve bunalım etkenlerini ortadan kaldırmayı ve ekonomiye sağlıklı bir gelişme yolunda yeni atılımlar yapabilecek gücü kazandırmayı öncelikle gözetilen bir stratejiye dayalı olması hedeflenmiş ve süratli bir sanayileşmenin sağlanması, söz konusu gelişmeler için gerekli kurumsal düzenlemelerin yapılması ve dış ticaretin artırılması temel amaçlar olarak belirlenmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı, 1979:3).

Dünya ekonomisindeki büyüme eğiliminin 1970'li yıllardan itibaren düşmeye başlaması, ortaya çıkan petrol krizlerinin üretim sürecini sekteye uğratması ve siyasi gelişmelerin gittikçe yenilenen toplumsal talebin gerisinde kalması gibi sebepler yerel ve küresel anlamda ekonomik ilişkilerin tekrar gözden geçirilmesi ve yapılandırılması ihtiyacı oluşmasına neden olmuştur. Dünya ekonomisinde yaşanan bu gelişmelerin yanı sıra, temel üretim girdisi olan petrol fiyatlarının artışı, işçi dövizlerindeki düşüş gibi nedenlerle Türkiye ekonomisi de negatif gelişmeler

yaşamış ve 1970'li yıllarda artan cari açık sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Diğer yandan 1975'e kadar uzun vadeli yatırımların hayata geçirilmesi için başvurulmuş dış borçlanma kaynakları kısa vadeli borçlanma aracına dönüşerek dış ticaret açıklarının finansmanı amacıyla kullanılmaya başlanmıştır. Öyle ki 1970'lerin ilk yarısında dikkate alınmayacak kadar az olan kısa vadeli dış borçlar, 1970'lerin ikinci yarısında toplam borç stokunun yaklaşık yüzde 60'ına yükselmiştir. Kısa vadeli dış borçlarda ortaya çıkan bu olumsuzlukların yanı sıra uzun vadeli borçların ortalama süresinin 22 yıldan 12 yıla düşmesi ve faizlerinin ise yüzde 4,4'ten yüzde 7,6'ya çıkması gibi nedenlerle Türkiye ekonomisinin düştüğü zor durum 1977 yılından itibaren iyice derinleşmiş ve bu sorunun aşılması için yeni istikrar tedbirleri alınması zorunlu hale gelmiştir (Tüleykan ve Bayramoğlu, 2016:405). 1978-1979 yıllarında hazırlanan istikrar programları, politik istikrarsızlık ve güçsüz hükümetler gibi nedenlerle sağlıklı bir biçimde yürütülememiş ve 1980 yılına gelindiğinde sosyal ve siyasal düzensizliklerin yanı sıra iktisadi istikrarsızlıkların da had safhaya ulaşmasıyla birlikte daha radikal ve yeni bir istikrar paketinin hazırlanarak uygulanması zorunlu hale gelmiştir (Şen, Sağbaş ve Keskin, 2007). Bu sebeplerle alınan 24 Ocak Kararları'yla birlikte Türkiye'de ekonomik büyüme ve sanayileşme anlayışında büyük değişiklikler yapılmış ve 1980'li yıllara kadar uygulanan ithal ikameci büyüme stratejisinin yerini dışa açık büyüme anlayışı almıştır (Karabıyık ve Uçar, 2010:43). Küreselleşme hareketleri sonucunda ortaya çıkan dışa açılma ile birlikte uluslararası rekabet konusu önemini gittikçe artırmış ve başta ticaret ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi de uluslararası rekabetin hızlanmasına neden olmuştur (Altay, 2017:25).

24 Ocak Kararları Türkiye ekonomisinin yanı sıra dünya ekonomisindeki dönüşümün de önemli bir göstergesidir. Neo-liberal anlayışa bağlı olarak 1980'lerden itibaren, ekonomide yaşanan sorunların temel nedeninin devletin ekonomiye müdahalesi olarak görülmeye başlanması, ekonomide arz-talep dengesinin piyasanın işleyişine bırakılması fikrini yeniden öne çıkarmıştır. 1930'lardan itibaren uygulanmaya başlayan Keynesyen politikaların popülaritesini kaybetmesi ve monetarizm, arz yönlü iktisat, yeni klasik iktisat gibi politikaların benimsenmesiyle birlikte tüm dünya genelinde piyasaların serbestleştiği yeni bir sürece girilmiştir (Susam, 2009:169). 24 Ocak Kararları'nın alınmasında ikinci etken ise çok uluslu şirketlerin ve gelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan ülkelere yönelik stratejilerindeki değişiktir. Üçüncü neden ise, 1970'li yıllarda dışa dönük sanayileşme stratejisi izleyen ülkelerin başarılı sonuçlar elde etmesi olmuştur. Diğer

yandan IMF, Dünya Bankası ve OECD gibi uluslararası kuruluşlardan gelen yoğun baskı ise başka bir neden olarak sayılabilir (Başkaya, 1986:204).

24 Ocak 1980 tarihindeki Bakanlar Kurulu toplantısında kararlaştırılan ve 16880 mükerrer sayılı Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren kararlar sonucunda ekonomide alınan tedbirler ve yapılan düzenlemeler genel hatlarıyla şu şekilde özetlenebilir (Öztürk ve Özyakışır, 2005; Çavdar, 2004:258):

- Yerli para yüksek oranda devalüasyona tabi tutularak doların fiyatı 47 liradan, 70 liraya yükseltilmiş ve günlük kur ilanı uygulaması başlatılmıştır. İlerleyen süreçte doların değeri sürekli ayarlamalara tabi tutularak 1987 yılının sonunda 1000 lirayı aşmıştır.
- Devletin 1980’li yıllara kadar neredeyse tüm malların fiyatlarına uyguladığı kontroller büyük oranda serbest bırakılmış ve piyasa fiyatının oluşmasına imkan tanınmıştır.
- Kamu iktisadi teşebbüslerine ürettikleri mallardan temel mal ve hizmet dışında kalanların fiyatlarını belirleme yetkisi verilerek KİT’lere özerklik sağlanmıştır. KİT’lerin temel mal ve hizmet kapsamı daraltılarak bazı sübvansiyonlar kaldırılmıştır.
- Banka faaliyetleri başta olmak üzere 1980’lere kadar sürekli olarak baskı altında tutulan finans piyasaları serbestleştirilmiş ve faiz oranları yükseltilerek serbest bırakılmıştır.
- Kalkınma stratejisinin değişmesiyle birlikte yabancı yatırımların teşvik edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda ülkeye yabancı sermayenin çekilmesi için bazı düzenlemeler yapılmış ve yabancı bankalara Türkiye’de şube açma imkanı getirilmiştir.
- İhracata dayalı kalkınma anlayışının benimsenmesi sonucu ihracatın teşvik edilmesi amacıyla ihracat kredileri, vergi iadeleri, gümrük muafiyetleri, ucuz faiz imkanları, sübvansiyonlar gibi uygulamalar devreye sokulmuştur.
- İthalat aşamalı şekilde liberalize edilmiştir.
- Sıkı para politikası uygulamasına geçilmiş ve parasal genişleme kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.
- Toplu pazarlık yöntemi tekrar düzenlenerek ücretlerin ve taban fiyatların enflasyondan daha az düzeyde artması sağlanmaya çalışılmıştır.

Enflasyonun kontrol altına alınması, dış kaynak açığının kapatılması ve dışa dönük piyasa merkezli bir ekonomik sistemin oluşturulması gibi amaçlarla alınan 24 Ocak kararları ile birlikte dış ticarete rekabet gücünün artırılması için ihracata yönelik çeşitli sübvansiyonlar getirilmiş ve yerli paranın değer kaybetmesi sağlanmıştır. 1980 yılında uygulanmaya başlayan programla birlikte ihracat sübvansiyonları, devalüasyon ve KİT mallarına yapılan zamları döviz kuru ve faiz oranları artışı izlemiş ve ihracatın teşviki amacıyla heterodoks politikalar devreye girmiştir (Celasun ve Rodrik, 2002:5). Uygulamaya koyulan söz konusu kararlarla birlikte 1980'li yıllara kadar uygulanan ithal ikameci anlayış terk edilmiş ve dışa açık, serbest piyasa kurallarının işlediği ve ihracata dayalı kalkınma politikalarının hakim olduğu bir Türkiye ekonomisi oluşturulması amaçlanmıştır. Söz konusu hakim anlayış 1980'li yıllarla sınırlı kalmayıp günümüze kadar geçerliliğini sürdürmüştür.

Türkiye ekonomi tarihi incelendiğinde liberalizme fiili olarak geçilmeye çalışılan iki dönem görülmektedir. Bahsedilen dönemlerden ilki 1923 yılında İzmir'de yapılan Türkiye İktisat Kongresi ile başlamış ve 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'na kadar devam etmiştir. İkincisi ise 24 Ocak Kararları ile başlayan ve ekonomik dönüşüm yılları olan 1980'li yıllar olarak kabul edilmektedir (Atağenç, 2017:69). Devletin iktisadi açıdan liberalize edilmesi amacını taşıyan 24 Ocak Kararlarının uygulanış sürecini üç aşamada incelemek mümkündür (Tüleykan ve Bayramoğlu, 2016:406):

- 1) Sürecin birinci aşaması 1979-1983 yıllarını kapsayan IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemi olarak ele alındığında başlangıçta yaklaşık 8 ay azınlık hükümeti tarafından uygulanan 24 Ocak Kararları'nın daha sonra 12 Eylül Askeri Darbesi nedeniyle askeri denetim altında uygulanması söz konusu olmuştur.
- 2) 1984-1989 Özal Dönemi sürecin ikinci aşamasını oluşturmuş ve bu dönemde mal ithalatı başta olmak üzere ekonomi üzerindeki kısıtlamalar en aza indirilmeye çalışılmıştır.
- 3) 1989 yılından itibaren başlayan üçüncü aşama ise yerli paranın konvertibilitesinin sağlanması, mal ve hizmet piyasalarının liberalleştirilmesi, özelleştirme gibi uygulamaları kapsamaktadır.

1980'li yıllarla birlikte dışa açık bir piyasa ekonomisi oluşturma sürecinin başladığı Türkiye'de, dış ticaret serbest bırakılarak ihracata dayalı sanayileşme ve kalkınma stratejisi belirlenmiş ve mali piyasaların yeniden yapılandırılması çalışmaları yapılmıştır. 1989'da uluslararası sermaye hareketlerinin tümüyle serbest

bırakılması ve kamunun ekonomideki payının küçültülmesi için özelleştirmelerin ivme kazanması söz konusu olmuştur. Ancak bu değişiklikler istikrarsız bir siyasi süreçte yapıldığından dolayı bu dönemde kronik yüksek enflasyon, kamu finansman dengesinin bozulması, mali piyasalarda oluşan büyük baskılar, reel faiz artışları, üretim alanında eksik yatırım sorunu gibi makroekonomik ve yapısal sorunlarla karşı karşıya kalınmıştır (Hepaktan, 2008:2).

Türkiye’de 24 Ocak Kararları’nın en önemli etkilediği alanların başında dış ticaret gelmektedir. Bu kapsamda dışa açılmanın sağlanabilmesi için vergi iadesi, fiyat istikrar fonu ödemeleri, düşük maliyetli ihracat kredisi, KDV muafiyeti, ihracat karşılığı olarak gümrük muafiyetli mal ithalatı, kurumlar vergisi muafiyeti, ihracat karşılığı döviz mahsubu, döviz tahsisi, vergi, resim, harç istisnası, döviz kuru politikası ve geçici kabul rejimi yoluyla ithalat gibi araçlar kullanılarak ihracat teşvik edilmeye çalışılmıştır (Hepaktan, 2008:2).

Diğer yandan, Türkiye’nin 1980’li yıllarda dışa açılma yönündeki hedefleri bu yıllarda uygulanan kalkınma planlarında da açıkça belirtilmiştir. Bu kapsamda 1985-1989 Dönemini kapsayan Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planlarının amaçlarından bazıları söz konusu planda şu şekilde belirtilmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı: 1984:1-3):

- Türkiye’nin üretimin yapısı, dış rekabet olanakları ve dünya dış ticaretinin koşulları göz önünde bulundurularak ve mal kıtlıklarına neden olmayacak şekilde belirlenecektir.
- Yatırımlar, dışsatımı artıracak projeler ile ekonomik ve sosyal kalkınmayı destekleyecek altyapı yatırımlarını artıracak şekilde tespit edilecek, özel sektör yatırımlarının ekonomideki payının artırılması sağlanacaktır.
- Ödemeler bilançosu dengesi göz önünde bulundurularak, ithalattaki kısıtlamalar aşamalı olarak azaltılacak, ihracatın teşvik edilmesi ve tüketicinin korunması sağlanacaktır.
- Mal ve hizmet ihracatına konu olan ürünler çeşitlendirilecek ve dışsatımın artırılması teşvik edilecektir.
- Yabancı sermaye yatırımlarının teşvik edilmesi ve artırılması için gerekli olan ekonomik ve hukuki önlemler alınacaktır.
- Döviz kuru politikası, dış rekabet gücünün artırılması ve rasyonel bir teşvik sisteminin oluşturulmasına katkı sağlayacak şekilde uygulanacak ve serbest döviz kuru sistemine geçiş için gerekli ortam dönem içinde kademeli olarak oluşturulacaktır.

- Öz kaynakların kıtlığı nedeniyle yabancı sermaye ve dış kredi olanakları kalkınma açısından büyük öneme sahip olduğundan dolayı ödeme gücünü zorlamayacak şekilde dış kredi temin edilecektir.
- Ekonominin dışa açılma politikası çerçevesinde Avrupa Ekonomik Topluluğu ile olan ilişkiler yeniden düzenlenecek ve ekonomik bütünleşmeyi sağlayacak girişimler sürdürülecektir.

24 Ocak Kararları ve uygulanan kalkınma planları ile birlikte dış ticarete yaşanan değişim Tablo 29'da verilmiştir.

Tablo 29 – Türkiye’de Dış Ticaret’in Gelişimi (1980-1990) (Milyon Dolar, %)

	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	Dış Borç Faiz Ödemeleri	Cari İşlemler Dengesi	Cari İşlemler Dengesi / GSMH
1980	2.910	7.153	-4.243	0.407	1.138	-3.408	-4,98
1981	4.703	8.567	-3.864	0.549	1.443	-1.936	-2.71
1982	5.890	8.518	-2.628	0.691	1.565	-952	-1,48
1983	5.905	8.895	-2.990	0.664	1.511	-1.923	-3,18
1984	7.389	10.331	-2.942	0.715	1.586	-1.439	-2.43
1985	8.255	11.230	-2.975	0.735	1.753	-1.013	-1,51
1986	7.583	10.664	-3.081	0.711	2.134	-1.465	-1,95
1987	10.322	13.551	-3.229	0.762	2.387	-806	-0,94
1988	11.929	13.706	-1.777	0.870	2.799	1.596	1,76
1989	11.780	15.999	-4.219	0.736	2.907	961	0,89
1990	13.026	22.581	-9.555	0.577	3.264	-2.625	-1,74

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler: 1923-2013, Ankara, 2014, ss.469-476'den alınan verilerle tarafımdan oluşturulmuştur.

Tablo 29 incelendiğinde 24 Ocak Kararları'nın en büyük etkilerinden birisinin dış ticaret alanında olduğu görülmektedir. 1980'li yılların başlarında ihracat hızlı bir biçimde yükselmiş ve 1982 yılında 1980 yılına göre 2 kat artış yaşanmıştır. Diğer yandan ihracat artışının yanı sıra yabancı sermaye, işçi dövizleri, turizm gelirleri gibi diğer döviz gelirlerinin artması sonucu dış ödemeler açığı küçülerek döviz kıtlığı sorunu aşılmıştır. Aynı dönemde ithalatı kısıtlayan engellerin kaldırılmasıyla ithalatta gittikçe hızlanan artış süreci yaşanmıştır. Öyle ki, 1980-1982 arasında yüzde 11

olan ithalatın artış oranı, 1983-1988 arasında yüzde 55'e yükselmiştir. 24 Ocak Kararları'nın uygulanmaya başlanmasıyla dış ödemelerde ortaya çıkan olumlu gelişmeler, ithalatın artması, reel üretimin azalması, özelleştirmenin beklenen düzeyin altında gerçekleştirilmesi, terör sorunu nedeniyle savunma harcamalarının artması, kamudaki hantal yapının sonlandırılmaması gibi sebeplerle sürdürülememiş ve dış ticaret açığı yeniden büyümüştür (Karabıçak, 2000:56).

1980'li yıllarda dış ticarete yaşanan bu gelişmeler incelendiğinde ihracatta ortaya çıkan artışın devalüasyondan kaynaklandığı söylenebilir. Döviz kuru, faiz, dış ticaret, yabancı sermaye gibi alanlarda yapılan politika değişiklikleri ve döviz kurunun günlük belirlenmesi sonucu yerli paranın sürekli olarak değer kaybetmesi yerli mallara yönelik dış talebin artmasına neden olmuştur. İhracat artışının sanayideki gelişmelere değil de yerli para üzerindeki manipülasyonlara bağlı olarak gerçekleşmesi nedeniyle de, 24 Ocak Kararları'nın sonuçları ilk yıllarda kısmen başarılı sonuçlar verse de ileriki süreçte tekrar krizler yaşanmasına sebep olmuştur (Fırat, 2009:504; Yeldan 2001:39).

Diğer yandan, Türkiye'nin kambiyo rejimini bırakıp finans piyasalarını tamamen serbestleştirdikten sonraki yıllar oldukça sıkıntılı geçmiştir. Bu süreçte, yüksek enflasyonist baskının yaşandığı ortamda kamu maliyesinde dengesizlikler giderek artarken, uygulamaya konulan finansal liberalizasyonla, ulusal ekonomi dış şokları amorti etmede kullanabileceği uygun para/faiz ve kur politikalarını birbirinden bağımsız olarak belirleme ve uygulama olanağından yoksun bırakılmıştır. Bu bağlamda Merkez Bankası bir taraftan genişleme ve daralma politikalarının aracı olarak faiz haddini kullanma olanağını yitirmiş, diğer taraftan dış ticarete, ulusal üretimin, dengenin sağlanması ve korunması gibi amaçlar doğrultusunda kur politikasının belirlenmesi olanaksızlaşmıştır (Dağdelen, 2004:50).

Tablo 30 – Türkiye’de GSYİH’nın Gelişimi: 1980-1989, (%)

	GSYİH Büyüme (Cari Fiyatlarla)	GSYİH Büyüme*	Kişi Başı Gelir Büyüme*
1980	83.5	-2.4	-4.8
1981	51.1	4.9	2.3
1982	32.8	3.6	0.6
1983	32.5	5.0	1.7
1984	58.2	6.7	4.5
1985	59.5	4.2	1.7
1986	45.5	7.0	4.4

1987	46.3	9.5	7.5
1988	72.9	2.1	-0.7
1989	75.9	0.3	-0.6

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler: 1923-2013, Ankara, 2014, ss.635-671'den alınan verilerle tarafımdan oluşturulmuştur.

(*) 1987 yılı sabit fiyatlarına göre hesaplanmıştır.

1980'li yıllarda Türkiye'de GSYİH'nın gelişimine bakıldığında dışa açılma sürecinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki yaptığı görülmektedir. Tablo 30'a göre söz konusu dönemde Türkiye, liberalizasyonun başladığı yıl haricinde sürekli olarak pozitif büyüme rakamları elde etmiştir. Diğer yandan dışa açılma süreci ve faizlerin serbest bırakılması gibi nedenlerle ortaya çıkan aşırı enflasyon sorunu, büyüme rakamları cari ve sabit rakamlara göre karşılaştırıldığında açıkça görülmektedir. Ayrıca 1980'li yıllarda sabit fiyatlarla ortalama yüzde 4,1 olan büyüme rakamı bireylere aynı ölçüde yansımamış ve kişi başı milli gelir artışı aynı dönemde ortalama yüzde 1,66 düzeyinde gerçekleşmiştir.

1980'li yıllardan itibaren büyüme kısa vadeli sermaye girişleri yoluyla artan tüketime dayanmış ancak kamusal finansmandaki bozulmalar sürdürülebilir büyümeyi sekteye uğratmıştır. Gittikçe artan kamusal açıkların finansmanı için yoğun oranda iç borçlanmaya başvurulması ekonomi açısından kaynak sorunu doğmasına neden olmuş ve sonuçta reel faizlerin artması söz konusu olmuştur. Faiz oranlarının yükselmesi sonucunda artan kamusal faiz yükü kamusal finansmanın gittikçe güçleşmesine ve makroekonomik dengesizliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Hepaktan, 2008:2). Kamu harcamaları ve gelirlerindeki söz konusu değişimlerin etkilerinin görülebilmesi için Tablo 31'de bütçedeki gelişmeler verilmiştir.

Tablo 31 – Türkiye’de Bütçe Gelir, Gider ve Açıkları (1980-1990, Milyar TL)

	Bütçe Giderleri	Bütçe Gelirleri	Bütçe Açık / Fazlası
1980	1.078,3	912,1	-166,2
1981	1.515,6	1.392,0	-123,5
1982	1.601,7	1.444,4	-157,2
1983	2.612,5	2.299,9	-312,6
1984	3.784,2	2.805,4	-978,7

1985	5.312,7	4.514,4	-798,2
1986	8.165,3	6.753,8	-1.411,4
1987	12.696,4	10.089,0	-2.607,3
1988	21.006,4	17.016,2	-3.990,2
1989	38.051,4	30.378,9	-7.672,5
1990	67.193,3	55.238,6	-11.954,7

Kaynak: www.bumko.gov.tr

Tablo 31 incelendiğinde 1980’li yıllarda Türkiye’de açık bütçe politikasının izlendiği görülmektedir. Söz konusu yıllarda uygulanan neo-liberal politikalar her ne kadar kamunun küçülmesini gerektirse de kamu harcamaları 1980’li yıllarda sürekli olarak artmıştır. Artan kamu harcamalarına eşit oranda gelir artışının sağlanamaması nedeniyle de bütçe açıkları istisnasız her bütçe yılında tahmin edilenin çok üzerinde gerçekleşmiştir. Artan bütçe açıklarının finansmanı için reel kaynaklar yaratılamaması nedeniyle devlet yoğun miktarda borçlanmaya başvurmuş ve artan borçlanma da kamunun faiz yükümlülüğünü artırdığından dolayı devlet borç-faiz sarmalına girmiştir. Sonuçta devlet borç faizlerini ödemek için borçlanmak zorunda kalmış ve devletin faiz yükü hem oran hem de miktar olarak artmıştır. 1980’li yıllarda devletin artan faiz yükü ve ödemeleri Tablo 32’de gösterilmiştir.

Tablo 32 – Türkiye’de Kamu Faiz Ödemeleri (1980-1990, Milyar TL)

	İç Borç	Dış Borç	Toplam
1980	22	9	31
1981	41	34	75
1982	34	53	87
1983	80	131	211
1984	177	264	441
1985	247	427	674
1986	649	682	1.331
1987	1.260	1.006	2.266
1988	3.159	1.819	4.978
1989	5.115	3.144	8.259
1990	9.613	4.353	13.966

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler: 1923-2013, Ankara, 2014, s.590’dan alınan verilerle tarafımdan oluşturulmuştur.

Tablo 32 incelendiğinde Türkiye’de liberalizasyon süreciyle birlikte ortaya çıkan yoğun faiz yükü açıkça görülmektedir. Öyle ki, 1980 yılında toplam 31 milyar TL olan yıllık faiz ödemeleri 1990 yılına gelindiğinde 10 yıllık süreçte yaklaşık 450 kat artarak 13,9 trilyon TL düzeyinde yükselmiştir.

Diğer taraftan, 24 Ocak Kararları’nın getirdiği uygulamalardan bir diğeri de yabancı sermaye yatırımlarının teşvik edilmesidir. Bu kapsamda (Çavdar 1992:228-229):

- 1980 yılında 7168 sayılı Kararname ile yerli ve yabancı yatırımcılara ilişkin bazı düzenlemeler yapılmıştır.
- 1983 yılında 20 sayılı Karar ve 1984 yılında 30 sayılı Karar ile, yabancı sermaye faaliyet alanları genişletilerek ve yerli ve yabancı şirketlerin ortaklık kurmaları kolaylaştırılmıştır.
- Yabancı sermayeye yüzde 100 oranında sermaye artırımı imkanı tanınmıştır.
- Yatırımların teşvik edilmesi, korunması ve çifte vergilendirmenin önlenmesi için birçok ülke ile anlaşmalar imzalanmıştır.

Alınan tüm bu kararlar ve diğer uygulamalarla birlikte 1980’li yıllardan itibaren ülkeye yabancı sermaye girişi aşırı şekilde artmış ve turizm ve bankacılık sektörü başta olmak üzere hizmet sektörü önem kazanmıştır.

Tablo 33 – Türkiye’de Yurtiçi Tasarrufların ve Sabit Sermaye Yatırımlarının GSYİH İçindeki Payı (1980-1990)

	Kamu Tasarrufu	Özel Tasarruf	Toplam Tasarruf	Kamu Yatırımları	Özel Yatırımlar	Toplam Yatırımlar
1980	3,4	9,4	12,8	6,6	13,7	20,3
1981	5,6	11,8	17,4	6,8	12,3	19,2
1982	5,2	8,9	14,1	6,2	12,1	18,2
1983	4,8	9,2	14,0	6,5	12,5	19,0
1984	4,5	9,3	13,8	6,0	12,2	18,2
1985	5,8	14,7	20,5	6,9	12,4	19,3
1986	6,1	19,0	25,1	7,6	14,1	21,7
1987	4,9	21,2	26,2	7,4	15,5	22,9
1988	5,1	24,0	29,1	6,6	17,6	24,2

1989	3,6	20,8	24,4	5,7	15,5	21,1
1990	2,6	22,1	24,7	5,2	16,0	21,2

Kaynak: www.bumko.gov.tr

Tablo 33'te görüldüğü üzere 1980'li yıllarda toplam yurtiçi tasarrufların GSYİH içindeki payı yaklaşık iki kat artarken toplam yatırımlarda belirgin bir değişim yaşanmamıştır. Ortaya çıkan bu durumun en önemli nedeni 24 Ocak Kararları sonucunda faizlerin serbest bırakılmasıdır. Faizlerin serbest bırakılmasıyla birlikte sermaye birikimlerini artırmak isteyen kapitalistler için para-sermayenin önemi oldukça artmıştır. Faizlerin serbest bırakılması sonucunda faizin reel getirisi artmış ve ekonomide üretken sermaye yapısı değişmiştir. Sonuçta, artan faiz getirisinden yararlanmak için sermaye sahipleri ellerindeki fonları üretken alanlar yerine finansal piyasalara yönlendirmiş ve üretken alanlardaki yatırımların gerilemesine neden olmuşlardır (Ercan 2004:22). Bu nedenle ekonomide hızlı bir kalkınmayı finanse edecek kaynaklar ekonominin kendi yapısı içinde oluşturulamamış, var olan kaynaklar ise yeterli oranda sanayi yatırımlarına aktarılamamıştır. Bu da, temel olumsuzlukların giderilememesine ek olarak ekonomide ortaya çıkan yüksek enflasyon ve gelir dağılımındaki eşitsizlik nedeniyle hem spekülasyon yoluyla gelir elde etmek isteyen kişilerde fon birikmesine, hem de talebin kontrol edilemez şekilde artmasına neden olmuştur (Ataç, 1999:307).

Sonuçta 1980'li yıllardan itibaren uygulanan ekonomi politikaları küreselleşme hareketlerinin de etkisiyle devletin ekonomideki payını küçültmeye yönelik olmuştur. Ancak söz konusu uygulama için ülke içinde sağlam bir altyapı olmadığından dolayı hukuki, idari ve iktisadi açıdan birçok soruna neden olmuştur. Yeniden yapılanma amacı doğrultusunda Dünya Bankası kredileriyle desteklenmiş program sonucunda zenginlik elde edebilmek için birçok kural dışı uygulamanın olağan sayıldığı bir süreç başlamıştır (Kazgan, 1995:184). Bugün halen tartışılmakta olan bu konu üzerinde, görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Kimilerine göre, 1980 sonrasında Türkiye ekonomisi büyük bir atılım gerçekleştirmiş ve liberalleşmenin sağladığı avantajlarla neredeyse çağ atlamıştır. Kimilerine göre ise, Türkiye ekonomisi 1980 sonrasında uygulanan ekonomi politikaları nedeniyle rayından çıkmıştır ve ekonominin yapısında, düzeltilmesi güç bozukluklar meydana gelmiştir. Ancak uygulanan politikaların mantığı ele alındığında Türkiye ekonomisinin 1980 sonrasında piyasa ekonomisine geçtiği ve küreselleşmeden oldukça etkilendiği görülmektedir (Öztürk ve Özyakışır, 2005).

Genel olarak, özellikle 1980'li yıllarla birlikte küresel ilişkilerdeki artışın hızlanması uluslararası hareketliliği her yönüyle artırmış ve ülkeler açısından birçok olumlu ve olumsuz etkiler ortaya çıkmasına neden olmuştur. Gelişmekte olan ülkeler açısından küreselleşme sürecinin yatırım ve istihdam imkanlarını artırması, teknolojiye ulaşımın ve kullanmanın kolaylaşması, mal-hizmet çeşitliliği ve mobilitesinin hız kazanması gibi olumlu etkiler oluşturduğu söylenebilir. Ancak, emeğin teknolojiyle uyumlu olarak kısa sürede niteliğini değiştirememesi ve sermaye-yoğun yatırımların hız kazanması sonucu işsizliğin artması, düşük rekabet gücü sebebiyle yerel üretimin azalması, ithal talebindeki artış, dışa bağımlılığın artması ve cari açığın büyümesi gibi olumsuz etkileri olduğu da bilinmektedir (Altay, 2007a:58).

2.6. 1990 – 2000 Dönemi

Ekonomik istikrarsızlık, bir taraftan fiyatlar genel düzeyi, üretim miktarı, istihdam düzeyi, devlet bütçesi gibi değişkenlerdeki dalgalanmaları ifade ederken, diğer taraftan da, finansal piyasalarla alakalı olarak kurlar, borçlanma, bankacılık işlemleri, menkul kıymet borsaları gibi alanlardaki dalgalanmaları içermektedir. Konjonktür olarak isimlendirilen bu dalgalanmalar yerli ve yabancı ekonomik karar birimlerinin planlarını bozucu etki göstermekte ve karar alma birimleri belirsizlik altında faaliyette bulunmaktadır (Kök, Ekinci ve Yalçınkaya, 2015:153). Bu da ülke ekonomisini riskli bir hale sokmakta ve olumsuz olarak etkilenmesine yol açmaktadır.

1980'li yıllardan itibaren özelleştirme başta olmak üzere ekonomi açısından gerekli reformların yapılamamış olması, ekonomik ve siyasi alanlardaki istikrarsızlıklar, kamu açıklarının sürekli olarak borçlanma yoluyla finanse edilmesi ve bunlara bağlı olarak bütçe açıklarının ve kamu kesimi borçlanma gereğinin hızla artması 1990'lı yıllara gelindiğinde Türkiye ekonomisinin önemli sorunlarla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Bütün bunların sonucunda 1990'lı yıllar Türkiye ekonomisi açısından iç ve dış şokların oldukça hissedildiği ve birçok ekonomik krizin yaşandığı ya da etkilerinin görüldüğü bir dönem olmuştur (Dikkaya ve Özyakışır, 2008:148).

Türkiye'de Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994) dönemine girilirken Türkiye ekonomisi kalkınmakta olan ekonomilere özgü birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bu kapsamda, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda uygulanacak politikaların enflasyonist politikaları ortadan kaldırmaya yönelik olması temel ilke

olarak belirlenmiştir. Bunun yanı sıra, büyümenin serbest rekabet şartları altında gerçekleşmesi, ekonomide özel kesimin payının artırılarak kamunun düzenleyici ve yönlendirici olarak görev yapması, uluslararası alanda rekabete açık ve dış ticarete ağırlık veren bir yapının benimsenmesi de söz konusu planda hüküm altına alınmıştır (Karakayalı, 2009:139).

1990'lı yıllar Türkiye ekonomisi açısından yüksek ve sürekli enflasyon, iç borçlanmaya ilişkin sorunlar, dışsal şoklar, politik belirsizlikler ve değişen kur politikaları sorunuyla başlamıştır. Bu sebeplerden dolayı, sıkça rastlanılan diğer gelişmekte olan ülke örneklerinde olduğu gibi yüksek enflasyon ve değişken döviz kuru karşısında satın alma gücünün korunabilmesi için sürekli artan bir eğilimle dövize olan talep artmıştır (Özcan ve Us, 2006:103).

Türkiye'de 1989 yılında 32 sayılı Kararname ile konvertibiliteye yani, finansal liberalizasyona geçilmiş ve böylelikle ülke, kısa vadeli yabancı sermaye için cazip hale gelmiştir. Ayrıca ülkedeki banka ve şirketlerin yurtdışından dövizle finansman sağlayabilmeleri mümkün olmuş ve ülkenin kısa vadeli dış borçları kısa sürede artmıştır. 1990'lı yıllardan itibaren ülkeye yönelen sıcak para girişleriyle birlikte Merkez Bankası'nın döviz rezervleri artmış ancak bu rezerv artışını sağlamak için piyasaya sürülen yerli para sebebiyle enflasyon da hızlı bir şekilde yükselmiştir (Cura, 1998:139).

Özetle, 1990'lı yıllarda hızlı bir şekilde artan kamu açıklarının iç ve dış borçlanmayla finanse edilmesi, Türk Lirası'nın aşırı değerlenmesi sonucunda dış ticaret açığında artış ortaya çıkması, vergi gelirlerinin oldukça düşük düzeyde kalarak iç borçları bile karşılayamayacak duruma gelmesi ve mevcut yıllarda var olan siyasi istikrarsızlıklar sistemin tıkanarak krize sürüklenmesine neden olmuştur (Dikkaya ve Özyakışır, 2008:148).

1994 krizi öncesi döneme bakıldığında dikkat çeken hususlar şunlardır:

- Bütçe açıklarını finanse etmek için hükümetin artan borçlanma gereği yüksek faize sebep olmuş ve faiz oranları enflasyonun hayli üzerine çıkmıştır. Bu durum bankalar açısından yurtdışından ucuz fon kaynağı bulup devlet iç borçlanma senetlerine yatırım yapmayı cazip ve risksiz bir kazanç haline getirdiğinden 1993 yılı sonlarında bankaların yabancı para açık pozisyonları alabildiğine büyümüştür (Cihangir, 2005:104) .
- 1980'lerde izlenen istikrar programlarının etkisiyle Türk Lirası değer kazanmış ve bunun sonucunda dış ticaret açığının büyümesi 1990'lı

yıllarda önemli bir sorun haline gelmiştir*. Tüm bu gelişmeler finansal piyasalarda istikrarsızlığa neden olmuş ve dövizde görülen dalgalanmalar sebebiyle ekonomiye ilişkin beklentileri kötümserleştirmiştir.

- 1994 yılına gelindiğinde o güne kadar ülke tarihinin en büyük -yaklaşık 6,5 milyar dolar- cari açığı oluşmuş buna eklenen ve yüzde 10'lara ulaşan kamu açığı ile ülkedeki makroekonomik dengesizlik belirgin hale gelmiştir. Kısaca uzun dönemde sürdürülemeyecek olan bu yapı, 1994 yılı Nisan ayına kadar sürdürülebilmektedir (Turan, 2011:62) .
- Oluşan bütçe açıklarını kapatabilmek için hükümet iç ve dış borçlanma tutarlarını giderek artırma yoluna gitmiş ve bunun için de yurt içi faiz oranlarını artırarak yabancı sermayeyi ülkeye çekmeyi amaçlamıştır. Bu amaçla devlet iç borçlanma senetleri ve tahvilleri vergiden muaf tutulmuş ve getirileri yükselmiştir. Bu da devletin kısa vadeli borçlarını ödeyebilmek için daha ağır şartlarda tekrardan borçlanarak borcun borçla kapatıldığı bir kısır döngü yaratmıştır (Şaylan, 2000:36-39) .
- Piyasada artan belirsizlik algısı, hazine bonolarına olan talebi düşürmüş ve Hükümet, var olan borçlarını para yaratma yoluyla ödemek zorunda kalmıştır. İzlenen bu politika ise 1994'ün ilk çeyreğine gelindiğinde Hazine'nin elinde iç kaynak olarak sadece Merkez Bankası'ndan kullanılan kısa vadeli avanslar hesabının kalmasına yol açmıştır. O dönemde bu kaynağın oldukça yoğun kullanılması da piyasada bir likidite fazlası ortaya çıkarmış ve dövizde spekülasyon atakların yaşanmasına neden olarak devalüasyon beklentisi yaratmıştır (TCMB, 2002:33; Turan, 2011:62).

1994 yılında başlangıçta mali kriz olarak ortaya çıkan kriz, ilk olarak borsa ve döviz piyasalarını sarsmıştır. Öyle ki, o dönemde İMKB'de günlük bazda yüzde 20'lik oranlarda değer kayıpları yaşanmış ve artan döviz talebi ile birlikte Türk Lirası'ndan kaçış başlamıştır. Bu süreci engellemek için Merkez Bankası'nın piyasaya döviz satması beklenen başarıyı göstermemiş ve sadece döviz rezervlerini eritmiştir. Bu başarısızlığın sebebi oluşan yüksek bir devalüasyon beklentisidir. Buna göre, Merkez Bankası'nın piyasaya sürdüğü dövizler giderek artan fiyatlarda alıcı bulmuş ve o dönemde İMKB'nin 52 milyon dolar gibi küçük bir işlem hacmine sahip olması,

* Buna göre, 1992 yılında 22,9 milyar dolar olan ithalat, 1993 yılında 29,4 milyar dolara; ihracat ise 14,7 milyar dolardan 15,3 milyar dolara yükselmiştir. Böylelikle 1992 yılında 8 milyar dolar olan dış ticaret açığı, 1993 yılında 14,1 milyar dolara çıkmış ve ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 63,3'ten yüzde 52,1'e gerilemiştir.

spekülatif sermayeyi çekmesini engellemiştir. Tüm bunların sonucunda da 7 Ocak 1994 günü 14.646 TL olan kur, 1 Nisan 1994'te 22.290 TL'ye çıkmış ve aynı dönemde Merkez Bankası döviz rezervleri 5,9 milyar dolardan 3,2 milyar dolara düşmüştür.

Yaşanan tüm bu olumsuzluklar üzerine hükümet, IMF'nin de desteklediği ve öncelikle kurdaki artış beklentisini önlemeye yönelik yeni bir istikrar programı hazırlamış ve bu programı 1994 yılında "5 Nisan Kararları" adıyla açıklamıştır. Bu kararlarla birlikte 5 Nisan günü devalüasyon yapılmış ve kur 23.078 TL'den, 32.053 TL'ye yükseltilmiştir. Bunun yanı sıra 5 Nisan Kararları ile birlikte fiyat istikrarının sağlanması, kamu açıklarının giderilmesi, borç oranlarının düşürülmesi, ihracatın artırılarak ödemeler bilançosunun dengeye getirilmesi, özelleştirmeye ağırlık verilmesi ve ekonomide yapısal değişikliklere gidilerek dengeli bir büyümenin sağlanması amaçlanmıştır (Aydoğan, 2004:95-96) .

İki ana bölümden oluşan 5 Nisan Kararları'nın ilk bölümü konjonktürel niteliktedir. Buna göre, kararların ilk bölümü döviz kuru, ücretler, fiyat politikaları, merkez bankası ve bankacılık sektörü, sermaye piyasası, tarımsal destekleme politikaları, toplumsal mali dayanışma ve yeni vergilere ilişkin önlemlerden oluşturulmuştur. Yapısal düzenlemelerin yer aldığı ikinci bölümde ise özelleştirme, KİT'lerin iyileştirilmesi, kamu sektöründe istihdamın rasyonalizasyonu, yerel yönetimlere ilişkin mali ve idari düzenlemeler ile sosyal güvenlik reformuna yer verilmiştir (Karluk, 2005:414) . 5 Nisan Kararları genel hatlarıyla şu şekilde sayılabilir (Şahin, 2011:227-235):

- Fiyatlardaki yükselme eğiliminin durdurulabilmesi için KİT mallarına şok zamlar yapılmış ve bazı ürünlerin fiyatları altı ay süreyle dondurulmuştur.
- Kamu kesimindeki ücret ve maaşlar dondurulmuştur.
- Döviz piyasası serbest rekabet şartlarına bırakılmıştır.
- Faiz artışı yapılarak döviz kurundaki artış baskısı engellenmeye çalışılmıştır.
- Mali piyasalarda kalıcı istikrar oluşturabilmek için mevduat munzam karşılığı ve genel disponibilitate uygulamaları yeniden düzenlenmiştir.
- TCMB'nin hazineye açacağı kısa vadeli avansların gelecek yıllarda azaltılması kararlaştırılmıştır.
- Savunma ve güvenlik harcamaları hariç cari harcamalarda yüzde 30 kısıntıya gidilmiştir.

- Kamu kesiminde kadrolu personel alımı ve geçici işçi istihdamı durdurulmuştur.
- Ücret ve maaşların bütçe imkanları ile sınırlı olarak artırılacağı ilan edilmiş ve enflasyonun altında endekslenmiştir.
- Tarımda destekleme alımlarının daraltılması ve sübvansiyonların büyük ölçüde kaldırılması ve KDV iadelerinin aylık ödenmesi yerine yıllık ödenmesi kararlaştırılmıştır.
- Ekonomik denge vergisi, net aktif vergisi, ek gayri menkul vergisi, ek motorlu taşıtlar vergisi gibi yeni vergiler getirilmiştir.
- Akaryakıt tüketim vergisi oranı yüzde 50'den yüzde 70'e çıkarılmıştır.
- Kamuya ait lojman ve dinlenme tesislerinin satılması kararlaştırılmıştır.
- İhracatı artırmak için Eximbank kredisi ve ihracat sigortası kapsamı iki milyar dolara çıkarılmıştır.

5 Nisan Kararları kendisinden beklenen başarıyı gösterememiş, tam tersine ücretlerin düşmesi, işsizliğin artması, yüksek bir devalüasyon, üç basamaklı enflasyon oranlarının başlaması gibi yollarla ekonomiyi derinden etkilemiştir. 1994 yılının sonuna gelindiğinde Erdemir, Tüpraş, Petrol Ofisi, Petkim, THY, Turban, Havaş D.B., Deniz Nakliyat, Ditaş, Sümerbank ve Emlak Bankası kısmen veya tamamen özelleştirilmiştir. 1994 yılı makroekonomik performansı da hiç iç açıcı değildir. Buna göre ülke ekonomisi yüzde 6,1 oranında küçülmüş ve milli gelir 40 milyar dolar düşerek 133 milyar dolara gerilemiştir. Bir önceki yıl gerçekleşen 3.000 dolarlık kişi başına düşen gelir yaklaşık 2.000 dolara düşmüştür. Yine aynı yıl enflasyon oranı yüzde 150, iç borç stoku yaklaşık 800 trilyon TL ve dış borç stoku da 64 milyar dolar olarak kendini göstermiştir.

Türkiye'de Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000) dönemine girilirken Altıncı Plan döneminde yaşanan gelişmeler, sürekli kamu açıkları ve kısa süreli sermaye girişine bağlı tüketime dayalı büyüme ortamının sürdürülebilir olmadığını açıkça ortaya koymuş ve sürekli büyümenin temel şartı olan verimlilik artışını sağlayacak koşulların sağlanması gerektiği görülmüştür. Diğer yandan, para ve maliye politikalarının birbiriyle uyumlu olması ve dış ticaret ve sermaye hareketlerinin serbestleştiği bir ekonomide uygulanan makroekonomik politikaların küresel konjonktürdeki gelişmelere uygun olması gerektiği de net bir şekilde görülmüştür (Karakayalı, 2009:140).

1995 yılına gelindiğinde Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği Katma Protokolü 1 Ocak 1996'da yürürlüğe girmek üzere imzalanmıştır. Lehte ve aleyhte pek çok tartışma yaşanan protokolün Türkiye'ye ne getireceği ve ne götüreceği uzun süre kestirilememiştir. Ancak ortaya çıkan ilk sonuçlar söz konusu protokolün dış ticaret açığı bakımından olumsuz olduğunu göstermiştir. 1996 yılında, kamu sektörüne kaynak oluşturmak ve kamu harcamalarını azaltmak için gereken temel önlemler alınmamış ve günlük çözümler tercih edilmiştir. Düşük kur-yüksek faiz politikası yüzünden döviz kurları baskı altında tutulmuş ve ithalata dayalı bir büyüme süreci yaşanmıştır. Gümrük Birliği Anlaşması nedeniyle de dış ticaret açığı artmıştır. Diğer yandan Güney Kore, Tayland, Malezya ve Endonezya'da 1997 yılında başlayan ekonomik kriz gelişmekte olan ülkelerdeki yabancı yatırımların riskliliğini artırmış ve Türkiye gibi ülkelerden yoğun miktarda yabancı sermaye çıkışları yaşanmaya başlamıştır. Ayrıca, kriz yaşayan Güney Doğu Asya ülkelerinin yaptığı devalüasyonlar ve Türkiye'nin, döviz kurlarını enflasyonun altında tutma çabası nedeniyle ihracatın rekabet gücünde Türkiye aleyhine gelişmeler yaşanmıştır (Buluş, 2003:76). Asya krizinin olumsuz etkilerinin yanı sıra 1998 yılında Rusya'da çıkan mali kriz Türkiye ekonomisi üzerinde daha sarsıcı etkiler oluşturmuştur. Yabancı yatırımcıların Rusya ile birlikte Türkiye'den de çıkmaya başlaması ile 6 hafta içinde toplam 6 milyar dolarlık finansman kaybı söz konusu olmuştur. Bu olumsuzluğa Merkez Bankası piyasaya Türk Lirası ve döviz sürerek müdahale etmeye çalışmış ve bu sayede yabancı yatırımcıların döviz alımlarının kurları etkilememesini ve döviz satın almak için gerekli yerli paranın bulunmasını amaçlamıştır. Rusya krizi sonucunda faizlerin aşırı şekilde artmasının yanı sıra Rusya ile olan ticaretin durma noktasına gelmesi ile birlikte ihracatta önemli düşüşler yaşanmış ve reel sektör başta olmak üzere tüm ekonomi olumsuz etkilenmiştir. Sonuç olarak, 1998'de ihracatın Rusya krizine bağlı olarak daralması ve artan uluslararası güvensizlik ortamı nedeniyle kısa vadeli sıcak para girişleri faize olan duyarlılığını kaybetmiştir. Siyasi alanda yaşanan belirsizliklerin de eklenmesiyle birlikte ekonomide yeni bir kriz havası oluşmuştur (Susam, 2009:192-193). Bir ekonomide risk kaynağı olan göstergelerin bozulması ekonomik istikrarsızlığın yanı sıra ekonomik bunalıma da neden olduğu için refahın sürdürülebilirliğini olumsuz etkilemektedir (Kök, Ekinci ve Yalçinkaya, 2017:283). Bu nedenle, Türkiye ekonomisinde 1990'lı yıllarda yaşanan gelişmelerin incelenmesi amacıyla söz konusu yıllardaki rakamsal değişimleri incelemek yerinde olacaktır.

Tablo 34 – Türkiye’de GSYİH’nın Gelişimi (1990-1999, %)

	GSYİH Büyüme (Cari Fiyatlarla)	GSYİH Büyüme*	Kişi Başı Gelir Büyüme*
1990	72.9	9.3	6.8
1991	60.3	0.9	-1.6
1992	73.5	6.0	4.4
1993	81.3	8.0	6.2
1994	95.2	-5.5	-7.8
1995	100.7	7.2	6.1
1996	90.3	7.0	5.3
1997	95.2	7.5	8.7
1998	81.1	3.1	2.3
1999	48.2	-4.7	-7.4

Kaynak: www.bumko.gov.tr

(*) 1987 yılı sabit fiyatlarına göre hesaplanmıştır.

1990’lı yıllarda Türkiye’de GSYİH’nın gelişimine bakıldığında genellikle pozitif büyüme rakamları elde edildiği görülmektedir. Ancak sabit ve cari fiyatlarla büyüme rakamları karşılaştırıldığında büyümenin yüksek enflasyon sorunu altında gerçekleştirildiği belli olmaktadır. Tablo 34’e göre Türkiye’deki büyüme süreci kriz yılı olan 1994 yılında negatif değer almış ve diğer yandan 1997 ve 1998 yıllarında dış ülkelerde yaşanan krizlerin büyüme üzerindeki etkisi 1998 yılında büyüme hızının azalması 1999 yılında ise küçülme olarak kendisini göstermiştir. Kişi başı büyüme rakamları incelendiğinde toplam büyüme rakamlarının fert başına düşen gelire aynı oranda yansımadağı söylenebilir.

Tablo 35 – Türkiye’de Bütçe Gelir, Gider ve Açıkları (1990-1999, Trilyon TL)

	Bütçe Giderleri	Bütçe Gelirleri	Bütçe Açık Dengesi	Bütçe Dengesi / GSYİH
1990	67.193	55.238	-11.954	-2,3
1991	130.263	96.746	-33.516	-4,0
1992	221.657	174.223	-47.434	-3,2
1993	485.194	351.528	-133.666	-5,0
1994	897.295	745.202	-152.092	-2,9
1995	1.710.646	1.394.496	-316.150	-3,0

1996	3.940.163	2.702.292	-1.237.871	-6,2
1997	7.990.749	5.750.096	-2.240.653	-5,8
1998	15.601.204	11.706.246	-3.894.959	-5,5
1999	28.093.902	18.809.482	-9.284.421	-8,9

Kaynak: www.bumko.gov.tr

Tablo 35 incelendiğinde 1990'lı yıllarda Türkiye'de sürekli olarak bütçe açığı verildiği görülmektedir. Devletin yüksek miktarda borç faiz yükü altında olması, siyasi ve ekonomik istikrarsızlık sürekli bütçe açıklarının temelini oluşturmaktadır. Sayılan bu sebeplerin yanı sıra söz konusu yıllarda yaşanan doğal afetler de artan bütçe açıklarında önemli rol oynamıştır. Sonuçta bütçe gelir gider dengesi gittikçe bozulmuş ve bütçe gelirlerinin bütçe giderlerini karşılama oranı sürekli olarak düşmüştür. Artan bütçe açığı sorunuyla başa çıkabilmek için söz konusu yıllarda personel harcamaları başta olmak üzere cari harcamalarda önemli kısıntıya gidilmiştir. Bu bağlamda personel maaşları sürekli olarak enflasyonun altında artırılmış ve satın alma gücü enflasyon altında ezilmiştir.

Tablo 36 – Türkiye'de Yurtiçi Tasarrufların ve Sabit Sermaye Yatırımlarının GSYİH İçindeki Payı (1990-1999)

	Kamu Tasarrufu	Özel Tasarruf	Toplam Tasarruf	Kamu Yatırımları	Özel Yatırımlar	Toplam Yatırımlar
1990	2,6	22,1	24,7	5,2	16,0	21,2
1991	0,7	23,9	24,6	5,6	16,5	22,1
1992	-0,6	24,6	24,0	5,5	16,4	21,9
1993	-0,7	25,8	25,1	5,4	19,2	24,6
1994	-0,1	25,0	24,9	3,7	19,1	22,8
1995	-0,1	24,6	24,6	3,1	19,6	22,8
1996	-1,1	23,4	22,3	3,8	20,0	23,8
1997	0,8	22,6	23,4	4,6	20,5	25,1
1998	-1,4	25,7	24,3	4,8	18,3	23,1
1999	-5,0	25,1	20,1	4,9	14,4	19,3

Kaynak: www.bumko.gov.tr

Tablo 36 incelendiğinde 1990'lı yıllarda toplam tasarruflar ve yatırımların GSYİH içindeki payında belirgin bir değişme yaşanmadığı görülmektedir. Diğer

yandan kamu tasarruf-yatırım dengesi ele alındığında söz konusu yıllarda kamu tasarrufları düşerek negatif değer alırken kamusal yatırımlar neredeyse sabit kalmıştır. Buradan hareketle kamusal yatırımların borçlanmayla devam ettirildiği ve bunun da kamusal tasarrufları düşürdüğü ve kamunun artan faiz yükü nedeniyle tasarruf payının azaldığı sonucuna ulaşmak mümkündür. Özel tasarruf ve yatırımların GSYİH içindeki payına bakıldığında ise, bu yıllarda özel tasarrufların GSYİH içindeki payı artasına rağmen yatırımlarda aynı şekilde bir değişim yaşanmamıştır. Özel tasarrufların artmasındaki temel sebebin yüksek faiz getirisinden yararlanma amacı taşıdığı ve bu nedenle de yatırımların aynı oranda artırılamadığı söylenebilir.

Tablo 37 – Türkiye’de Dış Ticaret’in Gelişimi (1990-1999) (Milyon Dolar, %)

	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	Cari İşlemler Dengesi / GSMH
1990	13.026	22.581	-9.555	0.577	-1,74
1991	13.667	21.007	-7.340	0.651	0,17
1992	14.891	23.081	-8.190	0.645	-0,62
1993	15.611	29.771	-14.160	0.524	-3,60
1994	18.390	22.606	-20.767	0.814	1,99
1995	21.975	35.187	-13.212	0.625	-1,38
1996	32.446	43.028	-10.582	0.754	-1,33
1997	32.647	48.005	-15.358	0.680	-1,37
1998	31.220	45.440	-14.220	0.687	0,96
1999	29.325	39.768	-10.443	0.737	-0,73

Kaynak: TÜİK İstatistik Göstergeler: 1923-2013, Ankara, 2014, ss.469-476'den alınan verilerle tarafımdan oluşturulmuştur.

Tablo 37 incelendiğinde 1980’li yıllarda yaşanan serbestleşme sürecinin etkilerinin 1990’lı yıllarda da görülmesi söz konusudur. Bu kapsamda 1990’lı yıllarda ihracatın iki kattan fazla artmasının yanı sıra ithalattaki artış oranı daha düşük düzeyde kalmıştır. 1990’lı yıllarda yaşanan devalüasyonlar ve yüksek kur politikaları nedeniyle ihracat artarken ithalatın düşük düzeyde kaldığı değerlendirilebilir. Nitekim 1994 yılı dış ticaret rakamları incelendiğinde bu yılda yaklaşık 20 milyar dolar olan

dış ticaret açığı yapılan devalüasyon sonucunda 1995 yılında 13 milyar dolara gerilemiştir. Diğer yandan ihracatın ithalatı karşılama oranının gittikçe artması olumlu bir gelişme olarak kabul edilebilir. Tüm bu değişmelere rağmen dış ticaret dengesindeki açık düşürülememiştir. Cari açık değerlendirildiğinde ise söz konusu yıllarda yaşanan yüksek sermaye girişleri nedeniyle cari açık önemli boyutlara ulaşmamış ve zaman zaman fazla verilmiştir.

1990'lı yıllar kısaca değerlendirildiğinde, 5 Nisan Kararları'nın orta ve uzun vadeli tedbirleri uygulanamamış ve yapısal reformlar gerçekleştirilememiştir. 1995-1999 döneminde Türkiye'de iç talebe dayalı, tasarruf açığı süren, reel üretim kapasitesinin ve dış ticarete yönelik sektörlerdeki büyümenin sınırlı olduğu ve bu nedenle dış açığın ve yabancı kaynak ihtiyacının azalmadığı bir ortamda günü kurtarmaya yönelik istikrarsız büyüme süreci yaşanmıştır ve Türkiye'de krizler hiçbir zaman gündemden düşmemiştir (Şahin, 2002:239).

2.7. 2000'li Yıllarda Türkiye Ekonomisi

2000'li yıllara girerken ekonomik açıdan oldukça sıkıntılı bir durumda olan Türkiye, 1994 yılındaki krizi atlatmış ancak 1997 ve 1998 yıllarında Asya ve Rusya'da yaşanan krizlerden oldukça etkilenmiştir. 1990'lı yılların sonunda yaşanan bu krizler Türkiye ekonomisinde daraltıcı etkiler ortaya koyarak ekonomide üretim, yatırım ve talebin düşmesine sebep olmuştur. Bunların yanı sıra yaşanan dışsal olumsuz gelişmeler, ülkede siyasi istikrarın olmaması ve gerginliğin hakim oluşu, yüksek faiz politikasının terk edilmesi gibi sebepler 2000'li yıllara krizle girilmesine sebep olmuş ve Türkiye ekonomisi Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleriyle sarsılmıştır.

Söz konusu krizlerden önceki dönemde 1999 yılına bakıldığında ülkede makroekonomik anlamdaki olumsuz durum açıkça görülmektedir. Bu bağlamda 1999 yılındaki ekonomik sıkıntılar* sebebiyle IMF ile 17. Stand-By Anlaşması yapılmış ve 2000-2002 yıllarını kapsayacak Enflasyonla Mücadele Programı uygulamaya koyulmuştur. Mali disiplinin sağlanması, sabit döviz kuru uygulaması ve özelleştirmelerin artırılması olmak üzere üç temel üzerine kurulmuş Enflasyonla Mücadele Programı'nın temel amaçları şu şekilde ifade edilmiştir (Erçel, 1999:1):

* 1999 yılında büyüme oranı -6.1, iç borç stoku yüzde 29, dış borç stoku yaklaşık yüzde 55, enflasyon yaklaşık yüzde 70 ve yıllık faiz ortalaması yüzde 131.5'dir. (bkz. Gülten Kazgan, Türkiye Ekonomisi'nde Krizler (1929-2001), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, Kasım 2008, s.261.)

- Maliye, kur para ve gelir politikalarıyla desteklenecek Tüketici Fiyatları Endeksinin sırasıyla, 2000 yılında yüzde 20, 2001 yılında yüzde 12 ve 2002 yılında yüzde 7'ye düşürülmesi ve bu sayede enflasyon sorunun aşılması,
- Reel faizlerin kabul edilebilir bir seviyeye düşürülmesi,
- Ekonominin büyüme potansiyelinin artırılması,
- Kaynak dağılımının ekonomide daha etkin ve adil dağılımının sağlanmasıdır.

(i) Sıkı maliye politikası uygulaması ile faiz dışı fazlanın artırılması, yapısal reformların uygulanması ve özelleştirmenin artırılması, (ii) enflasyon hedefi ile uyumlu gelirler politikasının uygulanması, (iii) kur ve para politikasının enflasyonun düşürülmesine odaklanması olmak üzere üç temel unsurdan oluşan istikrar programı kapsamında IMF tarafından 10,4 milyar dolarlık finansal yardım yapılması öngörülmüştür (Kazgan, 2008:262).

Enflasyonu düşürme programı başlarda her ne kadar olumlu sonuçlar ortaya koymaya başlamışsa da olumsuz sonuçlara da yol açmıştır. Bu kapsamda 1999 yılında hazine bonolarına uygulanan yüzde 131,5 seviyesindeki faiz oranı dış borçlanma ve vergi gelirlerinin artması sonucu hızla düşerek yüzde 40'ın altına gerilemiştir. Temelinde olumlu bir gelişme olan faiz oranlarındaki bu azalış bankaların tüketici kredilerine uyguladıkları faiz oranlarının da düşmesine yol açmış ve bunun sonucunda bireysel kredi talebinde aşırı artışlar ortaya çıkmıştır. Alınan bu kredilerin tüketim mallarına harcanması ise enflasyonla mücadeleyi olumsuz yönde etkilemiştir. Bunun dışında talep edilen malların ağırlıklı olarak ithal mallardan oluşması cari açığın gittikçe büyüyerek denetlenemez konuma gelmesine neden olmuştur (Kazgan, 2008:263).

Ekonomik açıdan sıkıntılı bir ortamda hazırlanan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın (2000-2004) ilk yılında yaşanan derin ekonomik krizlerin ardından uygulamaya koyulan istikrar programı ve yapısal reformlar sonucunda Türkiye ekonomisi ciddi bir dönüşüm sürecine girmiştir. Kriz sonrası dönemde uygulamaya koyulan Ekonomik Program ve sağlanan siyasi istikrar çerçevesinde, sıkı para, maliye ve gelir politikaları uygulanmış, makroekonomik istikrarı sürekli kılacak ve ekonominin etkin, esnek ve verimli bir yapıya kavuşmasını sağlayacak olan yapısal reformlar konusunda kararlı bir tutum sergilenmiştir. Bu kapsamda kamu maliyesinde etkinliğin sağlanması, mali sektörün güçlendirilmesi ve özel

sektörün ekonomideki rolünün artırılması yönünde gerekli düzenlemeler yapılmıştır (Devlet Planlama Teşkilatı, 2006:13).

Türkiye'nin 2000'li yılların hemen başında krizle yüz yüze kalmasına neden olan Kasım 2000 Krizi öncesi dönem incelendiğinde ülkenin rezerv miktarının arttığı*, ekonomik büyümenin yaklaşık yüzde 7'lere çıktığı, enflasyonun hızla düşerek yüzde 40'lara düştüğü ve istikrar programının olumlu sonuçlar verdiği görülmektedir. Ancak 2000 yılının sonuna doğru bankaların açık pozisyonlarını kapatma girişimi nedeniyle likidite talebinin büyük ölçüde artması faiz oranlarının hızla artmasına neden olmuştur. Diğer yandan açık pozisyonunu kapatamayan bankalara TMSF (Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu) tarafından el koyulacağı söylentileri bankaların likidite arayışını bir yarışa dönüştürmüş ve piyasada kredi sıkıntısı yaşanmaya başlamıştır. Ortaya çıkan bu sıkışıklığı gidermek adına Merkez Bankası'nın emisyonu gitmesi gerekmesine rağmen bunun yapılmaması ve buna ek olarak yabancıların hazine kağıtlarını satarak sıcak parayı yurtdışına çıkarması sonucu döviz kurunda artış baskısı oluşmuştur. Bu gelişmeler sonucunda interbank faiz oranları yaklaşık üç katına çıkmış, Merkez Bankası'nın rezervi ciddi oranda azalmış* ve yabancı sermayenin ülkeden kaçmasıyla borsada büyük düşüş yaşanmıştır. Krize Merkez Bankası döviz satarak müdahale etmiş ve IMF'den yaklaşık 7,5 milyar dolar kredi kullanılmıştır. Sonuçta kurdaki baskı düşürülmüş olsa da yüksek faiz oranları ortaya çıkmıştır (Kazgan, 2008:264-265).

2000 yılının Kasım ayında ortaya çıkan kriz, Merkez Bankasının müdahale etmesi ve IMF'den sağlanan krediler sayesinde zor da olsa aşılmış ancak krizin ekonomiye yüklediği maliyet hala devam ederken 2001 yılının Şubat ayında siyasi istikrarsızlıklar ve tartışmalar nedeniyle yeni bir krizle karşı karşıya kalınmıştır. Şubat 2001 Krizi'yle beraber 19 Şubat'ta borsada yaklaşık yüzde 15 oranında düşüş gerçekleşmiş ve bu durum paniğe kapılan yabancı sermayenin ülkeden kaçmasıyla birlikte bir ay içinde 7 milyar dolar sermaye çıkışına neden olmuştur. Buna ek olarak, yaşanan kriz nedeniyle döviz talebi aşırı ölçüde artmış ve gecelik faiz oranları yüzde 500 ortalamasına fırlamıştır. Zaman zaman gecelik yüzde 1000 seviyesini bile geçen faiz oranları dahi devalüasyon beklentisinin aşılmasını sağlayamamış ve dövize olan aşırı talep Merkez Bankası rezervlerinin ciddi oranda tekrar azalmasına neden olmuştur. Bu krizle ekonomide gerçekleşen sıkıntı öyle yüksek olmuştur ki,

* Söz konusu dönemde Merkez Bankası rezerv miktarı 23,5 milyar Dolar, Bankaların rezerv miktarı 10,5 milyar Dolar'a yükselmiştir.

* Faiz oranı yüzde 35'ten yüzde 80,5'e çıkmış ve 2 ay gibi kısa bir sürede Merkez Bankası rezervleri 18,9 milyar Dolar'a gerilemiştir.

Kasım 2000 Krizi'nde Merkez Bankası rezervlerinde iki ayda oluşan 5,5 milyar dolarlık azalış 2001 Krizinde sadece 4 günde gerçekleşmiştir.

Türk Lirası üzerindeki yoğun devalüasyon baskısı giderek artmış ve 21 Şubat tarihinde borsadaki yüzde 18'lik düşüş ve gecelik faizin yüzde 7500'ü aşmasıyla birlikte 22 Şubat'ta TL'nin değeri dalgalanmaya bırakılmış ve iki gün içerisinde yüzde 90'lık bir düşüşle TL dolar karşısında 688.000'den 1.078.000'e gerilemiştir. Yerli paranın değerindeki bu düşüş sonucunda TMSF'nin el koyduğu bankaların değeri de büyük oranda düşmüş ve bu bankaların dövizle satışı oldukça kolay bir hal almıştır. Bu durum ülke ekonomisini mülkiyet ilişkileri açısından derinden sarsmıştır.

Finansal sektörün yanı sıra reel sektör de döviz kurundaki aşırı yükselişten zarar görmüş ve döviz fiyatlarındaki değişkenlik nedeniyle yurtiçinden döviz bulabilmek oldukça güçleşmiştir. Bu durum yabancı sermayenin yurtdışına çıkışını zorlaştırdığından dolayı olumlu bir gelişme gibi görülse de bankaların yükümlülüklerini yerine getirmesinin zorlaşmasına neden olmuştur. Söz konusu nedenlerden dolayı piyasanın kredilerle fonlanamaması sonucu yatırım ve üretimin azalması sorunu ortaya çıkmıştır. Diğer yandan toplam talebin aşırı ölçüde daralması da firmaların satışlarının düşmesi ve dolayısıyla da kredilerin geri dönmesi sorununu doğurmuştur. Öyle ki, 2001 yılı içinde Ulusalbank, İktisat Bankası, Kentbank, EGS Bank, Toprakbank, Bayındırbank, Sitebank ve Tarihbank'a TMSF tarafından el koyulmuştur.

Krizin reel sektöre yansımaları öylesine şiddetli olmuştur ki, 2001 yılında GSYİH yüzde 5,7 oranında düşmüş, kapasite kullanım oranı yüzde 70'e gerilemiş, protesto edilen ticari senetlerin değeri yüzde 50 oranında artmış, yıl ortasına gelindiğinde özel tüketim harcamaları yüzde 7,5 oranında azalmış, 53 bin firma kapatılmış ve buna bağlı olarak toplam işsiz sayısı 2 milyona yükselmiştir (Kazgan, 2008:269). Diğer yandan, IMF ile yapılan 17. Stand By Anlaşması sonucundaki istikrar programına bağlı olarak yüzde 30'lara kadar çekilebilmiş olan enflasyon oranı tekrardan yüzde 70'i aşmıştır. Devlet açısından ise Hazine faiz ödemeleri iki kat, iç borç stoku ise dört kat artmıştır.

Gerek finans sektörüne gerekse de reel sektöre yansımaları açısından ülke tarihinin en büyük krizi olan 2001 Ekonomik Krizi'nden çıkış çabaları sonucunda IMF ile 18. Stand By anlaşması imzalanmış ve bu kapsamda Nisan 2001'de "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" uygulamaya koyulmuştur. Bu programla birlikte birçok kanunda değişiklik yapılmış ve ekonomik açıdan bir revizyon yaşanmıştır.

Türkiye açısından 90'lı yıllar incelendiğinde, siyasi istikrarsızlıklar, ekonomik istikrar programlarının kısa ömürlü iktidarlar sebebiyle sağlıklı şekilde uygulanamaması, ekonomi programlarında yapılan yanlışlıklar ve kamu mali yapısındaki dengesiz yapı ekonomik dengeyi oldukça olumsuz etkilemiştir. Bunun sonucunda Türkiye 2000 ve 2001 yıllarında iki büyük ekonomik kriz yaşamak zorunda kalmış ve sonuçta enflasyon, dış ödemeler dengesi bozuklukları, bütçe açığı sorunu, tasarruf açığı, borç servisinde meydana gelen bozulmalar ve gerek idari gerekse de ekonomik yapıda büyük sorunlarla karşı karşıya kalmıştır (Maliye Bakanlığı, 2006:8). Ortaya çıkan bu sorunların aşılabilmesi için Türkiye'de 2002 yılında 19. Stand By Anlaşması da uygulanmaya başlanmıştır.

Bu Stand By anlaşması çerçevesinde koyulan en önemli hedeflerden biri faiz dışı fazlanın yüzde 6,5'e yükseltilmesi amacı olmuştur. Ancak faiz dışı fazla hedefinin artırılmasına rağmen gerekli yapısal reformların aksatılması ve harcamalara yönelik tedbirlerin yetersiz kalması nedeniyle plan olumsuz etkilenmiştir. Diğer yandan 2002 yılında işsizlik sigortası fonunun ekonomiye katkısının artması ve KİT'lerin mali yapısında yaşanan iyileşmeden dolayı faiz dışı fazla verilmesi üzerindeki yoğun baskı kısmen de olsa azaltılmıştır. Yaşanan bu olumlu gelişmelerden dolayı IMF tarafından GSMH'nin yüzde 3,6'sı oranında ek bir tedbir paketi açıklanmıştır. 2002 yılında mali açığın kapatılması amacıyla alınan bir başka önlem ise kamu gelirlerinin artırılmaya çalışılması olmuştur. Bu kapsamda başta ÖTV, KDV ve Özel İşlem Vergisi olmak üzere vergi oranları artırılarak ya da vergilerin kapsamı genişletilerek vergi gelirleri artırılmaya çalışılmıştır. Kamu harcamaları konusunda ise başarılı sonuçlar alınamamış ve harcamalara yönelik tedbirlerden beklenen tasarruf artışı sağlanamamıştır (Yılmaz, 2007: 149).

2003 yılının ilk ayında IMF programını destekleyen özellikler taşıyan Acil Eylem Planı devreye sokulmuş ve Ekonomik Dönüşüm Programı kapsamında genel, vergi politikaları, harcama politikaları, mali piyasalar, özelleştirme ile reel sektör ve doğrudan yabancı yatırımlar alt başlıklarını oluşturan toplam 91 faaliyet alanında düzenlemeler yapılması kararlaştırılmıştır (Acil Eylem Planı, 2003:6).

Acil Eylem Planı açıklandıktan yalnızca iki ay sonra 3 Mart 2003 tarihinde yeni istikrar tedbirleri açıklanmış ve kamu mali dengesine niceliksel sınırlamalar getirilmiştir. Diğer yandan IMF programıyla uyumlu olarak hem Acil Eylem Planı hem de istikrar tedbirleri piyasayı faiz dışı fazla oluşturarak pozitif beklenti oluşturma hedefi taşımaktadır. Bu açıdan, aynı diğer yıllarda olduğu gibi 2003 yılında da bütçe politikası borç ödenmesine yönelik belirlenmiştir (Akiş vd., 2011:125).

2004 yılına gelindiğinde ise, Genel Bütçeye Dahil Daireler ve Katma Bütçeli İdareler Muhasebe Yönetmeliği yürürlüğe koyulmuştur. Yönetmeliğin 1. Maddesi'nde *“genel bütçeye dahil daireler ve katma bütçeli idarelerin; hesap ve kayıt düzeninde şeffaflık ve tekdüzenin sağlanması, bütün işlemlerin kayıt altına alınması, faaliyetlerin gerçek mahiyetlerine uygun olarak sağlıklı ve güvenilir bir biçimde muhasebeleştirilmesi, mali tabloların zamanında, doğru, muhasebenin temel kavramları ve genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri çerçevesinde, uluslararası standartlara uygun, yönetimin ve ilgili diğer kişilerin bilgi ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde hazırlanması, raporlanması ve yayımlanması”* temel amaç olarak açıklanmıştır. Bütün bu amaçların gerçekleştirilebilmesi için konsolide bütçeye tabi tüm kuruluşlarda 2004 yılında Analitik Bütçe Uygulaması başlatılmıştır.

2005 yılı ve izleyen yıllarda da faiz dışı fazla hedefinin yakalanmasına yönelik tedbirler başta olmak üzere daraltıcı ekonomik önlemler devam ettirilmiş ve uygulanan sıkı politikaların bütçe üzerindeki olumlu etkisi 2006 ve 2007 yıllarında da devam etmiştir. Oluşan olumlu havanın ve uygulamaların piyasaya yansımaları ile birlikte de enflasyon ve borçlanma oranlarında ciddi düzelmeler yaşanmıştır (Akiş vd., 2011:126).

2000 ve 2001 krizlerine yönelik önlemler ve bu yıllardan sonra uygulanan politikalar ve reformlar nedeniyle makroekonomik istikrarda önemli aşama kat edilmiştir. Ekonomik kırılganlığın azaltılmasında bankacılık sektörü ve kamu mali yönetimi alanında yapılan reformlar oldukça etkili olurken mali disiplinin sağlanarak siyasi ve ekonomik anlamda istikrara ulaşılması makroekonomik istikrarın sağlanmasında etkili olan faktörlerden olmuştur. 2000'li yıllarda 2008 krizine kadar izlenen maliye politikası temel amaçları 2007 yılı bütçe gerekçesinde şu şekilde ifade edilmiştir (Maliye Bakanlığı, 2006:8):

- Kamuda mali disiplinin sağlanması,
- Kamu harcamalarındaki israfın önlenerek etkinlik ve verimlilik artışı sağlanması,
- Enflasyonun kabul edilebilir düzeye çekilmesi,
- Sürdürülebilir büyümenin sağlanması,
- Kamu mali yönetiminde gerekli reformların yapılması,
- Merkez Bankası'nın bağımsızlığının güçlendirilmesi,
- Ticari ve kamusal bankaların yeniden yapılandırılması özel önem verilmesi gereken uygulamalardır.

2000'li yıllara girildiğinde yaşanan iki büyük kriz sonucunda ekonomi büyük ölçüde daralmış, enflasyon artmış, kamu kesimi dengesi iyiden iyiye bozulmuş olsa da uygulanan krizden çıkış politikaları, siyasi istikrarın sağlanması, gerekli reformların yapılması gibi nedenlerle 2002 yılından sonra temel ekonomik göstergelerde önemli iyileşmeler yaşanmış ve 2002-2007 dönemi küresel gelişmelerin de etkisiyle ekonomik anlamda istikrarlı bir iyileşme süreci geçirmiştir. Ancak 2007 yılının ikinci yarısından itibaren başlayarak 2008 yılıyla birlikte küresel bir hal alan kriz Türkiye ekonomisini de oldukça sarsmıştır (BDDK, 2009:35).

Tüm dünyada oluşturduğu yoğun sarsıcı etkilerden dolayı küresel bir ekonomik kriz niteliği taşıyan 2008 krizinin aşılmasında ülkelerin izleyecekleri ekonomi politikaları oldukça büyük önem arz etmiştir. 2008'deki küresel krize ülkeler başlarda her ne kadar para politikası yoluyla müdahale etmeye çalışmışlarsa da para politikası tek başına krizin atlatılmasında başarılı olamamış ve yeniden maliye politikası uygulamaları gündeme gelerek krizin aşılması için geniş çapta mali politika önlemleri alınmaya başlanmıştır.

Dokuzuncu Kalkınma Planının uygulanmaya başlandığı ilk yıllarda iç siyasi konjonktürdeki gelişmeler ve hemen sonrasındaki küresel kriz, Türkiye ekonomisini etkileyen önemli faktörler olmuştur. Küresel kriz nedeniyle artan belirsizlik, güven ortamını ve ileriye dönük beklentileri olumsuz etkilemiş, yatırım ve tüketim kararlarının ertelenmesine ve ekonomik faaliyetlerin yavaşlamasına yol açmıştır. Türkiye'de yapılan ekonomik reformlar sonucunda kamu maliyesinde yaşanan olumlu gelişmeler ve bankacılık alanındaki düzenlemeler, ülke ekonomisinin küresel kriz sürecinden birçok ekonomiye kıyasla daha az zarar görmesini sağlamıştır (Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı, 2013:19) Buna rağmen, 2008 krizinin aşılması için Türkiye'de de bir takım maliye politikası ağırlıklı önlemler alınmıştır. Bu kapsamda reel sektörün kriz dolayısıyla uğradığı zararın minimuma indirilebilmesi için vergi borçlarına taksitlendirme imkanı sunulmuş, ÖTV ve KDV muafiyet ve indirimleri yapılmış, varlık barışı uygulaması yapılmış ve KOBİ'lere yönelik kurumlar vergisi muafiyeti uygulamaları yapılmıştır. Diğer yandan krizin artırdığı işsizlik sorununun hafifletilmesi için kısa çalışma ödeneği ve işsizlik ödeneğinin artırılması, ek istihdam için prim desteği verilmesi, İŞKUR tarafından verilen mesleki eğitim faaliyetlerinin geliştirilerek girişimcilik ve eğitim danışmanlığı hizmeti verilmesi gibi istihdam destekleri de uygulanmıştır. Alınan bu önlemlerin yanı sıra yatırımlara verilen teşvikler de krizin atlatılabilmesi için oldukça etkili olmuştur (Acar, 2013:17). Diğer yandan, plan döneminde, enflasyon hedeflemesi rejimi çerçevesinde fiyat

istikrarı odaklı bir para politikası uygulayan Merkez Bankası, küresel kriz sonrası dönemde orta vadede fiyat istikrarından vazgeçmeden finansal istikrarı da gözetecek şekilde belirlediği hedeflere ulaşmak için çeşitli önlemlere başvurmuştur (Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı, 2013:20) .

Ülke ekonomileri incelenirken büyüme, kamu mali dengesi, dış ticaret, tasarruf, yatırım gibi göstergeler ülkelerin gelişme durumları ve mali yapıları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu açıdan Türkiye ekonomisinin gerek 2000 ve 2001 krizlerinin gerekse de 2008 küresel krizinin etkilerinin ve 2000’li yıllardaki analizinin yapılabilmesi için bu yıllara ait verilerin incelenmesi yerinde olacaktır.

Tablo 38 – Türkiye’de GSYİH’nın Gelişimi (2000-2017)

	GSYİH Büyüme (Cari Fiyatlarla)	GSYİH Büyüme*
2000	59,3	6,6
2001	43,8	-6,0
2002	46,4	6,4
2003	30,2	5,6
2004	23,3	9,6
2005	16,8	9,0
2006	17,1	7,1
2007	11,6	5,0
2008	13,0	0,8
2009	0,4	-4,7
2010	16,1	8,5
2011	20,2	11,1
2012	12,6	4,8
2013	15,3	8,5
2014	13,0	5,2
2015	14,4	6,1
2016	11,5	3,2
2017	19,0	7,4

Kaynak: www.bumko.gov.tr

(*) 2009 yılı sabit fiyatlarına göre hesaplanmıştır.

1990'lı yıllardan Türkiye'ye, yüksek enflasyon, büyük bir borç sorunu ve sorunlu bankalar gibi olumsuzlukların kalması, Asya ve Rusya'da yaşanan krizlerin ülke ekonomisine yansımaları, 1999'da yaşanan doğal afet gibi sebepler sonucunda 2000 ve 2001 yıllarında Türkiye tarihinin en büyük ekonomik krizleri yaşanmıştır. 2001'de yaşanan ikinci krizin yarattığı şiddetli sarsıntı, IMF'nin koşulları altında, ekonominin özel-tüzel tüm varlıklarını satılık hale getirmiş ve sorunlar doruğa ulaşmıştır. ABD'nin çeşitli nedenlerle 2002 yılından itibaren düşük faiz ve genişletici para ve maliye politikası uygulamasına geçmesi sonucu 2003-2007 yılları arasında Türkiye dünya ile birlikte parasal bir köpük yaşamaya başlamış ve hızla büyümüştür. Ne var ki, bu büyüme sürdürülebilir olmaktan uzak kalmış ve artan dış açıklar, satılan varlıklar ve dış borçlarla iç içe geçmiştir (Kazgan, 2009:404). Tablo 38'de verilen söz konusu döneme ilişkin Türkiye'deki büyüme rakamlarına bakıldığında alınan IMF desteği ile 2000 yılında yüzde 6.6'lık bir büyüme yaşanmış ancak 2000 Kasım ve 2001 Şubat aylarında ortaya çıkan krizler nedeniyle 2001 yılında yüzde 6'lık negatif büyüme yaşanmıştır. Krizlerin atlatılmasıyla birlikte 2002-2007 yılları arasında ise küresel genişlemenin de etkisiyle yüzde 7.1 gibi yüksek büyüme ortalaması yakalanmıştır.

2008 yılına gelindiğinde ise ABD kaynaklı olarak Dünya ekonomisinin yeni bir krizin etkisine girmesi sonucunda ekonomik büyüme sekteye uğramış, ani ve hızlı bir düşüşle 2009 yılında yüzde 4.7'lik küçülme yaşanmıştır. Ancak 2008 yılındaki yavaşlama ve 2009 yılındaki küçülmenin hemen arkasından Türkiye 2010 ve 2011 yıllarında hızla toparlanmış ve sırasıyla yüzde 8.5 ve 11.1'lik büyüme rakamları yakalamıştır.

Tablo 38'de görüldüğü üzere Türkiye'de 2000'li yıllarda iki defa küçülme ve birçok defa da oldukça yüksek büyüme oranları yaşanmıştır. Dolayısıyla, 2000'li yıllar Türkiye ekonomisi için, dönemsel dalgalanmalarının yaşandığı bir dönem olmuştur.

Tablo 39 – Türkiye’de Bütçe Gelir, Gider ve Açıkları (2000-2017, Milyon TL)

	Bütçe Giderleri	Bütçe Gelirleri	Bütçe Dengesi	Bütçe Dengesi / GSYİH
2000	46.970.348	33.244.345	-13.726.002	-8.2
2001	81.175.206	51.334.805	-29.840.401	-12.4
2002	117.224.471	75.530.411	-41.694.061	-11.9
2003	140.454.842	100.250.452	-40.204.390	-8.8
2004	150.569.930	120.269.929	-30.300.001	-5.4

2005	156.479.365	148.362.736	-8.116.629	-1.3
2006	175.657.001	171.014.398	-4.642.603	-0.6
2007	202.672.243	188.964.334	-13.707.910	-1.6
2008	224.063.259	206.631.170	-17.432.090	-1.8
2009	264.697.566	211.936.722	-52.760.844	-5.5
2010	286.540.407	246.459.118	-40.081.289	-3.6
2011	306.181.687	288.398.497	-17.783.190	-1.4
2012	356.058.185	326.646.394	-29.411.791	-2.1
2013	397.856.172	379.313.597	-18.542.575	-1.2
2014	436.958.912	414.293.231	-22.665.681	-1.3
2015	506.305.093	482.779.900	-23.525.193	-1.1
2016	584.071.431	554.139.502	-29.931.929	-1.3
2017	677.722.317	630.349.066	-47.373.251	-1,5

Kaynak: www.bumko.gov.tr

Not: 2005 yılında Türk Lirasından altı sıfır atılmasından dolayı 2005 öncesi rakamlar da buna göre uyarlanmıştır.

Tablo 39'a göre 2000'li yıllarda bütçe giderleri sürekli olarak bütçe gelirlerinden fazla gerçekleşmiş ve bütçe dengesi sürekli bütçe açığı yönünde bozulmuştur. Kamu maliyesinin performansının değerlendirilmesinde kullanılan en önemli göstergelerden olan bütçe açığının GSYİH'ya oranına bakıldığında ise 2001 yılında yüzde -12.4 olan bu oranın 2006 yılına gelindiğinde yüzde -0.6'ya kadar düşürüldüğü görülmektedir. Maastricht kriterlerine göre yüzde 3 olarak sınırı belirlenen bu oranın bu denli azaltılabilmesi, sıkı maliye politikasının bu dönemde iyi bir şekilde uygulandığının göstergesidir (Susam, 2009:220).

2003 yılından itibaren bütçe açıklarının kapatılabilmesi için vergiler temel araç olarak kullanılmış ve vergi yükü ortalama yüzde 6 oranında artırılmıştır. 2008-2010 yılları arasında ise 2008 yılında Türkiye ekonomisini etkilemeye başlayan küresel kriz nedeniyle bütçe açıklarında artış yaşanmıştır. Bu krize bağlı olarak ortaya çıkan talep daralmasının telafi edilebilmesi için bazı vergilerde indirimle gidilmiştir. Diğer yandan dolaylı vergilerin vergi gelirleri içindeki payı gittikçe artmış ve vergi gelirlerinin yaklaşık yüzde 70'i dolaylı vergilerden oluşmaya başlamıştır. Bu durum kamusal açıkların kapatılması için dolaylı vergilerin mali araç olarak kullanıldığının göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. 2008 krizinin atlatılabilmesi

için alınan tedbirler sonucunda 2002-2007 döneminde uygulanan sıkı mali politikalar terkedilmiş ve telafi edici mali politikalar uygulanmaya başlanmıştır (Tüğen ve Güngör, 2013:27). Türkiye’de 2000’li yıllarda bütçe açıkları bir bütün olarak değerlendirildiğinde kriz yıllarının hariç tutulması durumunda yaklaşık yüzde 2.5’lik bütçe açığı verilmesi söz konusudur ve bu oran makul olarak kabul edilebilir.

Tablo 40 - Türkiye’de Yurtiçi Tasarrufların ve Sabit Sermaye Yatırımlarının GSYİH İçindeki Payı (2000-2014)

	Kamu Tasarrufu	Özel Tasarruf	Toplam Tasarruf	Kamu Yatırımları	Özel Yatırımlar	Toplam Yatırımlar
2000	-3.4	21.8	18.4	5.2	15.7	20.8
2001	-7.1	25.5	18.4	4.7	11.7	16.4
2002	-4.8	23.4	18.6	4.9	12.2	17.1
2003	-4.1	19.6	15.5	3.8	13.6	17.4
2004	-1.0	16.9	16.0	3.2	17.5	20.7
2005	2.8	13.2	16.0	3.8	17.6	21.4
2006	4.2	12.4	16.6	3.8	18.9	22.6
2007	2.4	13.1	15.5	3.9	17.9	21.8
2008	1.7	15.1	16.8	4.1	16.1	20.2
2009	-0.8	14.1	13.2	4.1	13.1	17.2
2010	1.5	12.0	13.5	4.3	15.0	19.2
2011	3.7	10.7	14.4	4.1	18.0	22.1
2012	2.9	11.6	14.5	4.2	16.3	20.6
2013	3.4	9.9	13.4	5.0	15.6	20.6
2014	3.2	11.7	14.9	4.8	15.7	20.5

Kaynak: www.bumko.gov.tr

Türkiye’de 2000’li yıllarda tasarruf ve yatırım oranları Tablo 40’ta verilmiştir. Buna göre mali disiplinin sağlanmaya başlamasıyla birlikte kamu tasarrufları pozitif değer almış ve 2000-2004 döneminde ortalama yüzde -4.08 olarak gerçekleşen kamu tasarrufları, izleyen 2005-2014 döneminde yüzde 2.5’e çıkmıştır. Kamu yatırımları ise 2000’li yıllarda ortalama yüzde 4.26 seviyesinde istikrarlı bir seyir izlemiştir. Özel tasarruf ve yatırımlar incelendiğinde ise özel yatırımlarda belirgin bir sapma yaşanmamış olsa da 2000 yılında yüzde 21.8 olan özel tasarrufların 2014’e kadar azalarak yüzde 11.7’ye gerilediği görülmektedir. Özel tasarruflarda ortaya

çıkan bu değişimin en temel sebebi yüksek faiz politikasının terk edilmesi sonucunda faiz geliri elde etmek isteyen kesimin tasarruftan vazgeçmesi olarak gösterilebilir.

Tablo 41 – Türkiye’de Dış Ticaret’in Gelişimi (2000-2016) (Milyon Dolar)

	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	Cari Denge /GSYİH
2000	30.923	52.882	-21.959	0.585	-3.7
2001	34.810	38.092	-3.282	0.914	1.9
2002	40.705	47.109	-6.404	0.864	-0.3
2003	52.472	65.883	-13.411	0.796	-2.5
2004	68.833	91.271	-22.438	0.754	-3.6
2005	78.509	111.445	-32.936	0.704	-4.5
2006	93.778	134.672	-40.894	0.696	-6.0
2007	115.379	162.210	-46.831	0.711	-5.8
2008	140.906	193.823	-52.917	0.727	-5.4
2009	109.732	134.494	-24.762	0.816	-1.9
2010	120.992	177.317	-56.325	0.682	-6.2
2011	142.392	231.552	-89.160	0.615	-9.7
2012	161.948	227.315	-65.367	0.712	-6.2
2013	161.789	241.706	-79.917	0.669	-7.9
2014	168.926	232.523	-63.597	0.726	-5.8
2015	151.970	200.084	-48.114	0.760	-3.7
2016	150.161	191.020	-40.859	0.786	-3.8
2017	166.173	225.112	-58.939	0.738	-5.6

Kaynak: www.bumko.gov.tr ve evds2.tcmb.gov.tr’den alınan verilerle oluşturulmuştur.

Tablo 41 incelendiğinde 2000’li yıllarda Türkiye’de dış ticaret açısından olumlu gelişmeler yaşandığını söylemek mümkündür. Söz konusu dönemde ihracat 5.4 kat artarken ithalat artışı yaklaşık 4.2 kat gerçekleşmiştir. Dış ticarete ortaya çıkan bu değişime rağmen her ne kadar dış ticaret açığı sorunu devam etmişse de ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde 58.5’ten yüzde 73.8’ya çıkmıştır. Cari işlemlerin GSYİH içindeki oranı incelendiğinde ise Türkiye’nin en büyük kriz yılı olan 2001 yılı haricinde tüm yıllarda cari açık sorunu yaşanmaktadır.

Türkiye’de oluşan bu cari açık sorununun temeline inildiğinde 1990’lı yıllardaki borçlanma politikasının oldukça etkili olduğu görülmektedir. Bu yıllarda ülkenin iç ve dış borçlanmayı artırması sonucunda faiz oranları yükselmiş ve özel sektör kısa vadede yüksek faiz getirisi sağlayan kamu borç senetlerine yönelerek üretimin düşmesine neden olmuştur. Kamunun sunduğu yüksek faiz avantajından yararlanmak isteyen kısa vadeli yabancı sermaye girişlerinin artması da cari açık sorununu beslemiştir. 2001 yılında yaşanan krize karşı uygulanan tedbirler kapsamında faizlerin düşürülmesi iç talebin hızla yükselmesini sağlamış ancak tasarruf miktarı buna bağlı olarak artan özel yatırım talebini karşılamaya yetmemiştir (Türkay, 2013:255). Türkiye’de 2000’li yıllarda 2001 dışında bütün yıllarda cari açık verilmiş olsa da ekonomik krizlerin sonrasındaki dönemlerde ulusal paranın değer yitirmesi ve ekonomik büyümenin yavaşlamasıyla dış ticaret açıkları ve cari açık azalmış, yüksek büyüme rakamlarının yakalandığı dönemlerde ise söz konusu açıklar artmıştır (Açıkgöz ve Akçağlayan, 2014:84).

Türkiye’de 2000’li yıllarda yaşanan cari açık sorunu temel olarak, enflasyon hedeflemesi sonucunda değer kazanan yerli paranın dış ticaret açığını artırması, ihracatın ithalata bağımlılığının dahilde işleme nedeniyle artması, enerjide dışa bağımlılığın sürekli artması ve Gümrük Birliği uygulamalarının gecikmiş zararlı etkilerinin ortaya çıkması gibi sebeplere dayanmaktadır. Diğer yandan yurtiçi tasarrufların yatırımları finanse etmede yetersiz kalması sonucunda sürekli olarak yabancı sermayeye ihtiyaç duyulması sorunu söz konusudur (Kaya, 2016:58).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÜÇÜZ AÇIK HİPOTEZİ ÜZERİNE TÜRKİYE ÖRNEĞİ (1975-2016)

Türkiye ekonomisinde bütçe açığı, tasarruf açığı ve cari açık arasındaki ilişkinin incelendiği üçüz açık hipotezinin test edilmesi amacıyla bu bölümde öncelikle üçüz açık hipotezini test etmeye ilişkin çalışmalara ait literatür verilecektir. Literatürün incelenmesinden sonra çalışmada kullanılacak veri seti ve yöntem açıklanacaktır. Bu kapsamda çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin zaman grafikleri önsel bilgi edinmek amacıyla görsel olarak incelenecek ve bu değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler değerlendirilecektir. İzleyen kısımda çalışmada kullanılan VAR yöntemi anlatılacaktır. Daha sonra ise değişkenlerin birim kök analizlerinin belirlenmesi için çeşitli durağanlık testleri yapılacak ve düzey değerlerinde birim köke sahip seriler farkı alınarak durağanlaştırılacaktır. Bütün değerler durağan hale getirildikten sonra VAR analizi için uygun gecikme sayısı belirlenerek VAR analizine geçilecektir. VAR modeli kurulduktan sonra katsayıların istikrarlılığı, otokorelasyon, değişen varyans ve normallik testleri kullanılarak VAR analizi istikrar testleri yapılacaktır. Kurulan VAR modeli sonucunda ulaşılan etki tepki ve varyans ayrıştırması sonuçları kullanılarak üçüz açık hipotezinin Türkiye ekonomisindeki geçerliliği analiz edilecektir.

Bu kapsamda, Türkiye’de üçüz açık sorunun inceleneceği bu bölüme ilişkin aşağıdaki tablo verilmiştir.

Konu	Türkiye’de Üçüz Açık Sorunu
Dönem	1975 – 2016
Hipotez	Türkiye’de Üçüz Açık Hipotezi Geçerlidir ve Bu Üç Açık Birbirini Etkilemektedir
Yöntem	VAR (Vektör Otoregresif Analiz)
Amaç ve Önem	Cari açık, bütçe açığı ve özel tasarruf açığından oluşan üçüz açık hipotezinin Türkiye’de geçerli olup olmadığının araştırılması ve üçüz açık hipotezini oluşturan bileşenlerin modeldeki diğer açıklar üzerindeki etkisinin varlığı ve şiddeti araştırılarak bu sayede uygulanacak mali politikalara yol gösterilmesi.

3.1. Literatür Taraması

Özellikle 1980'li yıllardan itibaren küresel ticaret ve sermaye hareketlerinde artan serbestleşme hareketleri ülkelerin cari işlemler dengesini de oldukça etkilemiş ve ekonomide dış dengenin korunması daha da girift bir hal almıştır. Küresel liberalizasyon süreciyle beraber ülkelerin hızla dışa açılması ülke ekonomilerini dış gelişmelere karşı daha kırılgan bir konuma getirmiştir. Dış dengede ortaya çıkan açıklarla birlikte iç dengede bütçe açıklarının da görülmesi literatüre ikiz açıklar kavramının girmesini sağlamış ve cari açık ve bütçe açığı arasındaki ilişkiyi irdeleyen çalışmaların sayısı gittikçe artmaya başlamıştır. Cari açık ve bütçe açıklarına iç dengenin bir diğer unsuru olan tasarruf-yatırım açıklarının da eklenmesi ile üçüz açık hipotezi gündeme gelmiştir. Son yıllarda bütçe dengesi, tasarruf dengesi ve cari denge arasındaki ilişkiyi incelemeye yönelik çalışmaların sayısı gittikçe artmış ancak üçüz açık hipotezinin geçerliliğine / geçersizliğine dair iktisat yazınında tam bir görüş birliğine varılamamıştır. Diğer yandan söz konusu açıklar hakkında uygulamalı çalışmalara ek olarak teorik düzeyde çıkarımlarda bulunan çalışmalara da rastlanılmaktadır.

Penati ve Dooley (1984), 19 gelişmiş ülkeye ait 1949-1981 dönemi verilerini kullanarak yatay kesit analizi yöntemiyle yurtiçi ve yurtdışı tasarrufların sermaye birikimindeki etkisini araştırmıştır. Çalışma sonucunda finansal serbestleşme nedeniyle yurtiçi tasarruf-yatırım ve cari denge ilişkisinin değiştiği ve tasarrufların cari açık üzerinde etkili olduğu bulgularına ulaşılmıştır.

Zaidi (1985) gelişmekte olan ülkelerin dış borçları ile ilgili yaptığı zaman serisi analizinde yatırım harcamalarının artmasının tasarruflar üzerinde baskı oluşturacağı ve bu durumun bütçe açıklarının artmasına neden olarak dış açıkları artıracağı savunulmuştur. Bu nedenle, yapılan çalışmada üçüz açık hipotezinin geçerli olabileceği belirtilmiştir. Bu çalışma üçüz açık hakkında yapılan ilk çalışmalardan birisi olması nedeniyle de literatürde önemli bir yere sahiptir.

Dooley, Frankel ve Mathieson (1987), tarafından en küçük kareler (EKK) yöntemi ile 1960-1984 verileri kullanılarak yapılan analizde 14 sanayileşmiş, 48 gelişmekte olan ve toplamda 62 ülke için tasarruf-yatırım dengesizliği ve sonuçları incelenmiştir. Çalışmada tasarruf açıkları sonucunda ortaya çıkan cari açığın azaltılması için yurtiçi tasarrufların artırılması gerektiği savunulmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin ise bu açığı kredi ve bağışlarla finanse etmesi gerektiğini savunmuşlardır. Diğer yandan ekonomide oluşturulacak fon fazlalarının verimli alanlarda kullanılmasının dünya refahına katkıda bulunacağı belirtilmiştir.

Hatsopoulos, Krugman ve Summels (1988), ABD'de gittikçe büyüyen dış ticaret açıklarının ve küresel rekabet gücünün azalmasının sebebi olarak ulusal tasarrufların yatırımlardan daha düşük düzeyde kalmasını ve bunun sonucunda bütçe açıklarının artmasını göstermişlerdir. Teorik düzeyde yapılan bu çalışmada, bütçe açıklarındaki artışların borçlanma hacmini yükselterek dış ticaret dengesinin bozulmasına neden olduğu da ifade edilmiştir.

Roubini (1988), 1960-1985 dönemi verilerini kullanarak 18 OECD ülkesi için zaman serisi analizi yapmıştır. Bu çalışmada bütçe açıklarının gerek tasarruf davranışlarını gerekse de cari açığı etkilediği sonucuna ulaşmış ve üçüz açık hipotezini destekler sonuçlar ortaya koyulmuştur.

Fischer ve Easterly'nin (1990) bütçe açıklarının makroekonomik etkilerini teorik açıdan inceledikleri çalışmada bütçe açığının finansmanı için kullanılan yöntemlerin açıkları arttıracığını ifade ederek bütçe açıklarının tasarruf açıklarından etkilendiğini iddia etmişlerdir. Bütçe açıklarının finanse edilmesi için para basmanın tercih edilmesi durumunda enflasyon oluşacağı, döviz rezervleri ile finanse edilmesi durumunda döviz krizlerinin yaşanacağı, dış borçlanmaya başvurulması durumunda ise dış borç krizi ortaya çıkacağı belirtilmiştir. Diğer yandan açık finansmanı için iç borçlanmanın tercih edilmesi de faiz oranlarının yükselmesine neden olarak ve faiz yükünü artıracak ve sonuçta açıkların daha da büyümesi söz konusu olacaktır. Dolayısıyla bütçe açıkları yaşanması durumunda dış dengenin bu durumdan olumsuz etkilenmesi yüksek ihtimal olarak belirtilmiştir.

Bachman (1992), 1974-1988 dönemi verilerini kullanarak ABD ekonomisi için üçüz açıklar hipotezini VAR yöntemiyle analiz etmiştir. Söz konusu çalışmada cari açıkların bütçe açıklarından etkilendiği sonucuna ulaşılmış olmasına rağmen yatırımlardaki değişmelerin cari açığı açıklamada yetersiz kaldığı tespit edilmiştir. Bu nedenle ele alınan dönemde ikiz açıklar hipotezinin geçerli olduğu ancak üçüz açıklar hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Baxter ve Crucini'nin (1993), 8 gelişmiş ülkeye ait 1960:1-1985:4 dönemi çeyreklik verilerini kullanarak yurtiçi tasarruflar ve yatırımlar arasındaki ilişkiyi ve bu ilişki sonucunda oluşan etkileri inceledikleri çalışmalarında gelişmiş ülkelerde tasarruf-yatırım bağlantısının gelişmekte olan ülkelere göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer yandan çalışmaya konu ülkelere yurtiçi yatırımlarda ortaya çıkabilecek bir artışın cari açığı artırıcı etkisi olduğu da tespit edilmiştir.

Eisner (1994), 1972-1991 yıllarına ait verilerle ABD ekonomisindeki yurtiçi tasarruflar, bütçe açıkları ve para arzı arasındaki ilişkiyi vektör otoregresif analiz

(VAR) yöntemiyle incelemiştir. Yapılan çalışmada, kamu harcamalarındaki düşüşün kamu tasarruflarını artırmasından dolayı bütçe açıklarının kapanmasını sağlayacağı ifade edilmiştir. Dış denge açısından ise kamu harcamalarının artması durumunda büyüyen bütçe açıklarının dış ticaret açığı üzerinde olumsuz etki oluşturacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Gale ve Orszag (2003), tarafından bütçe açıklarının ekonomik etkilerinin incelediği çalışmada bütçe açıkları ve tasarruflar arasında karşılıklı etkileşim olduğu belirtilerek, bütçe açıklarının ulusal tasarrufları negatif etkileyerek ileriki dönemlerde milli gelirin azalmasına neden olacağı vurgulanmıştır. Diğer yandan, tasarruf açığı sonucunda artan bütçe açıklarının sermaye ithali ile finanse edileceğini ve bu nedenle artan faiz oranlarının dış açıklar üzerinde negatif yönde baskı oluşturacağını savunmuşlardır.

Kuijs (2006), 1980-2005 döneminde Çin'de tasarruf-yatırım dengesinde yaşanan değişimlerin ülke ekonomisinde oluşturduğu etkileri zaman serisi analizi ile incelemiştir. Bu çalışmada ülkedeki tasarruf oranının artması durumunda bütçe dengesi ve cari dengenin fazla vermesi yönünde etkileneceği tespit edilmiştir. Çin ekonomisi hakkında yapılan söz konusu çalışma bu yönüyle üçüz açık hipotezinin ters bir mekanizma olarak da çalıştığı sonucunu ortaya koyarak üçüz açık hipotezinin üçüz fazla şeklinde de yorumlanmasına neden olmuştur.

Chowdhury ve Saleh (2007) tarafından 1970-2005 dönem verileri kullanılarak Sri Lanka'daki üçüz açık değişkenleri sınır testi yaklaşımı ile analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda bütçe dengesi, tasarruf dengesi ve cari denge arasında pozitif yönlü ilişki olduğuna dair bulgulara ulaşılmıştır. Söz konusu çalışmaya göre, tasarruf açığında ortaya çıkan yüzde 1 oranındaki artış cari açığı yüzde 0,67 oranında, bütçe açığındaki yüzde 1'lik artış ise cari açığı yüzde 0,20 oranında artırmaktadır. Buradan hareketle, üçüz açık hipotezinin varlığını ortaya koyan çalışmada tasarruf dengesinin cari denge üzerinde bütçe dengesine göre daha etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Gruber ve Kamin (2007), üçüz açık hipotezinin geçerliliğine ilişkin 61 ülkeye ait 1982-2003 dönemi verileri ile panel veri analizi yapmış ve cari açığın belirleyicilerini incelemişlerdir. Çalışma sonucunda küresel bağlamda tasarrufların artması dolayısıyla tasarruf açığı sorunu yaşayan ülkelerin bu durumdan negatif etkilendiği ve cari açıkların artan tasarruf açıklarından etkilendiği bulgusuna ulaşılarak üçüz açığa ilişkin kanıtlar ortaya koyulmuştur.

Dücan (2008), Türkiye ekonomisine ait 1980-2007 dönemi yıllık verileri ile tasarruf-yatırım dengesizlikleri ile üçüz açık sorununu teorik olarak incelemiştir. Çalışmada bütçe açığında azalma ortaya çıkması durumunda özel tasarruf-yatırım açığının cari açığı beslemesi nedeniyle bütçe açığındaki düşüşlerin cari açığın azalmasını sağlayamayacağı savunulmuştur.

Feldstein (2008), tarafından ABD ekonomisindeki tasarruf sorunun teorik olarak incelendiği çalışmada kamu harcamalarının azaltılması durumunda yabancı mal talebinin de düşeceği ve dolayısıyla dış ticaret dengesinin olumlu etkileneceği vurgulanmıştır. Diğer yandan, yurtiçi tasarrufların artırılması durumunda ekonomik işlem hacminin azalması ve istihdamın düşmesine rağmen cari işlemler dengesizliklerinin bu yolla hafifletilebileceği savunulmuştur.

Raju-Mukherjee'nin (2010), Hindistan ekonomisinde 1980-2009 döneminde bütçe açıkları, özel sermaye birikimi ve net ihracat arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında bütçe açığı, yurt içi tasarruflar ve cari açık arasında uzun dönemde ilişkiye rastlanmamıştır. Diğer yandan kamu harcamalarının artmasının özel yatırımları düşüreceği yani dışlama etkisi oluşturacağına dair bir kanıt da ulaşılamamıştır. Bu yönüyle çalışmada, Hindistan'da kamu harcamalarının vergilerle ya da borçlanma ile finanse edilmesi arasında bir fark olmadığı iddia edilerek Ricardocu Denklik Kuramı'nın geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yapraklı (2010), tarafından Türkiye'de dış ticaret açıklarını etkileyen faktörlerin incelenmesi amacıyla 1998:1-2010:4 dönemi çeyreklik verileri kullanılarak sınır testi yaklaşımı ile analiz yapılmıştır. Sonuçta hem kısa hem de uzun dönemde bütçe açıklarından dış ticaret açıklarına doğru pozitif ve anlamlı bir ilişkiye ulaşılmıştır.

Sürekçi (2011), Türkiye ekonomisinde kamu dengesi, yatırım tasarruf dengesi ve cari açık arasındaki ilişkiler çerçevesinde iç ve dış denge arasındaki etkileşimi öngörmek için 1987:1-2007:3 dönemine ait çeyreklik verileri kullanarak VAR ve Granger nedensellik analizi yapmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular kamu açıkları ile cari açık arasındaki ilişkinin varlığını desteklemiş ancak yatırım tasarruf oranı ile cari açık arasında Granger nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Khan ve Saeed (2012), 1976-2010 dönemine ilişkin Pakistan ekonomisine ait verilerle Sınır Testi yapmış ve açıklar arasındaki ilişkiyi tespit etmeye çalışmıştır. Söz konusu çalışmada hem kısa hem de uzun dönemde bütçe açığı ile cari açık arasında pozitif yönlü ilişki olduğuna ulaşılmıştır. Diğer yandan yatırımlar ile cari

denge arasında ise uzun ve kısa dönemde negatif ilişki olduğu görülmüştür. Bütçe açığı, cari açık ve yatırımlar arasındaki ilişkiyi ortaya koyan çalışmada yurt içi yatırımların yüzde 75'inin yabancı kaynaklarla finanse edildiği görülmüştür.

Şen, Şentürk, Sancar ve Akbaş (2012) tarafından 1980-2010 dönemi yıllık verileri kullanılarak Türkiye'deki cari açık, bütçe açığı ve tasarruf yatırım açığı ilişkisi Dolado-Lütkepohl Granger nedensellik testi ve VAR analizi yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmada 1980-2010 döneminde Türkiye ekonomisinde üçüz açık hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Akıncı ve Yılmaz (2013), 1975-2010 dönemini kapsayan verileri kullanarak üçüz açık hipotezinin Türkiye'deki geçerliliğini sınır testi ile analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlarına göre cari açığın tasarruf açığı ve bütçe açığından hem kısa dönemde hem de uzun dönemde etkilendiği sonucuna ulaşılmış ve Türkiye'de üçüz açık sorununun varlığı kanıtlanmıştır.

Tülümce (2013), üçüz açık hipotezinin Türkiye'de geçerliliğini araştırmak için 1984-2010 dönemi verileri ile VAR analizi yapmıştır. Analiz sonuçları cari açıkların nedeninin tasarruf yatırım açıkları olduğunu ortaya koyarken bütçe açığı ile cari açık arasında değil tasarruf yatırım açıkları ile cari açık arasında etkileşimin varlığını kanıtlamaktadır. Çalışmada ikiz açığın varlığı desteklenirken üçüz açığın geçersizliği ortaya konulmaktadır. Dolayısıyla yurt içi dengenin sağlanmasında bir kesimin açığı diğer kesimin fazlasıyla finanse edilebildiği sürece sorun olmayacaktır. Ancak Türkiye'de yurt içi tasarruf yatırım dengesinin bozulması cari açığa neden olmaktadır. Bütçe açıkları ve tasarruf yatırım açıkları arasındaki etkileşim, tasarruf yatırım açıkları yoluyla cari açık üzerinde bir etki yaratmaktadır.

Türkay (2013), 1980-2012 dönemi yıllık verileri ile Türkiye ekonomisinde üçüz açık hipotezini Engle-Granger İki Aşamalı yöntemi ile dinamik en küçük kareler (DOLS) yöntemi ile incelemiştir. Çalışma sonucunda elde edilen sonuçlara göre de cari açık, bütçe açığı ve tasarruf açığı arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı ortaya koyulmuştur. Eşbütünleşme analizinde de tasarruf açığının cari açığı hem uzun hem de kısa dönemde etkilediği sonucuna ulaşılırken, bütçe açığının kısa dönemde cari açık üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Söz konusu çalışmada, üçüz açık hipotezinin Türkiye'de geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Karanfil ve Kılıç (2015), tarafından Türkiye ekonomisinde üçüz açık hipotezinin geçerliliğinin test edilmesi amacıyla 1980-2013 dönemi verilerinin kullanıldığı eşbütünleşme analizi ve Granger nedensellik testi yapılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda söz konusu dönemde Türkiye ekonomisinde tasarruf açığı ile

bütçe açığı arasında çift yönlü bir ilişkinin olduğu, cari açığın ise tek yönlü olarak tasarruf açığı ve bütçe açığını etkilediği tespit edilerek üçüz açık hipotezi kabul edilmiştir.

Bütçe açığı ve tasarruf açığından oluşan iç denge ve cari açıkla ifade edilen dış denge arasındaki ilişkinin ele alındığı çalışmalar görüldüğü gibi son yirmi beş yılda artmıştır. Bu durum 1990'lı yıllardan itibaren ABD'de söz konusu üç makroekonomik denge unsurunun birlikte ortaya çıkmasıyla beraber üçüz açık hipotezinin geliştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Üçüz açık hipotezini test etmeye yönelik yapılan bu çalışmalarda araştırmacılar arasında tam bir görüş birliği sağlanamadığı görülmektedir.

3.2. Veri Seti ve Yöntem

Bu bölümde ilk olarak çalışmada kullanılan veri seti tanımlanarak değişkenlerin görsel tespiti yapılacaktır. Daha sonra çalışmada kullanılan VAR (Vektör Otoregresif Model) yöntemi anlatılacaktır.

3.2.1. Veri Seti

Çalışmada üçüz açık hipotezinin Türkiye ekonomisi için test edilmesi amacıyla iç dengeyi ifade eden bütçe açığı ve tasarruf açığı ile dış dengeyi ifade eden cari açık ilişkisi analiz edilmiştir. Türkiye ekonomisinde 1975-2016 dönemine ait veriler GSYİH'ya oranı alınarak çalışmaya dahil edilmiştir ve kullanılan verilerin oran halinde olması nedeniyle değişkenlerin logaritması alınmamıştır. Ekonometrik analizde kullanılan veriler, Kalkınma Bakanlığı Ekonomik ve Sosyal Göstergeler veri tabanı ile Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (BUMKO) ekonomik göstergeler veri tabanlarından elde edilmiştir. Değişkenlerden "BA" bütçe açığının GSYİH'ya oranını, "TA" tasarruf açığının GSYİH'ya oranını, "CA" ise cari açığın GSYİH'ya oranını ifade etmektedir. Bu durum Tablo 42'de verilmiştir.

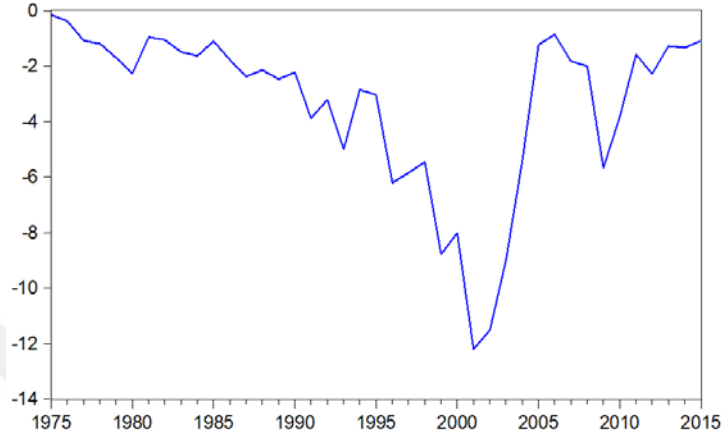
Tablo 42: Modelde Kullanılan Değişkenlerin Tanımlanması

Değişkenler	Açıklama
BA	Bütçe Açığı / GSYİH
TA	Tasarruf Açığı / GSYİH
CA	Cari Açık / GSYİH

3.2.1.1. Değişkenlerin Görsel Tespiti

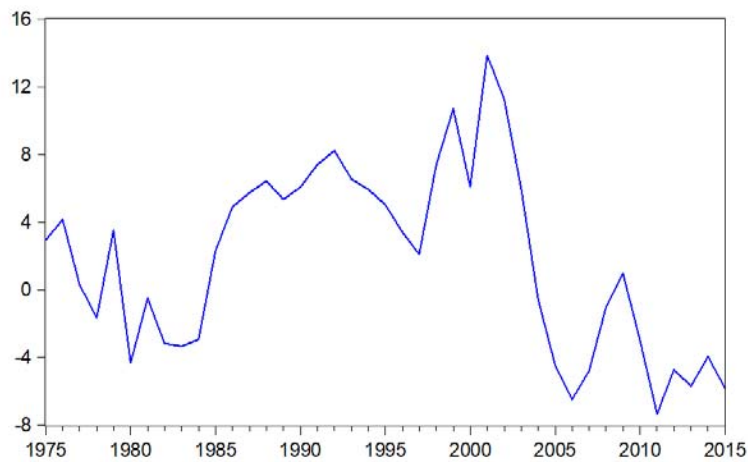
Çalışmada kullanılan değişkenlere hakkında bilgi edinmek amacıyla serilerin zaman grafikleri Şekil 16, 17 ve 18’de belirtilmiştir.

Şekil 16 – Bütçe Açığı / GSYİH

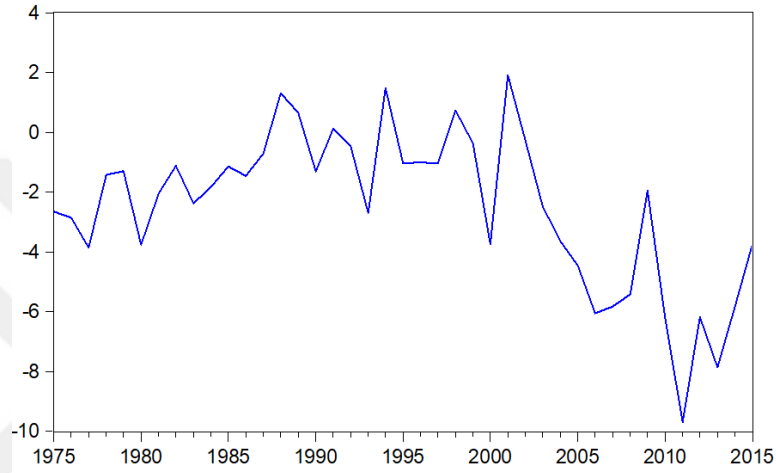
Şekil 16’da bütçe açığına ilişkin verilen zaman grafiğine bakıldığında bütçe dengesinin ele alınan dönem içinde hiçbir zaman fazla ya da denk bağlanması gerçekleşmediği görülmektedir. Şekilde de görüldüğü üzere 1980’li yıllardan itibaren gittikçe artan bütçe açığı kriz yılı olan 2001 yılında maksimum düzeye ulaşmış ve daha sonra toparlanma sürecine girerek bir diğer kriz yılı olan 2007’ye kadar iyileşme süreci geçirmiştir. Küresel krizin etkisiyle tekrar artış yaşanan bütçe açığında krizin etkilerinin zayıflamasıyla tekrar toparlanması söz konusu olmuştur.

Şekil 17 – Özel Tasarruf Açığı / GSYİH

Türkiye’de 1975-2016 dönemine ait özel tasarruf-yatırım dengesini gösteren Şekil 17 incelendiğinde 1985-2003 döneminde herhangi bir tasarruf açığının olmadığı ve bu dönemde tasarruf-yatırım fazlası verildiği görülmektedir. Ancak 1985 yılından itibaren genel olarak artan bir seyir izleyen tasarruf fazlasının 2000’li yıllarla birlikte düşüşe geçmesi ve 2004 yılından itibaren artan oranlarda tasarruf açıklarıyla karşı karşıya kalınması söz konusu olmuştur.

Şekil 18 – Cari Açık / GSYİH

Şekil 18’de Türkiye ekonomisinde 1975-2016 dönemine ilişkin cari açığın değişimi verilmiştir. Buna göre 1990’lı yıllarda Türkiye ekonomisi için büyük bir sorun olmayan cari açığa 2002 yılından itibaren önemli düzeyde artış gerçekleşmiştir.

3.2.1.2. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenlere ilişkin serilerin zaman grafiği incelendikten sonra tanımlayıcı istatistiklere bakılmıştır. Tablo 43’te çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin betimsel istatistikler verilmiştir. Buna göre Türkiye’de ortalama yüzde 3,3 seviyesinde bütçe açığı yaşanmış ve bütçe açığının GSYİH’ya oranı en düşük 0,15 seviyesinde, en yüksek ise yüzde 12,19 seviyesinde gerçekleşmiştir. Tasarruf dengesi ele alındığında ise ortalama yüzde 1,78 oranında tasarruf fazlası söz konusudur ve tasarruf dengesi yüzde 13,85 tasarruf fazlası ile yüzde 7,31 tasarruf açığı arasında geniş bir bandta dalgalanmıştır. Dış dengeyi ifade eden cari açığın GSYİH’ya oranı ise ortalama yüzde 2,47 seviyesinde gerçekleşmiştir. Cari denge en çok yüzde 1,91, en az ise yüzde -9,69 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Diğer yandan, serilerin simetriden uzaklaşma ölçüsünü değerlendirmek için çarpıklık (skewness), serilerin yüksekliğinin normal serinin yüksekliğinden uzaklaşma ölçüsünü değerlendirmek için de basıklık (kurtosis) değerinin hesaplanması gerekmektedir. Skewness değerleri göz önüne alındığında sola çarpık olan iki değişkenden bütçe açığına ilişkin çarpıklığın cari açığa görece fazla olduğu görülmektedir. Tasarruf açığında ise yok denecek kadar az sağa çarpıklık mevcuttur. Basıklık değerleri incelendiğinde bütçe açığı ile cari açığın normale göre sivri, tasarruf açığının ise normale göre basık olduğu görülmektedir.

Tablo 43 – Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	BA	CA	TA	
Mean	-3.348499	-2.473836	1.784525	Ortalama
Maximum	-0.154536	1.911191	13.85475	En Düşük
Minimum	-12.19518	-9.691206	-7.319433	En Yüksek
Skewness	-1.476043	-0.656645	0.111336	Çarpıklık
Kurtosis	4.426821	3.090405	2.056658	Basıklık
Jarque-Bera	18.36566	2.960379	1.604940	Jarque-Bera
Probability	0.000103	0.227595	0.448220	Olasılık
Observations	42	42	42	Gözlem Sayısı

3.2.2. Yöntem: VAR Analizi

Çalışmada, bütçe açığı, tasarruf açığı ve cari açık arasındaki etkileşimi incelemek ve üçüz açık hipotezinin geçerliliğini test etmek amacıyla VAR yöntemi kullanılmıştır. Sims tarafından (1980) geliştirilen VAR modelinde değişkenlerin içsel-dışsal şeklinde ayırımına karşı çıkılarak tüm ekonomik değişkenler içsel olarak tanımlanmaktadır. Diğer yandan her bir değişkenin diğer değişkenleri de etkileyebileceği ve diğer değişkenlerden etkilenebileceği kabul edilmektedir (Sims, 1980). VAR modeli tek değişkenli AR modellerini genelleştiren, çoklu zaman serileri arasındaki gelişimi ve karşılıklı bağımlılığı veren ekonometrik bir modeldir. VAR modelleri her bir değişkenin kendi geçiş değerleri ve diğer değişkenlerin gecikmeli değerleri arasındaki doğrusal ilişkinin analizinde kullanılmaktadır (Kearney ve Monadjemi, 1990).

Ekonomik hayattaki gelişmelerin hiçbir koşulda tek yönlü olmaması ve bu alandaki ilişkilerin karmaşık ve çok yönlü olması nedeniyle sağlıklı analiz yapılabilmesi için eş anlı denklem sistemlerinin kullanılması gerekmektedir. Ayrıca iktisadi değişkenler arasındaki karşılıklı etkileşim bağımsız-bağımlı değişkenlerin belirlenmesini güçleştirmekte ve bu durum analizin tutarlılığını önemli düzeyde etkilemektedir. Çeşitli sebeplerle ortaya çıkan bu sorunların eş anlı denklem sistemlerinde aşılabilmesi için de yapısal model üzerinde çeşitli sınırlamalar yapılması gerekebilmektedir (Darnell, 1990:114 -116).

Eş anlı denklem sistemlerindeki söz konusu karmaşık tablonun çözümüne yönelik olarak geliştirilen Vektör Otoregresif Modeller (VAR) ile bu sorun ortadan kaldırılmakta ve yapısal modele herhangi bir kısıtlama getirmeden dinamik ilişkileri verilebilmesinden dolayı zaman serileri açısından VAR modelleri sıklıkla kullanılmaktadır (Keating, 1990:453-454). VAR modelinin eş anlı denklem sistemlerinden ayrıldığı nokta herhangi bir iktisat teorisinden yola çıkarak, içsel veya ve dışsal değişken ayrımını gerektirmemesidir. Diğer yandan bağımlı değişkenlerin gecikmeli değerleri VAR modellerinde yer aldığından dolayı bu model, geleceğe dönük güçlü tahminler yapılmasına da olanak sağlamaktadır (Kumar, Leona, Gasking, 1995:365). X ve Y tarafından temsil edilen iki değişkenli bir VAR modeli şu şekilde ifade edilebilir:

$$Y_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^p \beta_{1i} Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_{2i} X_{t-1} + \mu_{1t}$$

$$X_t = \sigma_1 + \sum_{i=1}^p \theta_{1i} Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \theta_{2i} X_{t-1} + \mu_{2t}$$

Verilen modellerde gecikmelerin uzunluğu “p” tarafından temsil edilmektedir. Modeldeki “μ”, ise kendi gecikmeli değerleriyle olan kovaryansları sıfır ve varyansları sabit, normal dağılıma sahip, rassal hata terimlerini temsil etmektedir. VAR modelinde değişkenlerin gecikme uzunluğunun artırılmasıyla otokorelasyon sorunu ortadan kaldırılabilirdiğinden dolayı hataların kendi gecikmeli değerleriyle ilişkisiz olması varsayımı, modele herhangi bir kısıt getirmemektedir. Hataların, aralarındaki korelasyonun sıfırdan farklı olması durumunda yani zamanın belli bir noktasında birbiriyle ilişkili olması durumunda ise, hatalardan birinde ortaya çıkan değişim, belli bir zaman noktasında diğerini etkilemektedir. Diğer yandan hata terimleri ve modelin

sağındaki tüm değişkenler arasında herhangi bir ilişki yoktur. Modelin sağ tarafında, yalnızca içsel değişkenlerin gecikmeli değerleri yer aldığından dolayı, eş anlılık sorunu ortaya çıkmamaktadır. Bu sayede modeldeki her bir denklem, klasik en küçük kareler yöntemiyle öngörülebilmektedir (Özgen ve Güloğlu, 2004: 96).

VAR yöntemi bu şekilde anlatıldıktan sonra çalışmada üçüz açık hipotezini test etmek için kullanılacak “CA”, “BA” ve “TA” tarafından temsil edilen üç değişkenli VAR modeli şu şekilde oluşturulabilir:

$$\Delta CA_t = \alpha_1 + \sum_i^p \beta_{1i} \Delta CA_{t-i} + \sum_i^p \beta_{2i} \Delta BA_{t-i} + \sum_i^p \beta_{3i} \Delta TA_{t-i} + \mu_{1t}$$

$$\Delta BA_t = \sigma_1 + \sum_i^p \theta_{1i} \Delta CA_{t-i} + \sum_i^p \theta_{2i} \Delta BA_{t-i} + \sum_i^p \theta_{3i} \Delta TA_{t-i} + \mu_{2t}$$

$$\Delta TA_t = \vartheta_1 + \sum_i^p \tau_{1i} \Delta CA_{t-i} + \sum_i^p \tau_{2i} \Delta BA_{t-i} + \sum_i^p \tau_{3i} \Delta TA_{t-i} + \mu_{3t}$$

Üçüz açık hipotezine ilişkin kurulan modelde, “p” gecikme uzunluğunu, “t” zamanı, “α”, “β”, “σ”, “θ”, “ϑ”, “τ” katsayıları, “Δ” fark parametresini, “μ” ise hata terimlerini ifade etmektedir.

VAR modelinin çalışma prensibine bakıldığında iktisat teorisinde belirli değişkenler incelenirken, ilk olarak değişkenlerin içsel veya dışsal olarak belirlenmesi gerekmektedir. Ancak değişkenler arası nedensellik Granger ve Sims tarafından irdelenmiş ve iki zaman serisinin karşılıklı olarak birbirlerinin sebebi olduğu durumda, nedenselliğin karşılıklı ilişki meydana getireceği ve birbirini besleyeceği öne sürülmüştür (Granger ve Newbold, 1986: 220-221). VAR modeli kullanılarak yapılan analizlerde, sistemin tahmini sonucunda elde edilen artıkların analizine geçilerek, geleceğe dönük yorumlar yapabilme imkanı da bulunmaktadır. “Etki-Tepki” (Impulse-Response) fonksiyonları, modeldeki değişkenlerin hata terimlerinde meydana gelecek şokların, diğer değişkenler üzerindeki etkisinin ölçülmesini sağlamaktadır. Modelin tahmini ile belirlenen ve öngörü hata varyansını ölçen artıkların analizinde kullanılan bir diğer teknik de “Varyans Ayrıştırması” (Variance Decomposition)dır ve istatistiki şokların değişkenler üzerindeki etkileri bu teknik yardımı ile belirlenmektedir. Ayrıca, değişkenlerden birinin hata teriminde

meydana gelecek şokun diğer değişkenler tarafından açıklanma oranının hesaplanması, değişkenler arasındaki iktisadi ilişkilerin daha iyi açıklanmasını sağlamaktadır (Lütkepohl, 1991:56-57).

3.3. Ampirik Bulgular

Verilen bu bilgilerden yola çıkarak sırasıyla modeldeki CA, BA ve TA değişkenlerinin durağan olup olmadığı çeşitli birim kök testleri ile incelenecektir. Ardından farklı bilgi kriterleri kullanılarak optimal gecikme uzunluğu belirlenecek ve VAR modeli tahmin edilecektir. VAR modelinin tahmininden sonra ise VAR analizine ilişkin çeşitli yapısal testler yapılacaktır. Son olarak da değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesi için etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırması sonuçları değerlendirilecektir.

3.3.1. Birim Kök Testi Sonuçları

VAR analizinin ilk aşaması serilerin durağanlığının test edilmesi ile başlamaktadır. VAR analizinde yer alan değişkenler durağan haliyle modelde kullanılmaktadır (Sims, 1980). Bir serinin beklenen değeri, varyansı ve kovaryansının zamandan bağımsız olması durumunda yani, serinin beklenen değeri etrafında dalgalanarak beklenen değer doğrusunu sık sık kesmesi durumunda söz konusu serinin durağan olarak nitelendirilebilmesi mümkündür. Zaman serilerinin durağanlığının test edilebilmesi için uygulanan birim kök testlerinde serinin cari (t) dönemdeki değerinin, bir önceki ($t-1$) dönemdeki değerinden ne derecede etkilendiği analiz edilmektedir. Temsili bir X serisi için bu durum şu şekilde olacaktır:

$$X_t = \rho X_{t-1} + u_t \quad (1)$$

Bu sürece AR(1) süreci adı verilmektedir. Verilen denklemde $|\rho| < 1$ olduğunda seri durağandır ve geçmiş dönemdeki şokların etkisi azalarak sonraki dönemlere geçmektedir. $|\rho| = 1$ olduğunda ise seri durağan değildir ve birim köke sahiptir. Bu durumda geçmiş dönemlerdeki şoklar aynen bir sonraki döneme aktarılmakta ve böylece şoklar kalıcı hale gelmektedir. Oysa ekonomide şoklar geçicidir. Bu nedenle, bu şekilde durağan olmayan serilerle yapılacak analizlerde sahte regresyon problemi ortaya çıkabilmektedir.

Zaman serisi verileriyle çalışılması durumunda serilerin durağan olmaması yüksek bir olasılıktır. Durağan olmayan veriler kullanılarak kurulan modellerde de

sahte regresyon ihtimali yüksek olduğundan dolayı, tahmin sonuçlarının da gerçek olmayan bir ilişkiyi ortaya koyma ihtimali olabilmektedir. Serilerin düzey değerlerinde durağan olmadığının yani birim köke sahip olduğunun belirlenmesi durumunda seriler, farkları alınarak durağan hale getirilebilir. Bu sayede, sahte regresyon problemi aşılıarak, sonuçlar daha sağlıklı bir hali yansıtacaktır (MacKinnon, 1991). Durağan olmayan bir serinin durağan hale getirilebilmesi için fark alma işleminin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Buna göre;

$$X_t = \rho X_{t-1} + u_t \quad (1)$$

Eşitliğin her iki yanından X_{t-1} çıkarılırsa;

$$X_t - X_{t-1} = \rho X_{t-1} - X_{t-1} + u_t \quad (2)$$

$$\Delta X_t = (\rho - 1)X_{t-1} + u_t \quad (3)$$

$\rho=1$ olduğu durumda serinin durağan olmadığı verilmiştir. Bu durumda $\rho=1$ yazıldığında;

$$\Delta X_t = 0X_{t-1} + u_t \quad (4)$$

$$\Delta X_t = u_t \quad (5)$$

olacaktır. Son eşitlik ele alındığında ΔX_t 'in ΔX_{t-1} ile bir ilişkisi kalmamakta, ΔX_t sadece u_t gibi stokastik bir değişkene bağlı hale gelerek durağan olmaktadır.

Kullanılan zaman serilerinin düzey değerlerinde durağan olması durumunda bu seriler $I(0)^*$ olarak ifade edilmektedir. Diğer yandan durağan olmayan serilerde bir zaman serisinin farkı alındıktan sonra durağanlaşması durumunda söz konusu seri kaçınıcı farkta durağanlaşmış ise o farktan durağan denir. Yani, serinin (d) kez fark alındıktan sonra durağan hale gelmesi durumunda, bu seri (d.) dereceden entegre zaman serisi olarak adlandırılır ve $I(d)$ şeklinde gösterilir (Tari, 2002:373-375).

*I = Integrated (entegre olma, bütünleşme)

İlk olarak kullanılan değişkenlerin durağanlık özellikleri incelendiği çalışmada bu amaçla yapısal kırılmaları dikkate almayan birim kök testlerinden Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testi ve Phillips-Person birim kök testleri kullanılmıştır. Diğer yandan kriz dönemleri ve politika değişiklikleri gibi yapısal değişimler karşısında bu testlerin açıklama gücü düşmektedir. Bu durumda kırılmaları dikkate alan birim kök testleri daha etkin sonuçlar vermektedir. Bu nedenle serilerin durağanlık özelliklerinin incelenmesinde tek yapısal kırılmayı dikkate alan Zivot-Andrews birim kök testi kullanılmıştır.

Genişletilmiş Dickey-Fuller (1979) birim kök testi serilerin durağanlığını sınamak için AR(1) otoregresif sürecinden yararlanılarak (3) nolu denklem kullanılarak model oluşturulmaktadır. Buna göre, $p - 1 = \vartheta$ olarak alındığında;

$$\Delta X_t = \vartheta X_{t-1} + u_t \quad (6)$$

olacaktır. Buradan hareketle ΔX_t 'nin gecikmeli değerlerinin de açıklayıcı değişken olarak eklenmesiyle ADF birim kök testi için üç farklı model oluşturulabilir.

$$\Delta X_t = \vartheta X_{t-1} + \sum_{i=1}^m \Delta X_{t-i} + u_t$$

$$\Delta X_t = \alpha_0 + \vartheta X_{t-1} + \sum_{i=1}^m \Delta X_{t-i} + u_t$$

$$\Delta X_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \vartheta X_{t-1} + \sum_{i=1}^m \Delta X_{t-i} + u_t$$

Verilen denklemlerde m ; optimal gecikme uzunluğunu, Δ ; birinci fark işlemini, X_t ; zaman serisini, α_0 ; sabit terimi, $\alpha_1 t$; zaman trendini ve u_t ; ise hata terimini ifade etmektedir. Söz konusu modellerden ilki sabitsiz ve trendsiz (none), ikincisi sabitli ve trendsiz (intercept), üçüncüsü ise sabitli ve trendli (trend and intercept) modeli test etmek için kullanılmaktadır. Verilen modellerde X_t serisinin durağanlığı ϑ 'nın durumuna bağlı hale gelmiştir ve birim kök testi için hipotezler şu şekilde kurulmuştur:

$H_0 : \vartheta = 0$ seri durağan değil, birim kök var ($\rho = 1$ olduğundan dolayı)

$H_1 : \vartheta < 0$ seri durağan, birim kök yok ($\rho < 1$ olduğundan dolayı)

Elde edilen sonuçlara göre hipotezler kabul/ret edilirken “ τ ” istatistiğinin MacKinnon (1996) kritik değerleri karşısındaki durumu dikkate alınmaktadır. Buna göre, “ τ ” istatistiğinin kritik değerden büyük olması durumunda H_0 hipotezi kabul edilecek ve serinin birim köke sahip olduğu yani durağan olmadığı sonucuna ulaşılabileceken, “ τ ” istatistiğinin kritik değerden küçük olması durumunda ise H_0 hipotezi reddedilerek serinin durağan olduğuna karar verilecektir.

Test denklemindeki terimlerin ilave farklarının dahil edilmesini gerektirmesi, ADF testi ile ilgili bir problem olarak kabul edilmektedir. Bu durumun sebebi ise ilave farkların dahil edilmesi sonucunda serbestlik derecesinde bir kayıp ve test prosedürünün gücünde bir azalma ortaya çıkmasıdır. Bu nedenle alternatif olarak, Phillips Perron yaklaşımı otokorelasyonun bilinmeyen şekillerinin varlığını ve hata terimindeki şartlı heteroskedastisidiyi dikkate alır ve serisel ilişki için parametrik olmayan bir düzeltme kullanır. O zaman, test istatistiklerinin asimptotik dağılımı üzerine serisel ilişkinin etkilerini kaldırmak için istatistikler dönüştürülür (Mucuk ve Alptekin, 2008:164). Özellikle trend içeren serilerin durağanlığının analizinde Phillips-Perron (1988) tarafından geliştirilen birim kök testinin ADF birim kök testinden daha güçlü olduğu kabul edilmektedir. PP testinde hareketli ortalama (moving average: MA) süreci kullanılmaktadır. Bu test non-parametrik bir sürece sahiptir. Phillips-Perron testi, Newey-West hata düzeltme mekanizmasını kullanarak otokorelasyonu ortadan kaldırmaktadır. Hem ADF hem de PP testinde, “ τ ” istatistiğinin kritik değerlerden daha büyük olması, birim kökün boş hipotezinin reddedilememesine neden olmaktadır.

Tablo 44’te CA, BA ve TA serilerine ilişkin ADF ve PP birim kök testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 44 – ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF Birim Kök Testi		PP Birim Kök Testi	
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
BA	-1.950 (0)	-1.718 (0)	-2.109(2)	-1.907(2)

TA	-1.801 (0)	-1.960 (0)	-1.801 (1)	-1.963 (1)
CA	-2.789 (0)	-3.440 (0)	-2.780 (4)	-3.434 (4)
D(BA)	-5.833 (0)	-5.869 (0)	-5.833 (0)	-5.869 (0)
D(TA)	-6.695 (0)	-6.638 (0)	-6.688 (2)	-6.644 (3)
D(CA)	-7.623 (1)	-7.720 (1)	-9.733 (2)	-9.874 (3)
<i>Kritik değerler</i>	%1: -3.61	%1: -4.21	%1: -3.61	%1: -4.21
	%5: -2.93	%5: -3.52	%5: -2.93	%5: -3.52
	%10: -2.60	%10: -3.19	%10: -2.60	%10: -3.19

Not: ADF testinde parantez içindeki değerler SIC'a göre belirlenen uygun gecikme uzunluklarını göstermektedir. PP testinde ise parantez içindeki değerler Bandwith değerlerini göstermekte olup, bu değerler Newey-West'e göre belirlenen uygun gecikme uzunluklarını yansıtmaktadır.

Yapılan ADF ve PP birim kök testi sonuçlarına göre, yüzde 1 ve yüzde 5 anlamlılık düzeyinde hem sabitli hem de sabitli ve trendli modelde her üç değişken için hesaplanan " τ " istatistikleri kritik değerlerden büyük çıkmış ve serilerin durağan olmadığı görülmüştür. Yüzde 99 ve yüzde 95 güven düzeyinde H_0 hipotezi reddedilememiş ve her üç değişkenin de düzey değerlerinde birim köke sahip olduğu görülmüştür. Düzey değerlerinde birim köke sahip değişkenlerin birinci farkları alındığında yüzde 1 anlamlılık seviyesinde durağan hale geldiği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle serilerin birinci farkları alındığında H_0 : birim kök vardır, hipotezi reddedilerek serilerin birinci farklarında durağan hale geldiğini öne süren H_1 : birim kök yoktur, hipotezi kabul edilmektedir. Dolayısıyla hem ADF hem de PP test sonuçlarına göre değişkenler birinci farklarında durağandır yani $I(1)$ 'dir.

Diğer yandan ekonomik süreç ele alındığında zaman içinde birçok şok ve yapısal kırılmalar yaşanmaktadır. Bunlardan bazılarının etkileri geçici olurken bazıları ise ekonomi üzerinde kalıcı etkiler oluşturmaktadır. Türkiye ekonomisi açısından bakıldığında da son 50 yılda finansal liberalizasyon, 1996 Gümrük Birliği anlaşması, 1994, 2000, 2001 ve 2008 krizleri gibi ekonomide birçok şok ve kırılma yaşanmıştır. Bu nedenle durağan bir zaman serisinin yapısal kırılmalar sonucunda durağan değilmiş gibi görülmesi muhtemeldir. Ekonomik krizler, politika tercihi değişiklikleri gibi durumlar göz önünde bulundurulduğunda kırılmaları dikkate alan birim kök testleri daha etkin sonuçlar vermektedir. Bu açıdan ADF ve PP birim kök testlerine ek olarak serilerin durağanlık özelliklerinin incelenmesinde tek yapısal kırılmayı dikkate alan Zivot-Andrews birim kök testi de kullanılmıştır.

Perron (1989)'un dışsal kırılma noktası varsayımı, Zivot ve Andrews (1992) tarafından eleştirilmiş ve alternatif hipotez altında trend fonksiyonunda tahmini bir kırılmaya izin veren yeni bir birim kök test prosedürü geliştirmiştir (Zivot ve Andrews, 1992). Zivot-Andrews (ZA) birim kök testinde, düzeyde tek kırılmaya izin veren Model A, eğimde tek kırılmaya izin veren Model B ve hem eğimde hem de düzeyde tek kırılmaya izin veren Model C olmak üzere üç model kullanılmaktadır. Bu modeller şu şekildedir.

$$Y_t = \mu + \beta t + \varphi Y_{t-1} + \theta_1 DU(\lambda) + \sum_{i=1}^m \varphi \Delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \rightarrow \text{Model A}$$

$$Y_t = \mu + \beta t + \varphi Y_{t-1} + \theta_1 DT(\lambda) + \sum_{i=1}^m \varphi \Delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \rightarrow \text{Model B}$$

$$Y_t = \mu + \beta t + \varphi Y_{t-1} + \theta_1 DU(\lambda) + \theta_2 DU(\lambda) + \sum_{i=1}^m \varphi \Delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \rightarrow \text{Model C}$$

Model A, B ve C'de yer alan DU düzeydeki kırılmayı, DT ise eğimdeki kırılmayı ifade eden kukla değişkenlerdir:

$$DU(\lambda) = \begin{cases} 1 & t > T_B \\ 0 & t \leq T_B \end{cases} \quad \text{ve} \quad DT(\lambda) = \begin{cases} t - T\lambda & t > T_\lambda \\ 0 & t \leq T_\lambda \end{cases}$$

Yukarıda verilenlerden, $t = 1, 2, \dots, T$ zamanı, T_B kırılma tarihini temsil etmektedir. Kırılma noktasını ise $\lambda = T_B / T$ ifade etmektedir. İlk olarak her bir seri için, " $j = 2 / T$ " ve " $j = (T - 1) / T$ " aralığındaki $\lambda = T_B / T$ kırılma noktası ile A, B ve C modeli en küçük kareler yöntemiyle tahmin edilmektedir. Her bir " λ " değeri için, ilave değişkenlerin sayısı (m), PP testi ile aynı prosedür kullanılarak belirlenmekte ve " t " istatistiği " φ "nın testi için hesaplanmaktadır. En küçük t istatistiğine denk gelen tarih kırılma tarihi olarak seçilmektedir. Kırılma tarihi bu şekilde belirlendikten sonra hesaplanan t istatistiği ile Zivot-Andrews (1992) tarafından hesaplanan kritik değerleri karşılaştırılmakta ve t değerinin kritik değerden mutlak değerce küçük olması durumunda birim kök olduğunu ifade eden hipotez kabul edilerek serinin

durağan olmadığına karar verilmektedir (Zivot ve Andrews, 1992: 255). BA, TA ve CA serileri için yapılan Zivot-Andrews birim kök testi sonuçları Tablo 45'te verildiği gibidir.

Tablo 45 – Zivot-Andrews Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Zivot-Andrews Testi					
	Model A		Model B		Model C	
BA	-4.142 (0)	2004	-3.258 (0)	2002	-4.045(0)	2004
TA	-4.437 (0)	2004	-3.444 (0)	2000	-4.432 (0)	2004
CA	-4.290 (2)	2004	-3.204 (2)	1997	-3.213 (2)	1994
Kritik Değerler						
	%1	%5		%10		
Model A	-5,34	-4,93		-4,58		
Model B	-4,80	-4,42		-4,11		
Model C	-5,57	-5,08		-4,82		

Not: Model A: Ortalama kırılmayı, Model B: Eğimde kırılmayı, Model C: Rejimde (ortalama+eğim) kırılmayı ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler gecikme uzunluklarını göstermektedir.

Yapılan Zivot-Andrews birim kök testlerinde Model A, Model B ve Model C sonuçlarına göre her üç değişken için hesaplanan t değerleri mutlak değer olarak kritik değerlerden küçüktür. Hesaplanan t istatistiğinin Zivot-Andrews kritik değerinden mutlak değerce küçük olması halinde trend fonksiyonunda meydana gelen bir yapısal kırılmayla birlikte serinin trend durağan olduğunu gösteren alternatif hipotez reddedilir. Buna göre analizde kullanılan her üç değişken de birim köke sahiptir. ADF, PP ve ZA gibi üç değişik birim kök testine tabi tutulan değişkenlerin durağan olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır. ADF ve PP birim kök testlerinde serilerin 1. dereceden farkı alındığında durağan hale geldikleri yani $I(1)$ oldukları tespit edildiğinden dolayı değişkenlerin 1. dereceden farkı alınarak analiz yapılacaktır.

3.3.2. Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

VAR Modeli ile analiz yapılırken kullanılacak gecikmenin uzunluğuna dikkat edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle modelde kullanılacak olan değişkenlere ait durağanlık testleri yapıldıktan sonra çalışmadaki gecikme uzunluğunun tespitine geçilmiştir. Analize eklenecek gecikme uzunluğu çoğunlukla gerçek hayatta

bilinmediğinden dolayı uygun bir yöntem kullanılarak gecikmenin belirlenmesi gerekmektedir. Aksi takdirde VAR analizinde gecikmelerin gerçek değerinden uzun belirlenmesi durumunda değişkenlerin gerçekte olduklarından daha yüksek değerler çıkması söz konusu olmakta ve aşırı parametreleşme sorunu ortaya çıkmaktadır (Katos, Lawler ve Seddighi, 2000: 300).

Bu nedenle söz konusu sorunun yaşanmaması için çalışmada kullanılacak gecikme uzunluğu çeşitli testlerle belirlenmeye çalışılmıştır. VAR modelinde gecikme uzunluğunun tespitinde en tercih edilen ve yaygın olarak kullanılan testler; Olabilirlik Oranı Testi (Likelihood Ratio Test: LR), Akaike Bilgi Kriteri (Akaike Information Criterion: AIC), Schwarz Bilgi Kriteri (Schwarz Information Criterion: SIC)'dir. Bu testlerin yanında özellikle paket programlar tarafından sunulan; Son Öngörü Hatası (Final Prediction Error: FPE) ve Hannan-Quinn Bilgi Kriteri (HQ) de kullanılmaktadır. Verilen kriterleri minimum yapan gecikme uzunluğu, optimal gecikme uzunluğu olarak kabul edilmektedir. Bu açıdan, modelde kullanılan optimal gecikme uzunluğunun tespit edilmesi amacıyla yapılan testlerin sonucu Tablo 46'da verilmiştir.

Tablo 46 – Gecikme Uzunluğu Testi Sonuçları

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SIC	HQ
0	-237.6315	NA	105.2099	13.16927	13.43050*	13.26137*
1	-226.3445	19.52350*	93.41097*	13.04565*	13.69872	13.27589
2	-218.2680	12.66042	99.75743	13.09557	14.14049	13.46395
3	-214.2984	5.578908	135.5556	13.36748	14.80425	13.87401

(*) İlgili kriterlere göre belirlenen en uygun gecikme uzunluğunu ifade etmektedir.

LR: LR Test İstatistiği

FPE: Son Öngörü Hatası

AIC: Akaike Bilgi Kriteri

SIC: Schwarz Bilgi Kriteri

HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri

Çalışmada kurulan VAR Modeli için yapılan testlerden Olabilirlik Oranı (LR), Son Öngörü Hatası (FPE) ve Akaike Bilgi Kriteri (AIC)'nin gecikme uzunluğu 1 olan modelde, Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) ve Hannan-Quinn Bilgi Kriteri (HQ)'nin ise gecikme uzunluğu 0 olan modelde minimum değerde olduğu görülmektedir. Bu nedenle üstünde LR, FPE ve AIC kriterleri ile en fazla uzlaşının olduğu (1) gecikme

sayısı VAR modelinde kullanılacak optimal gecikme uzunluğu olarak belirlenmiştir. Bunun yanı sıra, gecikme uzunluğunun hata teriminin bilinen varsayımlarını sağlaması gerektiğinden dolayı çeşitli testler yapılmıştır.

3.3.3. Nedensellik Testi

Değişkenler arasındaki ilişkinin tek basına VAR analizi ile belirlenmesi mümkün olmadığından dolayı bu ilişkinin belirlenmesinde araç olarak Granger nedensellik testi kullanılmaktadır. Bağımlı-bağımsız değişken ayrımının olmadığı bu testte değişkenlerin birbirleriyle olan etkileşimleri eşanlı olarak belirlenebilmektedir.

X ve Y gibi iki değişken arasındaki Granger nedensellik testi verilen modellerle yapılabilir.

$$X_t = \sum_{i=1}^m \varepsilon_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^m \delta_i Y_{t-i} + u_t$$
$$Y_t = \sum_{i=1}^m \beta_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^m \theta_i X_{t-i} + u_t$$

X ve Y değişkenlerine ilişkin verilen denklemlerden ilkinde X tahmin edilirken Y'nin gecikmeli değerlerinin modele eklenmesi sonucunda X'in öngörü performansının artması yani X'i etkilemesi durumunda Y değişkeni X değişkeninin bir nedeni olarak kabul edilmektedir. δ_i 'lerin toplu olarak sıfıra eşit olup olmadığını inceleyen ilk denklemde Y değişkeninin X'in bir nedeni olduğu sonucuna varılması için δ_i katsayılarının belirli bir anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı bulunması gerekmektedir. Bu durumda Y'den X'e doğru tek yönlü bir nedensellikten bahsetmek mümkündür. Diğer yandan ikinci denklemde ise, θ_i 'lerin herhangi bir anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı çıkması Y'nin, X'ten anlamlı düzeyde etkilendiğini ifade etmekte ve X'i, Y'nin nedeni yapmaktadır. Verilen denklemlerde δ_i ve θ_i 'den her ikisinin de sıfırdan farklı olması durumunda değişkenler arasında çift yönlü (karşılıklı) nedensellik, sadece bir tanesinin sıfırdan farklı olması durumunda ise tek yönlü nedensellikten söz etmek mümkündür. Her ikisinin sıfıra eşit olması durumunda ise X ve Y değişkenleri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinden söz edilemez. Ayrıca değişkenler arasında çift ya da tek yönlü nedensellik bulunması durumunda bulunan etkinin diğer değişken üzerinde pozitif ya da negatif yönlü etkisi olduğunun belirlenmesi mümkün değildir (Granger, 1969; Gujarati,

2011). Tablo 47’de üçüz açığı oluşturan değişkenlere ilişkin nedensellik testi verilmiştir.

Tablo 47 – Granger Nedensellik / WALD Testi

Bağımlı Değişken: D(CA)			
<i>Bağımsız Değişkenler</i>	<i>Ki-Kare</i>	<i>Gecikme</i>	<i>Olasılık</i>
<i>D(BA)</i>	0.043895	1	0.8340
<i>D(TA)</i>	0.072120	1	0.7883
<i>Tümü</i>	0.086876	2	0.9575
Bağımlı Değişken: D(BA)			
<i>Bağımsız Değişkenler</i>	<i>Ki-Kare</i>	<i>Gecikme</i>	<i>Olasılık</i>
<i>D(CA)</i>	2.630709	1	0.1048
<i>D(TA)</i>	8.167689	1	0.0043
<i>Tümü</i>	8.170232	2	0.0168
Bağımlı Değişken: D(TA)			
<i>Bağımsız Değişkenler</i>	<i>Ki-Kare</i>	<i>Gecikme</i>	<i>Olasılık</i>
<i>D(CA)</i>	0.017933	1	0.8935
<i>D(BA)</i>	0.016137	1	0.8989
<i>Tümü</i>	0.037405	2	0.9815

Tablo 47’de verilen nedensellik testi sonuçları incelendiğinde cari açığın bağımlı değişken olarak ele alınması durumunda bütçe açığı ve tasarruf açığının cari açığın nedeni olmadığı görülmektedir. Diğer yandan aynı sonuç tasarruf açığının bağımlı değişken olduğu durumda da geçerli olup bütçe açığından ya da

cari açıktan tasarruf açığına doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Ancak bütçe açığı bağımlı değişken olarak ele alındığında tasarruf açığından bütçe açığına doğru yüzde 1 anlamlılık düzeyinde nedensellik ilişkisine rastlanmıştır. Diğer yandan cari açığın bütçe açığının yüzde 1 ve yüzde 5 anlamlılık düzeylerinde nedeni olmadığı açık olmakla birlikte yüzde 10 anlamlılık düzeyinde yaklaşık 0,0048'lik bir farkla cari açıktan bütçe açığına doğru nedensellik ilişkisi olmadığı görülmektedir. Bütçe açığının bağımlı değişken olarak ele alındığı durumda modelin tümüne bakıldığında ise cari açık ve bütçe açığı bir bütün olarak bütçe açığına etki etmektedir.

3.3.4. VAR Analizi Tahmin Sonuçları

Sims (1980) tarafından geliştirilen ve tüm değişkenlerin içsel olarak ele alındığı VAR modellerinde rassal şokların makroekonomik değişkenler üzerine dinamik etkisi incelenmektedir (Gujarati ve Porter, 2012: 784). Her bir denklemde tüm değişkenlerin gecikmeli değerlerinin yer almasının yanı sıra değişkenler arasında herhangi bir ön kısıtlama bulunmamaktadır. VAR modelleriyle yapılan analizlerde tahmin sonuçlarının eşanlı denklemler kullanılarak yapılan analizlerin tahmin sonuçlarına göre daha sağlıklı bulgular ortaya koyduğu gözlemlenmektedir. VAR modelleri kullanılarak etki-tepki fonksiyonları ve değişkenlere ait varyans ayrıştırması sonuçlarına ulaşmak mümkündür (Davidson ve MacKinnon, 1993: 685). Tablo 48'de VAR modeli sonuçları verilmiştir.

Tablo 48 – VAR Analizi Tahmin Sonuçları

	D(CA)	D(BA)	D(TA)
D(CA(-1))	-0.330496 (0.21029) [-1.57163]	0.255601 (0.15759) [1.62195]	0.046749 (0.34910) [0.13392]
D(BA(-1))	-0.049583 (0.23666) [-0.20951]	-0.156066 (0.17735) [-0.87999]	-0.049907 (0.39287) [-0.12703]
D(TA(-1))	-0.038009 (0.14153) [-0.26855]	-0.303118 (0.10606) [-2.85792]	-0.131948 (0.23495) [-0.56160]
C	0.175617 (0.75192) [0.23356]	-0.535865 (0.56349) [-0.95098]	0.179864 (1.24825) [0.14409]

R-squared	0.124884	0.210478	0.015926
F-statistic	1.212999	2.266009	0.137560

VAR modeline ait sonuçlar Tablo 48’de verilmiştir. Ancak VAR modelinin tek başına yorumlanması herhangi bir anlam taşımadığından dolayı, Etki-Tepki fonksiyonları ve Varyans ayrıştırması analizleri yapılarak söz konusu analizlerin sonucuna göre değişkenler hakkında yorumda bulunmak gerekmektedir (Hendry ve Juselius, 2000: 10).

3.3.5. VAR Analizi İstikrar Testleri

VAR modeli kurulduktan ve analizi yapıldıktan sonra elde edilen bulguların sağlıklı sonuçlar ortaya koyup koymadığını incelemek amacıyla bazı istikrar testleri yapılması gerekmektedir. Bu kapsamda, bu bölümde sırasıyla katsayıların istikrarlılığı, otokorelasyon, değişen varyans ve normallik testleri yapılacaktır.

3.3.5.1. Katsayıların İstikrarlılığı Testi: AR Kökleri

VAR analizi yapılırken hata terimine belirli testler uygulanması ve tahmini yapılan modelin durağanlığının test edilmesi gerekmektedir. VAR yöntemiyle yapılan bir analizde elde edilen bulguların sağlıklı kabul edilebilmesi için, kullanılan zaman serilerinin durağanlığının sağlanmış olması gerekmektedir. Modelin bir bütün olarak durağanlığı, yani istikrarlılığı ise, katsayı matrisinin özdeğerlerine bağlıdır ve model durağanlığının modelden elde edilen AR karakteristik polinomunun ters köklerine bakılarak anlaşılması mümkündür. Elde edilen tüm köklerin modülüs değerlerinin 1’den küçük olması yani, köklerin birim çemberin içinde olması durumunda VAR modelinin durağan yani istikrarlı olduğu belirlenmektedir. Ancak elde edilen köklerden bir tanesinin dahi birim çemberin dışında olması durumunda modelin durağan olmadığı ya da gittikçe genişleyen özelliğe sahip olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Hendry ve Juselius, 2000; Lütkepohl, 1991). Tahmin edilen VAR modelinin istikrarlılığının sınanabilmesi için, belirlenen optimum gecikme uzunluğuna göre (1) yapılan test sonuçları Tablo 49 ve Şekil 19’da verilmiştir.

Tablo 49 – AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri

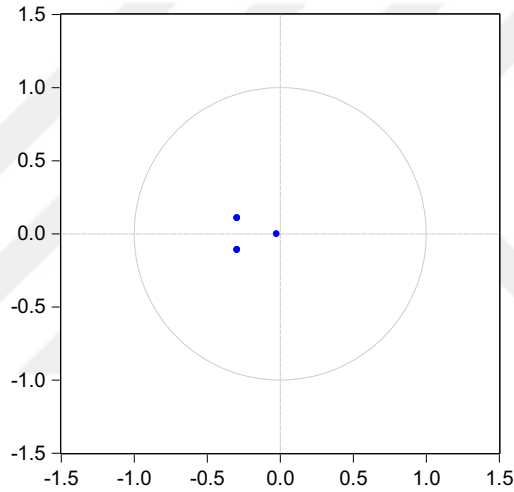
Kök	Modulus
-0.296396 - 0.109574i	0.316001

-0.296396 + 0.109574i	0.316001
-0.025719	0.025719

Tablo 49’da verilen AR karakteristik polinomunun ters kökleri incelendiğinde modülüs değerlerinin tamamının 1’den küçük olduğu görülmektedir. Elde edilen değerlerin referans aralığın dışında olmaması Kurulan VAR modelinin durağan olduğunu yani istikrarlı olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı analiz birim çember analizi şeklinde Şekil 19’da verilmiştir.

Şekil 19 – AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri

Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

VAR modelinden elde edilen karakteristik polinomunun ters kökleri Şekil 19’da gösterildiği gibidir. Tahmin edilen modele ilişkin ait AR karakteristik polinomunun ters köklerinin birim çember içindeki konumu göz önüne alındığında modelin istikrarlı olduğu ve durağanlık açısından herhangi bir problem taşımadığı görülmektedir. Dolayısıyla, VAR sistemi istikrarlı bir yapıdadır ve farklı varyanslar söz konusu değildir. Sonuçta, hem grafikte hem de tabloda görüldüğü üzere kurulan VAR modeli istikrarlılık şartlarını sağlamaktadır ve kurulan VAR modeli uygun bir modeldir.

3.3.5.2. Otokorelasyon Testi

Modelin istikrarlılığı test edildikten sonra, yapısal bir sorun olup olmadığına dair yapılması gereken bir diğer test ise otokorelasyon testidir. Otokorelasyon ya da ardışık içsel bağıntı, bir döneme ait hata teriminin, kendisinden önce gelen hata

terimlerinden etkilenmesi sorunu olarak ifade edilmektedir. Bu açıdan otokorelasyon sorunu genetik hastalıklara benzemektedir. Nasıl ki bir bireyde aileden gelen yani genetik olan hastalıkların olmaması tercih ediliyorsa, benzer şekilde hata terimi üzerinde de geçmiş dönem hatalarının etkili olmaması istenmektedir.

Tahmin edilen modelin otokorelasyon sorununun tespit edilmesi için AR (autoregressive) süreleri kullanılmaktadır. Ardışık bağıntı sorunu olarak da ifade edilen geçmiş dönemden etkilenmenin yalnızca bir dönemle sınırlı olması zorunlu olmayıp birden fazla dönem için de inceleme yapmak mümkündür. Buna göre, n . dereceden otokorelasyon sorununun varlığının incelenmesi AR yardımıyla şu şekilde yapılmaktadır:

$$u_t = \rho_1 u_{t-1} + \rho_2 u_{t-2} + \dots + \rho_n u_{t-n} + \varepsilon_n$$

Hata teriminin önceki dönemdeki hata terimleriyle olan ilişkisinin incelendiği bu süreçte ρ , -1 ile 1 arasında bir değer almaktadır ve $\rho = 0$ olması durumunda cari hata teriminin bir önceki hata teriminde etkilenmemesi söz konusudur. Bu durumda da, $\rho_1 = \rho_2 = \dots = \rho_n = 0$ olması modelde herhangi bir otokorelasyon sorunu olmadığını işaret etmektedir. Buna göre:

$H_0 : \rho_1 = \rho_2 = \dots = \rho_n = 0$, modelde herhangi bir dereceden otokorelasyon yoktur

$H_1 : \text{En az biri} \neq 0$, modelde en az bir dereceden otokorelasyon vardır

hipotezleri kurulmuş ve model Breush-Godfrey LM testiyle sınanmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 50'de verilmiştir.

Tablo 50 – Otokorelasyon-LM Testi Sonuçları

Gecikme	LM İstatistiği	Olasılık
1	13.95157	0.1241

Hata yapma olasılığının yüzde 5 anlamlılık düzeyinden büyük olması durumunda gecikmede seri korelasyonun bulunmadığını ifade eden boş hipotez yani, H_0 hipotezi kabul edilmektedir. Bu durumda, elde edilen LM testi sonuçları incelendiğinde test sonuçlarına göre yüzde 5 anlamlılık düzeyinde 1. dereceden gecikmede herhangi bir otokorelasyon sorununun bulunmadığı görülmektedir.

3.3.5.3. Değişen Varyans Testi

Modele ilişkin yapılması gereken bir diğer yapısal sorun testi de değişen varyans testidir. Değişen varyans (heteroskedasticity) sorunu, hata teriminin varyansının sabit olmaması ve bağımsız değişkenlerdeki değişimlerden etkilenecek değişmesi olarak ifade edilmektedir. Değişen varyans sorunun olmaması yani varyansın sabit olması için modele dahil edilen yeni gözlemler sonucunda varyansın değişmemesi gerekmektedir. Bu durumun sağlanabilmesi için de örnekleme dahil edilen yeni gözlemlerin birbirine yakın değerlerden oluşması ve aykırı değerler olmaması gerekmektedir. Kurulan modelde değişen varyans sorunun belirlenmesi amacıyla yapılan White testi sonuçları Tablo 51 verilmiştir.

Tablo 51 – White Değişen Varyans Testi

Joint test:		
Chi-sq	df	Olasılık
52.27024	48	0.3117

Değişen varyans testinde boş hipotez, H_0 : değişen varyans olmadığını (varyansın sabit olduğunu); alternatif hipotez ise, H_1 : değişen varyans olduğunu (varyansın sabit olmadığını ifade etmektedir. Bu durumda Tablo 51’de ki-kare değeri tahmin edilen modeldeki sonuçlara göre, yüzde 5 anlamlılık düzeyinde boş hipotezin kabul edildiği yani, hata teriminin varyansının sabit olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle hata teriminin varyansı tüm gözlemler için aynıdır ve VAR modelinde değişen varyans sorunu söz konusu değildir.

3.3.5.4. Normallik Testi

VAR analizi yapılırken üzerinde durulması gereken bir diğer nokta ise hata terimlerinin normal dağılıp dağılmadığıdır. Hata terimleri aynı zamanda modele dahil edilmeyen değişkenlerin etkilerini de içerdiğinden dolayı hata terimlerinin büyük değerler alması modelde önemli sorunların varlığına işaret etmektedir. Bu nedenle hata terimlerinin olabildiğince küçük değerler alması ve sıfır (0) etrafında dalgalanması durumunda modelde bu çeşit sorunların olmadığı ispatlanmaktadır. Hata terimlerinin normal dağılıma sahip olması durumunda hata terimlerinin küçük değerler alma ihtimali artarken, büyük değer alma ihtimali ise azalmaktadır. Modeldeki değişkenlerin normal dağılıp dağılmadığını sınamak için Jarque-Bera testi yapılmış ve elde edilen değerler Tablo 52’de verilmiştir.

Tablo 52 – Normal Dağılım Testi

Bileşen	Jarque-Bera	df	Olasılık
1	0.084614	2	0.9586
2	0.212644	2	0.8991
3	0.622214	2	0.7326
Joint	0.919472	6	0.9885

Normallik testinde boş hipotez (H_0) değişkenlerin normal dağıldığını ifade ederken, alternatif hipotez ise (H_1) değişkenlerin normal dağılıma sahip olmadığını ifade etmektedir. Bu durumda Jarque-Bera test sonuçları incelendiğinde, yüzde 5 anlamlılık düzeyinde H_0 hipotezinin kabul edildiği ve modeldeki değişkenlerin normal dağılıma sahip olduğu görülmektedir.

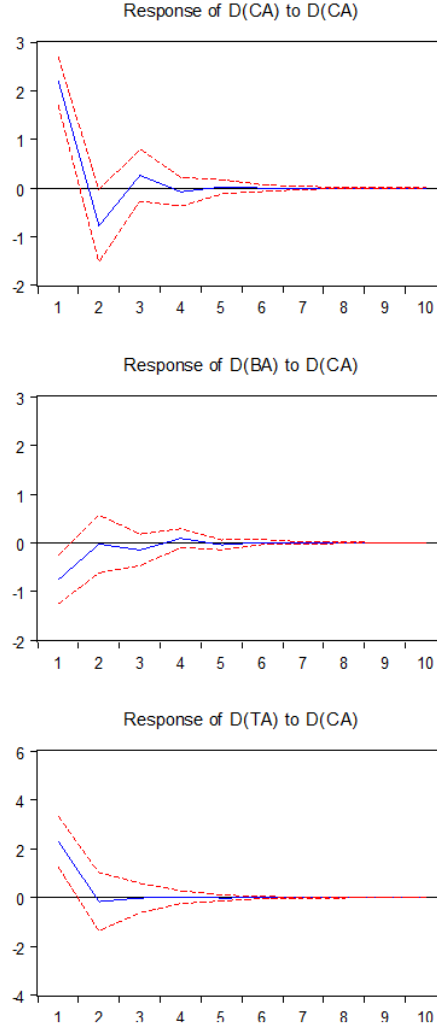
3.3.6. Etki Tepki Analiz Sonuçları

VAR modelinin yorumlanması için kullanılan iki önemli araç, varyans ayrıştırması ve etki-tepki analizidir. Etki-tepki analizi, değişkenlerden herhangi birinde ortaya çıkan bir standart hatalık şokun diğer değişkenlerde oluşturduğu dinamik tepkinin gözlemlenmesine olanak sağlamaktadır (Zengin, 2000:401-409). Etki-tepki analizi bunu yaparken modeldeki hata teriminde bir standart sapmalık sarsıntı oluşturulur ve değişkenlerin zaman içinde bu şoklara karşı tepkileri grafik üzerinde incelenir. Değişkenlerden herhangi birindeki şokun diğer değişkenler üzerindeki etkisini ortaya koyması bakımından etki-tepki analizi, mali ve ekonomik politikaların yönlendirilmesinde oldukça büyük öneme sahiptir (Başkan ve Güloğlu, 2004: 96).

Şokların üçüz açık değişkenleri üzerindeki etkilerinin zaman içinde gösterilmesi amacıyla etki tepki fonksiyonları kullanılarak şoklar sonucunda değişkenlerin 10 dönem içindeki hareketleri incelenmiştir. Etki-Tepki Fonksiyonu grafiklerinde yatay eksen tepkilerin dönem olarak süresi, dikey eksen ise tepkilerin boyutu gösterilmektedir. Grafiklerde çizgiler modelin hata terimlerindeki bir standart hatalık şoka karşı, bağımlı değişkenin tepkisini sürekli çizgiler ifade etmekte, ± 2 standart hata için güven aralıkları ise kesikli çizgiler ile temsil edilmektedir. Buna göre oluşturulan etki-tepki fonksiyonları verilen grafiklerde incelenmiştir.

Şekil 20'de cari açıkta ortaya çıkan bir şoka karşı diğer değişkenlerin tepkisi gösterilmektedir.

Şekil 20 – Cari Açık Etki-Tepki Fonksiyonları

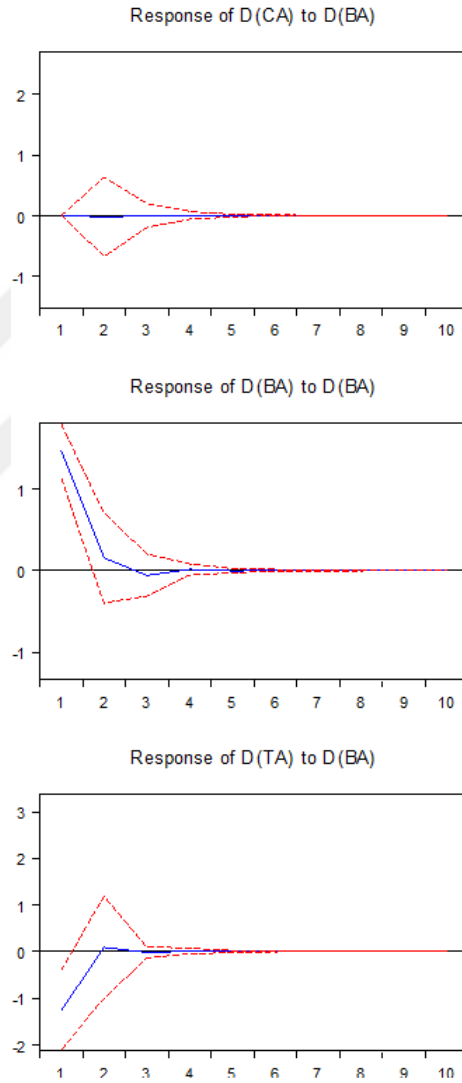
Cari açıkta ortaya çıkabilecek şokların diğer değişkenler üzerindeki etkilerini gösteren Şekil 20 incelendiğinde cari açığın diğer değişkenler üzerindeki etkilerinin kısa dönemli olduğu ve uzun vadede etki göstermediği görülmektedir. Cari açıkta ortaya çıkan bir şoka cari açık ilk olarak pozitif tepki vermiş ancak ikinci dönemde etki negatife dönmüştür. Üçüncü dönemde tekrar pozitifte dönen cari açık tepkisi daha sonra ise anlamlılığını yitirmiştir.

Cari açıktaki bir şokun bütçe açığı üzerindeki etkisi ise ilk üç dönem boyunca negatif düzeyde gerçekleşmiş ve daha sonra cari açıktaki şoka verilen tepki sıfıra yaklaşmıştır. Bu durum cari açığın uzun dönemde bütçe açığı üzerinde etkili olmadığını göstermektedir.

Diğer yandan cari açığa verilen bir şok ile özel tasarruf açığı arasında kısa dönemde pozitif ilişki olduğu grafiklerden görülmektedir. Bu durum cari açık ile özel tasarruf açığı arasında doğru yönlü ilişki olduğunu savunan üçüz açık hipotezini destekler niteliktedir.

Şekil 21’de bütçe açığında ortaya çıkan bir şokun modeldeki değişkenler üzerindeki etki-tepki sonuçları görülmektedir.

Şekil 21 – Bütçe Açığı Etki-Tepki Fonksiyonları

Şekil 21’e göre bütçe açığının üçüz açık değişkenleri üzerindeki etkisi yaklaşık 2-3 dönemle sınırlı olup uzun dönemde herhangi bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Bütçe açığında ortaya çıkan bir şokun yaklaşık 3 dönem boyunca

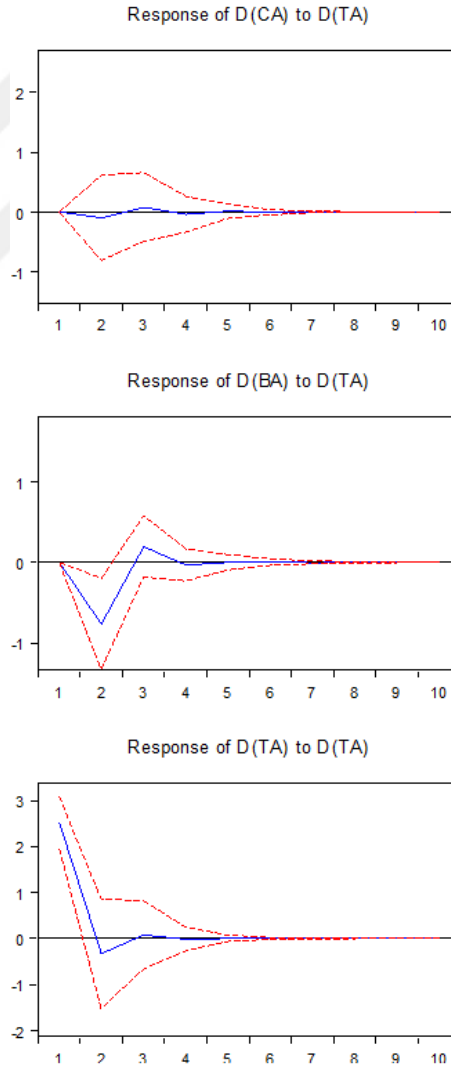
pozitif olan etkisi bu dönemden sonra yatay eksenle kesişmekte ve bütçe açığının kendisi üzerindeki etkisi kaybolmaktadır.

Bütçe açığındaki bir şokun cari açık üzerindeki etkisine bakıldığında ise çok cılız bir tepki görülmekle birlikte bütçe açığındaki şokların cari açığı etkilemediğini söylemek mümkündür.

Tasarruf açığının bütçe açığındaki şok karşısında tepkisi, kısa dönemde negatif olmakla birlikte neredeyse bir dönem sonra bütçe açığının cari açık üzerindeki etkisi anlamını yitirmektedir.

Şekil 22'de tasarruf açığında bir şok ortaya çıkması halinde bu duruma diğer değişkenlerin verdiği tepkiler ele alınmıştır.

Şekil 22 – Tasarruf Açığı Etki-Tepki Fonksiyonları

Özel tasarruf açığında yaşanan bir şoka tasarruf açığının tepkisi ilk başta pozitif olmakla birlikte daha sonra bu etki kısa süreliğine negatife dönmekte ve tepki sıfır çizgisini keserek anlamlılığını yitirmektedir. Tasarruf açığındaki şokun başta pozitif tepki verdikten sonra daha sonra negatife dönmesinin sebebi artan tasarruf açığı sonucunda iç borçlanma kaynaklarının kısıtlanması ve bunun sonucunda faizlerin artması nedeniyle artan getiriden faydalanma isteğinden kaynaklanmaktadır.

Tasarruf açığındaki bir şok sonucunda bu duruma cari açığın bir dönem sonra çık cılız bir negatif etkisi olmakla birlikte, tıpkı bütçe açığındaki şokların cari açığı etkilemediği gibi tasarruf açığındaki şokların da cari açığı etkilemekte yetersiz kaldığı görülmektedir.

Diğer yandan tasarruf açığında yaşanan bir şok bütçe açığını yaklaşık üç dönem boyunca negatif etkilemektedir. Önceki grafiklerde de bütçe açığının tasarruf açığını negatif etkilediğinin görülmesi bütçe açığı ile özel tasarruf açığı arasındaki ters yönlü ilişki beklentisini kanıtlamaktadır.

Üçüz açık hipotezinde belirtilen;

$$CA = BA + TA$$

eşitliğinden hareketle cari açığın sabit kabul edilmesi durumunda bütçe açığı ile özel tasarruf açığı arasında ters yönlü bir ilişki beklenmektedir. Etki-tepki fonksiyonları bir bütün olarak incelendiğinde, bütçe açıklarının tasarruf açıklarını negatif etkilediği ve aynı zamanda tasarruf açıklarının da bütçe açıkları üzerinde negatif etkisi olduğu görülmektedir. Bu durum üçüz açık hipotezini destekler nitelikte sonuçlar ortaya koymaktadır. Ancak bütçe açığı ve tasarruf açığı arasındaki bu ters yönlü ilişkiye rağmen söz konusu açıklardaki şokların cari açık üzerinde önemli bir etki oluşturmaması üçüz açık hipotezinin Türkiye ekonomisinde geçerliliğini şüpheyne sokmaktadır.

3.3.7. Varyans Ayırıştırması

Bir makroekonomik değişkenin politika aracı olarak kullanılabilirliği etki-tepki analizi ile belirlenirken söz konusu değişkenin diğer parametreler üzerindeki etki derecesi ise varyans ayırıştırması yoluyla belirlenmektedir (Özgen ve Güloğlu, 2004: 97). Bu nedenle üçüz açıklar sorununa çözüm ararken etkili sonuçlar verecek

uygulamalar yapılması amacıyla varyans ayrıştırması yapılacak ve değişkenlerin birbirlerini etkileme dereceleri değerlendirilecektir.

Tablo 53'te bütçe açığına ilişkin varyans ayrıştırması sonuçları verilmiştir.

Tablo 53 – Bütçe Açığı İçin Varyans Ayrıştırması Sonuçları

Dönem	S.E.	D(CA)	D(BA)	D(TA)
1	1.646202	20.90760	79.09240	0.000000
2	1.821332	17.09651	65.31662	17.58687
3	1.838431	17.39995	64.20789	18.39215
4	1.841195	17.60922	64.02167	18.36911
5	1.841665	17.65103	63.98923	18.35974
6	1.841731	17.65659	63.98465	18.35876
7	1.841739	17.65714	63.98413	18.35873
8	1.841739	17.65719	63.98408	18.35873
9	1.841739	17.65719	63.98408	18.35874
10	1.841739	17.65719	63.98408	18.35874

Bütçe açığı değişkenine ilişkin varyans ayrıştırması sonuçları incelendiğinde ilk dönemde bütçe açığının yüzde 79,09'luk bir oranla en yüksek kendisi tarafından açıklandığı görülmektedir. Bu dönemde bütçe açığının yüzde 20,9'u cari açık tarafından açıklanmakla birlikte ilk dönemde tasarruf açığının bütçe açığı üzerinde herhangi bir etkisi görülmemektedir. Ancak ikinci dönemde cari açığın ve bütçe açığının, bütçe açığını açıklama şiddeti düşerek cari açığın etkisinin yüzde 17,09'a bütçe açığının etkisi ise yüzde 65,31'e gerilemesi söz konusu olmuştur. Diğer yandan ikinci dönemde tasarruf açığı da bütçe açığını yüzde 17,58 oranında açıklamaktadır. İkinci dönemden sonra da açıklanma yüzdelerinde önemli bir değişme yaşanmamış ve onuncu dönem sonunda uzun dönemde bütçe açığındaki değişmelerin yüzde 63,98'i bütçe açığındaki şoklar, yüzde 17,65'i cari açıktaki şoklar, yüzde 18,35'i ise tasarruf açığındaki şoklar tarafından açıklanmıştır.

Görüldüğü üzere bütçe açıklarını değişkenlerin açıklama gücü sırasıyla bütçe açığının kendisi, tasarruf açığı ve cari açık şeklindedir. Nedensellik analizinde tasarruf açığından bütçe açığına doğru bir nedensellik tespit edilmesi ve bütçe açığına ilişkin nedensellik modelinde modelin bir bütün olarak bütçe açığının nedeni

olmasından dolayı varyans ayrıştırması ve nedensellik analizinden elde edilen bulgular birbiriyle örtüşmekte ve üçüz açık hipotezini destekler niteliktedir.

Tablo 54 – Tasarruf Açığı İçin Varyans Ayrıştırması Sonuçları

Dönem	S.E.	D(CA)	D(BA)	D(TA)
1	3.646705	40.35944	11.89394	47.74663
2	3.666742	40.12309	11.82847	48.04845
3	3.667646	40.10463	11.82593	48.06944
4	3.667748	40.10579	11.82550	48.06871
5	3.667765	40.10634	11.82540	48.06827
6	3.667768	40.10643	11.82538	48.06819
7	3.667769	40.10644	11.82538	48.06819
8	3.667769	40.10644	11.82538	48.06819
9	3.667769	40.10644	11.82538	48.06819
10	3.667769	40.10644	11.82538	48.06819

Tasarruf açığına ilişkin varyans ayrıştırması sonuçları incelendiğinde diğer değişkenler tarafından en yüksek düzeyde açıklanan değişkenin tasarruf açığı olduğu görülmektedir. Varyans ayrıştırması sonuçlarına göre tasarruf açığı ilk dönemde yüzde 47,74 oranında kendisi tarafından açıklanırken, cari açık ise tasarruf açığını yüzde 40,35 oranında, bütçe açığı ise yüzde 11,89 oranında açıklamaktadır. Söz konusu ilişki uzun vadede de çok fazla değişime uğramamış ve tasarruf açığı sırasıyla kendisi, cari açık ve bütçe açığından etkilenmiştir. Varyans ayrıştırması sonuçlarına göre tasarruf açığının bütçe açığı ve cari açık tarafından açıklanıyor olması her ne kadar üçüz açık hipotezinin Türkiye’de geçerliliğini desteklese de nedensellik analizi göz önüne alındığında cari açıktan ya da bütçe açığından tasarruf açığına doğru bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Tablo 55 – Cari Açık İçin Varyans Ayrıştırması Sonuçları

Dönem	S.E.	D(CA)	D(BA)	D(TA)
1	2.196712	100.0000	0.000000	0.000000
2	2.332092	99.82004	0.011299	0.168661
3	2.348444	99.69998	0.011295	0.288721
4	2.350134	99.67135	0.011671	0.316978
5	2.350279	99.66699	0.011781	0.321234
6	2.350289	99.66649	0.011799	0.321712

7	2.350289	99.66644	0.011801	0.321754
8	2.350289	99.66644	0.011802	0.321757
9	2.350289	99.66644	0.011802	0.321757
10	2.350289	99.66644	0.011802	0.321757

Cari açığı açıklayan Tablo 55'teki varyans ayrıştırması sonuçlarına göre ilk dönemde cari açığın tamamı kendisi tarafından açıklanmaktadır. İkinci dönemden itibaren bütçe açığı ve tasarruf açığının cari açık üzerinde etkisi ortaya çıksa da bu etki onuncu döneme kadar önemli bir düzeye yükselmemektedir. Bu nedenle cari açığın kısa ve uzun vadede kendisi tarafından açıklandığını söylemek mümkündür.

Her bir değişkendeki öngörü hatasının varyansını her bir içsel değişkene göre ayrıştıran varyans ayrıştırmasında bir değişkende ortaya çıkan değişmelerin büyük ölçüde değişkenin kendisindeki şoklardan kaynaklanması yani değişkenin büyük ölçüde kendisi tarafından açıklanması durumunda söz konusu değişkenin dışsal olarak hareket ettiği anlaşılmaktadır (Enders, 1995: 311). Buradan hareketle cari açığın analizdeki en dışsal değişken olduğunu ifade etmek mümkündür. Gerek cari açığın çok büyük oranda kendisi tarafından açıklanıyor olması gerekse de bütçe açığı ve tasarruf açığından cari açığa doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilememesi üçüz açık hipotezinin Türkiye Ekonomisi için geçerli olmadığı sonucunu doğurmakta ve iç denge ile dış dengenin birbirini etkilemediğini göstermektedir. Bu da başlangıçta ortaya koyulan “*Türkiye’de Üçüz Açık Hipotezi Geçerlidir*” hipotezinin reddedilmesine neden olmaktadır. Elde edilen bu sonuç, Tablo 56’da verilen ve üçüz açık hipotezini VAR yöntemiyle test eden çalışmalarla karşılaştırıldığında üçüz açık hipotezinin reddedilmesi bakımından Bachman, Sürekçi ve Tülümce’nin sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Açıklara ilişkin çalışmalar genellikle ikiz açıklara yönelik olmakla birlikte son yıllarda üçüz açıklar da dikkat çeker hale gelmiştir. Ancak, üçüz açık hipotezini VAR yöntemiyle tespit etmeye çalışan çalışmaların sayısı hala oldukça azdır.

Tablo 56 – VAR Yöntemiyle Yapılan Benzer Çalışmalar

Yazarlar	Dönem	İncelenen Ekonomi	Yöntem	Sonuç
Bachman (1992)	1974-1988	ABD	VAR	Hipotez Geçersiz
Sürekçi (2011)	1987:7-2007:3	Türkiye	VAR	Hipotez Geçersiz

Şen, Şentürk, Sancar ve Akbaş (2012)	1980-2010	Türkiye	VAR	Hipotez Geçerli
Güder (2013)	1980-2012	Türkiye	VAR	Hipotez Geçerli
Tülümce (2013)	1984-2010	Türkiye	VAR	Hipotez Geçersiz
Boran (2014)	1962-2010	Türkiye	VAR	Hipotez Geçerli

3.4. Türkiye’de Üçüz Açıklar ve Mali Politikalar Etkileşiminin

Değerlendirilmesi

Türkiye’de üçüz açık hipotezi ampirik olarak test edildikten sonra üçüz açığı oluşturan söz konusu değişkenler ile Türkiye’deki mali politikaların etkileşimini incelemek yerinde olacaktır. Analize konu veri setinin başladığı 1970’li yıllar tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de stagflasyon sorunun yaşanması ve bu krize çare arayışları ile geçmiştir.

1960-1980 arasındaki dönemde büyük oranda etkili olan ithal ikameci sanayileşme stratejisi yerli sanayinin kurulmasında oldukça önemli rol oynamıştır. Söz konusu dönemde aşırı değerli olan kur politikası sayesinde yerli sanayici ara ve yatırım mallarına ucuz ulaşma imkanına kavuşurken aynı anda negatif reel faiz uygulaması da kredi maliyetlerinin azalmasını sağlamıştır. Bu gelişmeler dönem boyunca, değerli yerli para politikası nedeniyle tek ihracatçı sektör olan tarım sektöründen sanayiye kaynak transferine neden olmuş ve kamu harcamaları ile yüksek tutulan iç talebin de buna eklenmesiyle yatırım ve üretim için olağanüstü uygun koşullar oluşmuştur. Ancak, bütün bu sanayileşmenin dış açıkların büyük oranda dış ülke ve kuruluşlar tarafından finanse edildiği bir konjonktürde ortaya çıkıyor olması, diğer birçok gelişmekte olan ülke ekonomisinde olduğu gibi Türkiye’ye dışsattım kaygısı olmadan ithalat yapabilme imkanı sağlamıştır. Bu durum da sanayileşmeyi ve ülke ekonomisini dış etkenlere büyük oranda duyarlı hale getirmiştir (Kepenek ve Yentürk, 1994:471).

Bütün bu gelişmeler sonucunda 1970-1980 döneminde ihracatın ithalatı karşılama oranı 0,62’den 0,36’ya gerilerken, cari açığın GSYİH’ya oranı beş kattan fazla artarak -0,90’dan -4,98’e çıkmıştır.

1973 yılında ortaya çıkan petrol şoku ile petrol fiyatları dört kat artmış ve dolayısıyla dış ticaret açığı ve cari açık giderek büyümüştür. Yerli paranın aşırı değerli olmasına paralel olarak da ihracat gelirleri istenilen düzeyde artırılamamış ve işçi döviz gelirleri 1974’teki 1,5 milyar dolarlık seviyesinden 1977 yılında 1 milyar

dolara kadar gerilemiştir. Dünya konjonktürünün düşüşe geçişine bağlı olarak cari işlemler açığı 1977 yılında 3,4 milyar dolar gibi rekor seviyeye ulaşmıştır. Ortaya çıkan bu açık dış borçlanma, sermaye girişi ve döviz rezervlerindeki azalış ile finanse edilmiştir. Cari işlemler bilançosundaki bu olumsuz gelişmeler sonucunda Türkiye'nin dışarıdan kısa vadeli ve uygun olmayan şartlarla borçlanmaya gitmesi sonucunda 1972-1977 döneminde kısa vadeli dış borçlar 19 milyon dolardan 6,6 milyar dolara yükselmiştir (Karluk, 2009:473).

Esasen Türkiye'de 1970'li yıllara vergi reformuyla girilmiş ve 1970 yılında çıkarılan Finansman Kanunu sonucunda kamu gelirleri artarak kamu maliyesinde olumlu etkiler ortaya çıkmıştır. Ancak 1973'ten sonra ekonomideki gelişmeler, Kıbrıs Barış Harekatı, petrol fiyatlarındaki şok yükselişler ve konjonktürel gelişmelere bağlı olarak artan kamu harcamaları ve enflasyonun aşındırıcı etkisi nedeniyle, 1970'li yılların ikinci yarısında maliye politikasının ekonomiyi yönlendirmedeki etkinliği kaybolmuştur. Öte yandan söz konusu yıllarda Türkiye'de bağımsız bir para politikasının uygulanamadığı, devletin bütçe açıklarının para politikasını büyük ölçüde yönlendirdiği, para arzı genişlemesi ile maliye politikası arasında yakın ilişkinin olduğu görülmüştür. Dönemin konjonktürel şartlarının belirlediği genişlemeci maliye politikası, parasal genişlemeyi ve istikrarsızlığı körüklemiştir (Şahin, 2011:169). Öyle ki bu dönemde stagflasyonun oluşturduğu durgunluk sorunuyla başa çıkabilmek için genişletici politikalar uygulanmış ve kamu harcamaları sürekli olarak artırılmak zorunda kalınmıştır. Ancak artan kamu harcamaları sonucunda ortaya çıkan yüksek bütçe açıkları stagflasyonun oluşturduğu diğer sorun olan enflasyonun da hız kazanmasına neden olmuş ve 1970 yılında yüzde 8 düzeylerinde olan enflasyon oranı 1980 yılına gelindiğinde yüzde 90'ı aşmıştır. Ortaya çıkan bu tablo yurtiçi tasarruf-yatırım dengesini de olumsuz şekilde etkilemiş ve yurtiçi özel yatırımlarda önemli bir değişme olmamasına rağmen yurtiçi özel tasarruflar hızla gerilemiştir*. Tasarruf ve yatırımlardaki bu değişmeler sonucunda 1975 yılında GSYİH'nın yüzde 2,9'u kadar verilen tasarruf fazlası, negatife dönmüş ve yurtiçi tasarruflar yatırımları karşılamaya yetmeyecek düzeye gelerek 1980 yılında yüzde 4,2'lik tasarruf açığı verilmiştir.

1970'li yıllarda yaşanan ekonomik krizler, Kıbrıs Harekatı ve küresel gelişmelerle birlikte yerli paranın aşırı değerlenmesi, korumacı dış ticaret politikaları, genişletici mali politikalar, kısa vadeli dış borçlanma gibi etkenler Türkiye

* Yurtiçi özel yatırımlar 1975 yılında yüzde 14.8, 1980 yılında yüzde 13.7, özel tasarruflar ise 1975 yılında yüzde 17.7, 1980 yılında yüzde 9.4 olarak gerçekleşmiştir.

ekonomisinde ödemeler dengesi açısından büyük sorunlar ortaya çıkmasına neden olmuştur. Buna yaşanan enflasyon sorununun da eklenmesiyle birlikte bu sorunların çözümü için 1978-79 istikrar tedbirleri alınmış ancak bu tedbirlerden beklenen sonucun alınamaması nedeniyle 1980 yılında 24 Ocak Kararları alınmıştır. Temel olarak kamu kesiminin küçültülmesine yönelik alınan bu kararlar 1980'li yıllarda uygulanan ekonomi politikalarının da temelini oluşturmuştur.

Temeli neo-liberal yaklaşıma dayanan 24 Ocak Kararları, yalnızca Türkiye'deki değişimi değil dünya ekonomisindeki dönüşümü de yansıtmaktadır. 1980'li yıllarla birlikte ekonomide yaşanan sorunların devletin ekonomiye müdahale etmesinden kaynaklandığı anlayışı sonucunda ekonominin piyasa işleyişine bırakılması fikrini ön plana çıkarmıştır. Bunun sonucunda talebi artırmaya ve işsizliği azaltmaya yönelik Keynesyen genişletici politikalar terk edilmiş ve bütün dünya genelinde piyasaların serbestleştirildiği yeni bir sürece girilmiştir. Diğer yandan, değişen dünya şartlarına göre Türkiye ekonomisini yeniden yapılandırarak dışa açmak ve küresel ekonomi ile entegre hale getirmek 1980 sonrasında uygulanan diğer bir amaç olarak benimsenmiştir. Sonuçta, 1980 sonrasında uygulanan politikalar, enflasyonu kontrol altına alarak ekonomide istikrarın sağlanması, kamu kesiminin daraltılması, dış ticaretin serbestleştirilmesi ve yabancı sermayenin teşvik edilmesi olarak belirlenmiştir (Susam, 2009:170).

1980'li yıllarda 1983 yılına kadar askeri yönetim döneminde vergi gelirleri ve yükünü artırıcı tedbirler alınmış ve bütçe açıklarında iyileşmeler kaydedilmiştir. Ancak 1983 yılından itibaren sıkı maliye politikası uygulamalarının esnetilmesi söz konusu olmuş ve kamu harcamalarındaki artışa vergi gelirleri artışıyla karşılık verilememiş ve bütçe açıkları tekrar artmaya başlamıştır.

1983 yılından sonra vergi politikalarına bağlı olarak gelir ve kurumlar vergisinin GSMH'ya oranında görülen azalma eğilimi, 1988 yılından itibaren kurumlar vergisinde muafiyet ve istisnalara bağlı olarak devam ederken gelir vergisinde vergi yükü emek aleyhine artırılarak terse dönmüştür. Ayrıca, 1985 yılından itibaren uygulanan Katma Değer Vergisi, dolaylı vergilerin vergi gelirleri içindeki payının artmasına neden olmuş ve kamu açısından önemli bir gelir kaynağına dönüşmüştür (Candan, 2005:160). Diğer yandan 1984 yılından itibaren bütçe dışı kaynak ve harcamalardaki artışın yanı sıra bütçeden karşılanamayan harcamaların gittikçe fon sistemine kaydırılması ile birlikte mali disiplinden uzaklaşmış ve maliye politikasının etkinliğinde azalma yaşanması söz konusu olmuştur (DPT, 1987). Bütçe içindeki payı gittikçe artan faiz ödemeleri, vergi

yükünün sabit gelirli aleyhine artması, menkul sermaye iratlarının yeterli ölçüde vergilendirilmemesi gibi sebepler gelir dağılımının gittikçe bozulmasına yol açmıştır. Borçların anapara ödemelerinin bütçe dışına kaydırılarak Hazine Müsteşarlığı bünyesindeki borç idaresine bırakılması sonucunda ise iç ve dış borçlanma eğilimi gittikçe artmıştır (Tüğen ve Güngör, 2013:23).

1987 yılında ise bütçe içindeki faiz ödemeleri ön plana çıkmış ve toplam faiz ödemelerinde yüzde 70'lik bir artış yaşanmıştır. 1988 yılında uygulanan harcama kısıcıcı politikalar etkili olarak ilk defa faiz dışı fazla verilmiş ve bütçe açıklarının GSMH içindeki oranı azalmıştır. Diğer yandan, Türkiye'de iç borçlanma senetlerine olan talep sınırlı olduğundan dolayı borç verme talebini artırabilmek için faiz oranlarının yükseltilmesi söz konusu olmuş ve iç borç stokundaki artışa bağlı olarak bütçe üzerindeki faiz yükü artmıştır (Susam, 2009:175).

Yüksek faiz politikasının benimsenmesi ile özel tasarruf-yatırım dengesi de bu durumdan oldukça etkilenmiştir. Öyle ki, 1980 yılında GSYİH'nın yüzde 9.4'ü oranında gerçekleşen yurtiçi özel tasarruflar, 1990 yılına gelindiğinde yüzde 22.1'e çıkmıştır. Buna karşılık yurtiçi özel yatırımlarda önemli bir değişim yaşanmamış ve 1980 yılında yüzde 13,7 oranında gerçekleşen yatırımlar, 1990 yılında ise yüzde 16 düzeyinde gerçekleşmiştir. Buradan hareketle, artan tasarrufların üretken yatırımlara yönelmediği ve finansal piyasalardan gelir elde etme amacı taşıdığı açıktır. 1980 yılında GSYİH'ya oranı yüzde 4,3 olan tasarruf-yatırım açığının, 1990 yılında yüzde 6,1'lik tasarruf fazlasına dönüşmesine rağmen yatırımlarda önemli bir artışın olmaması da önemli bir göstergedir.

1980 istikrar programları çerçevesinde ihracatın artırılması amacıyla öncelikle devalüasyona gidilmiş ve ihracatın özendirilmesi amacıyla parasal desteklerin verilmesi ve ücretlerin düşürülmesi söz konusu olmuştur. Bu uygulamalar ithal ikameci dönemde korumacılık nedeniyle dünya fiyatlarından daha yüksek fiyatlarla üretim yapan sektörlerin ihracata yönelmesine neden olmuştur. 1980'li yıllardan itibaren imalat sanayi öncülüğünde –ihracattaki payı yüzde 80– hızla artan ihracatın artış hızı 1980'lerin sonuna doğru imalat sanayi dışsatımına yeni ürünler ve sektörler katılamaması nedeniyle yavaşlamaya başlamıştır. Yine aynı şekilde 1980 yılında 0,40 civarında olan ihracatın ithalatı karşılama oranı 1988'de 0,87'ye ulaştıktan sonra 1993 yılına kadar 0,63'e düşmüştür. Bu oranın düşmesi ihracattaki artış hızının yavaşlamasının yanı sıra ithalattaki artış hızından da kaynaklanmaktadır. Esasen, devalüasyon uygulaması ile birlikte ihracat artışının sağlanmasının yanı sıra ithalatın da azaltılması amaçlanmış ancak devalüasyona

rağmen dışalımda artış yaşanmıştır. Burada ithalatın artmasına neden olan en büyük faktör dış ticaretin serbest bırakılması olmuştur. Ancak yapılan ithalatın bileşiminin yatırım mallarından ziyade ara malı ve tüketim mallarına yönelik olması ithalatın üretken alanlara yönelmemesine neden olmuştur. Türkiye ekonomisinin en önemli sorunlarından birisini oluşturan bu durum, bir yandan ihracatın artırılabilmesi için yeni teknolojilere ve girdilere artan oranlarda ihtiyaç duyulmasına rağmen diğer taraftan söz konusu ihracat artışının gerçekleştirilmesi için gerekli olan aramalı ve yatırım malı ithalatı dış ticaret açığının büyümesine neden olmaktadır (Kepenek ve Yentürk, 1994:260-263).

1980'li yıllar cari işlemler bilançosu açısından incelendiğinde ise 1987 yılına kadar sürekli olarak cari açık verilmesi söz konusu olsa da bu açığın gittikçe azalması söz konusu olmuştur. 1988 ve 1989 yıllarında ise cari fazla verildikten sonra cari denge tekrar açık verme eğilimine girmiştir. Söz konusu yıllarda dış ticaret açığının ve cari işlemler içindeki en büyük yük olan faiz ödemelerinin gittikçe artmasına rağmen cari açığın azalması ve hatta 2 yılda fazla vermesinde etkili olan en önemli kalemler dış turizm hesabı ve işçi gelirleri olmuştur. Dış turizm ele alındığında devalüasyon sonucunda yerli paranın değer kaybetmesi nedeniyle Türkiye'de tatil yapmanın yabancılar için çok ucuzlaması ve Türkiye'deki siyasi ve sosyal karışıklığın bu yıllarda son bulması ile turizm gelirlerinin arttığı savunulabilir. Diğer yandan, 1980'li yıllardan itibaren yüksek faiz politikasına geçilmesi sonucunda bu getiriden yararlanmak amacıyla işçi gelirleri hesabının da büyümesine neden olmuştur.

1980'lerde uygulanan politikalar bir bütün olarak ele alındığında, bu yıllar ekonomide kamunun payının azaltılmasını amaçlayan, ekonomiyi dışa açma çabaları taşıyan ve yüksek faiz uygulamasına geçilen bir dönem olmuştur.

Konjonktürel olarak yüksek enflasyon ve yoğun kamu açıklarının yaşandığı bir dönemde kambiyo ve sermaye hareketlerinin serbest bırakılması, cari işlemler hesabına yönelik hedeflerden sapılmasına neden olmuştur. Ayrıca, uygulanan mali ve parasal politikalarda değişimler yaşanmıştır. Ülke ekonomisinin uluslararası kısa vadeli para akımlarına bağımlı hale gelmesi nedeniyle hem ülkeye sermaye çekebilmek hem de var olan sermayenin kaçışını önleyebilmek için yüksek faiz uygulaması benimsenmiş ve değerli yerli para anlayışı hakim olmaya başlamıştır.

Bu sayede ülke ekonomisine çekilen kısa vadeli sermaye akımları her ne kadar dış açıkların kapatılmasını mümkün kılmış olsa da ihracat artışının azalarak ithalatın artmasına neden olmuş ve bir anlamda TL'nin aşırı değerlenmesi

sonucunda artan cari işlemler açılarının yüksek faiz sonucunda ülke ekonomisine gelen sıcak para ile finanse edilmesi söz konusu olmuştur. Bu da ihracata yönelik büyüme anlayışının yerini faiz arbitrajı sayesinde sermaye ithaline dayanan ithalata yönelik büyüme sonucunu doğurmuştur (Kazgan, 2009:149).

Ülkenin sürekli ithalata olan talebinin artması ve sıcak para girişini sürdürebilmek için faiz oranlarını yüksek tutması sonucunda dış ticaret açıkları gittikçe artmış ve oluşan yüksek enflasyon ortamı nedeniyle de bütçede önemli açıklar verilmiştir. Öyle ki, 1990 yılından sonra üç yıl bütçede faiz dışı fazla verilememiştir. Ekonomide iç ve dış borç yükünün sınıra dayanması ve kamu maliyesindeki aşırı bozulmalar nedeniyle 1994 yılında 5 Nisan Kararları alınmıştır. Temel amacı kamu kesimi açıklarının azaltılması ve borç-faiz kısır döngüsünün sonlandırılması olan ve özelleştirmeler başta olmak üzere yapısal önlemler içeren 5 Nisan Kararları'ndan sonra devlet sıkı bütçe uygulamasına geçmiş ve tasarruf tedbirleri almıştır. Ancak 1994 yılından itibaren her ne kadar faiz dışı fazla verilmeye başlanmış olsa da bütçe açıkları devam etmiştir. Söz konusu açıklardaki en büyük paya sahip olan faiz ödemelerinin yapılabilmesi için borçlanma yoluyla elde edilen kaynaklar eğitim, sağlık gibi verimli alanlara değil faiz ödemelerine kanalize edilmiştir. 1990'lı yıllarda genel olarak kamu gelir gider dengesi oldukça bozulmuş ve bütçe gelirlerinin bütçe giderlerini karşılama oranı yüzde 70'lere kadar düşmüştür. Diğer yandan 1999 yılına gelindiğinde, genel seçimler, ekonomik durgunluk ve doğal afetlerin aynı döneme denk gelmesinin yanı sıra yeni vergi kanunu ile hedeflenen vergi gelirinin altında kalınması kamu yönetimini oldukça güç duruma sokmuştur. Dönem sonunda bütçe açıklarının GSMH'ya oranı durgunluğun da etkisiyle yüzde 11.7'ye çıkmış ve vergi gelirlerinin yüzde 74 gibi büyük bir kısmı faiz ödemelerine harcanmıştır (Susam, 2009:193-195).

Türkiye 2000'li yıllara Kasım 2000 ve Şubat 2001'de yaşadığı iki büyük krizle girmiş ve bu ekonomik durum uygulanan mali ve ekonomik politikaların temel belirleyicisi olmuştur. Esasen büyük bir sorun olan enflasyonun çözümlenebilmesi amacıyla Ocak 2000'de Enflasyonla Mücadele Programı açıklanmıştır.

Söz konusu program kapsamında kamu kesimi genel dengesinin sağlanabilmesi en önemli amaçlardandır. Bu kapsamda kamu kesimi borçlanma gereğinin azaltılması ve faiz oranlarının aşağı çekilebilmesi için 2000 ve 2001 yıllarına belirli faiz dışı fazla hedefleri koyulmuştur. Bu amaçla maliye politikası çerçevesinde bazı vergi yasalarında değişiklikler yapılmış, sermaye gelirleri ve bazı servet unsurları vergilendirme kapsamına alınmıştır. Program amaçlarının

gerçekleştirilebilmesi için vergi gelirlerinin GSMH'ya oranında yüzde 1,2 oranında artış ve cari harcamalar ile sosyal güvenlik kuruluşlarına yapılacak transfer harcamalarında yüzde 0,8 oranında tasarruf gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca kamu kesimi dengesinin iyileştirilmesinde en büyük rol atfedilen özelleştirmeden enflasyonla mücadele programı döneminde yıllık 4,5 milyar dolar civarında gelirin hazineye aktarılması öngörülmüştür. Diğer yandan programın başarıya ulaşması için kamu kesimindeki ücretlere yapılacak zam, kira artışları ve KİT ürünlerindeki fiyat ayarlamalarının hedeflenen enflasyon oranı içinde tutularak kamu kesimi harcamalarının kontrol altına alınması ve tasarruf sağlanması gerekli görülmüştür. Ancak kimi iktisatçılara göre programın baştan yanlış dizayn edilmesi, kimi iktisatçılara göre de uygulamadaki uyumsuzluklar ve ara hedeflerin tutturulamaması nedeniyle program başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Şahin, 2011:249-251). Nihayetinde 2000 ve 2001 yıllarında Türkiye Ekonomisi iki büyük krizle karşı karşıya kalmıştır.

Reel faizlerin ve iç borç stokunun azaltılması amacıyla 2000'li yıllardan itibaren uygulanan istikrar programlarında mali disiplin ve yapısal reformlara ek olarak özelleştirme uygulamaları da ön planda tutulmuş ancak 2006 yılına kadar özelleştirmeden istenilen gelir elde edilememiştir. 2008 yılından itibaren tüm dünyada etkili olmaya başlayan küresel kriz karşısında Türkiye'nin kamu mali dengesinde ortaya çıkan gelişmeler, Türkiye ekonomisi 2001 Krizi döneminden daha iyi bir kamu mali dengesine sahip olduğundan dolayı büyük ölçüde risk azaltıcı etkiler doğurmuştur. Diğer yandan birbiri ardına yaşanan ekonomik krizler Türkiye ekonomisinin kriz yönetimi açısından tecrübe kazanmasına neden olmuştur (Akiş vd., 2011:137). Bu nedenle Türkiye, krize müdahale etmekte geç kalmamış ve çeşitli finansal ve mali araçlarla krizle mücadele etmiştir. Küresel krizin etkilerini hafifletmek için alınan tedbirler tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de başlangıçta likidite desteği kredileri, faiz indirimi gibi para politikası ağırlıklı olmuş ancak alınan önlemlerin yetersizliği karşısında maliye politikası önlemleri devreye sokulmuştur. Bu kapsamda Hükümet, kamu harcamaları ve vergiler üzerinde büyük değişikliklere gitmiş ve daha ziyade KDV ve ÖTV gibi dolaylı vergilerde indirim giderek genişletici uygulamalara başvurmuştur (Karakurt, 2010:186). Bu sayede, 1980'li yıllardan itibaren "küreselleşme" kavramı ile ifade edilen ve devlet müdahalesinin mümkün olduğunca olmadığı, düzenleyici devlet anlayışının benimsendiği liberal iktisat anlayışının yerine müdahaleci uygulamalar tekrar popülerite kazanmıştır (Altay, 2007c:347). Nihayetinde Türkiye'de ekonomik denge tekrar düzelmeye başlamış ve mali göstergelerde iyileşmeler yaşanmıştır.

2000'li yıllarda üçüz açık bileşenleri incelendiğinde, 2004 yılına kadar ülkedeki toplam tasarruf açığı kamu kaynaklı iken* 2005 yılından itibaren -2009 hariç- toplam tasarruf açıklarının temel kaynağı özel sektör olarak değişmiştir. 2000'li yıllara kadar benimsenen yüksek faiz politikası nedeniyle kamu açıklarının borçlanma ile yüksek maliyetle kapatılması sonucunda özel kesimde ortaya çıkan crowding-out etkisi sermaye piyasalarının da istenen seviyede gelişmemesine neden olarak toplum üzerinde büyük maliyet oluşturmuştur. Yüksek faiz uygulamasının olduğu dönemde, yüksek faiz getirisinden yararlanmak amacıyla özel sektör yatırım davranışlarını azaltmış ve elde ettiği tasarruf fazlasını kamu açıklarının fonlanmasında kullanmıştır. Tahmin edileceği üzere sürdürülmesi mümkün olmayan bu yapı 2001 yılında tıkanmış ve kamu tasarruf açığı bu yılda GSYİH'nın yüzde 10.4'üne çıkarken, ağırlıklı olarak faiz getirisi elde etmek amacıyla yapılan özel sektör tasarruf fazlası / GSYİH oranı yüzde 14.4 olarak gerçekleşmiştir. Sonuç olarak Türkiye ekonomisinin en çok küçülme yaşadığı yıllardan birisinde yüksek bir yatırım-tasarruf fazlası ortaya çıkmıştır. 2004 yılından itibaren ise disiplinli maliye politikaları sayesinde kamu tasarruf açığı hızla azalırken özel sektör yatırım harcamaları hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır (Seval ve Özdemir, 2013:10).

Bütçe açıkları açısından ise 1990'lı yıllardaki yoğun bütçe açıkları azaltılabilmiş olsa da 2000'li yıllarda da istisnasız bütçe açığı verilmeye devam edilmiştir. Bütçe içindeki zorunlu harcamalardan olan personel giderlerinin merkezi yönetim bütçesi içinde önemli bir paya sahip olduğu göz önüne alındığında bu durumun bütçe esnekliğini azalttığı söylenebilir. Bütçe esnekliğini olumsuz etkileyen diğer kalemler ise faiz giderleri ve sosyal güvenlik kurumlarına yapılan transferler olarak karşımıza çıkmaktadır. 2000'li yıllarda borç stokunun ve bütçe açıklarının azaltılması amacıyla uygulanan programların temel hedefi olan mali disiplinin sağlanabilmesi için çeşitli tasarruf tedbirleri gündeme gelmiştir. Bütçe kalemleri ele alındığında etkilerinin uzun vadede görülmesinin yanı sıra faiz ve personel harcamaları gibi zorunlu ödemeler gerektirmemesi gibi nedenlerle yatırım harcamalarının kısılması genellikle tasarruf açısından ilk başvuru yöntemi olmuştur. Bu nedenle yatırım projelerinin programa alınması zorlaştırarak GSYİH'ya oranlarında düşüşler yaşanmıştır. Dolayısıyla istihdamın bu durumdan olumsuz etkilenmesi de kaçınılmaz bir hal almıştır (Akiş vd., 2011:138-139).

2000 yılı Kasım ayında yaşanan krizin ardından Şubat 2001 krizinin arkasında yatan en önemli faktörlerden birisi olarak cari işlemler açıkları

* 1985–2003 döneminde özel sektör sürekli tasarruf fazlası vermiştir.

gösterilmektedir. 1999 yılında 1.3 milyar dolar olan cari işlemler açığının 2000 yılında 9.8 milyar dolara çıkmış olması ve cari açığın GSYİH'ya olan yüksekliği 2001 yılında krizin adeta ödemeler bilançosu krizine dönüşmesine neden olmuştur. Kriz sonrası dönemde yüksek cari açığın azaltılması amacıyla birtakım dolaylı tedbirler alınmıştır. Antidamping soruşturmaları, yerli üretimin haksız rekabetten korunması amacıyla ithal malların gözetim altına alınması ve miktar kısıtlamaları gibi yer yer doğrudan tedbirler de bu dönemin teknik uygulamaları olarak sıralanabilir. 2001 krizi sonrasında alınan önlemlerle birlikte dış ticaret hacminde yüksek bir artış sağlanabilmiş olsa da ihracatın ithalata bağımlılığı sürmüştür. Bu sonuç da cari açığın büyümesini beraberinde getirmiştir. Öyle ki, ekonomi cari açığın krize dönüşmemesi için portföy yatırımlarına bağımlı duruma gelmiştir (Ceylan ve Gürsoy, 2011:224-234). 2000'li yılların temel ekonomik probleminden olan cari açık sorunu bu dönemde sürekli olarak devam etmiştir. Cari açık 2008 Küresel Krizi sonrasında uluslararası ekonomik ilişkilerdeki daralmaya bağlı olarak 2009 yılında yerli paranın değer kaybetmesi ve ekonomik büyümenin yavaşlaması nedeniyle önemli ölçüde düşüş göstermiş olsa da devam eden dönemde söz konusu açıklar artmıştır. Sonuçta 2000'li yıllar Türkiye'de sürekli olarak cari açıkların yaşandığı ve bu soruna çare arandığı yıllar olmuştur.

SONUÇ

Cari denge, bütçe dengesi ve özel tasarruf-yatırım dengesinin aynı anda açık vermesi ve birbirinden etkilenmesi olarak ifade edilen üçüz açık hipotezine göre, bütçe açığı ve tasarruf açığından oluşan iç ekonomik denge ile cari açıktan oluşan dış ekonomik denge arasında pozitif yönlü bir ilişki söz konusu iken iç ekonomik dengeyi oluşturan bütçe açığı ile tasarruf açığı arasında negatif yönlü ilişki bulunmaktadır. Buradan hareketle iç ekonomik dengede ortaya çıkan bir açık cari açık artışına neden olmaktadır.

Çalışmada 1975-2016 yıllık verileri kullanılarak üçüz açık hipotezinin Türkiye ekonomisi için geçerliliği test edilmiştir. Türkiye’de bütçe açıklarının zaman içindeki değişimine bakıldığında söz konusu dönem boyunca sürekli olarak bütçe açığı verilmiştir. 1975 yılından itibaren artarak devam eden bütçe açıkları 2001 yılında tavan yaptıktan sonra mali disiplinin sağlanmaya başlanmasıyla birlikte son 15 yıldır toparlanma eğilimine girmiş ve küresel krizin etkilerini gösterdiği 2009 yılı haricinde önemli ölçüde azaltılmıştır. Türkiye ekonomisi için önemli bir sorun olan cari açık da 1990’lı yıllarda bütçe açığı ile paralel değişim göstermiştir. Ancak 2000’li yıllardan itibaren bütçe açıklarındaki olumlu gelişmelere rağmen cari açıktaki aynı yönlü bir değişim yaşanmamış ve cari açık artma eğilimine girmiştir. Bu gelişmeyle birlikte bütçe açığı ve cari açık arasındaki 1990’lı yıllardaki birlikte hareket etme eğilimi son bulmuştur.

Makroekonomik dengenin sağlanmasındaki diğer bir etken olan özel tasarruf-yatırım dengesi incelendiğinde ise 1980’li yıllarda dışa açılmayla birlikte Türkiye’de sermayenin yurtiçine çekilebilmesi amacıyla yüksek faiz politikası uygulanmaya başlanmış ve bu yüksek faiz getirisinden elde edebilmek için özel tasarruflarda yoğun bir artış yaşanmıştır. Yüksek faiz politikasına geçilmesiyle birlikte 1988 yılından itibaren 2003 yılına kadar sürekli olarak özel tasarruf fazlası verilmiştir. Ancak söz konusu dönemde tasarruflar reel yatırımlara yönlendirilememiş ve faiz getirisinden yararlanmak için kamu açıklarını finanse etmiştir. 2000’li yıllarda yüksek faiz politikasının terkedilmesiyle birlikte özel tasarruflar azalmaya başlamış ve 2004 yılından itibaren -2009 hariç- özel tasarruf açıkları yaşanmıştır. 2000’li yıllardan itibaren tekrardan özel tasarrufların yatırımı finanse etmede yetersiz kalmasıyla birlikte kaçınılmaz olarak dış kaynak ihtiyacı artmış ve bu yıllarla birlikte tasarruf açığı ve cari açık arasında aynı yönlü hareket etme eğilimi ortaya çıkmıştır. Sonuçta, Türkiye ekonomisinde 2000’li yıllardan itibaren cari denge, bütçe dengesi ve özel tasarruf-yatırım dengesi birlikte açık vermeye başlamıştır.

Türkiye ekonomisinde üçüz açık hipotezinin geçerli olup olmadığının sınanmasında VAR (Vektör Otoregresif Analiz) yöntemi kullanılmıştır. Her bir değişkenin kendi geçiş değerleri ve diğer değişkenlerin gecikmeli değerleri arasındaki doğrusal ilişkinin analizinde kullanılan VAR yöntemi, çoklu zaman serileri arasındaki gelişimi ve karşılıklı bağımlılığı veren ekonometrik bir modeldir. Herhangi bir iktisat teorisinden yola çıkarak, içsel veya dışsal değişken ayrımını gerektirmemesi yönüyle eş anlı denklem sistemlerinden ayrılan VAR modelinde bağımlı değişkenlerin gecikmeli değerleri yer almakta ve bu nedenle, geleceğe yönelik güçlü tahminler yapılmasına da olanak sağlamaktadır.

Analizde ilk olarak bütçe açığı, tasarruf açığı ve cari açığın durağan olup olmadıkları test edilmiş ve ADF (Genişletilmiş Dickey- Fuller), PP (Phillips-Perron) ve Zivot-Andrews test sonuçlarına göre söz konusu üç değişkenin de birinci dereceden birim köke sahip oldukları tespit edilmiştir. Değişkenlerin $I(1)$ oldukları belirlendiğinden dolayı değişkenler 1. dereceden farkı alınarak analize dahil edilmiştir. Modelde kullanılacak optimal gecikme uzunluğu yapılan testler sonucunda 1 olarak tespit edilmiştir. Yapılan nedensellik testinde cari açık ile diğer iki değişken arasında herhangi bir nedenselliğe rastlanmamıştır. Sadece tasarruf açığından bütçe açığına doğru tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir. Yapılan istikrar testlerinde VAR modeli durağan yani istikrarlı bulunurken, herhangi bir otokorelasyon ya da değişen varyans sorunu olmadığı ve modeldeki değişkenlerin normal dağıldığı görülmüştür. Diğer yandan kısa ve uzun döneme ait nedensellik ilişkilerine ait bulgular çerçevesinde VAR modeli sonuçlarının tek başına yorumlanması herhangi bir anlam taşımadığından dolayı, etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırması analizleri yapılmıştır.

Değişkenlerden herhangi birinde ortaya çıkan bir standart hatalık şokun diğer değişkenlerde oluşturduğu dinamik tepkinin gözlemlenmesine imkan veren etki-tepki analizi sonuçlarına göre, özel tasarruf açığı ile bütçe açığı arasında karşılıklı olarak negatif yönlü ilişki bulunurken cari açığın tasarruf açığını pozitif etkilediği görülmüştür. Bu durum üçüz açık hipotezini destekler nitelikte sonuçlar vermekle birlikte tasarruf açığındaki şokların cari açık arasında önemli bir etki oluşturmaması üçüz açık hipotezinin geçerliliğini şüpheye sokmaktadır. Diğer yandan üçüz açık hipotezinde, bütçe açığı ile cari açık arasında da pozitif yönlü ilişki olması beklenmektedir. Ancak etki-tepki analizi sonuçlarına göre cari açıktaki şoklara bütçe açığı negatif tepki verirken bütçe açığındaki şokların cari açığı etkilemekte yetersiz kaldığı görülmüştür. Bu da üçüz açık hipotezinin Türkiye ekonomisi için geçerli

olmadığı şüphesinin derinleşmesine neden olmaktadır. Bu açıdan hipotezin geçerliliğine ilişkin varyans ayrıştırması sonuçları daha da önemli hale gelmiştir.

Varyans ayrıştırması sonuçları incelendiğinde bütçe açığı 10 dönemlik süreç sonunda en çok kendisi tarafından açıklanırken sırasıyla tasarruf açığı ve cari açığın da bütçe açığı üzerindeki etkisi görülmektedir. Diğer yandan tasarruf açığı da aynı süreçte yine en çok kendisi tarafından açıklanırken, cari açığın tasarruf açığını açıklama oranı da oldukça yüksektir. Cari açık için varyans ayrıştırması sonuçları incelendiğinde ise 10 dönem sonunda bütçe açığı ve özel tasarruf açığının cari açık üzerinde önemli bir açıklayıcı olmadığı görülmüştür. Buradan hareketle, gerek cari açığın çok büyük oranda kendisi tarafından açıklanıyor olması gerekse de bütçe açığı ve tasarruf açığından cari açığa doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilememesi sonuçları birbirini desteklemekte ve başlangıçta kurulan “*Türkiye’de üçüz açık hipotezi geçerlidir.*” hipotezinin reddedilmesine neden olmaktadır. Çalışma sonuçları, Türkiye’de üçüz açık hipotezini VAR yöntemiyle test eden çalışmalarla karşılaştırıldığında üçüz açık hipotezinin geçerliliğinin reddedilmesi bakımından Sürekçi ve Tülümce’nin sonuçları ile benzerlik göstermektedir.

Çalışma bulgularına göre, Türkiye’de cari açıkla mücadelede bütçe dengesi ve özel tasarruf-yatırım dengesinin etkili bir araç olmadığı görülmektedir ve modele göre cari açık neredeyse tamamen kendisi tarafından açıklandığı için cari açıkla dolaylı yoldan değil doğrudan mücadele etmek gerekmektedir. Cari açık bileşenleri dikkate alındığında cari açığın en büyük kısmı dış ticaret dengesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle ihracatın ithalata olan bağımlılığı ile yatırımların ithalata olan bağımlılığın azaltılmasına yönelik politikalar cari açığın azaltılması için gerekli önlemlerden birisidir. Enerjiye olan bağımlılığın azaltılması ithalatın azalmasına bağlı olarak cari açık üzerinde olumlu etki oluşturacaktır. Diğer yandan ihracatın artırılması için de yüksek katma değere sahip ürünlerin üretilmesi ve bu kapsamda AR-GE çalışmalarına ağırlık verilmesi gerekmektedir. Bu şekilde artırılacak AR-GE çalışmaları ihracatın artmasını sağlayacağı gibi ithal malların ağırlıklı olarak nihai tüketim malları ve ara mallarından oluştuğu göz önüne alındığında hem tüketici ürünlerinin yurtiçinde daha ucuza ve daha fazla üretilmesini sağlayacak hem de yatırımların ithalata duyarlılığının azalmasına neden olacaktır.

Kamu gelirlerinin kamu harcamalarından daha fazla gerçekleşmesi sonucu ortaya çıkan negatif kamusal tasarruf olarak adlandırılan bütçe açığı ele alındığında, özel tasarruf-yatırım açığı ile bütçe açığı arasında negatif yönlü bir ilişkinin var olduğu etki-tepki analizinde belirlenmiştir. Ayrıca, varyans ayrıştırması sonuçlarına

göre de bütçe açığının yüzde 18'lik kısmının tasarruf açığı tarafından açıklandığı göz önüne alındığında tasarruf açığı, bütçe açığının fonksiyonudur çıkarımını yapmak mümkündür. Ancak aralarındaki negatif ilişki göz önüne alındığında bütçe açığıyla mücadelede araç olarak özel tasarruf-yatırım dengesinin kullanılması durumunda bütçe açığının azaltılması için belirli bir tasarruf açığı artışına katlanılması gerekmektedir. Bu da ülke içinde bir kesimde ortaya çıkan tasarruf açığının diğer kesimin tasarruf fazlası ile telafi edilmeye çalışıldığı anlamına gelmektedir. 2000'li yıllardan itibaren bütçe açıklarındaki azalmaya paralel olarak tasarruf açıklarının artması da bu duruma örnek teşkil etmektedir. Bu nedenle, bireysel emeklilik sisteminin yaygınlaştırılması ve kapsamının genişletilmesi bir yandan özel tasarruf artışına neden olacakken diğer yandan kamunun emeklilik sistemi için harcamalarını azaltacak ve bütçede kamu harcamalarının azalmasını sağlayarak bütçe açığı üzerinde de olumlu etki ortaya çıkaracaktır.

2000'li yıllarda bütçe açıklarının kapatılmaya başlamasındaki en büyük etken hiç şüphesiz ki mali disiplin uygulamaları olmuştur. Bu kapsamda bütçe açıklarının azaltılması ve kontrol altına alınabilmesi için mali disiplin uygulamaları kararlı ve istikrarlı bir şekilde devam ettirilmelidir. Ancak bütçe harcamaları büyüklüklerine göre ayrıldığında sırasıyla cari harcamalar, transfer harcamaları ve yatırım harcamaları gelmektedir. Bu açıdan cari harcamalar içindeki en büyük payın personel harcamalarından oluştuğu göz önüne alındığında bu harcamaların bütçe açıklarının düşürülmesi için azaltılması çok mümkün görünmemektedir. Yatırım harcamaları da ekonomik kalkınmanın sağlanması için gerekli olan ve kısılması durumunda uzun vadede ekonomik olduğu kadar sosyal açıdan da olumsuz sonuçlar doğurma ihtimali yüksek olan harcamalardır. Bütçe giderleri içindeki en büyük paya sahip ikinci harcama olan transfer harcamalarına bakıldığında ise bu harcamaların büyük kısmı faiz ödemeleri ve sosyal güvenlik harcamalarından oluşmaktadır. Her ne kadar son yıllarda faiz ödemelerinde önemli düzeyde azalma sağlanabilmişse de transfer harcamalarının yaklaşık yüzde 25'lik kısmının faiz ödemelerinden oluştuğu göz önüne alındığında bu harcamaların gittikçe kısılması ve borçlanma gereksiniminin azaltılması bütçe açığı açısından olumlu olacaktır. Ayrıca, transfer harcamalarının 1/3'ü de sosyal güvenlik harcamalarından oluşmaktadır. Bu açıdan sosyal güvenlik reformunun yapılması ve bu harcamaların düşürülmesi yine bütçe açığının kapatılmasında olukça etkili bir araç olarak görülmektedir.

Özel tasarruf-yatırım dengesi değerlendirildiğinde ise, 1975-1985 yılları arasında tasarruf açığı sorunu yaşayan Türkiye ekonomisinde 1990'lı yıllardan

itibaren tasarruf oranlarındaki artışa bağılı olarak tasarruf fazlası verilmeye başlanmıştır. 2000'li yıllarla birlikte yüksek faiz politikasının terk edilmesiyle de tasarruflar azalmış ve ekonomi tekrar tasarruf açığı vermeye başlamıştır. Türkiye'de son yıllarda tasarruf açığı yaşansa da özel tasarruflar açısından asıl sorun tasarrufların azlığı değil, tasarrufların yatırımlara yönelmemesidir. Bunun en belirgin kanıtı ise 1990'lı yıllardaki yüksek tasarruf oranlarına rağmen yatırım oranlarında ciddi bir değişimin yaşanmamasıdır. Bu da söz konusu yıllarda yüksek faiz getirisinden yararlanmak için tasarruf davranışlarının arttığını göstermektedir. Bu nedenle tasarrufların yatırımlara kanalize edilmesini ve tasarrufların verimli alanlarda kullanılmasını sağlayacak politikaların uygulanması gerekmektedir.

Son olarak üçüz açık bileşenlerindeki değişimler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, 1990'lı yılların ortalarına kadar uygulanan ekonomi politikalarının değişkenler üzerinde etkili olduğu görülürken, bu süreçten itibaren ortaya çıkan ulusal ve uluslararası ekonomik krizlerin değişkenleri ve ekonomi politikalarını yönlendirdiği sonucuna ulaşılabilir.

KAYNAKÇA

Abdel, Mohamed and Mohamed, Wahed. (2003). "The Impact of Foreign Capital Inflow on Savings, Investment and Economic Growth Rate in Egypt: An Econometric Analysis", **Scientific Journal of King Faisal University**, Vol.4, No.1, pp.279-308.

Acar, Fatih. (2013). "Türkiye Ekonomisine Genel Bakış (2001 - 2013)", **ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi**, Cilt.1, Sayı.2, Ekim-Aralık 2013, ss.15-32.

Açıkgöz, Şenay. ve Anıl Akçağlayan. (2014). "Türkiye'de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği", **Ege Akademik Bakış Dergisi**, Cilt.14, Sayı.1, ss.83-97.

Akalın, Güneri. (2008). **Atatürk Dönemi Maliye Politikaları**, Türkiye Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, Ankara.

Akbank Kültür Yayını. (1980). **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, Apa Ofset Basım, İstanbul.

Akdoğan, Abdurrahman. (2002). **Kamu Maliyesi**, Gazi Kitabevi, Ankara.

Akıncı, Merter ve Ömer Yılmaz. (2013). "Türkiye Ekonomisinde Üçüz Açık Hipotezinin Geçerliliği: Sınır Testi Yaklaşımı", **İMKB Dergisi**, Yıl:13, Sayı:50, ss.1-28.

Akiş, Elife, Semanur Soyyiğit Kaya ve Ünal Çağlar. (2011). "Türkiye' de 2000 Sonrası Uygulanan Maliye Politikaları", **2000 Sonrası Türkiye İktisadının Değişimi** (ed. Yusuf Alpaydın ve Halil Tunalı), İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 2011-31, İstanbul, ss.105-150.

Aktan, Okan H. (1998). "Atatürk'ün Ekonomi Politikası: Ulusal Bağımsızlık ve Ekonomik Bağımsızlık", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı, ss.29-36.

Alkin, Erdoğan. (1983). **Turkey's International Economic Relations**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, Yayın No:492, Güryay Matbaası, İstanbul, 1983.

Alp, Ali. (2000). **Finansın Uluslararasılaşması**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Altay, Asuman. (2005). "Yoksulluk Sadece Devletin Sorunu Mu? Kamu Harcamaları Açısından Bir Değerlendirme", **Sosyoekonomi**, 2005-2, ss.155-177).

Altay, Asuman. (2007a). "Küreselleşen Yoksulluk Olgusunun Önlenmesinde Mikrofinansman Yaklaşımı", **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, Cilt.44, Sayı.510, ss.57-67.

Altay, Asuman. (2007b). "Sağlık Hizmetlerinin Sunumunda Yeni Açılımlar ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi", **Sayıştay Dergisi**, Sayı.64, ss.33-58.

Altay, Asuman. (2007c). "Bir Kamu Malı Olarak Sosyal Sermaye ve Yoksulluk İlişkisi", **Ege Akademik Bakış**, Cilt.7, Sayı.1, ss.337-362.

Altay, Asuman. (2015). **Kamu Maliyesi: Teorisi, Gelişimi ve Kapsamı**, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Altay, Asuman. (2017). "Dünya Ekonomik Forumu ve Küresel Rekabet Politikaları Üzerindeki Etkileri", **Gümrük ve Dış Ticaret Dergisi**, Cilt.4, Sayı.10, ss.25-34.

Altay, Oğuzhan N. (2000). "Türkiye'de İktisadi Dönüşümlerin Sosyo Ekonomik Sonuçları Üzerine Bir Deneme", **Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt.15, Sayı.2, ss.49-68.

Arı, Ayşe ve Burcu Özcan. (2015). "Tüketim-Gelir Oranının Durağanlığı: Türkiye Örneği", **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt.33, Sayı.3, ss.23-46.

Aslan, Nurdan, Nuray Terzi ve Etza Siampan. (2014). "Türkiye'de Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Ekonomik Büyüme ve Reel Döviz Kuru ile İlişkisi", **Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, Cilt.5, Sayı.10, ss.15-32.

Aslan, Nurdan. (2013). "Ödemeler Dengesi ve Denkleşme Mekanizmaları", **Uluslararası İktisat Politikası** (ed.Elif Uçkan Dağdemir), T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 2918, Eskişehir.

Ataç, Beyhan. (1999). **Maliye Politikası**, Anadolu Üniversitesi Eğitim-Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, Eskişehir.

Atağenc, İhsan Ömer. (2017). "İzmir İktisat Kongresi ve 24 Ocak Kararları Sonrası Türkiye'nin Liberal Tecrübesinin Karşılaştırmalı Analizi", **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Gazi Akademi Genç Sosyal Bilimciler Sempozyumu 2017 Özel Sayısı, ss.69-87.

Atatürk, Mustafa Kemal. (1923). **İzmir İktisat Kongresi Açılış Konuşması**, 17 Şubat 1923, İzmir.

Ateş, Toktamış ve Nadir Eroğlu. (1999). "Cumhuriyet Dönemi İktisadi Yapı ve Finans Sistemi: 1946-1980 Dönemi", **Osmanlıdan Günümüze Türk Finans Tarihi**, 2. Cilt, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, Creative Yayıncılık, İstanbul.

Aydın, Fazıl. (2009). **Hükümet Programları ve Kalkınma Planlarında Maliye Politikası**, Gelirler Kontrolörleri Derneği, Ankara.

Aydın, Nurhan. (2012). "Dünya'da ve Türkiye'de Bankacılığın Gelişimi", **Bankacılık ve Sigortacılığa Giriş** (ed.Metin Toprak ve Metin Coşkun), T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 2478, Eskişehir, ss.52-77.

Aydoğan, Esenay. (2004). "1980'den Günümüze Türkiye'de Enflasyon Serüveni", **Yönetim ve Ekonomi Celal Bayar Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt.11, Sayı.1, ss.91-104.

Bachman, Daniel D. (1992). "Why Is the U.S. Current Account Deficit so Large? Evidence from Vector Autoregressions", **Southern Economic Journal**, Vol.59, No.2, pp.232-240.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK). (2009). **Krizden İstikrara Türkiye Tecrübesi**, BDDK Yayınları, Ankara.

Barış, Serap ve Nisfet Uzay. (2015) "Yurtiçi Tasarruflar Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye rneği", **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı.46, Temmuz-Aralık 2015, ss.119-151.

Başçı, Erdem. (2013). "Türkiye'nin Büyüme Potansiyeli Sunumu" **CEO Club Toplantısı**.

Başkaya, Fikret. (1986). **Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi - Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına**, Birlik Yayınları, Ankara.

Batirel, Ömer Faruk. (1979). **Kamu Bütçesi**, Nihad Sayar-Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları, No:312/540, İstanbul.

Baxter, Marianne and Mario J.Crucini. (1993). "Explaining Saving-Investment Correlations", **The American Economic Review**, Vol.83, No.3, pp.416-436.

Bayar, Ali. (1996). "The Developmental State and Economic Policy in Turkey", **Third World Quartely**, Vol.17, No.4, ss.773-785.

Berber, Metin. (2016). **Tüketim**, www.metinberber.com/kullanicişdosyaları/file/t1.doc, s.2, (17.12.2016).

Bérubé, Gilles and Denise Côté. (2000). Long-Term Determinants of the Personal Savings Rate: Literature Review and Some Empirical Results for Canada. **Bank of Canada Working Paper**, 2000-3, Kanada.

Beyarslan, Ahmet. (1988). "Atatürk Döneminde Planlı Ekonomi", **Atatürk Döneminin Sosyo-Ekonomik Sorunları**, Kayseri Üniversitesi Atatürk Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, No:1, Ankara, ss.35-42.

Blejer, Mario and Andrienne Cheasty. (1992). "How to Measure the Fiscal Deficit", **Finance & Development Journal**,(çev.Hüseyin şen), September 1992, Vol.29, No.3, pp.40-42.

Blejer, Mario ve Adrienne Cheasty. (1991). "The Measurement of Fiscal Deficits: Analytical and Methodological Issues", **Journal of Economic Literature**, December 1991, pp.1644-1678.

Bolat, Süleyman. (2016). **Makro İktisadın Mikro Temelleri: Tüketim Teorileri**,

<http://sbolat.weebly.com/uploads/2/4/0/5/24055490/t%C3%9Cket%C4%B0m%C5%9Fuyumluluk%20modu.pdf>. (08.08.2016).

Boratav, Korkut. (2005). **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2002**, 9.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.

Branson, William H. (1989). **Macroeconomic Theory and Policy**, Third Edition, Harper&Row Publishers, New York.

Buluş, Abdulkadir. (2003). **Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri**, Tablet Kitabevi, Konya.

Bulut, Cihan. (2013). **Atatürk Dönemi Ekonomik Yapı ve Politikalar**, Qafqaz Üniversitesi, https://papers.ssrn.com/sol3/papers2.cfm?abstract_id=2227229, (20.02.2017).

Bulutoğlu, Kenan. (1976). **Türk Vergi Sistemi**, Filiz Yayınevi, İstanbul.

Bulutoğlu, Kenan. (2004). **Kamu Bütçesi Kamu Harcamaları Kamu Borçları**, Batı Türkeli Yayıncılık, İstanbul.

Burhan, Nuri. (1989). "Türkiye'de Devletçilik Üzerine Düşünceler (1923-1950)", **Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Dergisi**, Sayı.32, ss.29-40.

Campbell, John Y. and N. Gregory Mankiw. (1989). "Consumption, Income and Interest Rates: Reinterpreting the Time Series Evidence", **NBER Macroeconomics Annual**, Vol.4, pp.185-216.

Candan, Nesrin. (2005). **1980 Sonrası Türkiye' de Yaşanan Krizlerin Vergi Politikaları Açısından Değerlendirilmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Celasun, Merih ve Dani Rodrik. (2002). **Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri**, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara.

Cem, İsmail. (1970). **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınevi, İstanbul.

Ceylan, Cengiz ve Bilge Gürsoy. (2011). "2000 Sonrası Türkiye'nin Dış Ticaret Politikası", **2000 Sonrası Türkiye İktisadının Gelişimi**, (ed.Yusuf Alpaydın ve Halil Tunalı), İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, ss.209-236.

Chowdhury, Khorshed and Ali Salman Saleh. (2007). "Testing the Keynesian Proposition of Twin Deficits in the Presence of Trade Liberalisation: Evidence from Sri Lanka", **Faculty of Business Economics Working Papers**, pp.2-35.

Cihangir, Mehmet. (2005). "Finansal Krizlerin Banka Birleşmelerine Etkileri: Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri Çerçevesinde Kronolojik Bir Yaklaşım", **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt.19, Sayı.1, ss.99-116.

Coşar, Nevin. (1996). "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Kamu Finansman Politikaları", **Finans Ansiklopedisi**, Creative Yayıncılık, İstanbul.

Coşkun, Gülay. (2004). "Bütçenin Tanımı ve Gelişimi", **Bütçe** (ed. Engin Ataç, Gülay Coşkun ve Tayfun Moğol) , TC Anadolu Üniversitesi Yayını, No 1587, Eskişehir.

Coşkun, M.Necat, Hakan Naim Ardor, A. Hakan Çermikli, H. Ozan Eruygur, Fahriye Öztürk, İbrahim Tokatlıoğlu, Gökhan Aykaç, Tolga Dağlaroğlu. (2012). **Türkiye’de Bankacılık Sektörü Piyasa Yapısı, Firma Davranışları ve Rekabet Analizi**, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, Yayın No:280, İstanbul.

Cura, Kamil. (1998). "Türkiye’de 1980 Sonrası İzlenen Para Politikası", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi**, Sayı.1, ss.129-145.

Çavdar, Tefik. (1992). **Türkiye’de Liberalizm: 1860-1990**, İmge Kitabevi, Ankara.

Çavdar, Tefik. (2004). **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi: 1950’den Günümüze**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.

Çolak, Ömer Faruk ve Harun Öztürkler. (2012). "Tasarrufun Belirleyicileri: Küresel Tasarruf Eğiliminde Değişim ve Türkiye’de Hanehalkı Tasarruf Eğiliminin Analizi", **Bankacılar Dergisi**, Sayı:82, Eylül 2012, ss.3-44.

Dağdelen, İlhan. (2004). "Liberalizasyon", **International Journal of Human Sciences**, Cilt.1, Sayı.1, ss.1-66.

Darnell, Adrian C. (1990). **Dictionary of Econometrics**, Edward Elgar Publications, England.

Davidson, Russell and James Mackinnon. (1993). **Estimation and Inference in Econometrics**, 2nd ed. Oxford University Press, New York.

Dedekoca, Ersin. (2015). **Tasarruflar: Globalde ve Türkiye’de Nereye?**, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Ekonomik Araştırmaları Merkezi, 29 Mayıs 2015, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/ekonomik-arastirmalari-merkezi/2015/05/29/8197/tasarruflar-globalde-ve-turkiyede-nereye>, (16.12.2016).

Demir, Osman. (1997) **Ekonomide Devlet**, SPK Yayınları, Yayın No: 71, Ankara.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (DAGM). (1951). **Marshall Planı ve Türkiye'deki Tatbikatı Hakkında Muhtıra**, Yeni Matbaa, Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı. (1967). **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1968-1972**.

Devlet Planlama Teşkilatı. (1972). **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1973-1977**.

Devlet Planlama Teşkilatı. (1979). **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1979-1983**.

Devlet Planlama Teşkilatı. (1987). **Yıllık Ekonomik Rapor (1980-1986)**, Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2006). **Dokuzuncu Kalkınma Planı: 2007-2013**.

Dickey, D. A. and Wayne A. Fuller. (1979). "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root", **Journal of the American Statistical Association**, Vol.74, No.366, pp.427-431

Dikkaya, Mehmet ve Deniz Özyakışır. (2008). "Türkiye Ekonomisinde Radikal Dönüşüm: 1980-2007 Dönemi", **Türkiye'nin Ekonomi-Politiği** (ed. Mehmet Dikkaya, Deniz Özyakışır ve Adem Üzümcü), Orion Kitabevi, Ankara, ss.139-168.

Dooley, Michael, Jeffrey Frankel and Donald J. Mathieson. (1987). "International Capital Mobility: What Do Saving-Investment Correlations Tell Us?", **IMF Staff Papers**, Vol.34, No.3, pp.503-530.

Dornbusch, Rudiger ve Stanley Fischer. (1994). **Macroeconomics**, 6. Baskı, Literatür Yayıncılık, İstanbul.

Duesenberry, James S. (1951). "Income, Saving, and the Theory of Consumer Behavior", **The Review of Economics and Statistics**, The MIT Press, Vol.33, No.3, pp.255-257.

Durgun Kaygısız, Ayşe, Dilek Göze Kaya ve Levent Kösekahyaoğlu. (2016). "Türkiye'de Tasarruf, Yatırım, Cari Açık ve Büyüme: 1980-2014 Dönemi Üzerine Bir Nedensellik İlişkisi Analizi", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:7, Sayı:1, ss.273-300.

Dücan, Engin. (2008). **Türkiye Ekonomisinde Tasarruf-Yatırım Dengesizlikleri ve Üçüz Açıklar Sorunu**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Dülger, Cumhur. (2012). "Devlet Bütçesi Özellikleri ve İşlevleri", **Devlet Bütçesi**, (Ed. Tayfun Moğol) TC Anadolu Üniversitesi Yayını, No: 2582, Eskişehir.

Edizdoğan, Nihat. (1998). **Kamu Bütçesi**, Ekin Kitabevi, Bursa.

Egeli, Haluk. (1999). "Gelişmekte Olan Ülkelerde Bütçe Açıkları", **Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:4, Sayı:2, ss.293-303.

Egeli, Haluk. (2002). "Mali Açıkların Ölçümüne Yönelik Bazı Gözlemler ve Bu Konuda Geliştirilmiş Alternatif Açık Ölçüleri", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 4, Sayı:2, ss.29-41.

Eğilmez, Mahfi. (2006). "Üçüz Açık", **Radikal Gazetesi**, 30.05.2006.

Eğilmez, Mahfi. (2012). "İkiz Açık, Üçüz Açık", **Kendime Yazılar**, <http://www.mahfiegilmez.com/2012/10/ikiz-ack-ucuz-ack.html>, (06.01.2017).

Eğilmez, Mahfi. (2012). "Kamu Nakit Dengesi", **Kendime Yazılar**, 9 Şubat 2012, <http://www.mahfiegilmez.com/2012/02/kamu-nakit-dengesi.html>, (10.12.2016).

Eğilmez, Mahfi. (2013). "Tasarruf Yatırım Dengesi Geometrisi", **Kendime Yazılar**, 18 Eylül 2013, <http://www.mahfiegilmez.com/2013/09/tasarruf-yatrm-dengesi-geometrisi.html>, (16.12.2016).

Eisner, Robert. (1994). "National Saving and Budget Deficits", **The Review of Economics and Statistics**, Vol.76, No.1, pp.181-186.

Enders, Walter. (1995). *Applied Econometric Time Series*, New York: Iowa State University.

Ener, Meliha ve Muhammed Karanfil. (2015). "Türkiye Ekonomisinde Tasarruf Açığının Orta Gelir Tuzağı Üzerine Etkisi", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Ağustos 2015, Cilt:10, Sayı:2, ss.31- 46.

Ercan, Fuat. (2004). "Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği Türkiye'nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Bakış", **Neoliberalizmin Tahribatı Türkiye'de Ekonomi Toplum ve Cinsiyet** (Ed.Neşecan Balkan, Sungur Savran), Metis Yayınları, İstanbul, ss.9-43.

Erçel, Gazi. (1999). **2000 Yılı Enflasyonu Düşürme Programı: Kur ve Para Politikası Uygulaması**, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara, 9 Aralık 1999, <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/5b274b3c-4110-43bf-8d8d-33199b324f85/2000enflasyon.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=5b274b3c-4110-43bf-8d8d-33199b324f85>, (15.08.2017).

Erdal, Adnan ve Önder Dilek. (2008). "Kamu Müdahaleciliğinin Yeni Evresi ve Planlı Ekonomi: 1960-1980 Dönemi", **Türkiye'nin Ekonomi-Politikleri** (ed. Mehmet Dikkaya, Deniz Özyakışır ve Adem Üzümcü), Orion Kitabevi, Ankara, ss.123-138.

Erkiletlioğlu, Hatice, Erhan Gül, Aslı Göksun Şat ve Bora Çevik. (2011). **Türkiye'de Tasarruf Eğilimi**, Türkiye İş Bankası İktisadi Araştırmalar Bölümü.

Ertek, Tümay. (2008). **Makroekonomiye Giriş**, (Genişletilmiş Üçüncü Baskı), Beta Yayıncılık, İstanbul.

Ertürk, Emin. (2001). **Uluslararası İktisat**, 2. Baskı, Alfa Basın Yayım, İstanbul.

Eşiyok, B. Ali. (2009). "Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'na: Bir Dönüşümün Kısa Bir Öyküsü", **Memleket Siyaset Yönetim Dergisi**, Cilt:4, Sayı:11, Kasım 2009, ss.86-131.

Evgin, Tülay. (1994). "90'lı Yıllarda Bütçe ve Bütçe Açığının Finansmanı", **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt:5, Sayı:13, ss.19-48.

Feldstein, Martin. (2008). "Resolving the Global Imbalance: The Dollar and the U.S. Saving Rate", **Journal of Economic Perspectives**, Vol.22, No.3, pp.113-125.

Fırat, Emine. (2009). "Türkiye'de 1980 Sonrası Yaşanan Üç Büyük Kriz ve Sonuçlarının Ekonomi-Politiği", **Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Sayı:17, ss.501-524.

Fischer, Stanley and William Easterly. (1990). "The Economics of the Government Budget Constraint", **The World Bank Research Observer**, Vol.5, No.2, pp.127-142.

Gale, William G. and Peter R. Orszag, (2003). "Economic Effects of Sustained Budget Deficits", **National Tax Journal**, Vol.56, No.3, pp.463-485.

Ganioğlu, Aytül and Cihan Yalçın. (2013). "Domestic Savings-Investment Gap and Growth: A Cross-Country Panel Study", **TCMB Working Paper**, No: 13/46, Ankara.

Göze Kaya, Dilek ve Ayşe Durgun. (2009). "1923–1938 Dönemi Atatürk'ün Maliye Politikaları: Bütçe ve Vergi Uygulamaları", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:19, ss.233-249.

Granger, Clive W.J. and Paul Newbold. (1986). **Forecasting Economic Time Series, Economic Theory (Econometrics and Mathematical Economics)**, Second Edition, Elsevier Monographs, New York.

Granger, Clive W.J. (1969), "Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods", **Econometrica**, Vol.37, No.3. (Aug., 1969), pp.424-438.

Griffin, Keith. (1970). "Foreign Capital, Domestic Savings and Economic Development", **Bulletin of the Oxford University Institute of Economics & Statistics**, Vol.32, Iss.2, pp.81-169.

Grinols, Eral ve Jagdish N Bhagwati. (1976). "Foreign Capital, Savings and Dependence", **The Review of Economics and Statistics**, Vol.58, Iss.4, pp.416-424.

Gruben, Willian ve Darryl McLeod. (1998). "Capital Flows, Savings, and Growth in the 1990s". **The Quarterly Review of Economics and Finance**, Vol.38, iss.3, pp.287-301.

Gruber, Joseph W. and Steven B. Kamin, (2007), "Explaining the Global Pattern of Current Account Imbalances", **Journal of International Money and Finance**, Vol.26, No.4, pp.500-522.

Gujarati, Damodar N. and Dawn C. Porter. (2012). **Temel Ekonometri**, (Çev). Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen, Literatür Yayıncılık, İstanbul.

Gujarati, Damodar. (2011). **Econometrics by Example**, Palgrave, Macmillan.

Güreşçi Pehlivan, Gülçin ve Utku Utkulu. (2007). "Türkiye'nin Tüketim Fonksiyonu: Parçalı Hata Düzeltme Modeli Bulguları", **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı:14, ss.39-65.

Gürsoy, Bedri. (1980). **Kamusal Maliye**, İkinci Cilt: Bütçe, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara.

Gürsoy, Bedri. (1982). "Muharrem Kararnamesi'nin 100. Yılı", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişme**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Yayın No:513, Ankara, ss.219-290.

Hall, Robert. (1978). "Stochastic Implications of the Life Cycle-Permanent Income Hypothesis Theory and Evidence", **Journal of Political Economy**, Vol.86, No.6, The University of Chicago, ss.971-987.

Hamitoğulları, Beşir. (1982). "Atatürk Devletçiliği ve Ekonomik Bağımsızlık", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Yayın No: 513, Ankara, ss.105-132.

Hatsopoulos, George N., Paul R.Krugman and Lawrence H.Summers. (1988). "U.S. Competitiveness: Beyond the Trade Deficit", **Science**, Vol.241, No.4863, pp.299-307.

Hendry, David F. and Katarina Jusellius, (2000), "Explaining Cointegration Analysis: Part I", **Energy Journal**, Vol.21, No.1, pp.1-41

Hepaktan, Erdem. (2008). "Türkiye'nin Dönüşüm Sürecinde Dış Ticaret Politikaları", İzmir İktisat Kongresi Anısına Düzenlenen Türkiye'nin İktisadi Dönüşüm Süreci, **2. Ulusal İktisat Kongresi**, 20-22 Şubat 2008, İzmir.

Herslag, Zevei Yahuda. (1968). **Turkey; The Challenge of Growth**, Leiden, E.J. Berili.

Holmes, James H. (1970). "A Direct Test Of Friedman's Permanent Income Theory", **Journal Of The American Statistical Association**, Vol.65, No.331, ss.1159-11162.

IMF. (1996). **Fiscal Challenges Facing Industrial Countires' in World Economic Outlook**, IMF Publication, Washington D.C.

İnan, Afet. (1936). **Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

İstanbul Ticaret Odası (İTO). (1989). **Cumhuriyet'ten Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi ve Geleceğe Bakış**, Lebib Yalkın Yayınları ve Basım İşleri, İstanbul.

Kanca, Osman Cenk. (2012). "1950-1960 Arası Türkiye'de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 19, ss.47-63.

Kar, Muhsin. (2012). **Türkiye'nin Tasarruf Açığı Sorunu**, Stratejik Düşünce Enstitüsü, 20 Nisan 2012, <http://www.sde.org.tr/tr/authordetail/-turkiyenin-tasarruf-acigi-sorunu/1085>, (02.02.2017).

Kar, Muhsin. (2015). **Türkiye'nin Kronik Tasarruf Yetersizliği**, Al Jazeera Türk, 9 Şubat 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiyenin-kronik-tasarruf-yetersizligi>, (02.02.2017).

Karabıçak, Mevlüt. (2000). "Türkiye'de Ekonomik İstikrarsızlığın Tarihsel Gelişim Süreci", **SDÜ İİBF Dergisi**, Cilt:5, Sayı:2, ss.49-65.

Karabıyık, İlyas ve Metin Uçar. (2010). "Türkiye'de 1980 Sonrası Uygulanan IMF Destekli İstikrar Programlarının Ekonomik Açından Değerlendirilmesi", **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt:5, Sayı:2, ss.37-58.

Karabulut, Şahin, Ramazan Ekinci, Osman Tüzün. (2018). "Feldstein - Horioka Hipotezinin Türkiye'de Kamusal ve Özel Tasarruf - Yatırım Dengesi Açısından Analizi", **International Journal of Public Finance**, Cilt:2, Sayı:2, 176-195.

Karaçor, Zeynep, Volkan Alptekin, Tuba Akar ve Gökhan Akar. (2012). "İstikrar Mı, İstikrarsızlık mı? Türkiye'de Üçüz Açık Analizi", **Türkiye Ekonomisi Kurumu 3. Uluslararası Ekonomi Konferansı**, "Borç Dinamikleri, Finansal İstikrarsızlık ve Büyük Durgunluk", 1-3 Kasım 2012, İzmir.

Karahan, Özcan ve Evren İpek. (2015). "Türkiye'ye Yönelik Finansal Sermaye Akımlarının Tasarruf ve Yatırım Üzerine Etkisi", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:8, Sayı:2, Ekim 2015, ss.181-206.

Karakayalı, Hüseyin. (2009). **Türkiye'nin Ekonomik Yapısı ve Değişimi**, 3. Baskı, Emek Matbaası, Manisa.

Karakurt, Birol. (2010). "Küresel Mali Krizi Önlemede Maliye Politikasının Rolü ve Türkiye'nin Krize Maliye Politikası Cevabı", **Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt:24, Sayı:2, ss.167-195.

Karanfil, Muhammet ve Cüneyt Kılıç. (2015). "Türkiye Ekonomisinde Üçüz Açık Hipotezinin Geçerliliği: Zaman Serisi Analizi", **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, Cilt:11, Sayı:24, ss.1-20.

Karanfil, Muhammet. (2014). "Türkiye Ekonomisinde Tasarruf Açığı Sorunu: Zaman Serisi Analizi", **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, Cilt:9, Sayı:2, Aralık 2014, ss.379-394.

Karasakal, Mehmet. **Bütün Yönleriyle Lozan Barış Antlaşması**, <http://www.mehmetkarasakal.com/butun-yonleriyle-lozan-baris-antlasmasi/>, s.7, (07.03.2017).

Karluk, Rıdvan. (1998). **Uluslararası Ekonomi**, 5. Baskı, Beta Basın Yayım, İstanbul.

Karluk, Rıdvan. (2009). **Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal Dönüşüm**, Tıpkı 12. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul.

Katos, A., Kevin Lawler and Hamid Seddighi. (2000). **Econometrics: A Practical Approach**, Taylor and Francis Group, Routledge. London.

Kaya, Mehmet. (2016). "Türkiye'de Cari Açık Sorunu ve Nedenleri", **Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:6, Sayı:10, ss.51-75.

Kazgan, Gülten. (1988). **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, Altın Kitaplar Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul.

Kazgan, Gülten. (1995). **Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

Kazgan, Gülten. (2008). **Türkiye Ekonomisi'nde Krizler (1929-2001)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul.

Kazgan, Gülten. (2009). **Tanzimat'tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, 4. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.

Kearney, Colm and Mehdi Monadjemi. (1990), "Fiscal Policy And Current Account: International Evidence On The Twin Deficit", **Journal of Macroeconomics**, Vol.12, Iss.2, pp.197-217.

Keating, John W. (1990). "Identifying VAR Models Under Rational Expectations", **Journal of Monetary Economics**, Vol.25, Iss.3, pp.453-476.

Kepenek, Yakup ve Nurhan Yentürk. (1994). **Türkiye Ekonomisi**, Geliştirilmiş 6. Basık, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Keynes, John M. (1936). **The General Theory of Employment, Interest, and Money**, Macmillan & Co, London.

Khan, Mohamad, Lubna Hasan and Afia Malik. (1992) "Dependency Ratio, Foreign Capital Inflow and the Rate of Savings in Pakistan", **Pakistan Development Review**, Vol.4, No.31, 843-856.

Khan, Muhammad A. and Sumaira Saeed. (2012). "Twin Deficits and Saving-Investment Nexus in Pakistan: Evidence from Feldstein-Horioka Puzzle", **Journal of Economic Cooperation and Development**, Vol.33, No.3, pp.1-36.

Kılıçbay, Ahmet. (1992). **Türkiye Ekonomisi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

Koçtürk, Murat ve Meryem Gölalan. (2010). "1923- 1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi", **Üçüncü Sektör Kooperatifçilik Dergisi**, Cilt.45, Sayı.2, ss.48-65

Koraltürk, Murat. **Türkiye Ekonomisi (1923-1960)**, <http://www.altayli.net/turkiye-ekonomisi-1923-1960.html>, (31.05.2017).

Kök, Recep, Ramazan Ekinci ve A. Elif Ay Yalçinkaya. (2015). "Ülke Riski Bileşenlerinin Bankacılık ve Reel Sektör Üzerine Etkileri: Türkiye Örneği, 1993-2015", **Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt.19, Sayı.2, ss.151-171.

Kök, Recep, Ramazan Ekinci ve A. Elif Ay Yalçinkaya. (2017). "Ülke Riski Bileşenlerinin Reel Sektör Üzerindeki Etkisi: Azerbaycan-Kazakistan-Rusya ve Türkiye Örneği", **Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı.83, ss.281-302.

Köse, Zeynep. (2016). "Türkiye Ekonomisinde 2003-2014 Döneminde Ekonomik Büyüme İşsizlik ve Enflasyon İlişkisi", **Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, ss.58-76.

Kuijs, Louis. (2006). "How Will China's Saving-Investment Balance Evolve?", **World Bank Policy Research Working Paper**, No.3958, pp.1-32.

Kumar, Viswanathan, Robert P. Leone and John N. Gaskins. (1995). "Aggregate And Disaggregate Sector Forecasting Using Consumer Confidence Measures", **International Journal Of Forecasting**, Vol.11, Issue.3, pp.361-377.

Kuruç, Bilsay. (1981). "Atatürk Döneminde Dünya Ekonomisinde Gelişmeler", **Atatürk Dönemi İktisat Politikası** (Ed.Tevfik Çavdar, Bilsay Kuruç, Erdiç Tokgöz), İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Yayınları, İstanbul, ss.27-35.

Kuyucuklu, Nazif. (1986). **Türkiye İktisadi**, Beta Yayınları, İstanbul.

Laibson, David. (1997). "Golden Eggs and Hyperbolic Discounting", **Quarterly Journal of Economics**, Vol.112, Iss.2, ss.443-477.

Lütkepohl, Helmut. (1991). **Introduction To Multiple Time Series Analysis**, Springer-Verlag, Berlin.

Mackinnon, James, G. (1991). "Critical Values for Cointegration Tests", **Long-Run Economic Relationship: Readings in Cointegration** (ed.Clive W.J. Granger), , Oxford University Press, New York, pp.266-276.

Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu. (1969). **1969 Devlet Bütçesi Özeti**, M.T.K. Neşriyatı, Ankara.

Maliye Bakanlığı. (2006). **2007 Yılı Bütçe Gerekçesi**, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Mankiw, Gregory. (2010). **Macroeconomics**, 7. Baskı, Worth Publishers, 2010.

Mann, Catherine L. (2002), "Perspectives on the U.S. Current Account Deficit and Sustainability", **The Journal of Economic Perspectives**, Vol.16, No.3. (Summer, 2002), pp.131-152.

Morrison, Thomas. (1982). "Structural Determinants of Government Budget Deficit in Developing Countries", **World Development**, Vol.10, No.6, pp.467-473.

Mucuk, Mehmet ve Volkan Alptekin. (2008). "Türkiye'de Vergi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Var Analizi (1975 – 2006)", **Maliye Dergisi**, Sayı:155, Temmuz-Aralık, ss.159-174.

Narin, Resül. (2009). "Düyun-ı Umumiye İdaresi ve Adapazarı", **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt.6, Sayı.21, ss.49-59.

Obstfeld, Maurice and Kenneth Rogoff. (1996). **Foundations of International Macroeconomics**, Cambridge: The MIT Press.

Oktayer, Nagihan ve Nazan Susam. (2007). "Tasarruf - Yatırım – Sermaye Hareketleri İlişkisinin Türkiye Örneğinde Değerlendirilmesi", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt.9, Sayı.2, ss.19-54.

Öçal, Tezer ve Azad Osmanlı. (2004). **Para-Banka Uluslararası İktisat**, Savaş Yayınevi, Ankara.

Önder, İzzettin, Hülya Kirmanoğlu ve Yeşim Kartallı. (1995). **Kamu Açıkları ve Kamu Borçları**, Türk Harb-İş Sendikası Yayını, Ankara.

Öner, Erdoğan. (2001). **Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare**, Maliye Bakanlığı, Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Yayın No: 2001/359.

Örnek, İbrahim. (2008). "Yabancı Sermaye Akımlarının Yurtiçi Tasarruf ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt.63, Sayı.2, ss.199-217.

Öz, Semra. (2012). "Orta Gelir Tuzağı", **Ekonomik Araştırmalar Forumu**, Politika Notu: 12-06.

Özcan, H. Avni (1998). "Dünden Bugüne Dış Ticaretimizdeki Gelişmeler", **Dış Ticaret Dergisi**, Özel Sayı, Yıl.3, Ekim, ss.41-76.

Özcan, Kılıncım Metin ve Vuslat Us. (2006). "Dolarizasyon Sürecinde Son Gelişmeler: Türkiye Ekonomisi Örneği", **TİSK Akademi**, Cilt: 1, Sayı: 2, ss.99-115.

Özer, Ayşe Mine. (2012). **Türkiye’de Sermaye Hareketlerinin Gelişimi ve Yatırım-Tasarruf Üzerine Etkileri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Özgen, Ferhat B. ve Bülent Güloğlu, (2004), "Türkiye’de İç Borçların İktisadi Etkilerinin VAR Tekniği İle Analizi", *Metu Studies In Development*, Vol.31, No.1, ss: 93-114.

Özsoylu, Ahmet Fazıl. (1991). "Türkiye’de İç Borçlar", **İktisat İşletme ve Finans Dergisi**, Sayı.67, ss.46–51.

Öztürk, Salih ve Deniz Özyakışır. (2005). "Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi", **Mevzuat Dergisi**, Yıl.8, Sayı.94.

Papanek, Gustav F. (1973). "Aid, Foreign Private Investment, Saving and Growth in Less Developed Countries," **Journal of Political Economy**, Vol.81, No.1, pp.120-130.

Parasız, İlker. (1998). **Makro Ekonomi**, Ezgi Kitabevi, Bursa.

Parasız, İlker. (1998). **Türkiye Ekonomisi: 1923’ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, Ezgi Kitabevi, Bursa.

Peker, Osman ve Hotunluoğlu, Hakan. (2009). "Türkiye'de Cari Açığın Nedenlerinin Ekonometrik Analizi", **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt.23 Sayı.3, ss.221-237.

Penati, Alessandro ve Michael Dooley. (1984). "Current Account Imbalances and Capital Formation in Industrial Countries: 1949-1981", **IMF Staff Papers**, Vol.31, No.1, pp. 1-24.

Phillips, Peter C.B. and Pierre Perron. (1988). "Testing for a Unit Root in Time Series Regression", **Biometrika**, Vol.75, No.2, 1988, pp.335-346.

Raju, Sunitha and Jaydeep Mukherjee. (2010). "Fiscal Deficit, Crowding out and the Sustainability of Economic Growth the Case of Indian Economy", **Asia Visions 31**, pp.1-31.

Romer, David. (2006). **Advanced Macroeconomics**, Third Edition, McGraw-Hill Companies, New York.

Roubini, Nouriel. (1988). "Current Account and Budget Deficits in an Intertemporal Model of Consumption and Taxation Smoothing: A Solution to the Feldstein-Horioka Puzzle?", **NBER Working Paper**, No.2773, pp.1-52.

Sachs, Jeffrey and Felipe Larrain. (1993). **Macroeconomics in The Global Economy**, Prentice-Hall, United States of America.

Sancak, Ercan ve Nedret Demirci. (2012). "Ulusal Tasarruflar ve Türkiye'de Sürdürülebilir Büyüme İçin Tasarrufların Önemi", **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt.8, Sayı.2, ss.159-198.

Sarısoy, Sinan. (2008). "1923'ten Günümüze Türkiye'de Kamu Maliyesinin Dinamikleri", **Türkiye'nin Ekonomi-Politigi** (ed. Mehmet Dikkaya, Deniz Özyakışır ve Adem Üzümcü), Orion Kitabevi, Ankara, ss.347-376.

Sayar, Nihad. (1970). **Kamu Maliyesi**, II.Cilt Bütçe Prensipleri ve Tatbikatı, Dördüncü Baskı, Sermet Matbaası, İstanbul.

Seval, Belkıs ve A. Kerem Özdemir, (2013). "2000'li Yıllardan Günümüze Değişen Türkiye Ekonomisi", **Sermaye Piyasaları Araştırma ve Uygulama Merkezi (SERPAM) Araştırma Raporları**. Ankara.

Sever, Ercan ve Murat Demir. (2007). 'Türkiye'de Bütçe Açığı ile Cari Açık Arasındaki İlişkilerin VAR Analizi ile İncelenmesi', **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt:2 Sayı:1, ss. 47-63.

Seyidoğlu, Halil. (1982). **Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası**, Turhan Yayınları, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dizisi, No:2, Ankara.

Seyidoğlu, Halil. (2007). **Uluslararası İktisat**, 16. Baskı, Güzem Can Yayınları, İstanbul.

Silier, Oya. (1975). "1920'lerde Milli Bankacılığın Genel Görünümü", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri** (Ed. Osman Okyar), Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, ss.485-533.

Sims, Christopher A. (1980). "Macroeconomics and Reality", **Econometrica**, Vol.8, No.1, pp.1-48.

Soylu, Perihan Ünlü ve Özlem Yakıt. (2012). "Devletçiliğe Yönelmede Bir Köşe Taşı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı", **International Journal of History**, History Studies, ss.365-379.

Susam, Nazan. (2009). **Türkiye'de Uygulanan Maliye Politikaları 1923-2008**, Derin Yayınları, İstanbul.

Sürekçi, Dilek. (2011). "Türkiye'de Üçüz Açıklar Olgusunun Analizi: Dinamik Bir Yaklaşım", **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cilt:18, Sayı:1, ss.51-69.

Şahin, Hüseyin. (2011). **Türkiye Ekonomisi**, Yenilenmiş 11. Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa.

Şaylan, Gencay. (2000). "Krizin Nedenleri: Liyakatın Çöküşü, Merkeziyetçilik ve Yolsuzluk", **Görüş Dergisi**, No:45, ss.36-39.

Şen, Ali, Mehmet Şentürk, Canan Sancar ve Yusuf E. Akbaş, (2004). "Empirical Findings on Triplet Deficits Hypothesis: The Case of Turkey", **Journal of Economic Cooperation and Development**, Vol.35, No.1, pp.81-102.

Şen, Hüseyin, İsa Sağbaş ve Adem Keskin. (2007). **Bütçe Açıkları ve Açık Finansman Politikası: Teori ve Türkiye Uygulaması**, 2. Baskı, Orion Yayınevi, Ankara.

T.C. 58. Hükümet Acil Eylem Planı, 03 Ocak 2003.

Takım, Abdullah. (2010). "Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Yabancı Sermaye Hareketlerinin Makroekonomik Etkileri", **Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt.1, Sayı.1, ss.39-60.

Takım, Abdullah. (2011). "Türkiye'de 1960-1980 Yılları Arasında Uygulanan Kalkınma Planlarında Maliye Politikaları", **Maliye Dergisi**, Sayı.160, Ocak-Haziran, ss.154-176.

Tarı, Recep ve Şadan Çalışkan. (2005). "Kocaeli İlinde Tüketime Gelir Hipotezlerinin Analizi", **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt.19, Sayı.2, Eylül 2005, ss.1-19.

Tarı, Recep. (2002). **Ekonometri**, Alfa Yayınları, İstanbul.

Taş, Ramazan. (1995). "Türk Mali Sisteminin Uzun Dönem (1923-1980) Gelişiminin Yapısal ve Oransal Analiz Yöntemleriyle Değerlendirilmesi", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt.50, Sayı.1, ss.355-382.

Taşkın, Can. (2016). **Tüketim Teorileri**, 13 Mart 2016, <http://www.mahrecler.com/2016/03/tuketim-teorileri.html>, (24.12.2016).

Tecer, Meral. (2006). Atatürk Döneminde (1923-1938) Ekonomik Örgütlenme, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt.39, Sayı.4, Ankara, ss.75-116.

Telatar, Erdiñç. (2011). "Türkiye'de Cari Açık Belirleyicileri ve Cari Açık-Krediler İlişkisi", **Bankacılar Dergisi**, Sayı:78, ss.22-34.

Tesbi, Mehmet Ali. (2001). "Atatürk Dönemi Türkiye'nin Ekonomi Politikası", **Anamur Akdeniz Postası**, 28 Kasım 2001, <http://www.tarim.gen.tr/tesbi/94.htm>, (07.07.2017).

Tezel, Yahya Sezai. (1993). "1934 Sanayi Programı ve Türkiye'de İktisadi Devletçilik'in Tarihindeki Yeri", **TÜSİAD Görüş Dergisi**, Sayı:12, ss.82-89.

Tokgöz, Erdiñç. (1997). **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1997)**, İmaj Yayınevi, Ankara.

Tokgöz, Erdiñç. (2001). "Türkiye'de İktisadi Gelişme Tarihi'nin Ana Çizgileri (1923-2000)", **Türkiye Ekonomisi: Sektörel Analiz** (ed.Ahmet Şahinöz), Türkiye Ekonomi Kurumu, İmaj Yayıncılık, Ankara.

Tokgöz, Erdiñç. (2013). **Türk İktisat Tarihi Yazıları ve Dört Akademik Kurum Dört Bilim İnsanı**, İmaj Yayınevi, Ankara.

Töre, Nahit. (1982). "Atatürk Döneminin (1923-1938) Dış Ekonomik İlişkiler Politikası", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Yayın No: 513, Ankara.

Turan, Zübeyir. (2011). "Dünya'daki ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi", **Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt.4, Sayı.1, ss.56-80.

Turhan, İbrahim. (1996). "Kamu Kesimi Açıklarının Reel Makroekonomik Sonuçları ve Bankacılık Kesimine Etkileri", **Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü**, Araştırma-İnceleme Yazısı:96-12, İstanbul.

Tüğen, Kamil ve Gonca Güngör. (2013). "Türkiye'de 1980-2011 Döneminde Bütçe Açıkları ve Açıkların Finansmanında Vergilerin Rolü", **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, Cilt: 50 Sayı: 575, ss.19-29.

Tüğen, Kamil. (2008). **Devlet Bütçesi**, Yedinci Baskı, Bassaray Matbaası, İzmir.

Tüleykan, Hayrettin ve Selçuk Bayramoğlu. (2016). "Türkiye’de 24 Ocak Kararları İle Başlayan Finansal Serbestleşmenin Günümüz İktisadi ve Mali Yapısına Yansımaları", **The Journal of Academic Social Science Studies**, No.44, ss.401-420.

Tülümce, Sevinç Yaraşır. (2013). "Türkiye’de Üçüz Açığın Ampirik Analizi (1984-2010)", **Maliye Dergisi**, Sayı:165, ss.97-114.

Türk, İsmail. (1975). **Maliye Politikası: Amaçlar-Araçlar ve Çağdaş Bütçe Teorileri**, Doğan Kitabevi, Ankara.

Türk, İsmail. (1982). "Atatürk ve Türk Mali Sistemi", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Yayın No: 513, Ankara, ss.7-22.

Türkay, Hakan. (2013). "Türkiye’de Cari Açık, Bütçe Açığı ve Yatırım-Tasarruf Açığı İlişkisi", **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt.14, Sayı.2, ss.253-269.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB). (2002). **Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri**, TCMB Yayınları, Ankara.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB). (2011). **Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası**, TCMB Yayınları, İstanbul.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB). (2015). **Tasarruf-Yatırım Dinamikleri ve Cari İşlemler Dengesi Gelişmeleri**, TCMB Yayınları, Ankara, 2015, s.5.

Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı (TCKB). (2013). **10. Kalkınma Planı (2014-2018)**, Ankara.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2007). **TÜİK İstatistik Göstergeler: 1923-2006**, Ankara.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2014). **TÜİK İstatistik Göstergeler: 1923-2013**, Ankara.

Türkiye Ticaret Odaları Birliği. (1973). **Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı ve 50.Yıl**, Yayın No:1, Ankara.

Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı. Mayıs 2001, http://www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/eko_program/program.pdf, (08.01.2014), s.14.

Türkmen, Şadiye. (1995). **Tüketim Teorilerinin Karşılaştırılması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağustos 1995, Ankara.

Uslu, Nasuh. (2000). **Türk Amerikan İlişkileri**, 21.Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2000.

Uthoff, Andras and Daniel Titelman. (1998). "The Relationship Between Foreign and National Savings Under Financial Liberalisation". **Capital Flows and Investment Performance Lessons from Latin America: Lessons from Latin America** (ed. French-Davis Ricardo, Reisen Helmut), Development Centre Studies, pp.10-23.

Ünsal, Erdal. (2001). **Makro İktisat**, 4.Baskı, İmaj Yayıncılık, Ankara.

Üzümcü, Adem. (2008). "Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve Kalkınma Dinamikleri: 1923-2007", **Türkiye'nin Ekonomi-Politikleri** (ed. Mehmet Dikkaya, Deniz Özyakışır ve Adem Üzümcü), Orion Kitabevi, Ankara, ss.65-104.

Vural, İstiklal Yaşar. (2008). "Atatürk Dönemi Maliye Politikaları: Liberal İktisattan karma Ekonomiye" **DPÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı.20, ss.77-114.

Weisskopf, Thomas E. (1972). "The Impact of Foreign Capital Inflow on Domestic Savings in Underdeveloped Countries", **Journal of International Economics**, Vol.2, Iss.1, February 1972, pp.25-38.

Worldbank. (2011). "Sustaining High Growth: The Role of Domestic Savings Turkey", **Country Economic Memorandum**, Report No. 66301-TR.

Yapraklı, Sevdâ. (2010). "Türkiye'de Esnek Döviz Kuru Rejimi Altında Dış Açıkların Belirleyicileri: Sınır Testi Yaklaşımı", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt:65, Sayı:4, ss.141-163.

Yeldan, Erdi. (2001). **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Yentürk, Nurhan ve Ahmet Çimenoglu. (2002). "Impacts of International Capital Flows on the Turkish Economy", **ERC/METU VI. International Conference in Economics Symposium Proceedings Book**, September.

Yıldırım, Kemal. (2013). "Tüketim, Tasarruf ve Yatırım", **Makro İktisat**, (ed. İlyas Şıklar ve Burhan Doğan), T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No:2824, Eskişehir.

Yıldırım, Oğuz. (2003). "Kura Dayalı İstikrar Politikası Çerçevesinde Enflasyonu Düşürme Programı ve Türkiye Ekonomisinde Yeni İstikrar Arayışları", **Dış Ticaret Dergisi**, Yıl: 8, Sayı: 27, ss.116-144.

Yılmaz, Binhan Elif ve Sevinç Yaraşır. (2009). "Türkiye'de ve OECD Ülkelerinde Tasarruf - Yatırım Açıkları ve Dış Kaynak İhtiyacı", **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt.27, Sayı.2, ss.97-128.

Yılmaz, Hakkı Hakan.(2007). **İstikrar Programlarında Mali Uyumda Kalite Sorunu: 2000 Sonrası Dönem Türkiye Deneyimi**, TEPAV Yayınları, Ankara.

Yücel, Fikret. (2015) **Cumhuriyet Türkiye'si'nin Sanayileşme Öyküsü**, Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı, Ankara.

Yükseler, Zafer. (2013). "Yatırım-Tasarruf Dengesi Türkiye Uygulaması ve Sorunlar", **ResearchGate**, Mart 2013, <http://www.researchgate.net/publication/258808662>, (16.12.2016).

Z. Khan, Naheed and Eric Rahim. (1993). "Foreign Aid, Domestic Savings and Economic Growth (Pakistan: 1960 to 1988)", **The Pakistan Development Review**, Vol.32, Iss.4, 1157-1167.

Zaidi, Iqbal M. (1985). "Saving Investment, Fiscal Deficit and the External Indebtedness of Developing Countries". **World Development**, Vol.13, Iss.5, pp.573-588.

Zarakolu, Avni. (1982). "1929/30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Yayın No: 513, Ankara, ss.89-104.

Zengin, Ahmet. (2000). "Reel Döviz Kuru Hareketleri ve Dış Ticaret Fiyatları (Türkiye Ekonomisi Üzerine Ampirik Bulgular)", **Devlet İstatistik Enstitüsü İstatistik Araştırma Sempozyumu**, Ankara, ss. 401-409.

Zivot, Eric and Donald W. K. Andrews. (1992), "Further Evidence on the Great Crash, the Oil-Price Shock, and the Unit-Root Hypothesis", **Journal of Business & Economic Statistics**, Vol.10, No.3, July, pp.251-270.